

ARCHEO LOGICKÉ ROZHLEDY

Archeologické rozhledy LV–2003, sešit 2

Recenzovaný časopis

Vydává Archeologický ústav Akademie věd České republiky v Praze.

<http://www.arup.cas.cz>

Peer-reviewed journal published by the Institute of Archaeology, Prague.

<http://www.arup.cas.cz>

<http://www.arup.cas.cz/publikace/publikace.htm>

Adresa redakce

Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1; e-mail: jezek@arup.cas.cz

tel.: 257533782, 00420/607942455; fax: 00420/257532288

Vedoucí redaktor – Editor in chief

Martin Ježek

Redakční rada – Editorial board

Andrea Bartošková, Martin Bartelheim, Jan Blažek, Jan Klápště,
Jiří Macháček, Martin Oliva, Vladimír Salač, Josef Unger

Technické redaktorky – Production editors

Marcela Hladíková, Alena Kornová

Pokyny pro autory viz AR 1/2003, s. 224, nebo internetové stránky AR. – Instructions to authors on the AR Internet pages or in AR 1/2003, p.224.

Překlad do angličtiny a anglické korektury (pokud není uvedeno jinak) – Unless otherwise noted, English translation/correction: Alastair Millar. Tisk: PBTisk Příbram. Vychází čtyřikrát ročně. Rozšiřuje, informace o předplatném podává a objednávky přijímá DUPRESS, Podolská 110, CZ-147 00 Praha 4, tel. 241433396. – Orders from abroad: SUWECO CZ s.r.o., Českomoravská 21, CZ-180 21 Praha 9, Czech Republic (nakup@suweco.cz); Kubon & Sagner, P.O.Box 341018, D-80328 München 34, Germany (postmaster@kubon-sagner.de).

Tento sešit vyšel v červnu 2003

Doporučená cena 75,– Kč

© Archeologický ústav AV ČR Praha 2003

ISSN 0323–1267

OBSAH

<i>Martin Oliva</i> , K významu akumulací mamutích kostí aneb „věda“ s rozumem v koncích — On the importance of mammoth bone accumulations, or wits' end with "science"	227–271
<i>Jan Bouzek</i> , Lužická kultura na Opavsku a její vztah k lokalitám v polském Horním Slezsku — The Lausitz culture in Czech Silesia: its relation to sites in Polish Upper Silesia	272–284
<i>Jakub Likovský – Petr Drda</i> , Epidurální krvácení na lebce z brány A oppida Závist — Epidural hematoma disclosed on cranium from the gate A of Závist oppidum	285–296
<i>Milan Zápotocký</i> , K ranému středověku Kutnohorska: hradiště Cimburk a Sión — Zum frühen Mittelalter der Region Kutná Hora/Kuttenberg: Die Burgwälle Cimburk und Sión	297–346
MATERIALIA	
<i>Drahomír Koutecký</i> , Bylanské pohřebiště v Lošánkách, okr. Kolín — Das Bylaner Gräberfeld in Lošánky (Kr. Kolín)	347–353
<i>Nada Profantová – Jaroslav Špaček</i> , Nejstarší slovanská sídliště na Čelákovicku — Die ältesten slawischen Siedlungen in der Region Čelákovice	354–376
<i>René Kyselý</i> , Zvířecí kosti z Otradovic	376–377
<i>Petr Meduna</i> , Nejstarší raně středověké opevnění v areálu Mělníka — Die älteste frühmittelalterliche Befestigung im Areal der Stadt Mělník	378–385
DISKUSE	
<i>Karel Valoch</i> , Jsou paleolitická zobrazení skutečně umění? — Sind die paläolithischen Darstellungen wirklich Kunst?	386–388
<i>Jiří Sláma</i> , Ještě jednou o Canburgu — Noch einmal zu Canburg	388–393
<i>Jan Frolík</i> , O valech, zamyšleních a archeologii	394–398
<i>Zdeněk Dragoun – Jiří Škabrada – Michal Tryml</i> , Pár slov k maxirecenzi. Románské domy v Praze po roce	398–401
<i>Petr Kotlík</i> , K problému záchrany hradu Vízmburk	401–406

AKTUALITY

<i>Vratislav Janák – Bogusław Chorąży – Zuzana Břízová – Emanuel Grepl</i> , Průzkum Pobeskydí v roce 2002	407–408
<i>M. Šmíd</i> , Pracovní mezinárodní setkání „Neolit a eneolit našich zemí“	408–409
<i>Josef Unger</i> , Konference „Pohanstvo a kresťanstvo“ v Banské Bystrici	410
<i>V. Spurný</i> , Jaroslav Kudrnáč osmdesátníkem	410–411
<i>J. Sláma</i> , Životní jubileum PhDr. Josefa Bubeníka, CSc.	411–412
<i>M. Drašnarová</i> , Bibliografie PhDr. Josefa Bubeníka, CSc.	413–416

NOVÉ PUBLIKACE

<i>Jiří Slouka</i> , Jan Kovanda a spolupracovníci: Neživá příroda Prahy a jejího okolí (Praha 2001)	417–422
Jan Zavřel a kolektiv: Pražský vrch Petřín (Praha – Litomyšl 2001)	
<i>Petr Pokorný</i> , Sigmar Bortenschlager – Klaus Oeggl eds.: The Iceman and his Natural Environment. Palaeobotanical Results (Wien 2000)	422–424
<i>Peter Trebsche</i> , Amei Lang – Vladimír Salač Hrg.: Fernkontakte in der Eisenzeit. Dálkové kontakty v době železné (Praha 2002)	424–428
<i>Z. Smetánka</i> , Martin Nodl – František Šmahel edd.: Člověk českého středověku (Praha 2002)	429–431
<i>Eva Čujanová</i> , Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen (Rahden/Westf. 2002)	432–435
<i>N. Venclová</i> , H. Baitinger – B. Pinsker Hg.: Das Rätsel der Kelten vom Glauberg (Stuttgart 2002)	435–436
<i>Ondřej Wolf</i> , A. Boos Hg.: Wirtshauskultur. Archäologie, Geschichte und Hinterlassenschaft einer alten Regensburger Schänke (Regensburg 2002)	436–438
<i>René Kyselý</i> , Č. Červený – V. Komárek – O. Štěrba: Koldův atlas veterinární anatomie (Praha 1999)	438
<i>Ondřej Chvojka</i> , František Kubů – Petr Zavřel: Der Goldene Steig. Historische und archäologische Erforschung eines bedeutenden mittelalterlichen Handelsweges. 1. Die Strecke Prachatitz – Staatsgrenze (Passau 2001)	439–440
<i>Jan Blažek</i> , Henryk Machajewski: Wygoda. Ein Gräberfeld der Oksywie-Kultur in Westpommern (Warszawa 2001)	440–441
<i>V. Spurný</i> , Muzeum – Sborník Muzea Kroměřížska III – 2000 (Kroměříž 2002)	441
<i>Ladislav Varadzin</i> , Michał Parzcewski Hg.: Quellen zur slawischen Besiedlung im Karpatengebiet. Band 1 (Kraków 2001)	441–442
<i>Petr Kopal</i> , Marcin Rafał Pauk: Działalność fundacyjna możnowładztwa czeskiego i jej uwarunkowania społeczne (XI – XIII wiek) (Kraków – Warszawa 2000)	442–443
<i>René Kyselý</i> , E. J. Reitz – E. S. Wing: Zooarcheology. Cambridge manuals in archaeology (Cambridge 1999)	443–444
<i>M. Jančo</i> , Jaroslava Ruttkayová: Skvosty dávnovekého Slovenska. Sprievodca po expozícii. Jewels of Ancient Slovakia. A Guide to the Exhibition. Kleinodien der urzeitlichen Slowakei. Begleiter der Exposition (Nitra 2000)	444–445
<i>Zdeněk Neustupný</i> , Jan Sommer: MONUDET (Praha 2002)	445
<i>Magdalena Kruťová</i> , Zpravodaj Muzea v Hradci Králové 27, 2001	445–446

NOVÉ PUBLIKACE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU AV ČR PRAHA NEW BOOKS FROM THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY IN PRAGUE

MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 3. Pražský hrad a Malá Strana. Praha 2001. 328 s. Czech with English and German summaries. 170 Kč / 20 EUR.

Miroslav Richter – Rudolf Krajíc: SEZIMOVO ÚSTÍ. ARCHEOLOGIE STŘEDOVĚKÉHO PODDANSKÉHO MĚSTA 2. Levobřežní předměstí – archeologický výzkum 1962–1988. Praha – Sezimovo Ústí – Tábor 2001. 195 s. + přílohy. Czech with German summary. 390 Kč / 35 EUR.

Kateřina Tomková: LEVÝ HRADEC V ZRCADLE ARCHEOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ. Díl I. Castrum Pragense 4. Praha 2001. 284 s. Czech with German summary. 250 Kč / 26 EUR.

Natalie Venclová: VÝROBA A SÍDLA V DOBĚ LATÉNSKÉ. PROJEKT LODĚNICE. S příspěvky E. Neustupného, M. Malkovského, B. Žákové, P. Valterové. Praha 2001. 399 s. Czech with English summaries. 350 Kč / 34 EUR.

ARCHEOLOGIE NENALÉZANÉHO. Sborník přátel, kolegů a žáků k životnímu jubileu Slavomila Vencla. Evžen Neustupný red. Plzeň – Praha 2002. 299 s. Czech with English summaries. 150 Kč / 20 EUR.

BYLANY VARIA 2. Ivan Pavlů ed. Praha 2002. 227 s. Czech with English summaries. 350 Kč / 30 EUR.

CASTELLOLOGICA BOHEMICA 8. Tomáš Durdík ed. Praha 2002. 624 s. Czech with English and German summaries. 623 Kč / 26 EUR.

FERNKONTAKTE IN DER EISENZEIT – DÁLKOVÉ KONTAKTY V DOBĚ ŽELEZNÉ. Konference Liblice 2000. Amei Lang – Vladimír Salač Hg. Praha 2002. 441 S. Souhrny česky. 400 Kč / 35 EUR.

MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 4. Jan Klápště ed.: Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226). Praha – Most 2002. 382 s. Czech with English summaries. 240 Kč / 30 EUR.

RURALIA IV. The rural house from the migration period to the oldest still standing buildings. Památky archeologické – Suppl. 15. Jan Klápště ed. Prague 2002. 362 pp. 350 Kč / 50 EUR.

Marek Suchý: SOLUTIO HEBDOMADARIA PRO STRUCTURA TEMPLI PRAGENSIS. Stavba svatovítské katedrály v letech 1372–1378. Díl I. Castrum Pragense 5. Praha 2003. 176 str. Czech with English summary. 200 Kč / 20 EUR.

VÝZKUMY V ČECHÁCH 2000. Praha 2003. 455 s. 150 Kč.

Orders:

- Archeologický ústav AV ČR, Knihovna, Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1, Czech Republic; knihovna@arup.cas.cz
- Beier & Beran – Archäologische Fachliteratur, Thomas–Müntzer–Str. 103, D–08134 Langenweissbach, Germany; verlag@beier-beran.de
- Kubon & Sagner, Buchexport–Import, P.O.Box 341018, D–80328 München, Germany; postmaster@kubon-sagner.de
- Oxbow Books, Park End Place, Oxford OX1 1HN, United Kingdom
- Rudolf Habelt GmbH, Am Buchenhang 1, D–53115 Bonn, Germany; info@habelt.de

K významu akumulací mamutích kostí aneb „věda“ s rozumem v koncích

On the importance of mammoth bone accumulations,
or wits' end with "science"

Martin Oliva

Velké akumulace mamutích kostí na gravettienských sídlištech se v současné době interpretují buď jako pozůstatky úlovku, nebo naopak jako přirozené nahromaděny mršin, u nichž si lidé zakládali tábořiště, aby je mohli využívat jako palivo a surovinu. První ze zmíněných názorů nevysvětluje obvyklou převahu velkých a těžkých kostí s nepatrným potravním užitekem, druhý je v příkrém rozporu s poznatky o způsobu života chobotnatců a o subsistenčních strategiích loveckých kultur. Rozměrné kosti největší lovné zvěře, případně parohy cervidů se přitom objevují nápadně často již na sídlištech ze starého a středního paleolitu. V prostředí moravského pavlovienu se mamutí kosti vyskytují v rozsáhlých depozicích u sídlišť a doprovázejí většinu dochovaných (tj. zahloubených) hrobů, ve východoevropském epigravettieniu se potom ukládají do stěn obydlí a do zvláštních jam. Z rozboru těchto situací vyplývá, že při shromažďování vybraných pozůstatků zvěře spolupůsobily pohnutky transcendentálního a reprezentativního rázu. Důvody, proč současná věda o těchto subjektivních motivacích neuvažuje, jsou bohužel rovněž pouze subjektivní.

gravettien – pavlovien – mamuti – lov – depozice kostí

Large accumulations of mammoth bones at Gravettian settlement sites are presently interpreted either as the remains of prey animals, or alternatively as natural agglomerations of carcasses, by which people founded camps in order to exploit them as tinder and raw material. The former notion fails to explain the common preponderance of large and heavy bones of unclear use in subsistence, while the latter is in sharp disagreement with what is known about the way of life of the proboscideans and of the hunting strategies. At the same time the bulky bones of the largest game animals, such as the antlers of cervids, appear noticeably frequently at settlements of even the Lower and Middle Palaeolithic. In the milieu of the Moravian Pavlovian, mammoth bones appear in extensive deposits by settlements and accompany the majority of surviving (i.e. subsurface) graves; in the eastern European Epigravettian they are later found in the walls of dwellings and in their own pits. From an analysis of this situation it follows that in the drawing together of selected faunal remains both transcendental and representative motives played a role. The reasons why contemporary science takes no account of such subjective motives are unfortunately themselves subjective.

Gravettian – Pavlovian – mammoths – hunting – bone deposition

I. Úvod

Archeologické myšlení posledních dvou desetiletí výrazně poznamenala snaha o přiblížení interpretací pozorovaných faktů autentickým vzorcům lidského chování, tak jak je známe z etnologických pozorování a z poněkud obecněji zaměřených kulturně antropologických studií. Zdá se, že v archeologii paleolitu se snahy o zlidštění interpretací projevují nejméně. Pleistocénní archeologie je totiž nejvíce odkázaná na přírodní vědy, které jsou mnohdy chápány ne jako disciplíny pomocné, nýbrž určující, a dodržují se tak i jejich argumentační postupy. Řada věhlasných paleolitiků se rekrutovala z řad přírodovědců, resp.

absolventů studia přírodních věd (u nás např. K. Absolon a B. Klíma). Předmět zájmu paleolitické archeologie současně dělí od subrecentních etnologických pozorování nejdelší časový úsek, a paleolitici tak mají ze všech archeologů největší obavy z výtky srovnávání nesrovnatelného.

Právě o nejstarším období lidských dějin se tak paradoxně nejvíce uvažuje z pozic dnešní racionality. Z výše uvedeného je pochopitelné, ale ne rozumově zdůvodnitelné, že etnologické paralely ekonomického rázu jsou naopak přijímány bez rozpaků. Především etnoarcheologické práce L. Binforda ovlivnily způsob uvažování celé generace paleolitických badatelů, zřejmě proto, že Binfordův důraz na kvantifikovatelnou ekonomickou stránku života lovců a sběraček působí exaktněji, a tím i vědeckěji. Poněkud jednostranné zdůrazňování praktických motivací je u jmenovaného zakladatele procesuální „new archaeology“ pochopitelné: novost zmíněného směru měla spočívat právě v oproštění od všeho subjektivního a nevypočitatelného. Kultura je extrasomatickým prostředkem adaptace na přírodní prostředí, základní tendence lidského chování je snaha o úsporu energie – „least effort“. Uvažování v mezích těchto zásad mělo archeologii propůjčovat exaktnost přírodní vědy. Vnášení symbolických či jiných subjektivních dimenzí narušovalo samotné základy procesuálního diskurzu, a bylo proto vydáváno za příznak autorovy neinformovanosti – u Eskymáků Nunamiut (Binfordem studovaných) je přece vše zaměřeno prakticky ... Snad jsou Nunamiut zvláštní skupinou, provádějící jen činnosti nezbytné k udržení fyzického bytí, snad Binford v zájmu své nové archeologie viděl jen to, co vidět chtěl. U těchto christianizovaných občanů USA 2. poloviny 20. století ostatně již asi moc z původního duchovního světa nezbylo, a o tom zbytku se před nějakým Yankeem těžko mluví. Ovšem i tak je četba Binfordových prací intelektuálním zážitkem a jeho pozorování stále představují cenný zdroj živých analogií k nejrůznějším archeologickým jevům. Ostatně zdaleka ne každý z nynějších archeologů je si vědom toho, že u přírodních (a jistě i pravěkých) lidí nelze oddělovat sféru objektivní a subjektivní, že každá, i zdánlivě ryze praktická činnost, má svůj sociální a symbolický rozměr. Chceme-li tedy psát např. o vývoji náboženských představ, nemůžeme vycházet jen ze studia rituálních areálů a rekvizit, ale musíme je hledat i v archeologizovaných výsledcích každodenních, zdánlivě zcela profánních činností.

Výrazným příkladem rozporů mezi násilně prakticistním přístupem a širokou škálou motivací v autentických lovecko–sběračských společnostech je současná diskuse o lovu mamutů a o významu nahromaděnin mamutích kostí.

II. K otázce lovu mamutů

Přílišná velikost mamutů jakožto možné kořisti a rozlehlost akumulací jejich pozůstatků, zejména v Předmostí, budila již v 19. století pochyby stran možnosti jejich lovu. Jako první přišel se skeptickým názorem r. 1888 dánský přírodovědec J. Steenstrup, když zhlédl neobyčejné množství mamutích kostí z předmosteckého hliníku. K jeho stanovisku i k názorům jeho odpůrců a následovníků se ještě vrátím v oddílu věnovaném významu nahromaděnin mamutích kostí na sídlištích. Současnou vlnu pochybností však vyvolaly až skeptické názory L. Binforda. Ve své stěžejní monografii o interpretaci osteologických pozůstatků na paleolitických stanicích (*Binford 1981*) rází jmenovaný badatel teorii o staro- a středo-

paleolitickém mrchožroutství a zpochybňuje i mnohé situace z mladého paleolitu. Zmíněnou myšlenku aplikovala americká badatelka Olga Soffer nejprve na známé stanice ve Východoevropské rovině (Soffer 1985) a posléze ji rozšířila i na moravský pavlovien (Soffer 1993): lov mamutů není vyloučen, představoval však asi jen výjimku; akumulace mamutích kostí vznikaly hlavně sběrem, o čemž svědčí mj. lebky s kly vytaženými z neporušených mandibul (u čerstvých kostí nemožné), variabilnější míra zvětření mamutích kostí, absence řezů a přítomnost všech tělních částí.

V zájmu pochopení otázky je třeba věnovat několik slov biologii a pravděpodobnému způsobu života mamutů. Stejně jako slon se i mamut živil výhradně rostlinnou stravou, které denně spotřeboval asi 175 až 200 kg (Velichko – Zelikson 2001, 725). Tu mohl získávat jak z trávy („grazing“), tak z větví stromů („browsing“). Vzorec mamutích stoliček je více než u slonů specializován spíše na trávu než na rozměňování větví (Olivier 1982, 296 s lit.; Lister – Bahn 1997, 25). Zmrzlí jedinci, jejichž žaludek mohl být analyzován, vesměs zahynuli v létě, takže postrádáme vzorek zimní stravy. Podle těchto rozborů se mamuti v létě živili především různými druhy trav (Vereschagin – Baryshnikov 1982). V zimě, kdy byl travnatý pokryv pod sněhem méně identifikovatelný a dostupný, má velmi malou nutriční hodnotu (Krause 1998) a větve listnáčů jsou opadané, nastávala doba strádání (Velichko – Zelikson 2001, 725). Mamuti se tehdy asi ještě více stahovali k bohatší vegetaci v chráněných úsecích na březích řek (Olivier 1982, 298n.), jež ovšem představovaly ideální životní prostředí po celý rok (Haynes 1991, 97). Při značné spotřebě potravy pravděpodobně docházelo ke spasení všech potravních zdrojů a k přesunu alespoň části mamutí populace do jiných, především jižněji položených oblastí (Guthrie 2001, 278; pro východoevropskou rovinu Soffer 1985, 178–181). Jinak ovšem mamuti neměli mnoho důvodů k migracím (Butzer 1964, 391; Haynes 1991, 97). V severnějších oblastech mohlo určitou roli hrát i hluboké zamrznání vody. Na rozdíl např. od soba totiž není mamut schopný získávat vodu ze sněhu (Musil 1999, 173). I potřeba snadných přesunů alespoň části populace tedy přispívala k tomu, že mamuti se pohybovali většinou v okolí řek (k důležitosti zavedených sloních stezek Haynes 2001, 573). Tyto zimní přesuny jižním směrem byly ovšem asi kratší a z důvodů interregionálních klimatických rozdílů lineárnější než u současných afrických slonů. Ti v horkém podnebí spotřebovávají daleko větší množství vody, která navíc rychle a nepředvídatelně vysychá. Současní afričtí sloni se pohybují dosti nepravidelně dle stavu zdrojů až do vzdálenosti 100 mil (Haynes 1991, 62). Za dva roky mohou urazit až 600 km (Olivier 1982, 303 s lit.). Pohyblivost chobotnatců je ovšem limitována životaschopností mláďat, odkázaných do dvou let na matčino kojení (Haynes 1990, 25). Stáda, vedená zkušenou samicí – „matriarchou“, sestávají většinou ze samic a mláďat a každý útok na mládě vyvolá protiútok alespoň jednoho dospělého. Samci se mohou tu a tam připojovat ke stádům samic a mláďat, většinou se však pohybují izolovaně nebo v menších samostatných skupinkách (Olivier 1982, 303n.; Haynes 1991, 95, 99, 102; Fladerer 2001, 61 s lit.).

Ze značných nároků na spotřebu vody a zelené pastvy je zřejmé, že žádné jiné zvíře nebylo s bohatým biotopem říčních úvalů svázáno více než mamut. V gravettienu dochází k výraznému posunu sídliště všech typů a velikostí k řekám a přednost intenzivnějšího oslunění jižních svahů, ve studeném klimatu jistě nezanedbatelná, byla podřízena výhodě co nejširšího výhledu na říční údolí (Oliva 1998, 56). Není jistě náhodné, že vazba na okolí říčních toků je nejvýraznější na Moravě, na Krakovsku a ve východní Evropě, kde na

rozdíl od západnějších oblastí na sídlišťích značně převažuje mamutí biomasa. Na řadě sídlišť se vedle nahromaděnin mamutích kostí nevyskytuje téměř žádná jiná fauna, příp. jen druhy lovené pro kožešinu (Krakov–Spadzista, Dolní Věstonice II). Bez lovu mamutů by tedy místní populace strádala hladem (Jelínek 1999, 476; Svoboda 1999, 176; 2001a, 160; Kozłowski – Montet–White 2001, 114; West 2001a, 122; 2001b, 59, 64). Zůstává ovšem obtížnou otázkou, jak byla tato obřít zvířata lovena. Přímý útok na zdravé vzrostlé zvíře kostěným či dřevěným kopím s kamenným hrotem se zdá příliš nebezpečný. Podle etnografických záznamů afričtí lovci slonů již používali kopí s otráveným železným hrotem. Velmi ovšem záleží na způsobu lovu, směru napadení a na přímosti zbraně. Největší naději na úspěch má bodnutí doprostřed hrudního koše hned za lopatku, které zvířeti propíchně plíce (Frison – Todd 2001, 25). Zkušenosti, obratnost a touhu po nabytí prestiže nejdůležitějšího útočníka nelze u pravěkých lovců podceňovat. Nejúčinnější zbraň bezpochyby představovala kopí z napřímených klů, známá z velkých pavlovienských sídlišť. Na některých stanovištích s rozlehlými zónami mamutích kostí však tyto zbraně chybějí (Milovice, Krakov). Hojný výskyt hrotů s vrubem přímo v mohutné akumulaci mamutích kostí na stanici Krakov–Spadzista B se vysvětluje vypadáváním kamenných hrotů z těl ulovených kusů (Kozłowski – Montet–White 2001, 114). V Milovicích G se mimořádná koncentrace hrotů nacházela vedle plochy s kostmi, v popelovité vrstvě před vchodem do chýše. Z ostatních stanic se skládkami kostí (Dolní Věstonice I, II, Předmostí?) takové nápadné asociace s hroty scházejí. Přímý důkaz lovu ovšem poskytlo hrudní žebro mladého mamuta se zaraženým silexovým hrotem v horní vrstvě klasické východoevropské stanice Kostěnky I (Praslov 2000, 44). Pozůstatky bezprostředního místa úlovku („killing site“) a jeho čtvrcení („butchering site“) jsou archeologicky málo zřetelné, protože zvířata byla lovena rozptýleně v terénu a jejich pozůstatky se dílem odnášely, dílem byly rozvlečeny zvěří.

Pygmejové Efe a zahradní zemědělci Lese z Konga ponechávali na místě sloní lebky, mandibuly, lopatky a pánve, protože tyto kosti obsahují málo morku. Naopak vždy odnášeli autopodia (šlapky), oddělené od končetin, protože si pochutnávali na jejich tučné tkáni. Humery a femury, obsahující hodně morku a tuku, oddělili již na lovišti od masa a v blízkém přechodném táboře je rozbíjeli a vařili. Často odnášeli i jiné dlouhé kosti, žebra a obratle, zejména když tábor ležel do vzdálenosti 1 km od loviště. Když byla kořist vyhublá, zůstala na místě téměř celá kostra. Činností mrchožroutů se ponechané zbytky časem rozvlekly na vzdálenost několika desítek metrů a na kostech byly patrné ohryzy a dutiny po larvách (Fisher 2001). Podobné poznatky učinil D. C. Crader (1983) u kmene Bisa v Zambii. Již z těchto pozorování je zřejmé, jak málo pravděpodobné je najít tak soustředěné pozůstatky kostry, aby mohly být rozpoznány jako místo úlovku (cf. Haynes 1991, 312). Klasickým a stále málo uváděným případem je objev dosti úplných zbytků mamutího skeletu v Hradci Králové–Svobodných Dvorech r. 1899 (Šnajdr 1909) s několika pazourkovými artefakty: 2 ulomené báze čepelových suportů, distální část čepelového hrotu a celý hrot typu Pavlov (Vencl 1977). Podobná nálezová situace, ovšem s méně výraznými artefakty (bez hrotů), pochází z Nowé Huty u Krakova (Kozłowski et al. 1970). V Ruppersthalu v rakouském Podunají se u velkých i menších kostí mamutů (včetně 2 lebek) a drobnější zvěře nacházelo ohniště a několik nástrojů (např. 2 plošně ret. hroty, sloužící spíš jako nože, a 2 škrabadla: Bachmayer et al. 1971; Kubiak 1990). Mohlo by jít o stopu krátkodobého pobytu lovců u skolených mamutů, během něhož ulovili i několik menších zvířat. Ze se-

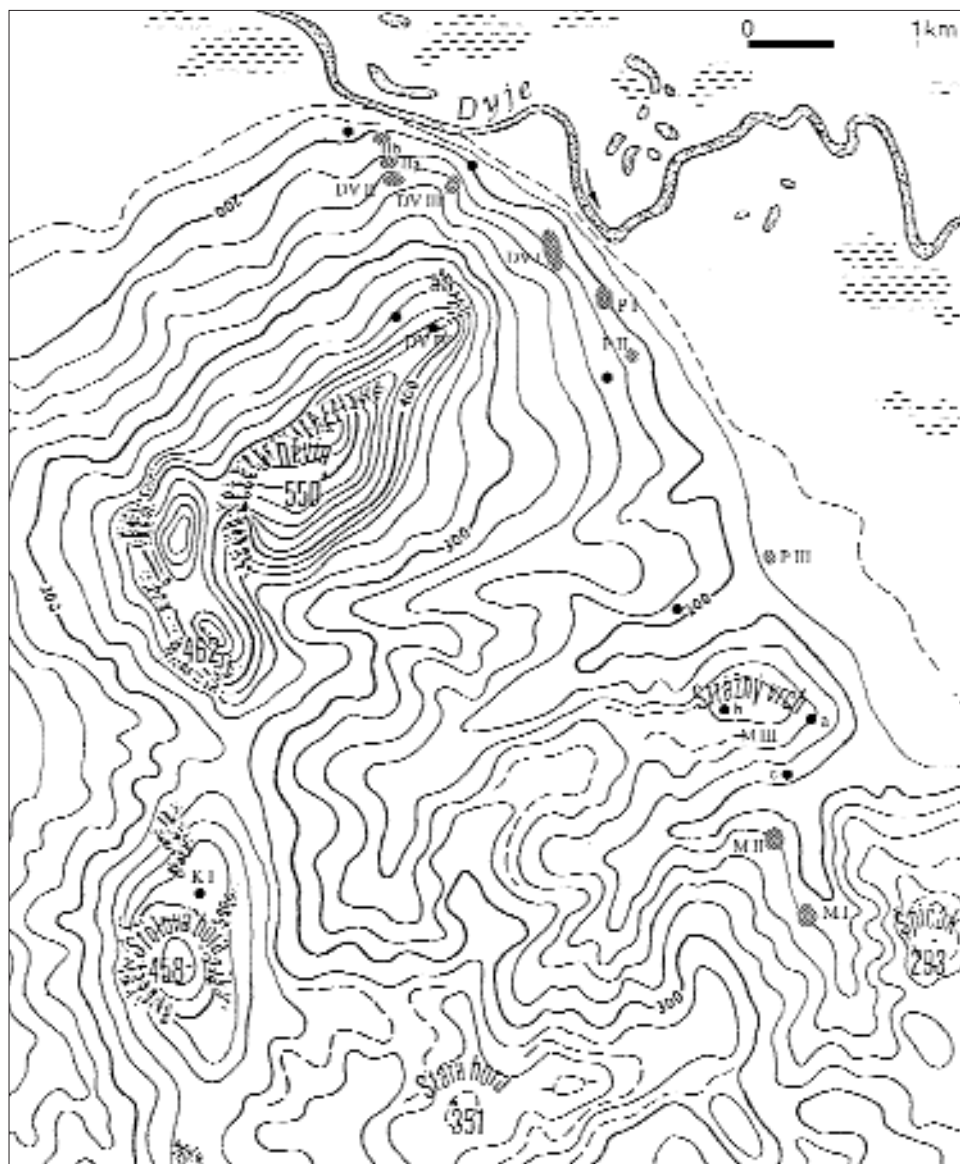
verní Ameriky je známo asi 30 lokalit mamutích kostí v asociaci s velkými plošně retušovanými hroty typu Clovis (*Hannus 1990b*, 98). Zpochybňovat tyto situace poukazem na možné rituální obětování zbraně „z vděčnosti“ na místě, kde došlo k nálezu mamutí mršiny (*Haynes 1991*, 312) je snad již poněkud násilné. Na arizonské stanici Naco vězel hrot Clovis mezi žebry mamuta v anatomické poloze (*Lister – Bahn 1997*, 127). Je často diskutovanou otázkou, jak hodnotit přeskládané a posekané kosti lesních slonů, jež doprovázejí i dřevěná kopí, na staropaleolitických stanicích Torralba a Ambrona ve Španělsku (*Freeman 2001*). Takřka jednoznačný doklad lovu slonů na počátku středního paleolitu pochází z dolnosaského Lehringen. Pod hrudním košem lesního slona leželo 238 cm dlouhé tisové kopí, údajně zapichnuté mezi žebry, a kolem řada levalloiských úštěpů (*Thieme – Veil 1985*). Rozrušené sloní kostry s nástroji, ale beze zbraní, se objevily na středopleistocénních lokalitách Aridos, Bilzingsleben, Bad Cannstatt, Gröbern atd. Většina nálezů kostí staro- a středopleistocénních chobotnatců spolu s nástroji ovšem spíše nasvědčuje využívání čerstvých mršin (četné příklady in: *Desmond Clark – Vance Haynes 1970; Carver et al. eds. 2001*).

Technika vlastního útoku na zvíře ovšem představovala až poslední článek celkové lovecké strategie, o níž však víme ještě méně. Lze předpokládat, že přednostně byli napadáni zesláblí jedinci (např. exemplář v Gröbern: *Litt – Weber 1990*; cf. *Haynes 1991*, 298). Sídliště lovců mamutů na jižní Moravě byla osídlena převážně v zimě, kdy jsou mamuti velmi vysílení a hodně jich hyne i nedostakem potravy (*Guthrie 1982; Velichko – Zelikson 2001*, 726).¹

Sloní samci se mohou vážně poranit i během vzájemných soubojů (*Haynes 1991*, 75; *Fladerer 2001*, 61). Menšího jedince, který takřkajíc mele z posledního, bylo možno snadněji např. zahnat do bažiny a tam postupně utlouci či nechat vykrváct. U zdravých silných exemplářů by takový postup byl neúčinný. Vcelku nepodstatnou námitkou proti lovu v bažinách je potom obtížné porcování úlovku (*Frison 1987*, 185; *Lister – Bahn 1997*, 131). Do nebezpečných míst mohli být mamuti zaháněni ohněm, na nějž i sloni reagují velmi citlivě. Z východní Afriky je doloženo zakládání stepních ohňů, kterými se zvířata směřovala do bažin nebo obkličovala a oslepovala (*Wood 1868*, 492; *Lindner 1937*, 141–142; *Freeman 2001*, 53 s další lit.). Takovou strategii ovšem nebylo možno využívat na zimní zasněžené stepi – ledaže by mamutům na rozdíl od slonů bylo možno zapálit dlouhou srst. K místům, jež mohla být tlustokožcům osudná, patří i strmé srázy. Sloni mohou zdolávat svah o sklonu až 45°, musejí si ovšem kleknout a vláčet břicho po zemi (*Gröning – Saller 1998*, 347). Pádem z 30 m vysokých útesů mohli přijít o život mamuti a nosorožci na stanici mladorisské stáří v La Cotte de St. Brelade na ostrově Jersey (*Scott 1986; Callow 1986*). Nevíme přesně, jak strmý byl v mladém pleistocénu břeh Dyje pod Pavlovskými vrchy v místech dolnověstonických sídlišť (obr. 1). *B. Klíma (2000)* předpokládá, že rozsáhlé ohňové zóny odkryté právě nad nejstrmějším úsekem svahu v rámci lokality Dolní Věstonice II sloužily k nahánění mamutů do úzkého průchodu mezi svahem a řekou.

Sídliště Milovice I (*Oliva 1988; 1989*), s podobným množstvím skolených mamutů jako v Dol. Věstonicích, však tuto výhodu postrádalo (obr. 1, 2). Leží v suchém údolí 4 km

¹ Poněkud anekdoticky působí v této souvislosti úvaha, že mamuti byli loveni hlavně v létě, protože jsou v té době nejlépe živí (*Binford 1993*, 122).

Obr. 1. Gravettiáská sídliště pod Pavlovskými vrchy. DV Dolní Věstonice, K Klentnice (nejisté), M Milovice, P Pavlov. — Fig. 1. Gravettian settlement beneath the Pavlov hills. DV – Dolní Věstonice; K – Klentnice (uncertain); M – Milovice; P – Pavlov.

od současného toku Dyje a ze všech stran vyjma SV jej lemují údolní svahy, na východní straně dosti strmé. Pro vysvětlení masového lovu tlustokožců na tomto místě se nabízí několik vysvětlení: údolí, podle T. Czudka původně hlubší a vlhčí, mohlo hrát v životě mamutího stáda roli jakéhosi refugia, zejména v době sněžných bouří. Jiné vysvětlení vychá-

Obr. 2. Milovice I, jz. část akumulace mamutích kostí A–B, mladší gravettien (foto M. Oliva 1988). G–R poloha zkoumaných sektorů na horní etáži. — Fig. 2. Milovice I, SW part of the mammoth bone accumulation A–B, Late Gravettian (photo M. Oliva 1988).

zí z názoru, že výhodnější než čelit celému stádu bylo izolovat nějaký mladší exemplář, zahnat jej mimo obzor ostatních zvířat a tam jej ubít (*Raymond 1990*) nebo znehybnit a nechat vyhladovět (*Frison 1987*, 188; *Haynes 1991*, 298). Za předpokladu, že mamutí stáda žila u řeky nebo postranním údolím pravidelně procházela z plošiny k řece, skýtá boční bažinaté údolí pro zmíněnou taktiku vhodné podmínky. Mezi milovickými mamuty převládají mladší jedinci (*Péan 2001a*; *2001b*). Ani zabití mladšího jedince však nebylo snadnou záležitostí, zejména ne s dochovanou loveckou výbavou, kterou bychom si představovali jinak než jako drobné gravetty, které zde převládají. Dlouhá kopí z mamutoviny v Milovicích zcela chybějí.

Poloha největší sídelní aglomerace u Předmostí je z geomorfologického hlediska ještě méně nápadná. Mírné svahy Chlumu nepředstavovaly žádnou překážku a sídliště zřejmě těžilo z polohy nad nivou, stabilně bohatou na nejrůznější zvěř a zvláště na stáda mamutů. Na úpatí předmostecké skalky dodnes vyvěrá termální pramen, který mohl vytvářet nezamrzající jezírka, pokud ovšem v pleniglaciálu vyvěrávání nebránil mocný permafrost (srov. *Musil 1999*, 170). Jestliže docházelo k migracím mamutů a sobů, pak tu také musela důležitou roli hrát blízká Moravská brána. Chobotnatci ztrácejí dlouhým přesunem značně na energii (*Haynes 1991*, 62), a stávají se tudíž snadnější kořistí.

K dalším argumentům svědčícím proti lovu mamutů (variabilnější míra zvětrání mamutích kostí, přítomnost všech tělních částí na sídlištích) se vrátím později. Ohryzy na kostech nic neznamenaají, protože vlci a jiné šelmy odjakživa paběrkovali i na lidských úlovcích a odpadcích. Řezy se na mamutích kostech objevují vzácně, ale přece (*Jones – Vincent 1986*, 192; *Grigoriev 2000*; *Fladerer 2001*, obr. 5; *Münzel 2001*, 318; *Péan 2001a*, 334; *Wojtal 2001*, 370). Dělení mamutích těl ostatně mnoho stop nezanechá, jednak v důsledku zvětrání povrchu kostí, jednak proto, že řezy neproniknou hustou okolní tkání na vlastní kompaktu (*Hannus 1990a*, 50; *Frisson – Todd 2001*, 17; *Haynes 1991*, 186, 303).

Lov pravěkých slonů a mamutů lze tedy považovat za prokázaný a ani skeptici jej v zásadě nezpochybňují. Jeho frekvenci a význam ovšem parafrázuji bonmotem „mohli ulovit jednoho v životě – ale nikdy o tom nepřestali mluvit“ (*Soffer – Suntsov – Kornietz 2001*, 147). Je známo, že na stáda afrických slonů má již nevelké zvýšení lovu destruktivní účinky (*Dublin – Douglas–Hamilton 1987*). Při nejnižším odhadu sociálně únosné hustoty zalidnění 0,18 člověka na km² (*Burch 1972*; *David 1973*) bylo bez ohrožení stavu mamutí populace možno ulovit pouze 0,75 mamuta na osobu ročně (*Mithen 1993*, 176). Mamutí maso tedy v jídelníčku lovců a sběraček převládalo jen epizodicky, vždy po úspěšném lovu či po nalezení nějakého čerstvě uhynulého jedince. Využívání jiné zvěře bylo bezpochyby daleko snadnější a jistější. Lze tedy možná dát za pravdu O. Sofferové v tom, že každodenní činnost žen a dětí při lovu drobné zvěře byla pro všední obživu komunity důležitější než občasný úlovek obřího zvířete (sotva však šlo o lov králíků do sítí, protože králíci nejsou v tehdejší fauně doloženi a jiná drobná zvěř není tak společenská ani rychlá, aby se lov do pracně spletených sítí vyplatil). Z potravních důvodů navíc nemá žádný smysl ulovit více než 1 mamuta týdně či měsíčně. Podle *H. Kubiaka (2000, 337)* by tuna masa z jednoho průměrného jedince uživila skupinu 10 lidí po 50 dní.

Zde je ovšem nutno připomenout, že žádná společnost nežije jen každodenností, a tím méně společnost s tak vyvinutou a strukturovanou kulturou jako pavlovien a východní gravettien. Výjimečný rozmach této civilizace, projevující se dlouhodobými stabilními sídlišti, vzdálenými importy kamenných surovin, rozvinutou kostěnou industrií, vynikajícími uměleckými díly, neuvěřitelně jemným textilem, mimořádně početnými inhumacemi celých těl nebo jejich vybraných zbytků (Předmostí) a depozicemi mamutích kostí, by stěží mohl vyvěrat jen z lovu drobné zvěře. Již dříve jsem se snažil ukázat, jak jsou tyto jevy spojeny s psychosociálními aspekty lovu mamutů (*Oliva 1997a*), jehož hlavním znakem byla právě *nekaždodennost*. Ostatně žádný lov není čistě utilitární záležitostí a jeho prestižní aspekty často převažují nad bezprostřední potřebou získání potravy. V některých oblastech odpovídá hustota osídlení kapacitě nejpřestižnějšího zdroje, nikoli celkové úživnosti regionu (*Jochim 1976, 72*). Víme-li ze současnosti, jak je mezi myslivci oceňován např. odstřel divočáka kulovnicí, dovedeme si jistě představit, jakou prestiž přinášelo zne-

hybnění byt zesláblého mamuta oštěpem. U některých loveckých societ představuje snaha o nabytí pověsti schopného lovce hlavní motivací jednání a je zcela srostlá se subsistenční strategií. Pokud možnost prestižního lovu pomine, muži zahájejí, protože skolení velkého a nebezpečného zvířete přináší více prestiže než ulovení většího počtu menších zvířat (*Jochim 1976*, 21, 24 s lit.; *1981*, 210; *Hannus 1990a*). *G. Frison (1987, 181)* rozděluje lov u paleoindiánů na subsistenční a trofejní. I když je trofejní lov podroben celé řadě pravidel co do velikosti, pohlaví a stáří zvířat, jakož i použitých technik a zbraní, skolená zvířata mohla být běžně konzumována. Největší nebezpečí je pro lovce vždy největší výzvou. **Námítky, že mamuty nestálo za to lovit, protože jsou příliš nebezpeční (např. *Olsen 1990, 107; Mithen 1993, 164; Surmelu 1993, 69*), odrážejí spíše náhled dnešních ekonomů a bezpečnostních techniků než pravěkých lovců.** Z etnologických studií víme, že k největšímu rozmachu společenské komplexity a z ní vyvěrající hmotné kultury lovců a sběraček dochází právě tam, kde se odehrávají sezónní lovy největší a nejnebezpečnější zvěře a kde současně dochází k nejvýraznějšímu narušování každodennosti formou velkých slavností s obřadnou účastí aliančních skupin (nejvýrazněji u severozápadních indiánů a některých sibiřských etnik).

Mimořádný rozvoj výše zmíněných kulturních jevů gravettien/pavlovienu právě na sídlištech s nejpočetnějšími pozůstatky mamutů jistě není z tohoto hlediska náhodný. S představou lovu králíků, byt kolektivním a do sítí, bychom tu vystačili stěží.

III. K otázce původu akumulací mamutích kostí

V roce 1888 navštívil dánský přírodovědec Japetus Steenstrup Předmostí. Po zhlédnutí obrovského množství mamutích pozůstatků na sídlišti a ve sbírce K. J. Mašky nabyt přesvědčení, že člověk nežil současně s mamuty, nýbrž využíval přirozených nahromaděnin zmrzlých těl (*Steenstrup 1889*). Jeho názor vyvolal reakce trojího druhu: zatímco většina profesionálních odborníků jej hodlala přejít diplomatickým mlčením, oba vůdčí amatérští badatelé jej opakovaně podrobovali neúprosné kritice jak na domácím, tak mezinárodním vědeckém fóru (např. *Maška 1889; 1894a; 1894b; Kříž 1891, 446–454; 1894; 1896, 53–54*). Steenstrupova autorita přesvědčila pouze jeho generačního druha J. Wankla. Ten ustoupil od svého původního názoru (*Wankel 1884*) a přihlásil se k Steenstrupovi s tou výhradou, že zvířata neměla zmrznout na samém počátku doby ledové, ale až později (*Wankel 1890, 58*). Vlna polemik se staříčkým Steenstrupem však záhy pominula a M. Kříž ji už v roce 1903 považuje za součást „literární historie“. Na rozdíl od Mašky však Kříž nepovažoval všechny mamutí kosti z předmosteckého Chlumu za pozůstatky úlovku; znepokojoval ho zejména jeho nález téměř celého skeletu mladého mamuta v šachtě h–h v Chromečkově hliníku. „Bylo-li možno, zavlekli celé zvíře na hliník, ale to státi se mohlo jen v zimě na sáňkách.“ Později Kříž dospěl k názoru, že lidé mamuty sice lovili, vedle toho však hojně využívali i přirozeného místního výskytu mršin. „*Ich habe an vielen Stellen die Wahrnehmung gemacht, dass die diluvialen Ansiedler bei der Besitznahme des Lösshügels zur Zeit, als die todtten Mammute um die devonische Felsklippe herumlagen, nachstehend zu Werke gehen mußten: Mitten zwischen den liegenden und teilweise von Thieren dislozierten Mammuten an freier Stelle wurde eine seichte mulde ausgehoben und in derselben das Feuer*

angemacht. Um das Feuer herum lagerten die Uransiedler von Předmost. Die Mammulleichen wurden, soweit sie nicht von Karnivoren bereits eröffnet waren, nach Metzgerart zerstückelt, die Stücke nahe dem Feuer auf Haufen getragen und von diesen Fleisch- und Knochenvorräten nach Bedarf genommen. Die von Fett triefenden, vom Fleische mehr oder weniger entblößten Knochen wurden statt des Holzes zur Feuerung benützt“ (Kříž 1903, 215; cf. též Svoboda 1999, 173). Tento právě 100 let starý citát plně vystihuje převládající názory současných amerických a západoevropských specialistů. Ve 20. letech se podobně vyjádřil W. Soergel (1922, 33–36), který lov mamutů prakticky vylučoval (k tomu kriticky Fabian 1936). Tvrdil, že takové množství mamutů, jaké je doloženo v Předmostí, nelze ulovit, protože chobotnatci velmi citlivě reagují na ohrožení a po prvním lovu by odtáhli jinam. Nikdo by také na sídliště nenosil tak velké části těl, neúnosně zatížené velkými kostmi. Podobně argumentoval ještě později K. Lindner (1937, 149–151). K největším objevům nahromaděnin mamutích kostí došlo v meziválečném období v Rusku. Zatímco tamní archeologové a archeozoologové o lovu tlustokožců nepochybovali, začali se někteří paleontologové (Brjusov, Gromov, Vereščagin) od 40. let nevědomky přiklánět k názoru vyjádřenému už r. 1903 Martinem Křížem.

Dávná diskuse o pozůstatcích předmosteckých mamutů byla zcela zapomenuta i na samotné Moravě. Kumulace kostí se považovaly za pouhé odpadky konzumace ulovených mamutů a jejich podivná skladba nebyla až donedávna nikomu nápadná. V tom byli archeologové (K. Absolon, J. Skutil, J. Böhm, B. Klíma, K. Valoch) i paleontologové jako A. Stehlík či R. Musil zajedno. Ve světovém měřítku nastolila otázku lovu mamutů až v 80. letech americká badatelka O. Soffer (1985; 1993), přičemž vycházela z prací L. R. Binforda (1981) a N. K. Vereščagina (1977). Jakkoli nemusíme se všemi názory uvedené autorky souhlasit, její vystoupení otevřelo cestu novému uvažování o zdánlivě bezproblémovém tématu a působilo jako štika v zatuchlém rybníce: člověk si mamutí pozůstatky přinášel jako topivo, stavební materiál a surovinu. Proto bylo výhodné zakládat sídliště poblíž přirozených mamutích hřbitovů, jakým je např. Berelech na Sibiři. Důvodem, proč se mamuti stahovali např. do oblasti pod Pavlovskými vrchy, byla přítomnost minerálních ližů v místních terciérních sedimentech.

K uvedenému názoru se vzápětí připojili i badatelé ze západní Evropy a z Polska. Nejdůležitější ze zmíněných okolností je fakt, že akumulace mamutích kostí na sídlištích obsahují mimořádné množství fragmentů lebek, mandibul, lopatek, pánví a izolovaných stoliček (obr. 3), které by pro velkou váhu a nízký až nulový obsah masa nikdo nepřenášel z loviště na sídliště (Sivertsen 1980). Uvedené nejtěžší a přitom nejméně využitelné kosti jsou na sídlištích nejčastější, tj. minimální počet jedinců (MNI) je zpravidla vypočítán právě podle nich. Transport zbytečných kostí jistě neodpovídá racionálnímu chování, takže mamuti museli hynout přímo v prostoru sídliště. Je jen otázkou, zda tam byli i ubíjeni, nebo zda tam hynuli přirozeně a lidé přicházeli rozbít tábor přímo u jejich mrtvol, jak se domnívá např. S. Péan. K. Sobczyk (1995, 128n.) a s ním spolupracující paleontologové (Lipecki – Wojtal 1996, 292; 1999, 95; Wojtal 2001, 370) připouštějí obě možnosti. Jedním z důkazů místního pohybu mamutů mají být ohlasy na kostech jako důsledek přecházení dosud živých mamutů po zbytcích svých nebohých druhů (Sobczyk 1995, 128; Wojtal 2001, 370). Důvody eventuálního přirozeného úhynu mamutů na sídlišti autoři neuvádějí, násilný úhyn mohl být kromě záměrného nahánění mamutů na sídliště a přímého lovu pomocí vrubových hrotů urychlován ubíjením vápencovými kameny, jaké se našly na sídliš-

Obr. 3. Mamutí stoličky a atlasy (na bocích) z Předmostí ve sbírce Martina Kříže, kolem r. 1900. — Fig. 3. Mammoth molars from Předmostí in the collection of Martin Kříž.

ti v Krakově–Spadzisté (Sobczyk 1995, 129, 131). Zastávce hypotézy o přirozeném úhynu mamutů bezprostředně na milovickém sídlišti S. Péan (2001a, 333) soudí, že mamuti padali do hrncovitých děr („pot-holes“) ve spraši, způsobených jarním táním. Dle rozboru sobích parohů a zubů, jakož i koňských stoliček spadá zdejší osídlení (alespoň v pojednávaném sektoru G) právě do přechodu jara a léta. Autora neznepokojuje, že žádné podobné díry zvící několika mamutů se ve středoevropských sprašových profilech neobjevily, a i kdyby, milovičtí lovci by z nich museli vytáhnout celá těla, příp. všechny kosti včetně lebek a rozprostít je na sídlištní ploše. U vědomí paradoxního vyznění podobných hypotéz dávají zkušenější autoři přednost opatrnějšímu postoji, a to i v příspěvcích ze specializovaných „mamutích“ konferencí (Kozłowski – Montet–White 2001; Svoboda 2001a; 2001b). K otázce přítomnosti velkých nemasových kostí na sídlištech se diplomaticky nevyjadřují, takže ponechávají otevřenou i otázku polohy loviště, i když lov mamutů považují za doložený. **Upozornění na možné společenské, rituální a jiné subjektivní faktory (Oliva 1996; 1997a; 1997b; 2000a; Valoch 1996, 87; 1997) se přecházejí mlčením, protože diskuse s nimi by byla obtížná a překračovala by mlčky sdílené hranice „vědeckosti“.** K. Sobczyk (1995, 130) sice taková vysvětlení sám nadhazuje (varianta Ib), ale ihned je zamítá jako příliš dalekosáhlá. Jiní zastánci lovu mamutů sice uvádějí i zvláštní skladbu akumulací, ale buď otázku přítomnosti velkých kostí neřeší (B. Klíma, R. Musil, F. Fladerer), nebo se jí snaží vysvětlit vágními poukazy na možné praktické využití. Výskyt velmi početných mandibul společně s jazyky v Krakově–Spadzisté vysvětluje H. Kubiak (2000, 337) zálibou v konzumaci jazyka, přinášeného spolu s čelistmi, D. West zase jako shromažďování stavebního materiálu. Kvůli masu měly být přinášeny naopak jiné velké kosti (West 2001b, 59). O. Soffer (1993) soudí, že z blízkých přirozených akumulací mamutích kostí bylo masově přinášeno vše, co se dalo spotřebovat jako stavební články, surovina na nástroje či topivo, a vršeno na hromady přímo u sídlišť.

Jakkoli se tyto názory mohou nezasevěnému čtenáři zdát již *a priori* nepravděpodobné, vzhledem k jejich značné publicitě je musíme podrobit věcné analýze.

Otázku, zda kosti ve skládkách představují pozůstatky ulovených či přirozeně uhynulých kusů, by mohla nejlépe vyřešit analýza skladby vzorku podle věku zastoupených jedinců. Nabízí se zde srovnání se třemi vzájemně zcela rozdílnými situacemi vzniklými následkem přirozeného úhynu mamutů a slonů. První pochází od řeky Berelech (přítok Indigirky), kde se během expedic v letech 1970–1980 shromáždilo téměř 9 tisíc kostí z min. 156 jedinců (Vereščagin 1977). Zhruba 30 % tvořily mladé exempláře do věku 10 let, zbývajících 70 % pak starší jedinci ve věku 10 až 30 let. Podle klů bylo možno určit, že 3/4 místní populace představovaly samice. Druhý vzorek pochází z místa zvaného Šabi Šabi v nár. parku Hwange v Zimbabwe. Následkem velkého sucha v letech 1982–1983 zde nedostatkem vody a zelené stravy uhynulo na 200 slonů, z nichž většina nedožila ani 8 let a jen 15 % bylo starších 12 let (Haynes 1987, 30; 1988, 158). Třetí vzorek byl studován v Hot Springs v Jižní Dakotě, kde mamuti hynuli pádem do jezírka se strmými stěnami. 20 % jedinců zde dosahuje věku 27–28 let, 9 % 15 let, jinak jsou věkové kategorie obsazeny vcelku rovnoměrně, s mírnou převahou mladších kusů. Vyskytly se ovšem i velmi staré exempláře přesahující 50 let (Agenbroad 1990, 37). Poslední případ je pro nás významný jen v tom, že naznačuje přirozenou věkovou skladbu stáda za obvyklých, tj. nestresových podmínek. V Berelechu mamuti hynuli zřejmě probořením do tenčího ledu uprostřed řeky, a navíc 100 m od skládky leží paleolitické sídliště, takže nelze zcela vylou-

čít určitý podíl lovu (*Haynes 1991*, 213; *Vasilev 2001*, 365). Je třeba také připomenout, že radiometrická data 12–13 tis. let před dneškem spadají již do doby oteplování na samotný závěr výskytu mamutích populací na eurasijském kontinentu, což se mohlo projevit v jejich zdravotní kondici. Soubor studovaný v Hwange je pak výsledkem hromadného hynutí mláďat nedostatkem vody, což není vhodnou analogií pro prostředí permafrostu, kde mohla voda nanejvýš zamrznout (k četným úhynům mohlo ovšem dojít i při prošlapávání ledu v zamrzlé řece, ale důsledkem by byly pouze kosti v říčních sedimentech, nikoli na svazích). Ve skládkách mamutích kostí sice převažují mladší dospělí jedinci, nikoli mláďata, a se vzrůstajícím věkem pozůstatků vcelku plynule ubývá. V Krakově–Spadzisté se mezi 47 individui vyskytlo jen 1 neodstavené mládě ve věku 2–5 let (*Kubiak – Zakrzewska 1974*, tab. VIII; *Haynes 1988*, tab. 4; *Lipeccki – Wojtal 1996*, 290), v Milovicích G bylo 11 juvenilních, 6 mladších dospělých a 4 dospělé kusy (*Péan 2001a*, obr. 2). Podobný poměr je i v Dolních Věstonicích a v Pavlově I, kde se ovšem věk určoval jen na podkladě několika málo stoliček (*Musil 1959*, 30; *1997*, 447). Rozsáhlé Musilovy práce o mamutích stoličkách z Předmostí žel neposkytují přehledné údaje o jejich věkové skladbě. Osteologický materiál je tu posuzován jako vyvážený vzorek živé populace, nikoli jako soubor kostí vzniklý lidskou činností.

Pokud by mamuti hynuli přímo zimním vyhladověním a mrazem, očekávali bychom podobně jako v Hwange větší podíl mláďat (*Sergin 1991*, 17). Jiné důvody hromadného zániku stád připadají ve studených stepích jen stěží v úvahu. Zdá se tedy, že věkový profil akumulací mamutích kostí svědčí spíše o lovu zaměřenému přednostně na mladší kusy, nejvíce oslabené zimním hladověním (srov. výše). Mladší jedinci byli ve stáde jistě nejpočetnější a současně skýтали ještě dosažitelný a již dostatečně prestižní úlovek.

Jednoznačněji než věkový profil vypovídá o lidské činnosti způsob nahromadění pozůstatků. Zbytky mamutů, provázené artefakty, se nacházejí buď přímo na sídlišti mezi předpokládanými chýšemi (Dolní Věstonice I, Milovice G, Předmostí, méně výrazně Pavlov I a Dol. Věstonice II), nebo v podobě rozsáhlých akumulací přímo u sídlišť (Dol. Věstonice I, Milovice – sev. sektory, místy patrně i v Předmostí: *Maška 1894a*, menší skládka i v Dol. Věstonicích II). Zvláštní postavení má stanice v Krakově–Spadzisté, kde se přímo ve velké akumulaci mamutích kostí nacházejí ohniště, kamenné hroty, početná debitáž a snad i základy chýší, vyznačené spodními čelistmi (*Kozłowski – Sachse–Kozłowska 1974*). Ze střední a západní Evropy neznáme žádnou význačnější akumulaci mamutích kostí nepocházející z artefakty a jinými doklady lidské činnosti. To by ovšem stále mohlo znamenat, že lidé se u podobných přirozených nahromadění usazovali a využívali je. Mohou však tak koncentrované akumulace vzniknout přirozeně? V sibiřském Berelechu se kosti vyskytují na břehu řeky v délce 180 m a kosti 1 jedince zabírají v průměru plochu 3,4 m², zatímco ve Spadzisté 1 m² (*Sobczyk 1995*, 130). Přirozené soustředění kostí v Berelechu je přitom již mimořádné, způsobené svážnými pohyby a říční akumulací vyerodovaných předmětů. Ve Hwange jsou kosti 1 slona rozptýlené průměrně na ploše 35 m² (*Haynes 1991*). Představa akumulací mamutích kostí na místě jejich skonu vychází z mýtu sloních hřbitovů, nikde ve skutečnosti nedoložených. Hynutí chobotnatců a jakýchkoli jiných zvířat na jedné hromadě, přičemž nově umírající šlapou po kostech svých nedávných předchůdců, je z etologického hlediska absurdní. Je zajímavé, že s ní přišli právě paleontologové – jako by mezi paleontology a zoology byl stran zohlednění živé skutečnosti týž rozdíl jako mezi tradičními prehistoriky a etnology. Přirozeného původu mohou být po-

měrně řídké, příp. druhotně vodou nahromaděné pozůstatky chobotnatců u řek nebo v přirozených pastích se strmými stěnami u napajedel (Hot Springs), nikoli však kupy kostí ve svazích (cf. *Haynes 1991*, 191). Tam na mamuty žádné nebezpečí nečekalo. Na místech, jako je lokalita Krakov–Spadzista, je ostatně i sám pohyb mamutů dosti nepravděpodobný. Jde totiž o skalnatý výběžek hřbetu ve výšce 50 m nad údolím (*Escutenaire et al. 1999*, 9). Početné a rozměrné zbytky mamutů se kromě toho vyskytují i v jeskyních (Vogelherd, Weinberghöhle, Mamutowa). Podle *O. Soffer (1993, 40)* přitahovaly mamuty do prostoru sídlišť pod Pavlovskými vrchy zdroje minerálů, bez nichž se chobotnatci neobejdou. *S. V. Leshchinskiy (2001, 298)* má dokonce za to, že i některá z domnělých přirozených „kladbišť“ mamutích kostí, doprovázených ovšem artefakty (Volčaja Griva, Šestakovo), byla takovými minerálními lizy, na něž přicházeli mladí a slabí mamuti a mohli zde být snadno skoleni. O důležitosti hořčíku a vápníku pro vyvážení draslíku z bylinné stravy u slonů není nutno pochybovat, tyto látky se však vyskytují v terciérních sedimentech po celé karpatské předhlubni a vídeňské pánvi, nikoli tedy jen pod Pálavou – právě na jejich sprašových svazích a v náplavách Dyje se nevyskytují. Je ovšem možné, že jižní Morava jako celek svými výskyty minerálních látek mamuty přitahovala (srov. *Haynes 1991, 92*).

Je také velmi nepravděpodobné, že by mamuti těsně před smrtí stoupali do svahů právě na místa s dobrým rozhledem na říční údolí, jaká si lovci vybírali pro zakládání sídlišť – nezávisle na případném výskytu mamutího hřbitova. Na řadě důležitých sídlišť v těchto typických polohách totiž akumulace mamutích kostí chybí (Pavlov I, II, Jarošov II). Mohla při mamutím umírání hrát nějakou roli skutečnost, že jejich pozůstatky u sídlišť leží ve zvodnělých zónách (Dol. Věstonice I, II, Milovice – sev. sektory /obr. 2/, Předmostí) – nebo se tam ocitly lidským přičiněním? Tyto pozůstatky jsou vždy přeskládané, jen ojediněle v anatomické souvislosti, a v podstatě se neobjevují případy, že by kosti jednotlivých exemplářů ležely blízko sebe (snad s výjimkou zmíněného Křížova nálezu z Předmostí). Z Dolních Věstonic I (Absolonův výzkum), Předmostí a Krakova–Spadzisté jsou popisovány polohy popela a propálené spraše přímo pod hustými koncentracemi kostí. Pod ústřední částí největší „skládky“ v Dol. Věstonicích se nacházela ohniště s radiolaritovou debitáží (*Klíma 1969, 33*). Řada míst s akumulacemi mamutích pozůstatků tedy byla již předtím obývána. Pravěcí lovci samozřejmě mohli tu a tam využívat i čerstvé mamutí mršiny, nalezené ovšem mimo obydlý prostor. Odpor k mrchožroutství je až sekundární kulturní záležitost. Není však známo, že by si do bezprostřední blízkosti zapáchajících mršin lovci přesouvali svoje základní sídliště se stabilními chýšemi, naznačujícími delší pobyt. V teplejším klimatu dochází naopak k přemístování loveckých táborů z blízkosti velkých mršin, protože mrtvý slon po 1 dni zapáchá i proti větru na kilometr daleko (*de Vore 1968, 348*). Uváděný nedostatek řezů na kostech by konečně svědčil nejen proti lovu, ale i proti využívání zdechlin co zdroje masa.

Alternativu přirozeného hnutí mamutů u sídlišť tedy lze asi vyloučit. K podobným paradoxům však vyústí i domyšlení názoru, že mamuti byli u sídlišť loveni. Tlustokožci by museli opakovaně vystupovat do obydlených míst, někdy přímo mezi chýše a ohniště, kde jim hrozila zkáza. Na to jsou chobotnatci příliš učenliví a mají pověstnou „sloní paměť“ (*Haynes 1991, 107*). Naopak, zakládání sídlišť bezprostředně na využívaných stezkách nejmohutnějších suchozemských zvířat postrádá jakýkoli autentický příklad a není snad nutno o něm uvažovat. Jak by mohl probíhat lov mamutů v Krakově–Spadzisté, kde jsou jejich zbytky nahromaděny na ohništích a předpokládaných chýších, a přitom údajně při-

Obr. 4. Milovice I, sektor G, záp. okolí chýše. Mamutí lebka, kly, žebra a kopáč–pouzdro z velkého sobího parohu (uprostřed). Vpředu mezi lebkou a klem ležel skelet lví tlapy (foto M. Oliva 1988). — Fig. 4. Milovice I, sector G, western environs of the hut. Mammoth skull, tusks, ribs and an adze made of a large reindeer antler (middle). Between the skull and the tusks lay the skeletons of lion paws (1988).

mo na místě úlovku? U nomádů může docházet k přesunu tábořiště k místu posledního vydatného úlovku, např. k sobům, konzervovaným ve sněhu (*Jochim 1976, 54*). Stabilní sídliště gravettienců s mocnými kulturními vrstvami ovšem k takovým pohyblivým táborům jistě nepatřila.

Bude tudíž nutno dát za pravdu hypotéze, že mamutí kosti byly na sídliště donášeny. Je ovšem otázkou, za jakým účelem. Pozůstatky nalézané na sídlištích lze podle jejich možného využití rozdělit do několika skupin (co do „masové užitečnosti“ jsem vycházel ze *Soffer et al. 2001, tab. 15.1*):

1. masové kosti: obratle, žebra a krátké kosti z tlapy (přední tlapa chobotnatců obsahuje využitelný tukový polštářek: *Haynes 1991, 40*),
2. masové kosti, využitelné i jako konstrukční články: dlouhé kosti a pánve,
3. využitelné konstrukční články, méně zajímavé z řeznického hlediska: lopatky, lebky, mandibuly s jazykem. Kosti skupin 1 – 3 mohou mít též využití jako palivo,
4. „technologické“ kosti, skýtající stavivo a surovinu: kly,
5. žádný praktický význam: izolované stoličky.

Pokud bychom chtěli vyjádřit i celkovou užitečnost transportu zmíněných kostí na sídliště, bylo by třeba vzít v úvahu i jejich váhu. Např. pánev, lebku či mandibulu by z čistě potravního hlediska bylo lépe ponechat na místě. To se týká i menších kostí, např. obratlů, tvořících v čerstvém stavu celé sloupce. Uvedené kosti by se potom ocitly spíše v kategorii pouhého paliva, nanejvýš staviva.

Tradiční odhad o počtu mamutů zastoupených v nálezech z Předmostí hovoří o tisícovce jedinců. Pro zajímavost jsem se pokusil sečíst počty některých kostí ze tří dokladů, jež zachycují jen zlomek získaného materiálu: seznam *Křížův (1896, 97)*, Maškův (předávací protokol) a *Kniesův (1927 – skládka u s. nároží hřbitova)*. Výsledkem je 41 celých lebek, mnohem více jejich zlomků (např. horních čelistí 46), 31 spodních čelistí se zuby, 1859 izolovaných stoliček, 74 klů (bez Maškova seznamu), 137 lopatek, 101 pánví atd. Nejvíce samozřejmě bylo žeber, podstatně méně však dlouhých kostí (vesměs rozbitých) a obrat-

lů (špatně dochovaných). K tomu by bylo nutno přičíst desítky vozů kostí odvezených z Chromečkovy zahrady před r. 1880, hromady kostí zmiňovaných Wanklem, nevyzdvižený materiál K. J. Mašky a porůznu zachraňované nálezy z akcí K. Absolona.

Na velké skládce u sídliště Dolní Věstonice I je největší počet mamutů zastoupen právě mandibulami (48 jedinců), následují atlasy (39), žebra a ulny (38), lopatky a pánve (37), stoličky (18 až 35) a kly (34 jedinců: *Klíma 1969*, tab. 1; neméně početné kosti z výzkumů v l. 1949–1950 nezapočítány). V akumulacích 5 až 8 (obr. 5), odkrytých K. Absolonem přímo mezi objekty sídliště, disproporčně převládají nemasové kosti (lopatky, pánve, stoličky) nad kostmi, jež se na sídliště mohly dostat s masem (obratle, žebra, tlapy: *Klíma 2001*, 178–179). Také na ploše G v Milovicích jsou nejvíce zastoupeny mandibuly, lopatky a pánve (*Péan 2001a*, obr. 3; *2001b*, 181). Bezpochyby by k nim patřily i lebky, které jsme vzhledem k jejich zlomkovitosti vždy nevzvedli (obr. 4). Masové kosti se vyskytly jen podružně. V Krakově–Spadzisté je největší počet jedinců (nyní cca 80) zastoupen mandibulami, stoličkami, atlasy, sesamovými kůstkami z končetin a ocasioními obratli, početné byly i fragmenty pánví, lopatek a lebek, zatímco kosti z potravně vydatných končetin a tlap jsou několikanásobně vzácnější (*Kubiak – Zakrzewska 1974; Lipecki – Wojtal 1996; 1999, 35; Wojtal 2002*). Ve studii R. Musila o fauně centrálního sídliště Pavlov I chybějí přesnější údaje o zastoupených kostech (snad proto, že mnohé se podle autora nedochovaly), největší počet jedinců je však zastoupen stoličkami. Na dolnorakouské lokalitě staršího gravettienu Krems–Wachtberg jsou opět nejhojněji zastoupeny části lebek a mandibuly (6 jedinců), následované femury (3 jedinci). Byly sem přineseny nejméně 4 lebky mláďat a 1 lebka mladého mamuta (*Fladerer 2001*, 60, obr. 26, tab. 20). V jeskyni Mamutowa u Krakova, osídlené v pozdním gravettienu, narazil *J. Zawisza* (1878, cit. dle *Péan 2001b*) v jižní chodbičce na shluk mamutích kostí, sestávající z pánve, několika klů (z nich 1 velký úplný), 1 humeru, 2 tibií a řady celých žeber. S výjimkou stavebních článků obydlí v Milovicích G a snad i v Krakově (mandibuly) zůstaly všechny uvedené velké kosti nevyužity. Stěží tedy byly na sídliště přinášeny pouze jako topivo (k tomu kriticky již *Kozłowski 1986*, 178), stavební materiál nebo surovina. Velmi hojně se na sídlištích objevují také kly, z nichž mnohé se nepodařilo vyzvednout, takže v paleontologických studiích již chybějí. Jsou běžné na sídlištích s výrobky z mamutoviny (Dolní Věstonice I, Předmostí, Pavlov I) i na těch, kde není po práci s mamutovinou ani stopy (Milovice G i sev. sektory, Krakov–Spadzista). Na některých sídlištích, kde se mamutovina zpracovávala, opět chybějí zásoby klů ve skládkách. Shromažďování tak nadměrných zásob surovin a páchnoucího topiva by bylo zcela iracionální a nemá analogie ani v jiných paleolitických, ani v subrecentních loveckých kulturách. Zvláštní také je, že se týká jen kostí největších zvířat, příp. parohů. K výrobě drobných nástrojů se hojně využívaly třeba i kosti sobů, koní a vlků, a přesto jejich zásoby chybí. Vlčí kostry jsou naopak často neporušené. O hromadách nevyužitého kostního paliva není nic známo např. ani od Eskymáků a Sibířců, kde by se něco takového dalo očekávat především.

Pozůstatky rozměrných tělesných partií, na kterých převládala váha kostí nad vahou masa, tvořily na pavlovienských sídlištích celé koncentrace. Z Wanklových zpráv o jeho výzkumu sprašové stěny na záp. okraji Chromečkovy zahrady v Předmostí r. 1880 a 1884 vyjímám: „Není zajisté náhodou, že štípané nástroje kamenné a odpadky z nich při sobě shledávají se v celých hromadách, že tytéž kosti rozličných jedinců mamutů při sobě jsou nakupeny“ ... „na jednom místě našel jsem 5 kostí kyčelních ... na jiném místě zase velký

počet lopatek porouchaných, na jiném hromady kostí hnátních ... jinde zase pohromadě ležely četné kly rozmanité délky a tloušťky, jinde mnoho roztlučených lebek mamutích, z nichž povětšinou zuby třenovní byly vyráženy. Takových [stoliček – pozn. M.O.] ... namano se mi na 1 místě přes padesát ... našel jsem při sobě 12 kloubových hlávek kostí stehenních, jinde zase více než 20 kloubních jam odloupených od kostí holenních“ (Wankel 1884). Na Wanklův sektor směrem k Z navázal K. J. Maška (1886, 96), který zdůrazňuje výskyt stejných mamutích kostí pohromadě a skelety nohou a páteří v anatomickém pořádku. V jižnější části stanice, zkoumané r. 1893, Maška ve svém deníku (*Absolon – Klíma 1977*, 43) uvádí 4 mamutí lebky stojící vedle sebe, sice bez klů a stoliček, ale s neporušenými alveolami (též *Maška 1894a*, 5), obklopené mj. okrem a kusy vlčích skeletů. Dne 5. 9. 1893 ležely 3 lebky a 4 kly na popelu v mírné prohlubni (deník obr. 19), 16. 8. skupina 13 a den poté ještě 10 klů. U skupiny šesti rozbitých mamutích lebek a jiných kostí leželo na popelišti lidské žebro (deník 30. 8.). Neméně zajímavé situace odkryl Maškův následovník M. Kříž. V nejsevernější jámě I na Chromečkově poli, z. od Maškova sektoru, se nacházela 2 velká ohniště a mezi nimi kupa mamutích kostí, z nichž 4 lopatky stály na kloubních jamkách a tvořily jakýsi jehlan. Ve čtverci II se kromě protáhlé koncentrace osteologického materiálu objevily 2 zlomky kostí z lidské ruky. Obrovská 1,5 m vysoká hromada mamutích kostí se objevila ve čtverci IV, v jehož sz. části se u zahloubeného ohniště našla lidská mandibula. Velké nahromadění mamutích kostí, zejména lopatek, se nacházely v jamách IV–VI na Dokoupilově poli severně od Maškova výzkumu. Jihovýchodně od jámy IV v dolní vrstvě čtverce I pokračovaly hromady mamutích kostí včetně pánví a lopatek, v západní stěně pak ležely vedle sebe 3 mamutí lebky, obklopené nepoškozovanými kostmi vlka, lišky, lva, pazourkovými čepelemi, kostěnými hladidly a spoustou okru (*Kříž 1903*, 198). V průkopu h–h za jv. hranicí předchozí parcely Kříž objevil téměř úplné pozůstatky mladého mamuta (s výjimkou několika obratlů a roztahaných žeber), rozdělené na dvě kupy okolo ohniště. Lebka ležela patrem vzhůru, mandibula stála na boku, kly přes sebe.

Tak spektakulární struktury jako v Předmostí se již nikde neobjevily, ale i na jiných stanicích jsou některé skupiny kostí nápadné – např. nahromadění plochých kostí ve spodní části plochy B v Milovicích nebo skupina 10 lopatek u objektu 13 v Pavlově (*Klíma 1959; 1997*). Zvláštní situace z Dolních Věstonic I popsal K. Absolon (souhrnně a ve vzájemných souvislostech *Oliva 2000b*, 38–39). V horní stanici se přímo na sídlištní ploše nacházely „kjökkenmöddingy“ I až VIII. Střed nahromadění III se vyznačuje radiálním uspořádáním dlouhých kostí. O 11 m výše do svahu se nalézala největší akumulace IV, oddělená od předchozí rozsáhlým popelištěm. Koncentrace IV se skládala ze 2 částí, z nichž severnější byla protáhlá a sídliště za ní už asi končilo. V obou částech se hojně vyskytovaly kly (28 ks), a kosti spočívaly na spraši do ruda propálené (*Absolon 1945*, 24, 29, 33). Kromě skládek VI–VIII na sz. okraji sídliště se ve všech vyskytovala hojná štípaná industrie (*Absolon 1945*, 35; ve skládce IV z 1/5 přepálená), včetně dvou koncentrací artefaktů z radiolaritu, tříděných podle barvy nerostu. Jedna z nich, obsahující 22 nástrojů ze zelené variety, ležela pod mamutí pánví ve skládce III (*Absolon 1938*, 31–32). Na severním okraji sídliště se nacházely akumulace VI, VII a VIII, které jsou zachyceny pouze v nepublikovaných náleзовých denících. Tam jsou přesně vyčísleny i obsažené kosti (srov. *Klíma 2001*, tab. 1), ale není jednoznačně vyznačena poloha celých akumulací (odtud záměna skládek VII a VIII in: *Oliva 2000b*, 39; srov. *Klíma 2001*, obr. 1). V koncentraci VIII vynikalo 11 mamutích

Obr. 5. Dolní Věstonice I, skupina páňví v akumulaci č. VIII (foto E. Dania 1928). — Fig. 5. Dolní Věstonice I, a group of hip bones in the accumulation VIII (photo E. Dania 1928).

lebek a 11 páňví (obr. 5). *B. Klíma* (1983, 67) si povšiml půdorysu skládek, které jakoby lemovaly plochu s prázdným středem, umístil sem ohniště a celek interpretoval jako sídelní objekt východoevropského typu. V původní dokumentaci však není po nějakém ústředním ohništi ani stopy a chybí i na pozdější a detailnější *Klímově* (2001, obr. 5) překresbě. V deníkových záznamech se můžeme dočíst, že na intenzivně propálených plochách spočívalo nejhustší seskupení kostí v sv. části. Byly částečně spálené. Ohniště s větším množstvím artefaktů je zmiňováno z jz. okraje plochy, tj. mimo domnělý objekt, kde se kosti již vytrácely.

Velké akumulace mamutích kostí se mimo říční naplaveniny sice vyskytují jen u gravettských sídlišť ve střední a východní Evropě, ale menší výběry kostí slonů a mamutů byly zaznamenány na řadě mnohem starších stanovišť. O těch, která by mohla souviset s lovem, jsem se zmínil ve II. kapitole. Pokud nejde o bezprostřední místo úlovku, vykazují opět téměř všechny neobvyklou, tj. praktickými hledisky nezdůvodnitelnou skladbu kostí. Ze 134 kostí min. 4 lesních slonů ve staropaleolitickém Soleilhacu tvořily nejvíc (1/3) stoličky a kly, často celé, a vyskytly se i kusy páňví a lopatek (*Fosse 2000*). Přibližně z téže doby pochází převrácená lebka lesního slona s kly a opodál symetricky ležícími moláry a mandibulou, obklopená nástroji z lokality Venosa–Notarchirico (*Cassoli et al. 1993*). Pozůstatky postkranialního skeletu ve zkoumaném sektoru chyběly – buď byla odnesena

Obr. 6. La Cotte de St. Brelade, střední paleolit, akumulace mamutích kostí ve vrstvě 3 pod převisem (Scott 1986). — Fig. 6. La Cotte de St. Brelade, Middle Palaeolithic, mammoth bone accumulation in level 3 beneath the overhang (Scott 1986).

lebka od kostry (resp. hlava od těla), nebo naopak, ale v každém případě šlo o náročnou manipulaci, praktickými důvody nezdůvodnitelnou. Na stanici Bollschweil risského stáří bylo 6 mamutů reprezentováno především stoličkami, kly a humery, přičemž masové kosti, jako obratle a žebra, téměř chyběly, stejně jako lebka – asi tedy nešlo o místo úlovku (Conard – Niven 2001). Působivé akumulace velkých mamutích kostí včetně kompletních lebek (též z nosorožce), klů, lopatek a pánví, spolu s podstatně menším množstvím masových kostí, se našly pod skalním převisem na mladorisské stanici La Cotte de St. Brelade na ostrově Jersey (Scott 1986). I když mohlo jít o loviště, využívající pádu zvířat ze skal, pod převis musely být zbytky nashromážděny lidskou rukou. O tom svědčí vertikální poloha některých pánví, lopatek a žeber (obr. 6). Mamuty příznačně nejvíce zastupují lebky (7/MNI 7 ve vr. 3), lopatky (7/MNI 5 ve vr. 3, 15/MNI 11 ve vr. 6) a pánve (14/MNI 7 ve vr. 6), nosorožce celé lebky (3/MNI 3 ve vr. 6). Na eponymní eemské lokalitě středopaleolitického taubachienu tvoří 110 (60 %) ze 182 pozůstatků lesních slonů izolované zuby (Bratlund 1999, tab. 2). Části lebek převažují nad jinými kostmi mamutů i v souboru z vr. 5 středopaleolitické stanice Mutzig I v Alsasku (Patou–Mathis 1999, 333, tab. 9). Autorka to uvádí jako výjimku z pravidla, s tím, že na pozdějších stanicích jsou mamuti a srstnatí nosorožci zastoupeni pouze zuby (např. lokalita typického moustérienu v Beauvais: August – Patou–Mathis 1999, 357). Mezi takové patří i středopaleolitické vrstvy 7a a 7c (micoquien) v jeskyni Kůlně, kde pozůstatky mamuta (vedle soba nejhojnější) reprezentují takřka výlučně stoličky a kly (Valoch 1996, 45). Skupina 3 klů byla opřena o skalní stěnu výklenku. Po-

Obr. 7. Ripiceni–Izvor, koncentrace mamutích klů, stoliček (hrubé šrafování), zlomků kostí (jemné šrafování), kamenů (vytečkováno) a silexů (křížky) ve středopaleolitické vrstvě (podle A. Paunescu). — Fig. 7. Ripiceni–Izvor, mammoth tusk accumulation, a molar (coarse hatching), bone fragment (fine hatching), stones (stippled) and silex (crosses) in the Middle Palaeolithic layer (after A. Paunescu).

dobně v jižní Francii jsou na středo– a mladopaleolitických lokalitách (i jeskynních) mamuti zastoupeni především zuby a lebkami (*Combier – Onoratini 2001*). Na rumunské stanici středopaleolitického micoquienu s levalloiskou technikou v Ripiceni se nápadně často vyskytují kly, sestavené v některých případech do jakýchsi řad a skupin, doprovázených koncentracemi štípané industrie (obr. 7; *Paunescu 1993*, obr. 38, 52–55). Autor je samozřejmě interpretuje jako stěny obydlí (o. c., obr. 56). Jako stanové tyčky jsou však těžké a hladké

kly velmi nevhodné – pokud se zapustí tak hluboko, aby se pod vahou kůží nevyvracely, už z nich mnoho nevyčnívá, a navíc postrádají rozsochy a výrůstky, na něž by se mohly upevnit provazy a vodorovné konstrukční prvky (to platí i pro známou châtelperronskou chýši u jeskynního vchodu v Arcy-sur-Cure (*Leroi-Gourhan 1961*). Ve struktuře z Ripiceni se navíc koncentrují i mamutí stoličky, z konstrukčního hlediska neúčelné. Kly dominují i na moustérienské stanici Molodova V na Dněstru (*Černyš 1961*, obr. 8). Se schraňováním vybraných pozůstatků zvířete již ve středním paleolitu souvisejí i zásoby sobích či jeleních parohů, které se nijak nevyužívaly (Roc-en-Pail a Saint Césaire ve Francii, Plaidter Hummerich a jiné lokality v kráterech pohoří Eifel: inf. M. Patou-Mathis a G. Bosinského). Podobné situace se vyskytují i na počátku mladého paleolitu. V jihoněmecké jeskyni Geissenklösterle, ležící v ostrém svahu 50 m nad údolním dnem, se v aurignacké vrstvě objevily 3 lebky mladých mamutů (*Münzel et al. 1994*, 87). Pozoruhodnější situaci odkryl G. Riek ve spodní aurignacké vrstvě nedaleké jeskyně Vogelherd. Při levém okraji jz. vchodu ležela oválná hromada kostí, sestavená tak, aby velké kosti (rozbitá lebka, mandibula, 2 kly, několik skoro celých lopatek, osekáný kloub) ležely směrem ven z jeskyně. Po jejich vyzdvižení se uvnitř koncentrace objevily zlomky sobích lebek a parohů, mamutí a nosorožčí zuby a zlomky mamutích žeber. Na samotném dně bylo několik destiček z mamutoviny a svazek 25 polotovarů kopí z těžé suroviny. Mamutí kosti, stoličky a kly se rovněž nacházely uvnitř jeskyně při samotných stěnách (*Riek 1933*, 156–157; 1934, 53–54). Obě aurignacké vrstvy vydaly celkem ca 400 zlomků mamutích lebek, 13 mandibul, 147 stoliček, 54 lopatek a 20 pánví atd., oproti fragmentům 11 obratlů a 45 žeber. Zastoupeny jsou všechny věkové kategorie, mladí jedinci nepřevládají (*Niven 2001*). Autorka soudí, že kosti ve vchodu mohly tvořit jakousi barikádu proti špatnému počasí nebo šelmám – ty by si ovšem nízké hromádky kostí u okraje rozlehlého portálu ani nepovšimly.

Na podlouhlé seskupení velkých mamutích kostí (zlomky lebek, čelistí a klů) se zachovalou lebku nosorožce se přišlo na gravettienské stanici Grub v Dol. Rakousku (*Antl-Weisser 1996*, 83–84). Nejvíce podobných příkladů bychom našli ve výchoevropském gravettieniu a epigravettieniu a k některým z nich se ještě vrátíme. Na otevřeném epiaurignackém sídlišti Langmannersdorf byla odkryta skupina kostí sestávající z mamutí pánve a několika stoliček, jinde ležela mamutí lebka i s kly (*Angeli 1952–1953*, obr. 9).

Uvedené příklady by bylo možno libovolně rozšiřovat. I tak je zřejmé, že téměř všude, kde se vyskytnou mamutí kosti spolu s artefakty, je výběr těchto kostí praktickými hledisky (strava, topivo, surovina, stavivo) nevysvětlitelný. Podíl velkých nemasových kostí se ani nemění podle polohy lokality vzhledem k možnému místu úlovku či sběru – vyskytují se v různých vzdálenostech od říčních údolí, v různých relativních výškách, pod širým nebem i v jeskyních. Stanice s řeznický racionálním zastoupením kostí (kde by se vyskytovaly jen obratle, žebra, příp. články končetin a autopodií) prakticky neznáme.²

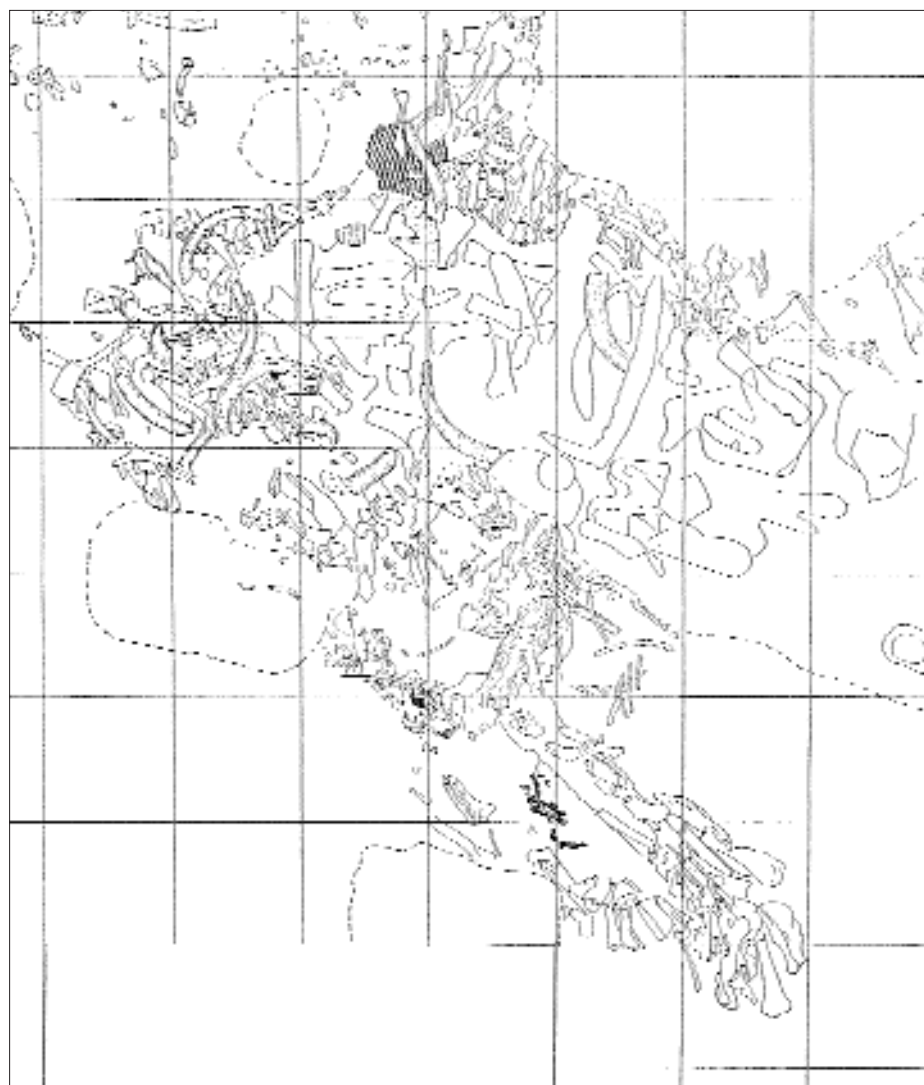
² Mezi možné výjimky patří právě zkoumaná gravettienská či epigravettienská lokalita Halič na Ukrajině (*Cyrek et al. 2002*). Početnou štípanou industrií (již téměř 5000 ks z místních surovin) provázejí široce rozptýlené kosti několika mamutů, z nichž žádné nejsou v anatomické souvislosti. Části lebek mamutů prozatím asi chybějí, stejně jako pozůstatky jiné zvířete (*Wojtal et al. 2001*). Kostěné a s výjimkou několika mikrogravett ani kamenné hroty se nevyskytly, takže nejde o bezprostřední místo úlovku. Nenasvědčuje tomu ani poloha na výrazném terénním výběžku nad údolím Dněstru. Na ukrajinské stanici Semenivka 2 se spolu s mnoha mikrolitickými hroty objevilo mezi 54 mamutími kostmi 47 zlomků žeber, přičemž části lebek chyběly. O jiných, např. plochých kostech a zubech se autor nezmiňuje (*Nuzhnyi 2001*).

IV. Doklady rituálního využívání mamutích kostí

Mnohé z toho, co slibuje nadepsaný titulek, bezpochyby obsahuje již předešlá kapitola. Jednoznačné svědectví o využití velkých kostí v souvislosti s obřady vydávají pavlovienské pohřby na Moravě. Žena z hrobu Dolní Věstonice III byla překryta mamutí pávní a 2 lopatkami, z nichž 1 nesla v centrální části početné řezy (*Klíma 1963*). Podobně byla porýhována i lopatka u narušeného hrobu dospělého muže v Pavlově, na jehož lebce spočívala mamutí stolička (*Klíma 1959; 1997; Vlček 1961*). Zlomek lopatky provázal i opálené zbytky dítěte (IV) v Dolních Věstonicích I (*Klíma 1990, 12*). Čtyři lopatky (z nich 1 porýhovaná) a dvě mandibuly se měly nacházet v prohlubni s druhotnou depozicí vybraných lidských pozůstatků v Předmostí a v jejím těsném okolí (*Maška 1895; Oliva 2001*). Početné a rozmanité kosti obklopovaly izolovaný hrob z Brna–Francouzské ulice (*Oliva 1996*). Podle A. *Makowského* (1892) se jednalo o pravou lopatku mladého mamuta, 2 kly, celou lebku nosorožce, velká žebra a 13 koňských zubů. Nové izotopové analýzy ukázaly, že tento starší muž s „šamanskými“ atributy konzumoval mamutí maso (ústní informace M. P. Richardse a kol. in: *Péan 2001b, 304*). Mamutí kosti chybí pouze u pohřbů z Dolních Věstonic II. V Kostěnkách 2 – Zamjatnina odkryl *Boriskovskij* (1963) jakousi obdélníkovou hrobku z mamutích lebek a dlouhých kostí, jež ukrývala zbytky starého muže, pohřbeného asi vsedě (obr. 8). Mnoho velkých mamutích kostí uzavíralo hrobovou jámu s dětskou kostrou a popelem v Kostěnkách 18 – Chvojkovskaja. Pod mamutí lopatkou spočívaly i porušené (druhotně uložené) ostatky dospělého člověka v Kostěnkách 15 – Gorodcovskaja. Pouze silně skrčený skelet z Kostěnek 14 – Markina gora mamutí kosti nedoprovázely (*Praslov – Rogačev eds. 1982, 69, 159, 164, 188*). V bavorské jeskynní lokalitě Mittlere Klause se našly pořezané kosti třicetiletého muže v koncentraci okru se zlomky mamutích klů nad a pod hlavou (*Freund 1963, 46; Scheer 2000, 265*). V západoevropském a středomořském gravettieniu, mimo oblast vlastní civilizace lovců mamutů, se v hrobech sice vyskytují různé ozdoby z mamutoviny, nikoli však lopatky a jiné velké kosti.

Jak se popsané symbolické aspekty projevovaly v popsáných strukturách z mamutích kostí v Předmostí, lze při absenci podrobnější dokumentace těžko odhadnout. V úvahu připadá zejména jehlan z mamutích lopatek, stojících na kloubních jamkách, a skupiny lebek s okrem, jež popisuje M. *Kříž* (1903). Zajímavá je asociace hromad mamutích pozůstatků s disproporčním zastoupením lebek, plochých kostí a klů s rozsáhlými propálenými zónami na sídlištní ploše v Dol. Věstonicích I. K běžným ohništím mají tyto zóny, zavalené spálenými i neopálenými kostmi, dosti daleko, i když pálení kostí jistě vydávalo příjemný žár. Široce rozptýlené kosti z výzkumu horní části stanice v r. 1925, označené Absolonem jako *kjökkenmödding 2*, obklopovaly okrovou skvrnu o ploše 2 m², v jejímž středu se našel velký a dokonale zaoblený valoun kříšťálu a kamenné palety s valounovými tříky (*Oliva 2000b, 38–39*). V patologicky rozšířené alveole mamutí mandibuly bylo uloženo nevytěžené jádro z krakovského silicitu (obr. 9; *Absolon 1938, 13, 38*).

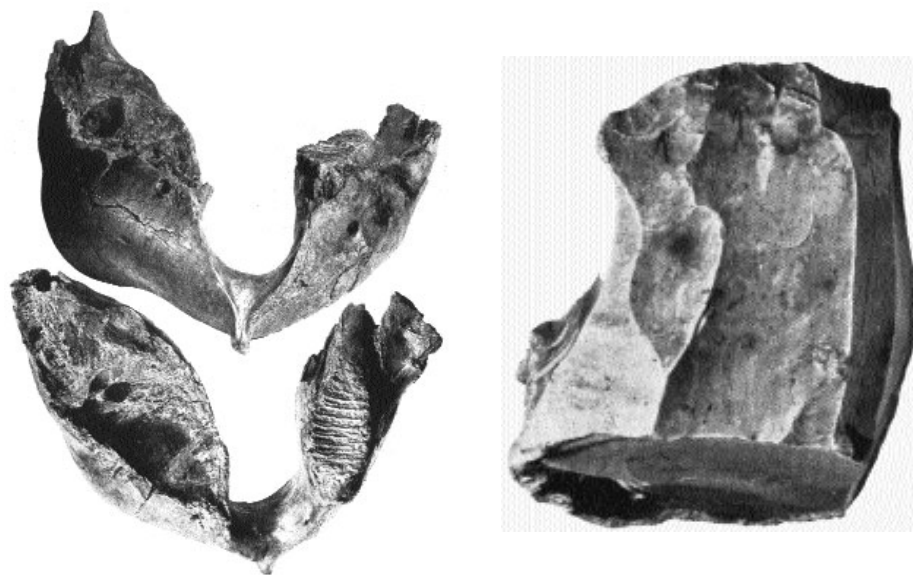
Výmluvnou nálezovou situaci z jeskyně Weinberghöhle u Mauernu v Bavorsku popsal A. *Bohmers* (1951). U stěny ležely kusy páteří z 6 mladých mamutů, opodál celá lebka, kly a lopatky. Vše bylo pokryto červeným okrem a doprovázeno perličkami z mamutoviny a velkým množstvím kamenných nástrojů (obr. 10). V jeskyni Oblazowa na polské straně Karpat odkryl P. Valde–Nowak zajímavou situaci kolem nálezu dokonale plošně vyhlazeného artefaktu z mamutího klu, připomínajícího bumerang velkých rozměrů. Experimenty

Obr. 8. Kostěňki 2, „hrobka“ z mamutiích kostí. Lidské pozůstatky vyznačeny černě (Boriskovski 1963). –
 Fig. 8. Kostěňki 2, mammoth bone “tomb”. Human remains shown in black (Boriskovski 1963).

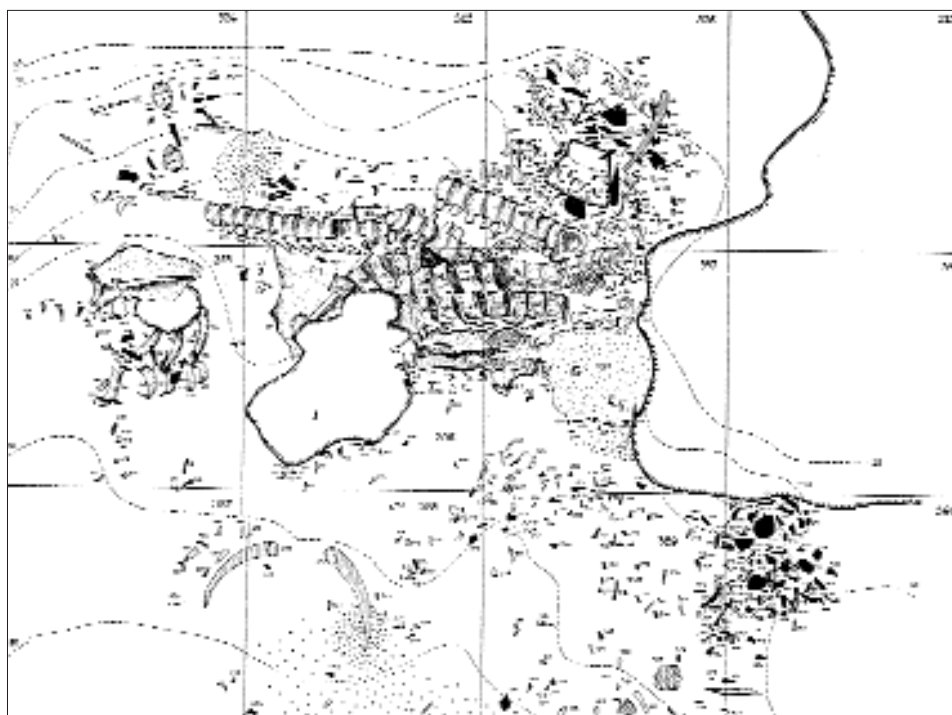
s replikou zjistily, že předmět dobře létá, ale nevrací se. Výrobek ležel na ploše mezi několika velkými žulovými souvkami a provázely jej neobvyklé artefakty (např. upravené jádro ze vzdáleného swięciechówskeho silexu, křišťálové drasadlo, provrtaný liščí zub), jakož i 2 články lidských prstů. Stanice reprezentuje nejstarší známý gravettien ve střední Evropě, datovaný do 30–32 tis. let BP (Madeyska *et al.* 2002).

Podobné symbolické dimenze se skrývají bezpochyby i v různých typech struktur považovaných dosud – pouze kvůli jejich možné praktické funkci – za výhradně praktické.

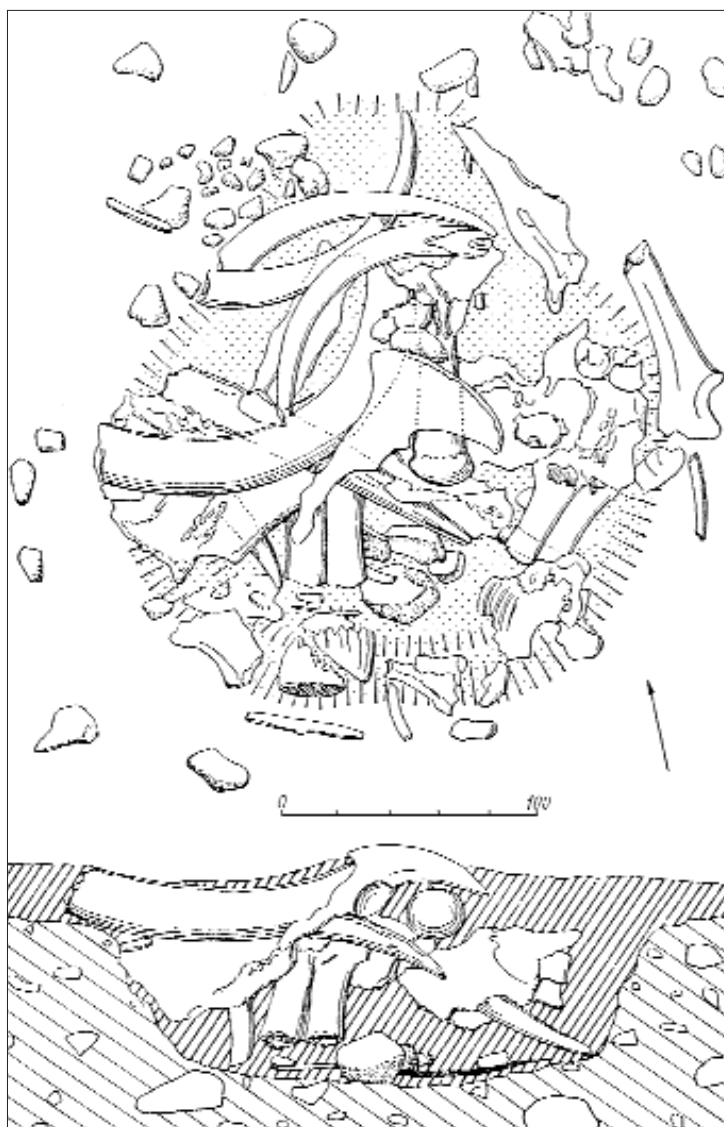
Obr. 9. Dolní Věstonice I. Mamutí mandibula s patologicky rozšířenou alveolou, v níž bylo uloženo jádro z krakovského silicitu (dle *Absolona 1938*); maximální šířka čelisti 43 cm, výška jádra 6,5 cm. — Fig. 9. Krakow flint core inserted into the pathologically enlarged alveolar opening of a mammoth mandible (*Absolon 1938*); maximum jaw width 43 cm; core height 6,5 cm.

Jde především o „masné jámy“ z ukrajinského epigravettienu. V 50. letech je tak nazval nejmarxističtější sovětský paleolitik P. P. Jefimenko a od té doby se jejich interpretace v podstatě nezměnila. Podle *O. Soffer (1985, 255)* se vyskytly na 10 sídlištích v počtu 1–12 na lokalitu. Na rodil od větších a hlubších jam nepravidelného půdorysu, známých např. z Kostěnek I a Avdějeva, jsou menší a mělčí (do 1 m), takže nemohly sloužit jako obydlí. Skrýším na maso, popsaným např. od Eskymáků (*Binford 1993*), se příliš nepodobají ani tvarem (jsou pravidelnější se svislými stěnami), ani obsahem. Již *I. G. Šovkopljas (1972, 179)* konstatoval, že jámy v Dobraničevce jsou kostmi zaplněné tak těsně, že na maso už nezbyvá místa. Podobně tomu bylo v Mezinu (*Šovkopljas 1965, 89*), takže se objevil názor, že jámy sloužily jako schránky na surovinu. Případ, že by jáma obsahovala řídce rozmístěné masové kosti, aby se dalo uvažovat o zásobárně masa, se ještě neobjevil, stejně jako jámy s kostmi jednoho typu (*Sergin 1983, 26*). V *Sergin (1983)* a *O. Soffer (1985, 255, 461)* se proto domnívají, že jámy svou funkci měnily od masových skrýší přes zásobárny surovin, staviva a topiva (aby se udrželo čerstvé) až po odpadní jámu. Některé jámy bez velkých kostí však mohly být odpadkové od samého počátku (*Soffer et al. 1997*). Zmíněné praktické funkce však vyvolávají podobné otázky jako nahromadění pozůstatků na povrchu. Maso z jam by muselo být vždy odneseno a navíc jsou skrýše masa podle *Binforda (1993)* vesměs nadzemní a spojené s lehčími letními tábory. Na Ukrajině provázejí vždy základní sídliště se stabilními chýšemi z mamutích kostí (*Soffer 1985, 255*). Skladování kostěného topiva v jamách nemá analogie a nesevčí o něm ani převaha neprakticky velkých kostí jako páňví, lopatek, lebek, spodních čelistí a klů. Ty lze sice využívat jako náhradní stavivo

Obr. 10. Mauern, mamutí kly, lopatky, lebka a kusy páteří ve vchodu do jeskyně Weinberghöhle (Bohmers 1951). — Fig. 10. Mauern, mammoth tusks, shoulder blades, skull and pieces of backbone in the entrance to Weinberghöhle cave (Bohmers 1951).

(ovšem proč je skrývat v jamách, kde není po ruce), ale už stěží jako surovinu. Velmi hojně jsou v jamách kly, i když se mamutovina na některých sídlištích téměř nezpracovávala (např. Dobraničevka: Šovkopljás 1972, 186). Úvahy o hloubení jámy ve zmrzlé zemi za účelem uložení drobných odpadků snad nemohou být myšleny vážně. Racionalita těchto představ však nespočívá v jejich pravděpodobnosti, ale v účelovosti: pro O. Soffer bylo účelné zachovat původní Jefimenkovu myšlenku, že šlo především o spížírny, protože chtěla ukázat, jak se v posunu jam ze středu sídliště k některým chatám odráží postupné přisvojování zdrojů vznikající elitou (Soffer 1985, 462). Bezmála každá jáma obsahuje kromě dominantních velkých kostí i jiné předměty, jako kůstky menší až drobné zvěře, často velmi početné kamenné nástroje (v Mezinu až 2278 ks), zlomky kostěných nástrojů a zbraní, popel, okr aj. V 6 z 13 jam v Mezinu byly i terciérní konchylie (až 51 ks) a ve 3 i zlomky uměleckých předmětů (Sergin 1987, tab. 2). Uvedená tabulka podává i přehled zastoupení jednotlivých mamutích kostí: celkem poskytly 13 lebek, min. 20 mandibul, min. 39 klů, 25 lopatek, 26 pánví atd., oproti tomu jen přes 34 zlomků žebér a zhruba stovku obratlů. V Avdějevu se mamutí kosti vyskytovaly hlavně v jamách, zejména lebky a obratle. Na dně jam spočívaly celé kostry vlků, ve svrchní části výplní jen jejich části (Grigoriev 2000). Pro prakticistní uvažování současné paleolitické archeologie je příznačné, že jámy se jako skrýše na maso interpretují podle toho, co se v nich nikdy nenašlo;

Obr. 11. Pavlov I, jáma zaplněná mamutími kostmi a artefakty, gravettien/pavlovien (Klíma 1977). —
 Fig. 11. Pavlov I, pit filled with mammoth bones and artefacts, Gravettian/Pavlovian (Klíma 1977).

když jde o ryze utilitární záležitost, nedostatek jakýchkoli odpovídajících nálezů i přesnějších analogií zřejmě nevádí. I kdyby jámy původně měly nějaký praktický účel, nahromadění velkých kostí s popelem, okrem a různými artefakty svědčí o tom, že alespoň v poslední fázi souvisely se zvláštním zacházením s mamutími pozůstatky. Nejstarší, ve střední Evropě zatím zcela ojedinělý a přitom typický nález takové depoziční jámy publikoval z Pavlova I B. Klíma (1977). Kromě velkých kostí obsahovala 552 ks štípané industrie,

Obr. 12. Milovice, základy chýše z mamutích kostí v sektoru G, střední gravettien (foto M. Oliva 1987). – Fig. 12. Milovice, foundations of a hut made from mammoth bones in sector G, Middle Gravettian (1987).

10 zlomků hrotů a 2 knoflíky z mamutoviny, drtič z mamutí kosti, diskovitý retušér z mramoru a modelované hrudky pálené hlíny. Nahoře jamku označovala jelení lebka (obr. 11).

Společně s jamami se vyskytují stabilní chýše z mamutích kostí, často velmi monumentální. Týká se to především chýše č. 1 v Meziriči se stovkou působivě sestavených mandibul, nebo objektu č. 4, kde jsou kosti různého druhu uspořádány podle několika symetrál (Gladkih et al. 1984). Chýše č. 1 v Judinovu je oproti tomu konstruována dosti chaoticky a hustá akumulace mamutích kostí ještě pokračuje na západ od ní (Abramova 1995). To se podobá situaci v Milovicích pod Pavlovskými vrchy (obr. 12), ovšem s tím, že množství kostí v základech stavení je zde menší (Oliva 1988). Milovická struktura, byť oproti východoevropským nedokonalá, je nejstarší konstrukcí tohoto druhu, datovanou do doby 25 tis. let před dneškem. Ukrajinské chaty jsou v průměru o 10 tis. let mladší. O tom, že mamutí pozůstatky zde nepředstavovaly jen stavební materiál, svědčí okrem pomalovaná lebka u vchodu do 1. chaty v Meziriči nebo soubor velkých ornamentovaných kostí v chatě v Mezínu (Pidoplichko 1998, pl. 8 a 60). Mamutí lopatku s okrovým vzorem rozpoznal v materiálu z Předmostí H. Breuil (1924, obr. 19), dnes je však neznámá. V kostěnkovské oblasti na Donu se kruhová struktura podobného typu jako na Ukrajině, obklopená jamami s kostmi, objevila pouze na stanici Anosovka 2 (Praslov – Rogachev eds. 1982, obr. 38). Při jejím průměru 8 m však není jisté, zda byla přestřešena; stejně jako u jiných kruhů velkých rozměrů mohlo jít i o symbolické vymezení prostoru zvláštních aktivit.

V souvislosti s těmito strukturami se nelze nezmínit o rituálním okrsku eskymáckých velrybářů z mnohem pozdější doby (snad 13.–14. stol. n. l.), objeveném na ostrově Arakamčečen u Čukotky (*Arutjunov et al. 1982*). Pobřežní čáru lemovaly velrybí lebky, zapuštěné spodními částmi do země, a o několik metrů dál do vnitrozemí alej vztyčených velrybích čelistí. Odbočka z této aleje směřovala k uměle navršenému pahorku s ohništěm a dalšími lebkami v kamenných kruzích. Pod ním se z protilehlých stran nacházely desítky jam s masem.

V. Proměny iracionalit aneb rituály dávných lovců a rituály současné vědy

Obecná floskule o praktických důvodech hromadění velkých zvířecích kostí tedy při kritickém pohledu asi neobstojí. I když za určitých okolností bylo možno nahromaděné kosti využívat k nejrůznějším účelům, zbývá tu mnohé, co lze tímto způsobem interpretovat jen za cenu ukončení další diskuse. Příčiny hromadění kostí byly jistě rozmanité, a to jak z hledisek praktických (*Jelínek 1999*), tak symbolických. Prozatím jsem se věnoval jen praktickým důvodům. Ty symbolické mohou být do té míry subjektivní, a proto variabilní, že uvádět konkrétní příklady by nemělo smysl (srov. např. bohatě citované údaje s literaturou in: *Frazer 1994; Friedrich 1941–1943; 1943; Gahs 1928; Holmberg 1925; Lot–Falck 1953; Pacher 1997; Paulson 1963; Zelenin 1936*). Jejich společným znakem je snaha o uchování pozůstatků zpravidla hlavní či největší (příp. nejnebezpečnější a nejprestižnější) lovné zvěře, motivovaná představou o jejím znovuzrození, příp. obavou z vymizení. Nejvíce příkladů se týká zacházení s pozůstatky medvěda, zde také díky jeho důležité roli v mytologii severských národů (souhrnně *Pacher 1997*). Kostí se věší na stromy, kladou do vody, pálí, třídí a aranžují do viditelných skupin apod. Již z těchto příkladů vyplývá rozmanitost archeologických situací, jež by mohly zanechat – někdy je snaha kosti ukazovat, jindy zase skrýt či nadobro sprovodit ze světa. Mnohdy nejde o žádné složité ceremonie, ale spíše o jakési dodržování dobrých mravů. Archeologové se tedy nemusí obávat časté výtky, že to, co neumějí vysvětlit, je rituál.

Ve vysoce kompetitivních společnostech hrály rovněž důležitou roli motivace, spojené s již zmíněnou prestižní reprezentací jedince či celé skupiny. To, co se nám dnes zdá zcela iracionální, zde mělo nezastupitelný sociální význam. Nelze tedy vyloučit, že velikost nahromadění kostí na sídlištních lovců mamutů reprezentovaly také, byť i jen podvědomě, loveckou úspěšnost skupiny, a že některé velké kosti sem mohly být dotaženy jen pro zvýšení dojmu (*Oliva 2000a*). Takové symboly úspěšnosti nabývají na významu zejména při periodických setkáních aliančních skupin, k jakým mohlo docházet právě při lovu mamutů. S nimi pravděpodobně souvisí i masový přísun severských silicítů, kterých neubývá ani se vzrůstající vzdáleností od zdroje (*Oliva 2002*). Záměrné deponování kostí je u subcentních lovců tak rozšířené, že bychom je měli očekávat i v archeologických pramenech – a proč je nehledat alespoň tam, kde jiné vysvětlení nepostačuje? Až na několik výjimek (např. *Boriskovskij 1953, 349n.; Rust 1974; Fladerer 2001*) postrádají tato etnologická pozorování typického zacházení se zvířecími pozůstatky u paleontologů a archeologů jakýkoli ohlas. Je zajímavé, že mnozí badatelé existenci složitějších rituálů v obecné rovině

Obr. 13. Obtížný transport mamutích kostí z výzkumu Karla Absolona v Dolních Věstonicích. — Fig. 13. Problems during the transport of mammoth bones from Absolon's excavation in Dolní Věstonice.

u lovců mamutů předpokládají (*Mussi et al. 2000, 5*), avšak konkrétně je spojují spíše se šelmami, které mohly představovat „rituální stravu“ (*Soffer 1993, 38; 2000*), nebo s početným výskytem zaječích lopatek (v jeskyni Pěskö: *Péan 2001b, 282*). *P. I. Boriskovskij (1953, 349)* upozorňuje na rituální sběr v souvislosti s kostmi zubrů na stanici Amvrosijevka. Na akumulace mamutích pozůstatků s tímto zřetelem krátce poukázal jen *A. Rust (1974, 104)*. *J. Svoboda (1999, 175, 189)* soudí, že pravěkému lovcovi mohla silueta Pálavy připomínat mamutí hřbet a být jakýmsi krajinným megasymbolem, a rituály spojené s lovem mamutů právem srovnává s vypjatým ceremonialismem při lovu velryb u severozápadních indiánů. Podle *O. Soffer et al. (2001, 148–149)* byli mamuti spíše „myšlení“ než lovení a požívání – pavlovienská sídliště s akumulacemi kostí se nacházejí ne tak nad příhodnými lovišti, ale spíše nad kognitivně definovanými mocnými místy („powerfull places“). Nechme stranou otázku, proč tato místa kognitivně přitahovala i mamuty; jestliže byli mamuti pro člověka dobří spíše k myšlení než k jídlu, proč nepřipustit, že i příčiny hromadění jejich kostí spočívají spíše ve sféře myšlení než stravování?

Shromažďované kosti samozřejmě nemusely pocházet jen z ulovených kusů. Tak se lze vyrovnat s námitkou, že mamutí kosti vykazují mnohem větší rozdíly v míře zvětrání a v obsahu kolagenu než zbytky jiných zvířat (*Soffer 1993, 38*), což potvrdil chemickými rozbory *H. Bocherens* (in: *Péan 2001a; 2001b*). Podle *D. West (2001a, 114)* jsou ve skládce u stanice Dol. Věstonice II nejvíc zvětralé dlouhé kosti a nejméně žebra. To by mohlo

znamenat, že dlouhé kosti byly zčásti přinesené z uhynulých zvířat, zatímco žebra představují odpadky z konzumace ulovených kusů. Lomy kostí jsou na skládce „sušší“ než na sídlišti, takže kosti už nebyly čerstvé. Ukládání pozůstatků mamutů do bahnitých zón již do značné míry vylučuje záměr jejich dalšího používání. Přípraveným materiálem by mohly teoreticky být pouze kosti v hromádách na sídlišti, známých hlavně z Dol. Věstonic I (zde však spočívají na propálené spraši) a z Předmostí. Využití ve stavbách je s výjimkou jednoduché konstrukce z Milovic známo až z pozdějšího epigravettienu na Ukrajině. Jistě nebylo nutné hromadit mohutné zásoby staviva s takovým předstihem a tak daleko od místa použití. Naopak, jestli měly chýše z mamutích kostí jen praktický význam, proč se nestavěly z nachystaného materiálu už v moravském pavlovienu, když přírodní prostředí a způsob života se v obou oblastech v podstatě nelišily? Soudím, že ve východním epigravettienu se zacházení s mamutími pozůstatky pouze zformalizovalo. To, co mělo v pavlovienu být viditelné v podobě různě tříděných hromad, propůjčilo monumentální ráz obydlení, a to, co bylo skryto v bahnitých zónách, se v ukrajinském epigravettienu ukládalo do jam. Transcendentální smysl depozic se výraznějším aranžmá ještě posílil.

Do časové i geografické dimenze mezi oběma zmíněnými kulturními oblastmi spadá mohutná akumulace takřka výhradně mamutích kostí, hlavně mandibul a stoliček, z Krakova–Spadzisté. Od všech podobných na Moravě se liší tím, že obsahuje značné množství štípané industrie o hustotě 54 ks/m² (*Escutenaire et al. 1999, 20*). Převážná část neretušované debitáže však pochází z bezprostředního nadloží kostí (inf. J. K. Kozłowského). Z retušovaných nástrojů (4 %) převládají hroty s vrubem, vesměs zlomené, nalézané přímo mezi kostmi. Nápadné rozmístění čelistí spolu s ohništi na bázi akumulace připomínalo základy mamutích chýší na Ukrajině (*Kozłowski – Sachse–Kozłowska 1974*). Nezávisle na existenci chýší je však celá hromada nepochybně přeskládaná a co do zastoupení tělních částí neúplná (*Kozłowski – Montet–White 2001, 110*), takže jistě nejde o exempláře uhynulé či ulovené na tak malé ploše. Interpretace této složité situace je nanejvýš obtížná; může však jít o palimpsest sídlištních, rituálních a výrobních aktivit, vykonávaných v různém čase.

Jinou komplikovanou otázkou je obrovské množství mamutích kostí kolem Předmostí. O neuvěřitelném rozšíření mamutích kostí po celém Chlumu v okolí dvou výrazných skalek podává zprávu již *M. Kříž (1903, 36n.)*. Poskytla je jedna ze dvou šachet vyhloubených v trati Pod valem na s. úpatí Chlumu, 2 ze 4 šachet těsně s. od vápencového útesu Hradiska, obě šachty (č. 7 a 13) vyhloubené na jz. a z. úpatí Chlumu, obě šachty na jeho úpatí (17 a 36) a všechny šachty mezi s. koncem Chromečkova hliníku a hřbitovem (26 až 30). Uvedené šachty byly na ploše ca 800 x 700 m situovány zcela nahodile. Protože mamutí kosti v šachtách vzdálenějších od tábořiště nedoprovázely žádné artefakty, mohlo jít o kusy přirozeně uhynulé a roztahané zvířeti nebo lidmi, stejně jako o zbytky úlovků. Příčiny eventuální zvýšené úmrtnosti mamutů na předmosteckém Chlumu lze těžko odhadnout, ale nelze ji zcela vyloučit. Tlustokožce do těchto míst mohly přitahovat vývěry minerální vody s bohatší vegetací i v době zimních potravních krizí. Lokalita se navíc nachází při jižním konci Moravské brány, kudy mohli mamuti procházet z jihopolských nížin do úvalů moravských řek. V každém případě svědčí uvedená pozorování o tom, že mamuti se po nízkém návrší (v místě sídliště jen kolem 15 m nad dnešní nivou Bečvy) pohybovali, mohli zde být loveni a snad tu i hynuli přirozeně, a že jejich pozůstatky, ať jakéhokoli původu, byly masově snášeny a ukládány do prostoru sídliště.

Způsob ukládání pozůstatků zvíře u sibiřských národů v mnohém připomíná typický pohřební ritus a je z něho patrně odvozen (*Nachtigal 1953*). Kostí medvědů, i rozštípané, jsou někdy pohřbeny v anatomickém pořádku (*Pacher 1997*, 356 s lit). V archeologizovaném stavu by taková úložiště kostí mohla být sotva správně interpretována. Jednoznačným důkazem rituálního využívání mamutích kostí jsou však jejich asociace s hroby. Pokud se některá komponenta objeví samostatně, uvažuje se o ní zcela odlišně – lidské pozůstatky nadále spadají do transcendentální sféry, zatímco o depozicích zvířecích kostí by se to opovážil tvrdit málokdo. Vzhledem k neznalosti původního kontextu je tato interpretační asymetrie pochopitelná a oprávněná. Metodicky méně oprávněné je apriorní ignorování jakýchkoli symbolických aspektů i tam, kde utilitární interpretace naprosto nepostačují. Přitom se nepostupuje cestou otevřené diskuse, ale zamlčováním a odsouváním nepřijemných argumentů. Jako by bylo dopředu dáno, v čem se symbolické aspekty hledat mohou (výtvorné projevy, inhumace lidských pozůstatků) a v čem ne. Hledání sociálních a duchovních rozměrů těch kategorií, které mohou mít jakýkoli praktický význam, se prosazuje velmi těžce (*Lorblanchet 1999*, 114; *Neustupný 2002*, 141–143). Týká se to především nástrojů, surovin a obydlí, ale i zvířecích zbytků, které zůstávají z tohoto hlediska nevyužity i v nových anglofonních kompendiích o vývoji symbolického chování (např. *Lock – Peters eds. 1996*). Je jistě nebezpečné z podobnosti jednotlivin v etnologických a archeologických zápisech vyvozovat modely fungování celých pravěkých společností či jejich jednotlivých subsystémů. Proto mnozí vynikající etnologové a současně archeologové, jako např. André Leroi-Gourhan, odmítali být etnoarcheology. Etnologická pozorování a znalost lidské psychiky však mohou poskytnout příklady reálné existence jevů, jež by i při archeologické aplikaci měly největší explanační potenciál, a jejichž využití coby nezávazných analogií se tudíž nemusíme obávat. Často jde jen o nalézání příkladů typických reakcí na některé specifické podněty, v našem případě na psychické stránky lovu, jež mohou být mnoha populacím na určitém stupni vývoje společné. Metodicky ještě spolehlivější (zde se mnou asi nebudou všichni souhlasit) je dosah zmíněných pozorování záporným směrem: pokud nějaký okruh jevů či jejich vzájemná souvislost nemá živě zaznamenaných analogií, je nebezpečné předpokládat jejich existenci v minulosti.

K opomíjení etnologických paralel ovšem vedou důvody spíše subjektivní. Kdo chce být akceptován vůdčí vědeckou komunitou, musí chtít nechtě respektovat, příp. dotvářet (někdy *ad absurdum*) její přístupy. Ve společnosti *bigmanů* praktické vědy se potom nevyvíjí vahou argumentů, ale vahou editovaných sborníků (často účelově zředěného obsahu) a udržováním co nejširší klientely z řad studentů a organizačně méně průbojných kolegů. K výsadám týmových spolupracovníků potom patří, že mohou být ve své vědecké líně aplaudováni i za zcela podprůměrné příspěvky, jen když citují správné (a necitují nesprávné) autory. S vědomými klapkami na očích se proto dodržuje spíše vědecký rituál než zásady nestranného vědeckého poznání, jehož hlavním předpokladem je otevřená diskuse. Současné polemiky o významu akumulací mamutích kostí jsou důkazem, že i o racionálních motivacích lze diskutovat iracionálně, zatímco na racionální diskusi o (z dnešního hlediska) iracionálních pohnutkách si budeme muset ještě počkat.

Chci bych poděkovat Olze Sofferové za obětavou podporu během mého pobytu v USA i za řadu hodnotných knih. Její invenční práce pro mě vždy byly velkým zdrojem inspirace, a pokud jsem s něčím nesouhlasil, měl jsem mnoho podnětů k dalšímu přemýšlení.

LITERATURA

- Abramova, Z. 1995: Verchnepaleolitičeskoje poselenje Judinovo. Sankt–Peterburg.
- Absolon, K. 1938: Die Erforschung der diluvialen Mammutjäger–Station von Unter–Wisternitz in Mähren. Arbeitsbericht über das zweite Jahr 1925. Brünn.
- 1945: Výzkum diluviální stanice lovců mamutů v Dolních Věstonicích na Pavlovských kopcích na Moravě. Pracovní zpráva za třetí rok 1926. Brno.
- Absolon, K. – Klíma, B. 1977: Předmostí. Ein Mammutjägerplatz in Mähren. Academia, Praha.
- Agenbroad, L. D. 1990: The Mammoth Population of the Hot Springs and Associated Fauna. In: *Agenbroad et al. eds. 1990*, 32–39.
- Agenbroad, L. D. – Mead, J. I. – Nelson, J. W. eds. 1990: Megafauna and Man. Discovery of Americas Heartland. Hot Springs.
- Angeli, W. 1952–1953: Der Mammutjägerhalt von Langmannersdorf an der Perschling, Mitteilungen Prähistorischen Kommission in Wien VI, 3–118.
- Antl–Weiser, W. 1996: Die Paläolithstation am Kranawetberg in Grub bei Stillfried, NO. In: *Svoboda ed. 1996*, 81–91.
- Arutjunov, S. A. – Krupnik, I. I. – Členov, M. A. 1982: Kitovaja aleja. Nauka, Moskva.
- August, P. – Patou–Mathis, M. 1999: Beauvais (Oise, France): Un nouveau gisement du Paléolithique moyen dans le Bassin Parisien. In: *The role of early humans in the accumulation of European Lower and Middle Palaeolithic bone assemblages*, RGZM, Mainz, 343–366.
- Bachmayer, F. – Kollmann, H. – Schultz, O. – Summesberger, H. 1971: Eine Mammutfundstelle im Bereich der Ortschaft Ruppersthal (Gross–Weikersdorf) bei Kirchberg am Wagram, NÖ, Annales Naturhist. Museums in Wien 75, 263–282.
- Bellier, C. – Cattelain, P. – Otte, M. eds. 2000: La chasse dans la Préhistoire. Actes du colloque int. de Treignes 3–7 octobre 1990. ERAUL 51. Artefacts 8. Anthropologie et préhistoire 111. Bruxelles – Liège – Treignes.
- Binford, L. R. 1981: Bones: ancien men and modern myths. Academic press, New York.
- 1993: Bones for stones. Considerations of analogues for features found on the Central Russian Plain. In: *Soffer – Praslov eds. 1993*, 101–124.
- Bohmers, A. 1951: Die Höhlen von Mauern. Palaeohistoria I. Groningen.
- Boriskovskij, P. I. 1953: Paleolit Ukrainy. MIA 40. Moskva – Leningrad.
- 1963: Očerki po paleolitu bassejna Dona. MIA 121. Moskva – Leningrad.
- Bratlund, B. 1999: Anthropogenic factors in the thanatocoenose of the Last Interglacial travertines at Taubach (Germany). In: *The role of early humans in the accumulation of European Lower and Middle Palaeolithic bone assemblages*, RGZM, Mainz, 255–262.
- Breuil, H. 1924: Notes de voyage paléolithique en Europe centrale II., L'Anthropologie 34, 515–552.
- Burch, E. S. Jr. 1972: The caribou/wild reindeer as a human resource, American Antiquity 37, 339–368.
- Butzer, K. W. 1964: Environment and archeology. Chicago.
- Callow, P. 1986: Pleistocene Landscapes and the Palaeolithic Economy. In: *Callow – Cornford eds. 1986*, 365–376.
- Callow, P – Cornford, J. M. eds. 1986: La Cotte de St. Brelade. Geo Books, Norwich.
- Cassoli, P. F. – Lefèvre, D. – Piperno, M. – Raynal, J.–P. – Tagliacozzo, A. 1993: Una paleosuperficie con resti di Elephas (Palaeoloxodon) antiquus e industria acheuleana nel sito di Notarchirico (Venosa, Basilicata). In: *Atti dello XXX Riunione Sci. Inst. Ital. di Preist. e Protost.*, Firenze, 101–116.
- Cavarretta, G. – Gioia, P. – Mussi, M. – Palombo, M. R. eds. 2001: La Terra degli Elefanti – The World of Elephants. Proc. of the 1st Int. Congress. Roma.
- Combier, J. – Onorati, G. 2001: The hunting of mammoth and the utilisation of mammoth bones and ivory in the Rhone basin. In: *Cavarretta et al. eds. 2001*, 465.
- Conard, N. J. – Niven, L. 2001: The Paleolithic finds from Bollschweil and the question of Neanderthal mammoth hunting in the Black Forest. In: *Cavarretta et al. eds. 2001*, 194–200.
- Crader, D. C. 1983: Recent single–carcass bone scatters and the problem of „butchery“ sites in the archaeological record. In: *J. Clutton–Brock – C. Grigson eds.*, Hunters and their prey. BAR int. ser. 163, Oxford, 107–141.
- Cyrek, K. – Lanczont, M. – Madeyska, T. – Sytnik, A. – Wrzesińska, A. 2002: Górnopaleolityczne obozowisko łowców mamutów nad środkowym Dniestrem (wyniki badań w latach 2000–2001). In: *Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich*, Krosno, 97–109.

- Černyš, O. P. 1961: Paleolitická stojanka Molodove V. Kijiv.
- David, N. C. 1973: On Upper Paleolithic society, ecology, and technological change: the Noaillian case. In: C. Renfrew ed., *The explanation of culture change*, Duckworth, London, 277–304.
- Davis, L. B. – Reeves, B. O. K. eds. 1990: *Hunters of the recent past*. London.
- Desmond Clark, J. – Vance Haynes, C. Jr. 1969: An elephant butchery site at Mwanganda's Village, Karonga, Malawi, and its relevance for Palaeolithic archaeology, *World Archaeology* 1/3, 390–411.
- Dublin, H. T. – Douglas-Hamilton, I. 1987: Status and trends of elephants in Serengeti–Mara ecosystem, *African Journal of Ecology* 25, 19–33.
- Escutenaire, C. – Kozłowski, J. K. – Sillivý, V. – Sobczyk, K. 1999: Les chasseurs de mammoths da la vallée da la Vistule. Bruxelles.
- Fabian, H.–J. 1936: Die Stationen Předmost und Unter–Wisternitz: Jagdzentren oder Stätten von Katastrophen?, *Sudeta* 12, 68–70.
- Fischer, J. W. Jr. 2001: Elephant Butchery Practices in the Ituri Forest, Democratic Republic of Congo, and their Relevance for Interpreting Human Activities at Prehistoric Proboscidean Sites. In: *West ed. 2001*, 1–10.
- Fladerer, F. A. 2001: Die Faunareste vom jungpaläolithischer Lagerplatz Krems–Wachtberg. Ausgrabung 1930. Wien.
- Fosse, P. 2000: Stratégies d'acquisition des grandes mammifères au Très Ancien Paléolithique. Les données fournies par le gisement de Soleilhac (Haute–Loire, France). In: *Bellier et al. eds. 2000*, 299–307.
- Frazer, J. G. 1994: Zlatá ratolest (The Golden Bough). Mladá fronta, Praha.
- Freeman, L. G. 2001: Were There Scavengers at Torralba?. In: *West ed. 2001*, 45–55.
- Freund, G. 1963: Die ältere und mittlere Steinzeit in Bayern, *Jahresbericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege* 4, 9–167.
- Friedrich, A. 1941–1943: Die Forschung über das frühzeitliche Jägertum, *Paideuma* 2, 20–43.
- 1943: Knochen und Skelett in der Vorstellungswelt Nordasiens, *Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik* 5, 189–247.
- Frison, G. C. 1987: Prehistoric, Plains–Mountain, Large–Mammal, Communal Hunting Strategies. In: *Nitecki – Nitecki eds. 1987*, 177–223.
- Frison, G. C. – Todd, L. 2001: The Colby Mammoth Kill Site 48WA322; Hunting Mammoths; And Experiments With Clovis Tools And Weaponry. In: *West ed. 2001*, 11–26.
- Gahs, A. 1928: Kopf-, Schädel- und Langknochenopfer bei Rentiervölkern. In: *Festschrift für P. W. Schmidt*, Wien, 231–268.
- Gladkih, M. I. – Kornietz, N. L. – Soffer, O. 1984: Mammoth–Bone Dwellings on the Russian Plain, *Scientific American* 251/5, 164–175.
- Grigoriev, G. P. 2000: The Animal Bones Distribution as a Reflection of the Hunting Activity. In: *Bellier et al. eds. 2000*, 312.
- Gromov, V. I. 1948: Paleontologičeskije i archeologičeskije obosnovanije stratigrafii kontinentalnych otloženij četvertičnovo perioda na territorii SSSR. Akademia nauk, Moskva.
- Gröning, K. – Saller, M. 1998: *Der Elefant in Natur und Kulturgeschichte*. Könemann, Köln.
- Guthrie, R. D. 1982: Mammals of the mammoth steppe as paleoenvironmental indicators. In: *Hopkins et al. eds. 1982*, 307–328.
- 2001: Reconstructions of Woolly Mammoth life history. In: *Cavarretta et al. eds. 2001*, 276–279.
- Hannus, L. A. 1990a: Mammoth hunting in the New World. In: *Davis – Reeves eds. 1990*, 47–67.
- 1990b: The Lange–Ferguson Site: A Case for Mammoth Bone Butchering Tools. In: *Agenbroad et al. eds. 1990*, 86–99.
- Haynes, G. 1987: Where Elephants Die, *Natural History* 96/6, 28–33.
- 1988: Studies of elephant deaths and die-offs: potential applications in understanding mammoth bone assemblages. In: R. E. Webb ed., *Recent developments in environmental analysis in Old and New world archaeology*. BAR int. series 416, Oxford, 151–169.
- 1990: The Mountains That Fell Down: Life and Death of the Heartland Mammoths. In: *Agenbroad et al. eds. 1990*, 22–31.
- 1991: *Mammoths, mastodons, and elephants: biology, behavior, and the fossil record*. CUP, Cambridge.
- 2001: Elephant landscapes: human foragers in the world of mammoths, mastodons and elephants. In: *Cavarretta et al. eds. 2001*, 571–576.

- Holmberg, U.* 1925: Über die Jagdriten der nördlichen Völker Asiens und Europas. Société Finno-Ougrienne, Helsinki.
- Hopkins, D. M. – Mathews, J. V. – Schweger, C. S. – Young, S. B. eds.* 1982: Paleocology of Beringia. New York.
- Jelínek, J.* 1999: Behaviour and Survival Strategy in Moravian Early Gravettians. Mammoth Hunters or Scavengers?. In: H. Ullrich ed., *Hominid Evolution, Edition Archaea, Gelsenkirchen – Schwelm*, 457–479.
- Jochim, M. A.* 1976: Hunter-gatherer subsistence and settlement. A predictive model. Academic Press, New York.
- 1981: Strategies for survival. Cultural behavior in an ecological context. New York.
- Klíma, B.* 1959: Objev paleolitického pohřbu v Pavlově, *Archeologické rozhledy* 11, 305–316, 337–344.
- 1963: Dolní Věstonice. Výzkum tábořiště lovců mamutů v letech 1947–1952. Nakladatelství ČSAV, Praha.
- 1969: Die grosse Anhäufung von Mammutknochen in Dolní Věstonice. Přírodovědné práce ústavů ČSAV v Brně N. S. III/6. Academia, Praha.
- 1977: Malaja poluzemljanka na paleolitičeskoj stojanke Pavlov v Českoslovakii. In: *Problemy paleolita vostočnoj i centralnoj Jevropy*, Nauka, Leningrad, 144–148.
- 1983: Dolní Věstonice. Tábořiště lovců mamutů. Academia, Praha.
- 1990: Der pleistozäne Mensch aus Dolní Věstonice, *Památky archeologické* 81, 5–16.
- 1997: Grabungsgeschichte, Stratigraphie und Fundumstände. In: *Svoboda – Škrdla eds. 1997*, 13–51.
- 2000: La chasse des mammoths – Dolní Věstonice. In: *Bellier et al. eds. 2000*, 310–311.
- 2001: Die Kjökkenmöddinge Nr. 5–8 von Dolní Věstonice. In: *Problems of the Stone Age in the Old World*, Kraków, 173–193.
- Kozłowski, J. K.* 1986: The Gravettian in Central and Eastern Europe. In: F. Wendorf – A. E. Close eds., *Advances in world archaeology* 5, Orlando, 131–200.
- Kozłowski, J. K. – Kubiak, H. – Welc, A.* 1970: A palaeolithic site with mammoth remains at Nowa Huta (Cracow, Poland). *Folia Quaternaria* 36. Kraków.
- Kozłowski, J. K. – Montet-White, A.* 2001: The Hunting-Butchering Tool-Kit from Kraków-Spadzista: a Gravettian site in Southern Poland. In: *West ed. 2001*, 109–116.
- Kozłowski, J. K. – Sachse-Kozłowska, E.* 1974: Archeological finds, *Folia quaternaria* 36, 23–75.
- Krause, H.* 1998: The Mammoth and the Flood I, II. Indira Printers, New Delhi.
- Kříž, M.* 1891: Kůlna a Kostelík. *Musejní spolek*, Brno.
- 1894: Die Lösslager in Předmost bei Prerau, *Mitteilungen der Anthropologischen Gessellschaft in Wien* 24, 39–50.
- 1896: Mé výzkumné práce v Předmostí a jich hlavní výsledky, *Časopis Vlasteneckého musejního spolku olomouckého* 13, 1–9, 51–61, 87–102.
- 1903: Beiträge zur Kenntnis der Quartärzeit in Mähren. Steinitz.
- Kubiak, H.* 1990: Die Mammutfundstelle im Bereich der Ortschaft Ruppersthal (Grosweikersdorf) bei Kirchberg am Wagram, NÖ, *Annales Naturhist. Museums in Wien* 91 A, 39–51.
- 2000: Preferred Mammals and Seasonal Hunt by Early Man. In: *Bellier et al. eds. 2000*, 336–340.
- Kubiak, H. – Zakrzewska, G.* 1974: Fossil mamals, *Folia quaternaria* 44, 77–95.
- Leroi-Gourhan, A.* 1961: Les fouilles d’Arcy-sur-Cure, *Gallia préhistoire* 4, 3–16.
- Leshchinskiy, S. V.* 2001: The Late Pleistocene beast solonetz of Western Siberia: „mineral oases“ in mammoth migration paths, foci of the Palaeolithic man’s activity. In: *Cavarretta et al. eds. 2001*, 293–298.
- Lindner, K.* 1937: Die Jagd der Vorzeit. Walter de Gruyter, Berlin – Leipzig.
- Lipecki, G. – Wojtal, P.* 1996: Mammoth population from Cracow Spadzista Street (B) site, *Acta zool. cracov.* 39, 289–292.
- Lipecki, G. – Wojtal, P.* 1999: Les restes fauniques du site de Kraków-Spadzista B 1. In: *Escutenaire et al. 1999*, 35–44.
- Lister, A. – Bahn, P.* 1997: Mammuts. Die Riesen der Eiszeit. Thorbecke, Sigmaringen.
- Litt, Th. – Weber, Th.* 1990: Stratigraphie und Ökologie des eeminterglazialen Waldelefanten-Schlagplatzes von Gröbern, Kreis Gräfenhainichen, *Ausgrabungen und Funde* 33, 181–188.
- Lock, A. – Peters, Ch. R. eds.* 1996: *Handbook of Human Symbolic Evolution*. Clarendon Press, Oxford.
- Lorblanchet, M.* 1999: *La naissance de l’art*. Errance, Paris.
- Lot-Falck, E.* 1953: *Les rites de chasse*. Gallimard, Paris.
- Madeyska, T. – Nadachowski, A. – Valde-Nowak, P.* 2002: Wyniki badań Jaskini w Oblazowej. In: *Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich*, Krosno, 59–96.

- Makowsky, A.* 1892: Der diluviale Mensch im Löss von Brünn, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 22, 73–84.
- Maška, K. J.* 1886: Der diluviale Mensch in Mähren. Neutitschein.
- 1889: Über die Gleichzeitigkeit des Mammuths mit dem diluvialen Menschen in Mähren, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 19, 82–87.
- 1894a: Výzkumy na tábořišti lovců mamutů v Předmostí r. 1893, Rozpravy České akademie, roč. III, tř. II, č. 9, 1–7.
- 1894b: Nové výzkumy v Předmostí, Časopis Vlasteneckého musejního spolku olomouckého 11, 89–91.
- 1895: Diluviální člověk v Předmostí, Časopis Vlasteneckého musejního spolku olomouckého 12, 4–7.
- Mithen, S.* 1993: Simulating mammoth hunting and extinction: implications for the late Pleistocene of the Central Russian plain. In: G. L. Peterkin – H. M. Bricker – P. Mellars eds., Hunting and animal exploitation in the later Palaeolithic and Mesolithic of Eurasia. Archaeol. Papers of the Amer. anthropol. Assoc. 4, 163–178.
- Musil, R.* 1959: Das osteologische Material aus der paläolithischen Siedlungsstätte in Pavlov, Anthropozoikum VIII, 83–106.
- 1997: Hunting Game Analysis. In: *Svoboda – Škrdla eds. 1997*, 443–468.
- 1999: Životní prostředí v posledním glaciálu na území Moravy, Acta Musei Moraviae – sci. geol. 84, 161–186.
- Mussi, M. – Roebroeks, W. – Svoboda, J.* 2000: Hunters of the Golden Age: an introduction. In: *Mussi et al. eds. 2000*, 1–11.
- Mussi, M. – Roebroeks, W. – Svoboda, J. eds.* 2000: Hunters of the Golden Age. University of Leiden.
- Münzel, S. C.* 2001: Seasonal hunting of mammoth in the Ach–Valley of the Swabian Jura. In: *Cavarretta et al. eds. 2001*, 318–322.
- Münzel, S. C. – Morel, P – Hahn, J.* 1994: Jungpleistozäne Tierreste aus der Geissenklösterle–Höhle bei Blaubeuren, Fundberichte aus Baden–Württemberg 19, 63–93.
- Nachtigal, H.* 1953: Die erhöhte Bestattung in Nord– und Hochasien, Anthropos 48, 44–70.
- Neustupný, E.* 2002: Archeologie a historie. In: E. Neustupný ed., Archeologie nenalézaného, Plzeň – Praha, 141–152.
- Nitecki, M. H. – Nitecki, D. V. eds.* 1987: The Evolution of Human Hunting. Plenum Press, New York – London.
- Niven, L.* 2001: The role of mammoths in Upper Palaeolithic economies of southern Germany. In: *Cavarretta et al. eds. 2001*, 323–327.
- Nuzhnyi, D.* 2001: The variability of the utilisation of mammoth remains from assemblages at three Epigravettian sites in the northern Ukraine. In: *Cavarretta et al. eds. 2001*, 468.
- Oliva, M.* 1988: Gravettian site with mammoth–bone dwelling in Milovice (Southern Moravia), Anthropologie 26, 105–112.
- 1989: Excavations in the palaeolithic site of Milovice I (Southern Moravia) in the year 1988, Anthropologie 27, 265–271.
- 1996: Mladopaleolitický hrob Brno II jako příspěvek k počátkům šamanismu, Archeologické rozhledy 48, 253–283.
- 1997a: O lidech a mamutech. K paletnologii moravského gravettienu, Archeologické rozhledy 49, 407–438.
- 1997b: Pavlovienská sídliště u Předmostí. K otázce lovu mamutů v mladém paleolitu, Acta Musei Moraviae – sci. soc. 82, 3–64.
- 1998: Geografie moravského gravettienu, Památky archeologické 89, 39–63.
- 2000a: Le aspects sociaux de la chasse au mammoth dans la station gravettienne de Milovice (Moravie du Sud) et dans le Pavlovien. In: *Bellier et al. eds. 2000*, 209–215.
- 2000b: Gravettienská sídliště u Dolních Věstonic, Acta Musei Moraviae – sci. soc. 85, 29–108.
- 2001: Mýtus masového hrobu z Předmostí u Přerova. K pohřebním zvyklostem moravského gravettienu, Archeologické rozhledy 53, 3–29.
- 2002: Využívání krajiny a zdrojů kamenných surovin v mladém paleolitu českých zemí, Archeologické rozhledy 54, 555–581.
- Olivier, R. C. D.* 1982: Ecology and behavior of living elephants: bases for assumptions concerning the extinct woolly mammoths. In: *Hopkins et al. eds. 1982*, 291–305.
- Olsen, S. J.* 1990: Was early man in North America a big game hunter?. In: *Davis – Reeves eds. 1990*, 103–110.

- Pacher, M. 1997:* Der Höhlebärenkult aus ethnologischer Sicht, *Wiss. Mitteilungen Niederöst. Landesmuseums* 10, 251–375.
- Patou–Mathis, M. 1999:* A new Middle Palaeolithic Site in Alsace: Mutzig I (Bas Rhine). Subsistence behaviour. In: *The role of early humans in the accumulation of European Lower and Middle Palaeolithic bone assemblages*, RGZM, Mainz, 325–342.
- Paulson, I. 1963:* Zur Aufbewahrung der Tierknochen im Jagdritual der Nordeurasischen Völker. In: *V. Diószegi Hg., Glaubenswelt und Folklore der sibirischen Völker*, Budapest, 483–490.
- Paunescu, A. 1993:* Ripiceni–Izvor paleolithic si mezolithic. Bucuresti.
- Péan, S. 2001a:* Mammoth and subsistence practices during the Mid Upper Palaeolithic of Central Europe (Moravia, Czech Republic). In: *Cavarretta et al. eds. 2001*, 331–336.
- *2001b:* Comportements de subsistance au Gravettien en Europe centrale. Thèse MNHN Paris.
- Pidoplichko, I. G. 1998:* Upper Palaeolithic Dwellings of Mammoth Bones in the Ukraine. BAR int. ser. 712. Oxford.
- Praslov, N. D. 2000:* Outils de chasse du Paléolithique de Kostenki. In: *Bellier et al. eds. 2000*, 37.
- Praslov, N. D. – Rogačev, A. N. eds. 1982:* Paleolit kostěnkovsko–borševskovo rajona na Donu. Leningrad.
- Raymond, P. 1990:* Des Mammouths et des hommes. In: *Peintres d un monde disparu*, Solutré, 89–101.
- Riek, G. 1933:* Les Civilisations Paléolithiques du Vogelherd près de Stetten–ob–Lonetal (Wurtemberg), *Préhistoire* 2/2, 149–181.
- *1934:* Die Eiszeitjägerstation am Vogelherd im Lonetal. Leipzig.
- Rust, A. 1974:* Urreligiöses Verhalten und Opferbrauchtum des eiszeitlichen Homo sapiens. Wachholtz, Neumünster.
- Scott, K. 1986:* The Bone Assemblages of Layers 3 and 6. In: *Callow – Cornford eds. 1986*, 159–183.
- Sergin, V. Ja. 1983:* Naznačeniye bolšich jam na paleolitičeskich poselenijach, *Kratkije soobščeniya* 173, 23–31.
- *1987:* Struktura mezinskogo paleolitičeskogo poselenija. Nauka, Moskva.
- *1991:* Skoplenija kostěj mamonta na paleolitičeskich poselenijach, *Sovětskaja archeologia* 1991/4, 9–24.
- Scheer, A. 2000:* The Gravettian in Southwest Germany: stylistic features, raw material resources and settlements patterns. In: *Mussi et al. eds. 2000*, 257–270.
- Sivertsen, B. J. 1980:* A site activity model for kill and butchering activities at hunter–gatherer sites, *Journal of Field Archaeology* 7, 423–441.
- Sobczyk, K. 1995:* Osadnictwo wschodniograweckie w dolinie Wisly pod Krakówem. Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Soergel, W. 1922:* Die Jagd der Vorzeit. G. Fischer, Jena.
- Soffer, O. 1985:* The Upper Paleolithic of the Central Russian Plain. Academic press, Orlando etc.
- *1993:* Upper Paleolithic Adaptations in Central and Eastern Europe and Man – Mammoth interactions. In: *Soffer – Praslov eds. 1993*, 31–49.
- Soffer, O. – Adovasio, J. M. – Kornietz, N. L. – Velichko, A. A. – Gribchenko, Yu. N. – Lenz, B. R. – Suntsov, V. Yu. 1997:* Cultural stratigraphy at Mezhirich, an Upper Palaeolithic site in Ukraine with multiple occupations, *Antiquity* 71, 48–62.
- Soffer, O. – Suntsov, V. Yu. – Kornietz, N. L. 2001:* Thinking Mammoth in Domesticating Late Pleistocene Landscapes. In: *West ed. 2001*, 143–151.
- Soffer, O. – Praslov, N. D. eds. 1993:* From Kostenki to Clovis. Plenum, New York – London.
- Steenstrup, J. 1889:* Die Mammuthjägerstation bei Předmost in öster. Kronlande Mähren, *Mitteilungen der Anthropologischen Gessellschaft in Wien* 20, 1–31.
- Surmeli, F. 1993:* Mammouth, géant de la préhistoire. Solar, Paris.
- Svoboda, J. 1999:* Čas lovců. Dějiny paleolitu, zvláště na Moravě. ARÚ AV ČR, Brno.
- *2001a:* Seeing Mammoths and Using Mammoths: Evidence from Upper Paleolithic Moravia. In: *West ed. 2001*, 153–161.
- *2001b:* Gravettian mammoth bone deposits in Moravia. In: *Cavarretta et al. eds. 2001*, 359–362.
- Svoboda, J. ed. 1996:* Paleolithic in the Middle Danube region. ARÚ AV ČR, Brno.
- Svoboda, J – Škrdl, P. eds. 1997:* The Pavlov I – Northwest. The Upper Paleolithic burial and its settlement context. ARÚ AV ČR, Brno.
- Šnajdr, L. 1909:* Památky nejdávnější činnosti lidské práce v Českém Polabí, *Pravěk* 5, 59–64.
- Šovkopljás, I. G. 1965:* Mezinskaja stojanka. Naukova dumka, Kijev.
- *1972:* Dobraničevskaja stojanka na Kijevčině. In: *Paleolit i neolit SSSR VII*, Nauka, Leningrad, 177–188.

- Thieme, H. – Veil, S. 1985:* Neue Untersuchungen zum eemzeitlichen Elefant–Jagdplatz Lehringen, Ldkr. Verden, Die Kunde N. F. 36, 11–58.
- Valoch, K. 1996:* Le Paléolithique en Tchèque et en Slovaquie. Jérôme Millon, Grenoble.
- *1997:* Bone Modification in the Moravian Lower and Middle Paleolithic and Problems associated with extensive Bone Accumulations of Large Mammals. In: L. A. Hannus et al. eds., Proceedings of the 1993 Bone Modification Conference, Hot Springs, South Dakota, Augustana College, Sioux Falls, 76–87.
- Vasilev, S. A. 2001:* Man and Mammoth in Pleistocene Siberia. In: *Cavarretta et al. eds. 2001*, 363–366.
- Velichko, A. A. – Zelikson, E. M. 2001:* Landscape, climate and mammoth food resources in the East European plain during the Late Paleolithic. In: *Cavarretta et al. eds. 2001*, 724–727.
- Vencl, S. 1977:* Nejstarší osídlení Hradce Králové, *Archeologické rozhledy* 29, 303–309.
- Vereščagin, N. K. 1977:* Berelechskeje „kladbišče“ mamontov. In: A. O. Skarlato ed., Mamontovaja fauna ruskoy ravniny, Trudy Zool. inst. 72, Nauka, Leningrad, 5–50.
- Vereschagin, N. K. – Baryshnikov, F. C. 1982:* Paleoecology of the mammoth fauna in the Eurasian Arctic. In: *Hopkins et al. eds. 1982*, 267–280.
- Vlček, E. 1961:* Pozůstatky mladopleistocénního člověka z Pavlova, Památky archeologické 52, 46–56.
- de Vore, I. 1968:* Comments. In: S. R. Binford – L. R. Binford eds., New perspectives in archeology, Chicago, 346–349.
- Wankel, J. 1884:* První stopy lidské na Moravě, Časopis Vlasteneckého musejního spolku olomouckého 1, 2–7, 41–49, 89–100.
- *1890:* Ložiska mamutí v Předmostí, Časopis Vlasteneckého musejního spolku olomouckého 7, 1–10, 53–64.
- West, D. L. 2001a:* Analysis of the Fauna recovered from the 1986/1987 excavations at Dolní Věstonice II, western slope, Památky archeologické 92, 98–123.
- *2001b:* Mammoth Hunting or Scavenging During the Upper Paleolithic? In: *West ed. 2001*, 57–67.
- West, D. L. ed. 2001:* Proceedings of the International Conference on Mammoth Site Studies. University of Kansas, Lawrence.
- Wojtal, P. 2001:* The woolly mammoth (*Mammuthus primigenius*) remains from the Upper Palaeolithic site Kraków Spadzista Street (B). In: *Cavarretta et al. eds. 2001*, 367–372.
- *2002:* New excavations at Kraków Spadzista Street (B) site. In: The Gravettian along the Danube. Abstracts, Mikulov, 11.
- Wojtal, P. – Cyrek, K. – Szytnik, A. 2001:* The New Upper Palaeolithic mammoth site at Halich (Ukraine), Acta zoologica Cracoviensia 42, 137–142.
- Wood, J. G. 1868:* The natural history of man, Vol. I: Africa. Routledge, London.
- Zawisza, J. 1878:* La caverne du Mammouth en Pologne. In: Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris 2, Paris, 439–447.
- Zelenin, D. K. 1936:* Kult ongonov v Sibiri. Moskva – Leningrad.

On the importance of mammoth bone accumulations, or wits' end with "science"

The archaeological thought of the last two decades has left conspicuous traces in attempts to draw closer to an interpretation of observed facts of authentic samples of human behaviour, as is known both from ethnological observation and from the somewhat more general concerns of cultural anthropological studies. It seems that the archaeology of the Palaeolithic is that attempt to humanise interpretations which is the least successful. Pleistocene archaeology is the most dependent on the natural sciences, which are understood by many as disciplines which are not auxiliary but determinative, and who thus cling to their approaches. A number of celebrated specialists in the Palaeolithic have been recruited from the ranks of natural scientists, or graduated in the natural sciences (in this country K. Absolon and B. Klíma, for instance). The subject of Palaeolithic archaeology is at the same time divided from sub-recent ethnological observation by the longest interval, and thus among archaeologists as a whole it is those who study the Palaeolithic that are in the greatest danger of rebuke for comparing the incomparable.

It is the earliest period of human history which is paradoxically the most contemplated from the position of modern rationality. From the above it is understandable, but not intellectually justifiable, that ethnological parallels of an economic nature are accepted shamelessly. The ethnoarchaeological work of L. Binford in particular has influenced the way of thinking of a whole generation, apparently because Binford's emphasis on the quantifiable economic side of the life of hunters and gatherers seems more exact and thus more scientific. The somewhat one-sided emphasis on practical motivation is for the aforementioned founder of the "New" (Processual) archaeology understandable: the novelty of this direction is meant to arise out of just such freedom from the subjective and incalculable.

A conspicuous example of the disagreement between a compelled practical approach and the broad range of motivations in authentic hunter-gatherer societies is the current discussion regarding mammoth hunting and the importance of mammoth bone accumulations.

On the question of mammoth hunting

The excessive size of the mammoth as a possible prey and the scale of the accumulations of its remains, particularly at Předmostí, awoke doubts even in the 19th century as to the possibility of its having been hunted. The first to come to a sceptical opinion was the Danish natural scientist J. Steenstrup in 1888, who considered the unusual quantities of mammoth bones from the Předmostí clay pits. The present wave of doubts, however, have been called out by the sceptical opinions of *L. Binford (1981)* and subsequently *O. Soffer (1985; 1993)*, who applied them to known camps of "mammoth hunters" in the East European Plain and to the Moravian Pavlovian: mammoth hunting is not ruled out, but is presented rather as exceptional; mammoth bone accumulations originated primarily from collection, as is shown by, amongst other things, skulls with tusks pulled from undisturbed mandibles (impossible given fresh bone), the more variable degree of weathering in mammoth bones, the absence of cut marks and the presence of all parts of the body.

The close relationship between Man and mammoth fauna has already been documented by the settlement geography. In the Gravettian there was a pronounced shifting of settlements of all types and sizes to rivers, and the preference for more intensely sunny south-facing slopes, evidently not insignificant in a cold climate, was made subsidiary to the benefits of the widest possible view across river valleys (*Oliva 1998, 56*). It is clearly not by chance that the link to the areas around watercourses is more pronounced in Moravia, around Cracow and in Eastern Europe, where – unlike areas lying further west – mammoth biomass predominates at settlements. Given their considerable consumption of grass, which would moreover have been of low nutritional value in the winter, the beginning of the winter season may have led to the migration of at least part of the mammoth population to more southerly territories. Fresh grass lasted longest in the broad river valleys, which also provided a source of water (which mammoths could not obtain from snow), and which offered the fewest obstacles to movement of the herd. In Moravia, such an easily traversible route might have led from the Moravian Gates down the valley of the Morava, linking the Great European plain to the Danube Basin. At a series of settlements, mammoth bone accumulations are accompanied by virtually no other fauna, or only by species hunted for their fur (Cracow–Spadzista, Dolní Věstonice II). Without hunting mammoths, the local population must have gone hungry.

The question remains, however, as to how such huge animals were hunted – a direct attack on a healthy, mature animal with bone or wooden spears with stone points would seem to have been extremely dangerous. The experience, dexterity and desire for prestige among the boldest hunters cannot be underestimated for prehistoric hunters. The most effective weapon was undoubtedly the spear made from straightened tusk, known from large Pavlovian settlements. At several sites with extensive zones of mammoth bones, however, such weapons are missing (Milovice, Cracow). The abundant appearance of notched points directly within a large accumulation of mammoth bones at Cracow–Spadzista B is explained by the fall of the stone points from the bodies of the hunted individuals (*Kozłowski – Montet–White 2001, 114*). At Milovice G an exceptional concentration of points was found next to the area with the bones, in an ash-like layer in front of the entrance to the hut. Direct evidence for hunting is of course provided by the rib of a young mammoth with an em-

bedded silex point, in the upper layer of the classic Eastern European site at Kostěňki I (*Praslov 2000*, 44). Remains coming directly from kill sites and butchery sites are archaeologically difficult to read, because animals were hunted across the landscape and their remains partly carried off and partly scattered by animals. The Efe Pygmies and western Lese agriculturalists of the Congo leave elephant skulls, mandibles, shoulder blades and pelvises *in situ*, because these bones contain little marrow. On the other hand, they always carry off the autopodia, divided from the limbs, because they value the taste of their fatty tissue. The action of scavengers can in time scatter the rest over dozens of metres (*Fisher 2001; Crader 1983*). From this observation alone it is clear how low the likelihood is of finding skeletal remains so close together that they can be recognised as a kill site. A classic yet little known case is the discovery of a fairly complete mammoth skeleton at Hradec Králové–Svobodné Dvory, along with several flint points and blades (*Vencl 1977*). Mammoth bones are known in association with large, flat, retouched Clovis points from some 30 sites in North America (*Hannus 1990b*, 98). Such straightforward evidence of elephant hunting is known even from the Middle Palaeolithic at Lehringen in Lower Saxony – below the ribcage of a forest elephant lay a 238 cm long yew spear, apparently stuck between the ribs, and around this were a series of Levallois flakes (*Thieme – Veil 1985*).

The techniques employed in the actual attack on the animal naturally represent only the final part of the overall hunting strategy, about which even less is known. It can be assumed that weakened individuals were attacked preferentially (e.g. at Gröbern: *Litt – Weber 1990*). The settlements of the mammoth hunters in South Moravia were predominantly occupied in the winter, when mammoths were exhausted and greatly felt the effects of insufficient nourishment (*Guthrie 1982; Velichko – Zelikson 2001*, 726). Smaller individuals, which would supposedly have been among the last, were e.g. more easily driven into bogs and there eventually killed or allowed to bleed to death. Mammoths could be driven into danger by the use of fire, to which elephants too react with great sensitivity. In East Africa the setting of brush fires to drive animals into bogs, or to encircle or blind them, has been documented (*Wood 1868*, 492; *Lindner 1937*, 141–142). Moreover, it was perhaps possible to ignite the long hair of mammoths, unlike elephants ... Steep slopes were of course also among those areas which might be fatal to pachyderms; a fall from the 30 m high cliff could have killed mammoths and woolly rhinos at the site of Late Rissian age at La Cotte de St. Brelade on Jersey (*Scott 1986; Callow 1986*). It is not known exactly how steep the banks of the Dyje river below the Pavlov Hills were in the Late Pleistocene, at the site of the settlement at Dolní Věstonice; *B. Klíma (2000)* supposes that extensive fire zones, covered by just the steepest section of the slope at Dolní Věstonice II, served to drive mammoths into a narrow passage between the slope and the river.

The hunting of prehistoric elephants and mammoths can thus be taken as proven, and even sceptics cannot essentially doubt that it took place; the issue is rather its frequency. It is known that even small increases in hunting have destructive effects on herds of African elephants (*Dublin – Douglas–Hamilton 1987*). Given even the lowest estimate of socially feasible population density of 0.18 persons per km² (*Burch 1972; David 1973*), then it would have been possible to hunt only 0.75 mammoths per person annually without threatening the state of the mammoth population (*Mithen 1993*, 176). Mammoth meat would thus have dominated the menu of hunters and gatherers only episodically, and always after a successful hunt or the discovery of a freshly deceased individual. The use of other animals was certainly far easier and more reliable. It is therefore possible to accept as true O. Soffer's claim that the everyday activity of women and children in the hunting of small animals was more important for the general subsistence of the community than the occasional hunting of giant animals (although this could hardly have included the hunting of rabbits with nets, as there is no evidence for rabbit in the fauna, and other small animals are neither sociable nor fast enough to make hunting using laboriously made nets worthwhile). In nutritional terms there is no sense in hunting more than 1 mammoth per week or per month – according to *H. Kubiak (2000, 337)* the tonne of meat from a single, average individual could be used by a group of 10 people for 50 days.

It is necessary to pause here to note that no society lives only by the everyday, even less so a society with such developed and structured cultures as the Pavlovian and the Eastern Gravettian

to Epigravettian. The exceptional expansion of this civilisation, expressed in settlements stable over long periods, the long distance import of stone raw material, a developed bone industry, outstanding works of art, unbelievably fine textiles, exceptionally numerous inhumations of whole bodies or selected parts thereof (Předmostí) and deposits of mammoth bones could only be based with difficulty on the hunting of small animals alone. The author has already attempted to show that these phenomena are linked to the psycho-social aspects of mammoth hunting (Oliva 1997a), the main feature of which was precisely that it was not an everyday event. Equally, no hunting is a purely utilitarian affair, and its prestige aspects often outweigh the immediate need to obtain food. In several areas the density of settlement reflects the capacity of the most prestigious resource, rather than the overall level to which the region can sustain (Jochim 1976, 72). In several hunting societies the attempt to acquire a reputation as a capable hunter is a primary motivation, and is entirely connate with the subsistence strategy. If the opportunity of prestige hunting is absent, men are idle, as the felling of large and dangerous animals brings more prestige than the hunting of a larger number of small animals (Jochim 1976, 21, 24 with refs.; 1981, 210; Hannus 1990a). The greatest danger is always the greatest attraction for the hunter. From ethnological studies it is known that the greatest explosion in social complexity and the hunter-gatherer material culture springing therefrom, occurs precisely where there are seasonal hunts of the largest and most dangerous animals, and where at the same time there is the most conspicuous interruption of daily routine in the form of a great celebration with the ceremonial participation of allied groups (most obviously among north-western Native American groups and several Siberian ethnic groups). The extraordinary development of the aforementioned cultural phenomena in the Gravettian/Pavlovian specifically at those settlements with the most numerous mammoth remains is surely not coincidental from this point view.

On the question of mammoth bone accumulations

Reacting to J. Steenstrup, M. Kříž (1903, 215) came early to the view that while people hunted mammoth, they also made profuse use of natural occurrences of carcasses. A similar opinion was later expressed by W. Soergel (1922, 33–36), who virtually ruled out the hunting of mammoth, and K. Lindner (1937, 149–151). Moravian and Eastern European archaeologists regarded the massive accumulations of bones merely as the waste resulting from the consumption of hunted mammoths, and their extraordinary composition occurred to no-one until recently. New ideas came in the 1980's from American scholar O. Soffer (1985; 1993): Man brought in mammoth remains as a fuel, a building material and a raw material – it was therefore advantageous to establish settlement close to natural mammoth graveyards, such as that at Berelech in Siberia. Scholars from Western Europe and Poland associated themselves with this view with glee. Most important among the events described is the fact that accumulations of mammoth bones at settlements contain an extraordinary quantity of skull, mandible, isolated molars, shoulder-blade and pelvic bone, which given their great weight and sometimes complete lack of meat no-one would have brought back from the kill site to the settlement. These, the heaviest and yet at the same time least useful, bones are the most common at settlements, i.e. the minimum number of individuals (MNI) is as a rule calculated on their basis. The transport of unnecessary bones clearly does not reflect rational behaviour, so the mammoths must have died within the settlement area itself. The question only remains as to whether they were also killed there, or whether they died naturally and people came to make camps right next to the carcasses. K. Sobczyk (1995, 128 ff.) and the palaeontologists working with him allow for both possibilities. Smooth areas on bones resulting from the passing of hitherto living mammoths on the remains of their poor comrades are supposedly among the evidence for the local movement of mammoths (Sobczyk 1995, 128; Wojtal 2001, 370). The advocate of the hypothesis of natural mammoth death at the Milovice settlement S. Péan (2001a, 333) adjudges that the mammoths fell into “pot-holes” in the loess, caused by the spring thaw. The author is undisturbed that no similar holes large enough for several mammoths have been found in Central European loess profiles, or that even if they were the Milovice hunters would then have needed to remove the entire body, i.e. all the bones including the skull, for laying out within the settlement.

When it comes to an awareness of the paradoxical implications of similar hypotheses, more experienced authors prefer to adopt a more careful position, even in the contributions to specialist “mammoth” conferences (*Kozłowski – Montet–White 2001; Svoboda 2001a; 2001b*). They diplomatically avoid expressing themselves on the question of the presence of large, non–meaty bones at settlements, thereby also leaving open questions as to the locations of kill sites, even while regarding mammoth hunting as being proven. The drawing of attention to possible social, ritual and other subjective factors (*Oliva 1996; 1997a; 1997b; 2000a; Valoch 1996, 87; 1997*) is met with silence.

Other advocates of mammoth hunting do indeed consider the peculiar composition of the accumulations, but either do not resolve the question of the presence of large bones (B. Klíma, R. Musil, F. Fladerer), or attempt to explain it through vague mentions of possible practical uses. The bringing of a very large number of mandibles together with hyoid bones at Cracow–Spadzista is explained by *H. Kubiak (2000, 337)* as showing a favour for the consumption of tongues, while with jaws, by D. West as the drawing together of building materials. On the other hand, other large bones should have been brought for their meat (*West 2001b, 59*). *O. Soffer (1993)* believes that everything was brought from nearby natural accumulations of mammoth bones which could further be used as building elements, raw material or fuel, and was dumped in a pile at the settlement.

While these opinions may seem to the unconvinced reader *a priori* unlikely, given the considerable publicity surrounding them they must be considered in detail.

The question as to whether the bones in the accumulations represent the remains of hunted or naturally deceased animals might best be answered by an analysis of the composition of the samples according to the age of the individuals present. At Hot Springs, South Dakota – where mammoths died after falling into a pool with steep sides – the average age is much greater than is the case at Gravettian settlements, and indicates the natural age composition of a herd in normal, i.e. unstressed, conditions. Two other studied assemblages of naturally deceased proboscidians demonstrate either a similar age profile to that at Palaeolithic settlements (Berelech in Siberian) or on the other hand an even greater preponderance of young individuals (Hwange National Park, Zimbabwe). At Berelech, where between 1970 and 1980 almost 9,000 bones were recovered from a minimum of 156 individuals (*Vereščagin 1977*), the clearly inexperienced younger mammoths died after falling through thinner ice in the middle of the river; moreover, 100 m from the accumulation lay a Palaeolithic settlement, so that it is impossible to entirely rule out a certain amount of hunting (*Vasilev 2001, 365*). The collection of elephant bones studied at Hwange is the result of the mass death of young due to lack of water (*Haynes 1991*), which is not an appropriate analogy for a permafrost environment, where at worst water would freeze. If mammoths were killed off directly by winter starvation and the cold, then as at Hwange a greater proportion of young would be expected (*Sergin 1991, 17*). Other reasons for the mass decline of herds in the cold steppes are hard to conceive. It seems, therefore, that the age profile of mammoth bone accumulations tends to indicate hunting aimed primarily at the younger individuals most weakened by winter starvation (cf. the foregoing). Younger individuals were certainly the most numerous group within the herd, and at the same time were still attainable and still a suitably prestigious trophy.

Human activity is reflected in a more straightforward manner than through age profile in the means by which the remains were piled up. Mammoth remains accompanied by artefacts are found either directly within settlements between presumed huts (Dolní Věstonice I, Milovice G, Předmostí, less conspicuously at Pavlov I and Dolní Věstonice II), or in the form of extensive accumulations within the settlement (Dolní Věstonice I, Milovice – northern sectors, locally visible at Předmostí /*Maška 1894a*), smaller accumulation also at Dolní Věstonice II). A special position is occupied by Cracow–Spadzista, where a hearth, stone points, considerable debitage and possibly the foundations of a hut – indicated by lower jaws – were found directly within a large accumulation of mammoth bones (*Kozłowski – Sachse–Kozłowska 1974*). Could such a concentrated accumulation have occurred naturally? At Berelech in Siberia the bones appear along 180 m stretch of riverbank, and the bones of a single individual are on average found across an area of 3,4 m², while at Spadzista they occur over 1 m² (*Sobczyk 1995, 130*). The natural concentration of bones at Berelech is other-

wise exceptional, caused by slope movement and the fluvial accumulation of eroded out items. At Hwange the remains of 1 elephant are scattered on average over an area of 35 m² (Haynes 1991).

The concept of the accumulation of mammoth bones at the site of their fall is rooted in the myth of the elephants' graveyard, never demonstrated in fact. The dying of proboscideans or any other species in a single mass, with the newly dying falling on the bones of their recent predecessors, is from the etological perspective absurd, and it is interesting that it was suggested by palaeontologists – as if the same difference in taking account of live experience existed between palaeontologists and zoologists as between prehistorians and ethnologists. At sites such as Cracow –Spadzista, the movement of mammoths is otherwise rather unlikely – this is a rocky extension of a spine, some 50 m above the valley (Escutenaire *et al.* 1999, 9). Moreover, numerous and extensive mammoth remains also appear in caves (Vogelherd, Weinberghöhle, Mamutowa). According to O. Soffer (1993, 40) mammoths were drawn to the settlement areas beneath the Pavlov hills by sources of minerals, without which the proboscideans would not have lingered. It is unnecessary to doubt the importance of magnesium and calcium in the offsetting of potassium from a vegetable diet among elephants, but these substances appear in Tertiary sediments across the whole Carpathian force–deep and Vennese Basin, and not only beneath Pálava – indeed, on the latter's loess slopes and in the Dyje floodplain they do not occur.

It is also highly unlikely that mammoths would, shortly before their deaths, have ascended the slope precisely at a point with a good view over the river valley, such as hunters would have chosen to found their settlements – independently of the possible occurrence of a mammoth graveyard. At a series of important settlements in such typical locations mammoth bone accumulations are absent (Pavlov I, II, Jarošov II). Could some role have been played in the mammoths' deaths by the fact that their remains settlements lie in watery zones (Věstonice I, II, Milovice – northern sectors, Předmostí) – or could they sense human efforts there? These remains are always stacked without anatomical relationship (several vertebrae at most), and essentially there are no cases where the bones of individual exemplars lie close together. At Dolní Věstonice I (Absolon's excavations), Předmostí and Spadzista areas of ash and scorched loess have been recorded beneath dense concentrations of bones. Beneath the central part of the largest "stockpile" at Dol. Věstonice I a hearth was found with radiolarite debitage (Klíma 1969, 33). A series of sites with mammoth bone accumulations were therefore occupied even previously. Prehistoric hunters may of course have here and there used fresh mammoth carcasses, found of course outside the occupied area. However, the demonstrable lack of cuts on the bones ultimately testifies not only against hunting, but also against the use of carrion as a source of meat.

The alternative hypothesis of the natural death of mammoths at settlements can therefore be ruled out, perhaps. A similar paradox, however, stems from thinking through the suggestion that mammals were hunted at settlements: the pachyderms must repeatedly have entered occupied areas, sometimes directly between hearths and huts, where they were threatened with injury. On the other hand, there is no authentic example of the establishment of settlements immediately on the trails used by these most massive of terrestrial animals, and no further consideration need thus be given to it. It will therefore be necessary to accept as correct the hypothesis that the mammoth bones were brought to the settlement. The question then is for what purpose were they brought? The remains recovered from settlements can be divided by their possible use into several groups ("meat utility", extrapolated from table 15.1 in Soffer *et al.* 2001):

1. meaty bones: vertebrae, ribs and short bones from the paw (the forepaws of proboscideans contain useful fat layers: Haynes 1991, 40)
2. meaty bones, used as construction elements: long bones and pelvises
3. usable structural elements, less interesting from a butchery perspective: shoulder–blades, skulls, mandibles with tongues. Bones of groups 1–3 might also be used as fuel.
4. "technical" bones yielding building and raw materials: tusks
5. bones with no practical significance: isolated molars

If we also wished to express the overall utility of the transport of the aforementioned bones to settlements, it would be necessary to keep their weight in mind, too. For example, the pelvis, skull

or mandible would, from a purely nutritional point of view, be better left *in situ* and only their meat brought. This also applies to smaller bones, such as vertebrae, forming an entire backbone in their fresh state. These bones would then be better classed as mere fuel, or at most building material.

In the large accumulation at the Dolní Věstonice I site, the largest number of mammoths is represented by mandibles (48 individuals), followed by atlases (39), ribs and ulnae (38), shoulder-blades and pelvises (37), molars (18–35) and tusks (34 individuals; *Klíma 1969*, table 1 – very numerous bones from the 1949–1950 excavations not calculated in). In accumulations 5–8, uncovered by K. Absolon directly between settlement features, there is a disproportionate preponderance of non-meaty bones (shoulder-blades, pelvises, molars) over bones which could have reached the settlement with meat (vertebrae, ribs, paws; *Klíma 2001*, 178–179). As area G at Milovice, too, mandibles, shoulder-blades and pelvises are represented in the greatest numbers (*Péan 2001a*, fig. 3; *2001b*, 181). Skulls would undoubtedly also fall within this group, but given their fragmentary nature are not included here. Meaty bones appear only secondarily. At Cracow–Spadzista the greatest number of individuals (here about 80) is represented by mandibles, followed by molars, atlases, sesamoids and caudal vertebrae; fragments of pelvis, shoulder-blade and skull were also numerous, while bones from the limbs – more substantial in terms of sustenance – and the paws are several times rarer. A whole range of similar examples is presented in the text. With the exception of the structural elements of the dwellings at Milovice G and perhaps at Cracow (mandibles), all of the large bones mentioned remained in disuse. Thus, they could hardly have been brought to the settlement merely as fuel (on this, critically *Kozłowski 1986*, 178), building material or raw material. Tusks, too, appear profusely at settlements, many of which it has not been possible to withdraw, so that they are absent from palaeontological studies. They are common at both settlements with products of mammoth ivory (Dolní Věstonice I, Předmostí, Pavlov I) and at those where is no trace of mammoth ivory having been worked (Milovice G and northern sectors, Cracow–Spadzista). At several settlements where mammoth ivory was worked, a supply of tusks in the stockpiles is missing. The bringing together of such an excessive quantity of raw materials and malodorous fuel would be entirely irrational, and has no analogy in either other Palaeolithic or sub-recent hunting cultures. It is also peculiar that only the bones or horn of the largest animals are involved: prolific use was made of, for example, reindeer, horse and wolf bones for the manufacture of small tools, and yet stocks of these are absent. Wolf skeletons are by contrast often undisturbed. Nor is anything known of such masses of bone fuel from among, e.g., the Eskimos or Siberians, from whom above all it might have been expected.

The remains of large body parts, in which the weight of the bone is greater than the weight of meat, formed entire concentrations at Pavlovian settlements. Smaller selections of elephant and mammoth bones, to which the neologism molars is applied, pieces of skull, pelvis, shoulder-blade etc. have also been recorded at a series of far older sites, e.g. Soleilhac, Venosa – Notarchirico, La Cotte de St. Brelade, Bollschweil, Taubach, Kůlna. At the Romanian Micoquian site of Ripiceni tusks appear noticeably often, in several cases arranged into rows and groups, accompanied by concentrations of chipped stone industry (*Paunescu 1993*, figs. 38, 52–55). The author interprets these as the walls of dwellings, of course (*Paunescu 1993*, fig. 56). As tent poles, however, the heavy and smooth tusks are highly unsuitable – they must be sunk deep enough to avoid being pulled over by the weight of the supported roof, and moreover they would lack the gaffs and protuberances necessary in order that ropes and horizontal construction elements might be attached to them (this also applying to the well-known Châtelperron huts in the cave entrance at Arcy-sur-Cure (*Leroi–Gourhan 1961*). Within the structure at Ripiceni there is moreover a concentration of mammoth molars, useless in terms of construction. Tusks also dominate the Moustérien site of Molodova V on the Dniestr (*Černyš 1961*, fig. 8). Reindeer or stag antlers are also related to the stockpiling of selected faunal remains in the Middle Palaeolithic, these otherwise being unused (Roc-en-Pail and Saint Césaire in France, Plaidter Hummerich and elsewhere in the craters of the Eiffel massif). A similar situation occurs at the beginning of the Upper Palaeolithic. At the South German cave of Geissenklösterle, which lies in a steep slope m above the valley floor, 3 skulls of young mammoths

were found in the Aurignacian layers (*Münzel et al. 1994, 87*). A large concentration of mammoth bones (skull, mandible, shoulder blades, tusks) was uncovered by *G. Riek (1933, 156–157; 1934, 53–54)* in the Lower Aurignacian layers at the entrance to the Vogelherd cave. From numerous other examples it can be shown that almost everywhere that mammoth bones appear with artefacts the selection of these bones is, from the practical point of view (as food, fuel, raw material or building material) inexplicable. The proportion of large, non-meaty bones does not even change with site location, vis-à-vis possible kill or collection sites – they appear at various distances from river valleys, at various relative heights, in the open air and in caves. Sites with a rational representation of bones from the butchery point of view (where only vertebrae, ribs or parts of the limbs and autopodia) are almost unknown.

On the evidence of ritual use of mammoth bones

Pavlovian burials in Moravia provide clear evidence of the use of large bones in connection with rituals (Dolní Věstonice I/3 and 4, Pavlov I/1, Brno 2, secondary deposition of bones at Předmostí, summary in *Oliva 2002*). At Kostěnki on the Don mammoth bones accompany 3 of the 4 burials.

The telling finds context at Weinberghöhle cave near Mauern in Bavaria was described by *A. Bohmers (1951)*; next to the walls lay spinal pieces from 6 young mammoths, and further back a whole skull, tusks and shoulder-blades. Everything had been covered in red ochre and was accompanied by small mammoth ivory beads and a large quantity of stone tools.

A similar symbolic dimension is undoubtedly hidden in the various types of structures hitherto assumed – because of their possible practical function – to have been purely practical. This applies in particular to the so-called “meat caches” of the Ukrainian Epigravettian. Early on, *I. G. Šovkopljas (1972, 179)* argued that the pits at Dobranichevka are so tightly packed together that there was no space for the meat. A similar case occurred at Mezin (*Šovkopljas 1965, 89*), and the opinion thus arose that the pits served as stores for raw material, fuel and among some, even from the start, for the deposition of waste (*Soffer 1985, 255, 461; Soffer et al. 1997*). The practical functions given, however, raise similar questions to the masses of remains on the surface. The storing of bone fuel in pits has no analogy, and is not supported by the preponderance of impractical large bones, such as the pelvis, shoulder-blades, skulls, lower jaws and tusks. These could perhaps have been used rather as alternative building materials (but then why hide it in pits, where it is not to hand?), but only with difficulty as a raw material. Tusks are very abundant in pits, even if mammoth ivory was almost unworked at some settlements (e.g. Dobranichevka). The sinking of pits into frozen ground for the purpose of depositing minor waste need not be seriously considered, perhaps. The rationality of this view, however, does not rest on its likelihood but on its expedience: for O. Soffer it was sensible to preserve the idea originally proposed by Jefimenko, that these were rather pantries, because she wished to show how the shift of pits from the middle of the settlement to several of the huts reflects the gradual poaching of resources by an emerging elite (*Soffer 1985, 462*). Further, every pit contains in addition to the dominant large bones other items as well, such as ossicles from small or tiny animals, often very numerous stone tools (at Mezin 2278 pcs), fragments of bone tools and weapons, ochre etc. Six of the 13 pits at Mezin also contained Tertiary molluscs (up to 51 pcs) and 3 the fragments of works of art too (*Sergin 1987, table 2*). The cited table also provides an overview of the representation of individuals mammoth bones: in all, there were 13 skulls, at least 20 mandibles, a minimum of 39 tusks, 25 shoulder-blades, 26 pelvises etc., while against this there were only about 34 rib fragments and around a hundred vertebrae. It is characteristic of practitioners of contemporary Palaeolithic archaeology that they interpret meat storage pits according to that which has never been found within them; if this is a purely utilitarian issue, the lack of sufficient matching finds and more precise analogies seems not to worry them. Even if the pits originally had a practical function, the drawing together of large bones with ash, ochre and various artefacts testifies that at least in their final phase they related to a particular treatment of mammoth remains.

Along with the pits, stable huts of mammoth bone, often monumental in scale (Mezin, Mezirič, Judinovo etc.) also appear. That the mammoth remains here did not represent only a building ma-

terial is shown by the ochre painted skull at the entrance to the first hut at Mezirič and the collection of large, ornamented bones in a hut at Mezin (*Pidoplichko 1998*, plates 8 and 60). Personally, I believe that the treatment of mammoth remains was merely formalised in the eastern Epi–Gravettian. That which in the Pavlovian should have been visible in the form of variously classed stockpiles lent a monumental cast to dwellings, and that which was hidden in marshy zones was stored in pits in the Ukrainian Epi–Gravettian. The transcendental sense of deposition is enhanced further by the conspicuous arrangement. In connection with these structures it is impossible to omit reference to “whalebone alley”, the ritual precinct of Eskimo whalers of a much later period (perhaps the 13th–14th century AD) discovered on Arakamchechen island near Chukotka (*Arutjunov et al. 1982*).

On the transformation of irrationalities: once and today

The symbolic motivation for the bringing together of bones may be subjective and thus variable to such an extent that to present specific examples would be senseless (cf. e.g. the richly cited data and literature in *Frazer 1994; Friedrich 1941–1943; 1943; Gahs 1928; Holmberg 1925; Lot–Falck 1953; Pacher 1997; Paulson 1963; Zelenin 1936*). Their common trait is an effort to store, as a rule, the remains of the major or largest (or most dangerous and most prestigious) game animals, motivated by a conviction of their rebirth, or fear of their disappearance. The greatest number of examples relate to the treatment of the remains of bears, here thanks to their important role in the mythology of the Nordic nations (summarised by *Pacher 1997*). Bones are hung from trees, thrown into water, burned, classed and arranged into visible groups and so on. Even from these examples the diversity of archaeological contexts that could be preserved can be discerned – sometimes there is an effort to show the bones, at others to hide them or speed their way out of the world. In a highly competitive society an important motivation came into play associated with the aforementioned prestige representation of individuals or entire groups. That which today seems entirely irrational, e.g. the potlatch of the Native Americans of the north–west, had at that time an irreplaceable social importance. It cannot be ruled out that the size of the mass of bones at a mammoth hunter settlement represented, even if only subconsciously, the hunting success of the group, and that several large bones might have been dragged here merely to increase the effect (*Oliva 2000a*). Such symbols of success assume an importance in particular in the period meetings of allied groups, which might occur precisely during the hunting of mammoths. According to *Soffer et al. (2001, 148–149)* mammoths might be good to think of rather than good to eat – why not accept, then, that the causes of the accumulations of their bones relate rather to the realms of thought than to nourishment?

Current polemics on the importance of mammoth bone accumulations are evidence that even rational motivations can be discussed irrationally, while we must still wait for a rational discussion of (what are from a modern perspective) irrational motives.

I would like to thank Olga Soffer, not only for her support during my stay in the USA, but also for her valuable contribution to archaeological knowledge. Her work has always been a source of inspiration, and if ever our views were in disagreement, she stimulated me to pursue new avenues of research.

Lužická kultura na Opavsku a její vztah k lokalitám v polském Horním Slezsku

The Lausitz culture in Czech Silesia:
its relation to sites in Polish Upper Silesia

Jan Bouzek

Česká část Slezska, onen „plot Slezska“, jak to vyjádřila již Marie Terezie, je okrajem slezského území. Úzký vztah mezi Opavskem a Horním Slezskem v období lužické kultury se výrazně projevuje i na pohřebišti v Kietrzi. Zemědělské osídlení se soustředilo podél řeky Opavy a na Hlučínsku, ale početné předměty mimořádné kvality z rozsáhlých pohřebišť v okolí měst Opavy a Krnova naznačují tehdejší význam této oblasti. Již pro dobu bronzovou je doložena těžba zlata v Suché Rudné. K rozkvětu oblasti v období lužické kultury jistě přispěly i kovy z Jeseníků.

lužická kultura – Slezsko – pohřebiště – sídliště – depoty – těžba

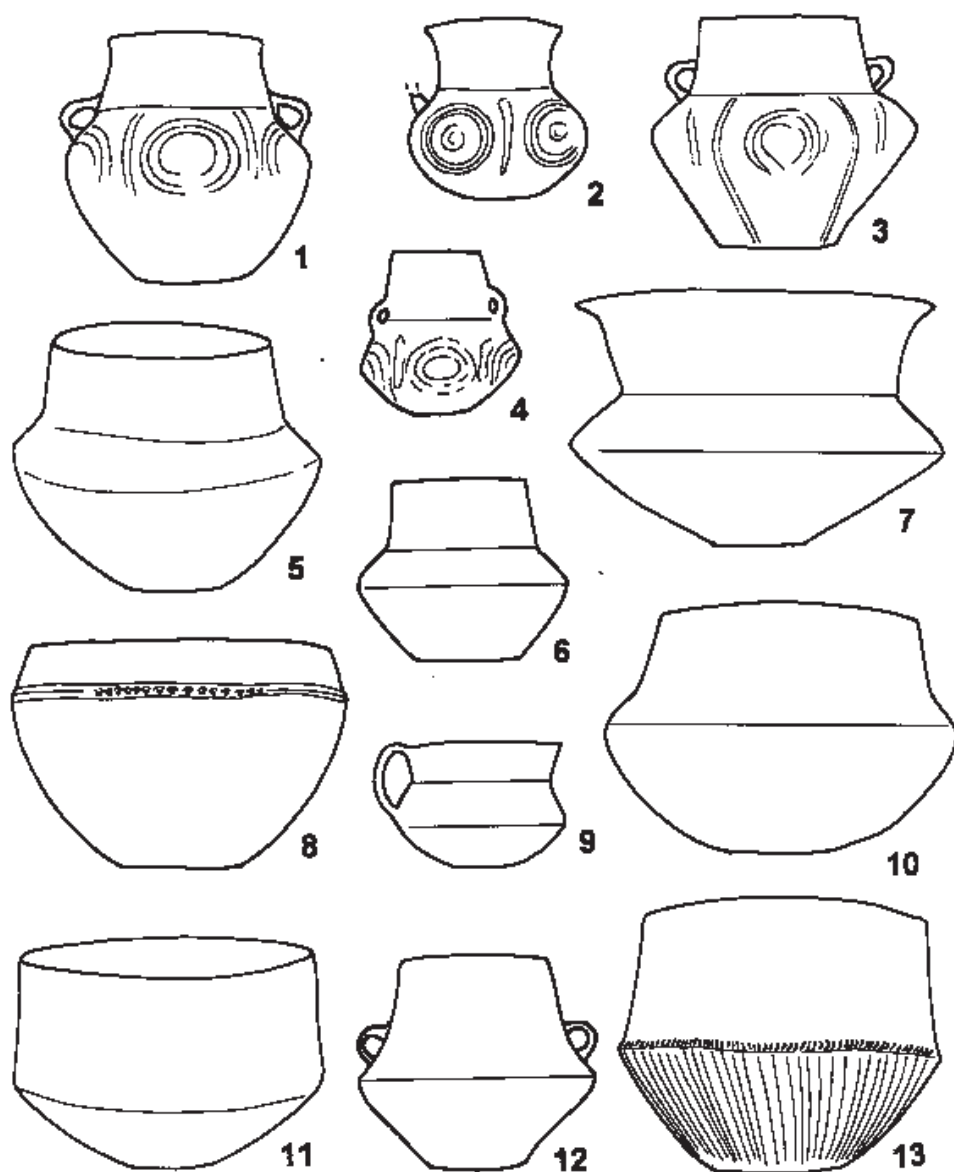
The Czech Silesia is, as already the empress Maria Theresia stated, only a 'fence' of the country, a narrow strip; its Lausitz culture is close in its character to that of Polish Silesia, well known especially from the cemetery of Kietrz. The agricultural settlement is located along the Opava river and in the Hlučín district only, but exceptionally bronze objects from large cemeteries around the towns of Opava and Krnov show a particular importance of this marginal region. The mining of gold at Suchá Rudná is attested already for the Bronze Age, and the metals in the Jeseniky Mountains apparently contributed to the flourishing of the area during the development of the Lausitz culture.

Lausitz culture – Silesia – cemeteries – settlement – hoards – mining

Památce Lumíra Jisla

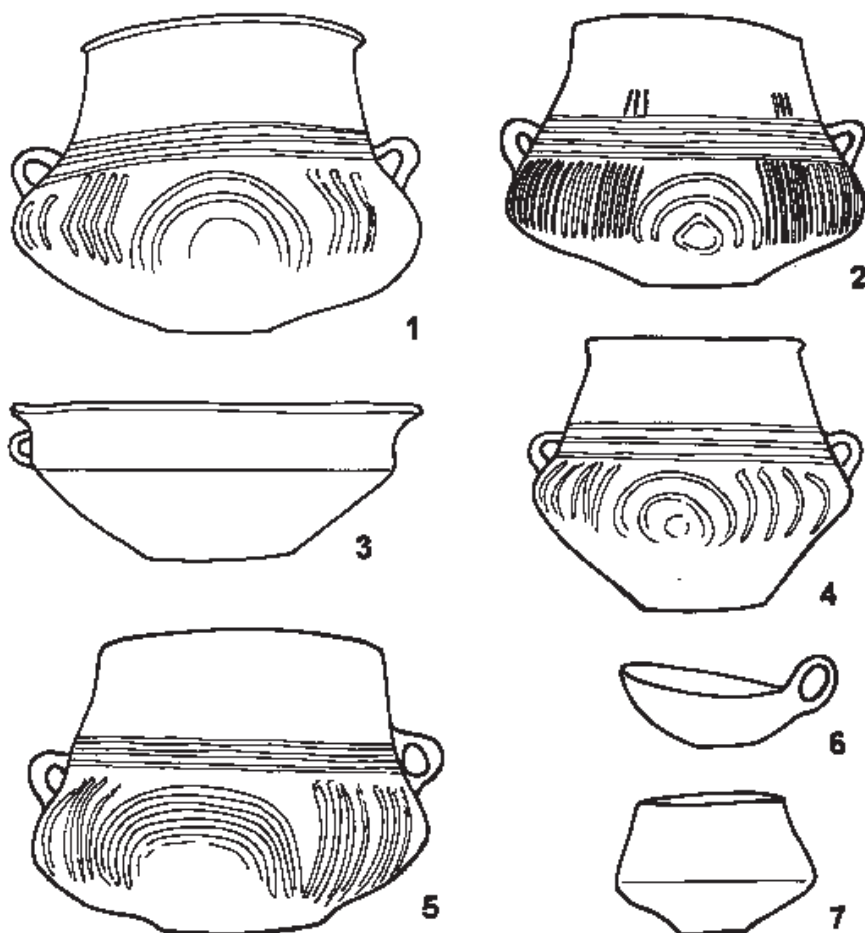
V. Janák a P. Kouřil (1991) před časem vyzvali ke studiu slezského pravěku, v němž zůstává mnoho otázek nedořešených. Tento článek chce připomenout, co započal na tomto poli před mnoha lety předčasně zemřelý Lumír Jisl (1955). Jeho dílu jako celku bylo věnováno několik vzpomínek (zejména Bakala 1970; Váňa 1970; Janák 1997), zde ale jde o navázání na jeho specifický přínos k poznání lužické kultury ve Slezsku. Českou část Slezska s přilehlou částí severní Moravy oddělují na jihu od střední Moravy Jeseníky a Beskydy, snazší spojení s jihem mezi oběma horstvy skýtá jen relativně úzká Moravská brána. I proto měla tato oblast své specifické rysy v pravěkém vývoji. Velký výzkum Marka Gedla v Kietrzi nedaleko českých hranic je podnětem, aby i přilehlému území v českém Slezsku byla věnována větší pozornost.

Výzkumy a zachraňování nádob z lužických pohřebišť pro školní a soukromé sbírky začaly již v raném 19. století (přehled Jisl 1964; 1965), v závěru století byl průkopníkem studia pravěku v opavském Slezsku (zejména lužické kultury) právník R. Kulka (1886; 1889; 1903). L. Franz (1930) publikoval slavný depot z Opavy–Kateřinek, O. Kleemann (1934) jiný z Branky (Branice), ale rozsáhlý moderní výzkum lužické kultury započal na Opavsku

Obr. 1. — Fig. 1. Opava–Kateřinky. Starší část pohřebiště (earlier part of the cemetery). 1 hrob (grave) 10, 2 hrob 119, 3 hrob 101, 4 hrob 69, 5 hrob 59, 7 hrob 98, 8 hrob 60, 9 hrob 63, 10 hrob 129, 11 hrob 94, 12 hrob 135, 13 hrob 54. 6 Holasovice, pohřebiště (cemetery).¹

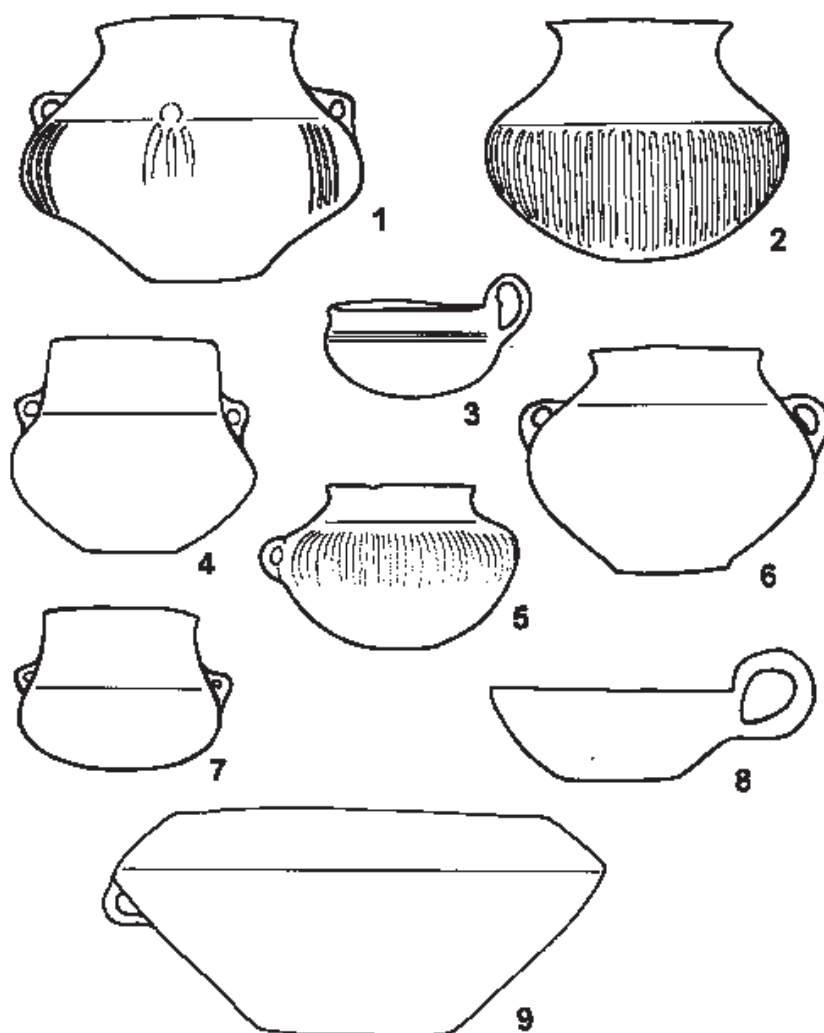
¹ Obr. 1 a 3 podle L. Jisla, obr. 2 podle fotografií autora ve Slezském muzeu v Opavě, s laskavým svolením dr. V. Šikulové, obr. 4 podle L. Wiegendové, obr. 5–6 podle kreseb J. Říhovského v PBF a L. Wiengendové, obr. 9 podle Aichler – Prosová – Sekyra 1985. Vzhledem k přípravě jsou nádoby na obr. 1–4 zmenšeny přibližně 1 : 5; na jednotlivých obrázcích jsou poměry shodné.

Obr. 2. — Fig. 2. Opava–Kateřinky. 1 hrob (grave) 30, 2 hrob 32, 3–7 hrob 28.

až Lumír Jisl především svými výkopy pohřebiště v Opavě–Kateřinkách a několika drobnějšími články (*Jisl 1950a; 1950b; 1954; 1957*), dále pak publikací pohřebiště v Úvalnu (*Jisl 1964*). V. Šikulová obohatila poznání lužické kultury o několik drobných příspěvků a o dosud bohužel nepublikovaný výzkum pohřebiště ve Vlastovičkách (51 hrobů). Další lužické lokality ve Slezsku prozkoumali zejména J. Král, J. Pavelčík a P. Kouřil, ale srovnání s velkým rozvojem studia této kultury v přilehlém Horním Slezsku polském (zejména pohřebiště v Kietrzy: *Gedl 1973; 1981; 1989; 1991; 1992; 1994*) ukazuje zřetelně, že výzkum lužické kultury na Opavsku je potřebným úkolem současnosti. Výborný předpoklad poskytuje zpracování bronzových předmětů mladé doby bronzové z Moravy a ze Slezska v několika korpusech *J. Říhovským (1972; 1979; 1989; 1992; 1993; 1996)*.

Lužická kultura je známa podrobněji z okolí Opavy, Krnova a z Hlučínska, další lokality poskytly jen málo dokladů, či jen ojedinělé nálezy. V dalším textu se pokusíme stručně shrnout nálezovou evidenci a alespoň předběžně nastínit problém, do jaké míry sou-

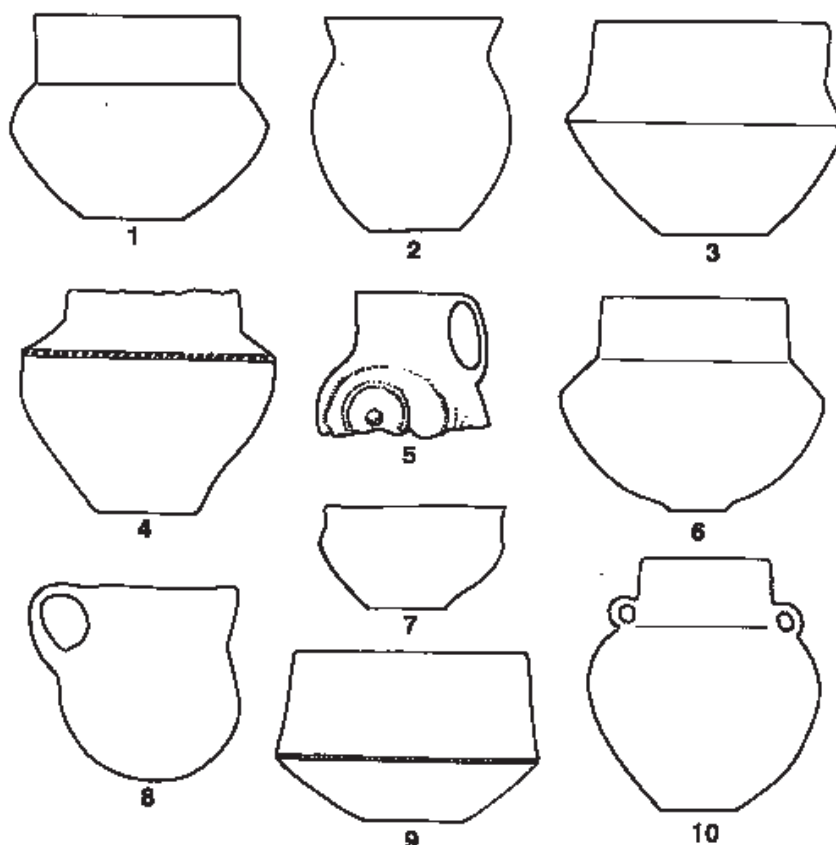

Obr. 3. — Fig. 3. Úvalno. 1–3, 5–6 Městské muzeum Krnov (City Museum), 4, 7–9 Slezské zemské muzeum v Opavě (Silesian Land Museum).

visí zdejší lužická kultura se sousední v Horním Slezsku polském a nakolik s lužickou kulturou na Moravě, resp. ve východních Čechách. Tento úkol není zřejmě snadný, neboť všechny zmíněné lužické skupiny jsou úzce příbuzné a rozdílů v jejich keramice i bronzovém inventáři je jen velmi málo.

Opavsko

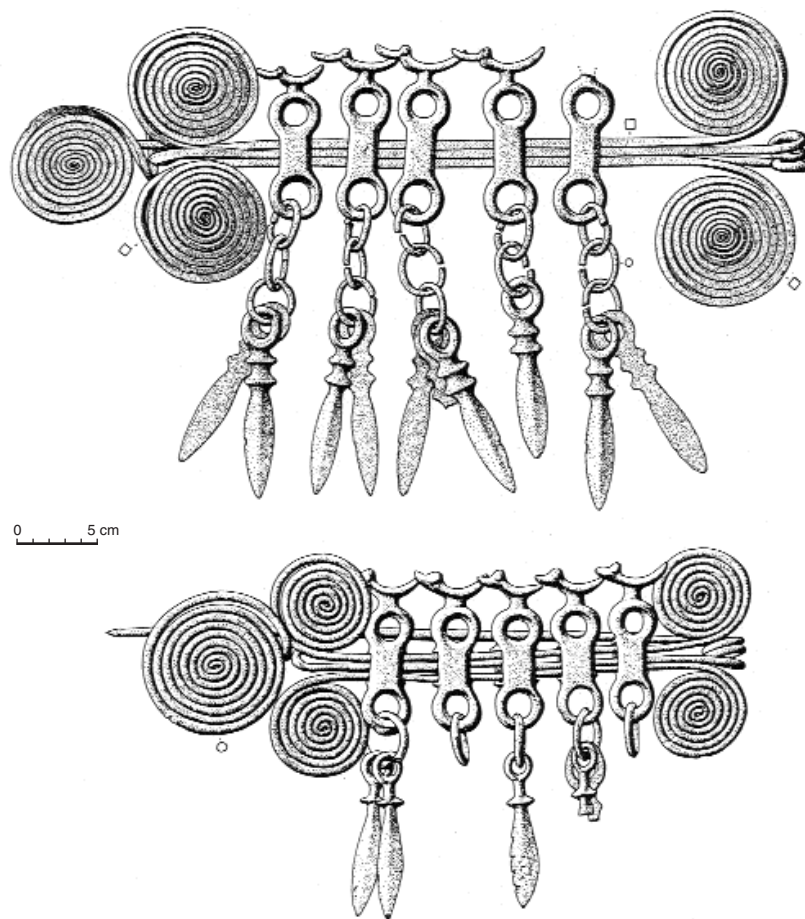
1. Opava–Kateřinky, depot se sponami s bohatými závěsky: *Franz 1930*; *Říhovský 1993*, 60n., č. 89–90, tab. 9 a 10, celý depot tab. 21 (skupina ‘Posamenterie’– spon s ptáčky a měsíčním srpkem a přívěsky); *Filip 1937*, 220n., obr. 72: 2; *Paulík 1959*, 48, obr. 13: 2, 4. Zde obr. 5.

Obr. 4. — Fig. 4. Vávrovice. Výběr nádob z pohřebiště (examples of vessels from the cemetery). 1, 5 hrob 2; 2 hrob 3; 3, 7 hrob 1; 4 hrob 4; 6 hrob 2; 8, 10 hrob 5; 9 hrob 7.

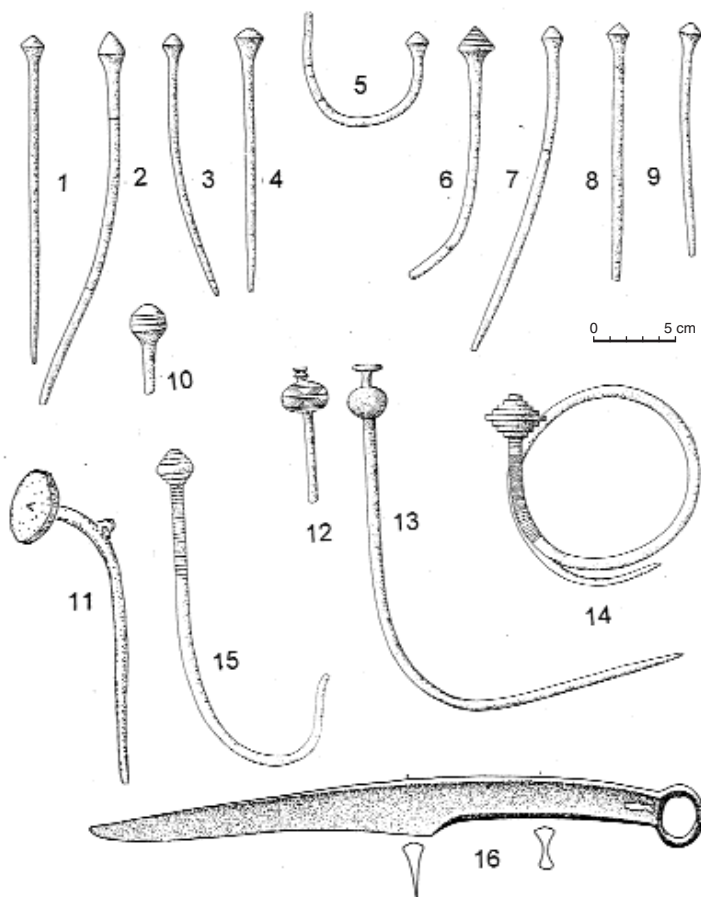
Z depotu pochází 14 brýlovitých spirál, řetěz ze 46 bronzových kroužků a s pěti přívěsky ve tvaru kopí, dvě faléry s žebrovaným okrajem (na zadní straně mají ouško, jedna s kuželovitým výčnělkem uprostřed), dále tři ploché nezdobené knoflíky s ouškem na zadní straně, 99 bronzových vypouklých knoflíků, každý se dvěma otvory při okraji, a hliněná nádoba s pokličkou. Nádobka–džbáněk s přesekávaným lomem patří do II. stupně lužické kultury, nespíše již do IIb, tedy do Ha A1, přírodně samého počátku Ha A2. Tomu odpovídá i datování ostatních předmětů z depotu, jež odpovídá vyspělému Ha A1, eventuálně přechodu k Ha A2; lze je srovnat zhruba s depoty šperků patřících k závěrečné fázi depotu zlomků a s nimi současných. Ha A2 je vzácným horizontem v českých zemích, ale lze mu připsat velkou část nálezů z Porta Bohemica u Litoměřic (Zápotocký 1969). Jak poznamenal trefně J. Říhovský, naturalistické provedení ptáček je řadí na počátek stylového vývoje tohoto typu spon, který představoval opravdu mimořádný šperk, snad spojený s určitou kultovní funkcí jeho nositelky.

Pohřebiště: L. Jisl (1950a; 1950b; 1955) publikoval jen nejstarší část pohřebiště z prvního stupně lužické kultury, většina z nepublikovaných hrobů je podstatně mladší. Z jehlic z pohřebiště prozkoumaného L. Jislem jsou nejběžnější jehlice s jednoduchou dvojkonickou hlavicí. J. Říhovský (1979, 118, č. 678–685, 120n.; zde obr. 6: 1–9) je datuje do stupňů Domamyslice I–II. Jde opravdu o jednoduchou variantu, jejíž přesné datování je obtížné, ale přece jen svou většinou se řadí do mla-

Obr. 5. — Fig. 5. Opava–Kateřinky. Spony z depotu (fibulae from the hoard).

dolužického stupně, tedy do Ha B1. Podobná jehlice s dvojkónickou hlavicí se schůdky (Říhovský 1979, 122–123, č. 737–738; zde obr. 6: 10, 14–15) patří také do Ha B1, na konec lužického vývoje a na počátek slezské kultury. Podle J. Říhovského patří hroby 17 a 32 s touto jehlicí do raného slezského stupně (Domamyslice II), relativně bohatá keramika z obou hrobů tomuto zařazení odpovídá. Jehlice s kulovitě dvojkónickou hlavicí z hrobu 28 (Říhovský 1979, č. 1343, 174, 175, tab. 53; zde obr. 6: 10) je v kontextu Domamyslice II jedním z nejmladších exemplářů – snad jde spíše o variantu blízkou vejcovitým jehlicím a podobnost se staršími je náhodná; běžná typologie je tu příliš mechanická. Jehlice z hrobu 32 (Říhovský 1979, č. 1401) je předchozí velmi podobná, z hrobu 32 pochází také už zmíněná jehlice 738, a tedy téhož data. Jehlice s cibulovitou hlavicí z hrobu 13 (Říhovský 1979, č. 1422, tab. 55) je také ze starého slezského stupně (Domamyslice II) a patří do téže rodiny jehlic. Keramika z hrobu 32 je bohatě zdobená a patří k dobrým představitelům bohatého stylu, se vztahy k polskému Kietrzi. Vázičkovitá jehlice č. 1555 u Říhovského (zde obr. 6: 12), s nožem Říhovského typu Hadersdorf (Říhovský 1972, č. 240), obojí z hrobu 30, patří podle něj opět ještě do starého slezského stupně, snad podle nože s trnem; ten sice nemá mezičlánek, ale jeho silná profílance ho řadí už spíše do Ha B2; keramika z hrobu 30 je spíše ještě zařaditelná do přechodu slez-

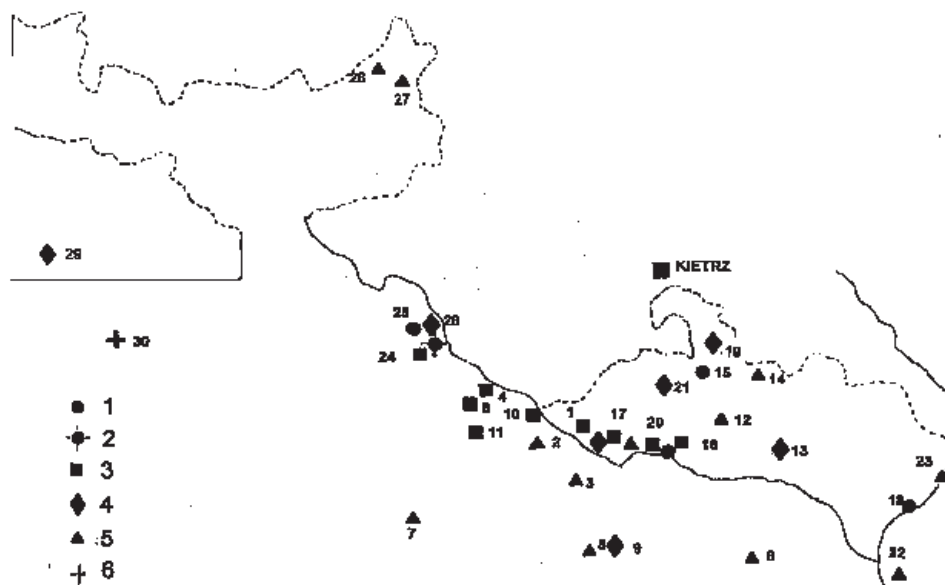
Obr. 6. — Fig. 6. Jehlice lužické kultury z opavského Slezska (pins of Lausitz culture from Czech Silesia). 1–5, 7–14, 16 Opava–Kateřinky; 15 Vávrovice; 17 nůž typu Hradec z Hradce u Opavy (knife of type Hradec from Hradec u Opavy).

ského stupně I/II. Ovšem další podobnou jehlicí z hrobu 48 (Říhovsky 1979, č. 1556; zde obr. 6: 13) řadí i sám Říhovsky až do druhého slezského stupně. Keramika je velmi podobného charakteru jako předchozí. Vázičkovitá jehlice je typická pro Ha B3, i když nastupuje už někdy v Ha B2 v pojetí Müllera–Karpe.

Keramiku z uvedených hrobů jsem mohl revidovat díky laskavosti V. Šikulové. Vesměs patří do kultury slezské I či II, z větší části do slezské I (= Domamyslice II). Pohřebišti v Opavě–Kateřinkách bylo ovšem užíváno od starolužického stupně do konce Ha B, a je tedy dobrou paralelou k velkým pohřebišťům prozkoumaným J. Nekvasilem v Moravičanech a M. Gedlem v Kietrzy. Další lokality s lužickými pohřebišti (Vlašovičky, Úvalno) leží nedaleko od Opavy a je patrné, že paralel k pohřebišti prozkoumanému L. Jislem je tu více než v Moravičanech a na ostatních pohřebišťích na střední Moravě, zejména na Hané; lužická kultura na východní Moravě má pak blíže ke skupině severoslovenské (Dohnal 1975).

Patrně z téže lokality (Opava–Kateřinky?) pochází také sekerka s tulejkou (Říhovsky 1992, č. 657, tab. 43); Br D (– Ha A1).

Obr. 7. Mapka rozšíření lužických lokalit v českém Slezsku (okresy Opava, Ostrava a Jeseník). 1 sídliště, 2 výšinné sídliště, 3 pohřebiště, 4 depot, 5 ojedinělý nálezy bronzových předmětů, 6 stopy dolování. Číslo lokalit odpovídají soupisu v textu – Fig. 7. Map of distribution of Lausitz culture sites in Czech Silesia. 1 settlements, 2 peak (fortified-?) settlements, 3 cemeteries, 4 hoards, 5 isolate finds of bronze objects, 6 traces of mining.

Další nálezy bronzových předmětů z Opavy a jejího bezprostředního okolí nemají dokumentovaný kontext:

2. Opava–Jaktař, kopí s plamenovitým listem, Br D – Ha A1 (Říhový 1996, 110, tab. 12); miniaturní sekera s tulejkou, zdobená trojúhelníkem, Ha A1 (Říhový 1992, č. 799, tab. 55).

3. Opava–Kylešovice, mus. Opava P. 737, zach. d. 4,9 cm, lodkovitá spona (Říhový 1993, 89, č. 151, tab. 15: 151) – opravovaný fragment lodkovité spony, asi Ha D.

4. Opava–Malé Hoštice, sekera s tulejkou, Br D (– Ha A1) (Říhový 1992, č. 655, tab. 43).

Z širšího okolí Opavy pochází několik dalších předmětů a zejména depoty; nejvýznamnější lokalitou jsou ovšem pohřebiště ve Vlačšovičkách, Vávrovičích a v Holasicích a sídliště v Neplachovicích:

4. Holasovice, zničené pohřebiště (srov. Jisl 1955), jedna nádoba, zde obr. 1: 6.

5. Hradec u Opavy poskytl nález nože stejnojmenného typu podle Říhovského (1972, 34, č. 107, tab. 10; též Šikulová 1967, 49, tab. 32: 1). Protažená čepel ho řadí už do Ha A1, jak správně poznamenal Říhový. Zde obr. 6: 16.

6. Lhota, dlátko s tulejkou (Říhový 1992, č. 1195, tab. 75).

7. Mladecko, Br D, sekera se srdcovitým schůdkem (Říhový 1992, č. 377, tab. 24).

8. Neplachovice, sídliště, 28 jam odkrytých V. Šikulovou (1970, 76–77; Říhový 1979, č. 1860, tab. 67).

Odtud je labuřkovitá jehlice Ha C; pochází ze sídliště Nový dvůr u Opavy. Malý hrot kopí (Říhový 1996, č. 227, tab. 21) patří do Br D – Ha A1.

9. Podolí–Bohučovice. Depot: Kleemann 1935, 71, 78, obr. 1c. Kopí (Říhový 1996, č. 103 a 145, tab. 11 a 16; celý depot Říhový 1992, tab. 89 a 90A), sekery s dolními laloky (Říhový 1992, č. 412–413, tab. 27), kopí plamenovité a tvaru vavřínového listu, soubor náramků, nánožníků a nárameníků, vesměs Br D – Ha A1.

Obr. 8. — Fig. 8. Suchá Rudná. Střed obce (centre of the village).

10. Vávrovce, 8 žárových hrobů (*Král – Stloukal 1960; Wiegendová 1974*); dále tři sekery, všechny ojed. (*Šikulová 1971, 50–51; Říhový 1992, č. 402, tab. 26, 416–417, tab. 27*), všechny tři se srdcovitým schůdkem, Br D. Keramika obr. 4, „předlužická“ jehlice obr. 6: 11. Pohřebiště zřejmě začíná stupněm Ia v klasifikaci V. Vokolka.

11. Vlašovičky. Lužické pohřebiště, 51 hrobů (*Šikulová 1970, 76–27*).

Přehled lužického osídlení na **Hlučínsku** podal nejpodrobněji *Lumír Jisl (1950a, 2)*.

12. Bolatice, ztracená sekerka (*Jisl 1950, 2; Říhový 1992, č. 1131*).

13. Dolní Benešov, bronzový depot, 2 ks (*Jisl 1950a, 2*).

14. Chuchelná, ztracená sekerka (*Říhový 1992, č. 1137*).

15. Kobeřice – Hradisko u Kobeřic (*Pavelčík 1976, 128–129*).

16. Kravaře, popelnice lužické (*Jisl 1950a, 2*).

17. Malé Hoštice, pohřebiště a sekerka odtud; Br D – Ha C (*Jisl 1950a, 2*).

18. Petřkovice – Masarykův vrch, sídliště (*Jisl 1950a, 2*).

19. Rohov, depot (*Jisl 1950a, 2*), viz též Vrbka.

20. Velké Hoštice, sídliště a pohřebiště (*Pavelčík 1962, 33, 5 hrobů*); další hl. sídliště (*Pavelčík 1976, 128; 1977, 111; 1983, 109; Janák 1983, 109; 1986, 97*). Sekerka s tulejkou, ztracena (*Říhový 1992, č. 1076*).

21. Vrbka, dvě sekerky (*Říhový 1992, č. 383, tab. 25; Jisl 1950a, 2, obr. 4*), Br D, srdcovitý schůdek. Podle J. Krále spíše z Kobeřic, anebo souvisí se ztraceným depotem z Rohova (*Král 1979, 73–74*).

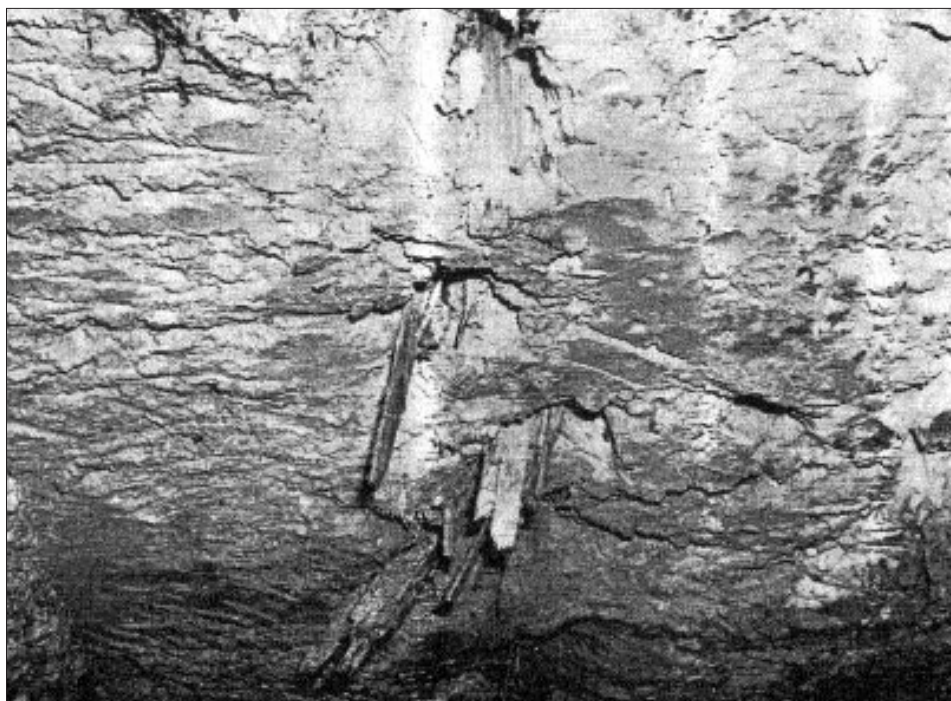
K uvedeným lze připojit ještě jednu sekerku z **okolí Ostravy** a liptovský meč z Odry u Koblova:

22. Ostrava-okolí, sekerka s tulejkou, Ha A2 (*Tichý 1972, 61, tab. 5: 4; Říhový 1992, č. 774, tab. 53*).

23. Koblov, meč liptovského typu vyzdvižený z Odry při bagrování, Ha A1–2 (*Pavelčík 1975*).

Krnov a okolí

24. Z opevněného lužického sídliště nedaleko **Úvalna** u hradu Cvilína (Šelenburk) u Krnova pocházejí dva srpy s trnem (*Říhový 1989, 39, č. 130–131, tab. 9*). Mírně prohnutý konec břitu a protažená zašpičatělá báze (Říhovského typ 6) jej řadí až do Ha B.

Obr. 9. — Fig. 9. Suchá Rudná. Zbytky žlabu na praní zlata z doby bronzové (remains of a wooden trough for washing gold, Bronze Age period).

Pohřebiště a sídliště: nádoby odtud byly zachraňovány různými amatéry již od r. 1817 a předávány školám i muzeím; většina nádob byla zničena dělníky. Zprávy ze starší literatury shrnul kdysi J. Skutil (1935) a po něm zevrubně L. Jisl (1964); R. Kulka (1889, 20–24) popisuje sídliště i pohřebiště. Říhovský (1992, č. 476, tab. 30, č. 595, tab. 38) publikuje odtud sekeru se středními laloky z Ha A1 (další odtud Říhovský 1992, č. 1013, tab. 70). Dalším nálezem je zlomek formy na odlévání sekery s tulejkou (Říhovský 1992, č. 1347). Ztracený zlomek dlátka zmínil Kulka (1989, 22–24); srov. též slezskou (Ia) a mladolužickou nádobu odtud. R. Kulka (1881) zobrazil několik dalších nálezů, zejména jehlice (obr. 81 zátkovitá, II. periody, obr. 78 se svinutou hlavicí, obr. 79 s plochou velkou hlavicí, obr. 80 s plochou hlavicí a dvěma vývalky) obr. 84–85 zobrazují dva kadluby. Kulkou zobrazená keramika patří středně lužickému stupni (L 2b) a mladšímu období, na obr. 77 je slavná pásová zápona. Pro ostatní keramiku srov. zejména publikaci Jislovu (1964). Zde obr. 3. Keramika publikovaná Jislem patří období od kultury lužické (L 2a) až do slezské (I).

Zlomek kopí datovaného do Br D – Ha A zobrazil již Kulka (1886, 173, obr. 83; srov. Říhovský 1996, 160; Jisl 1965, 10).

Nejslavnějším nálezem je velká bohatě zdobená pásová zápona, reprodukována mnohokrát (naposledy Podborský et al. 1993, 327, obr. 215; Kilian–Dirmeier 1975, 97, č. 391, tab. 34). Autorka ji spojuje s podobným plechem z Kapolny v chorvatské Slavonii a datuje do stupně Rohod–Szentés, což je asi Ha B1.

Další sídlištní nálezy z Cvilína uvádí V. Janák (1984, 32).

25. Jehlice údajně z **Hradního vrchu u Krnova** (Burgberg), pochází spíše než odtud (také prý) snad z Cvilína (Kulka 1886, 23, obr. 15; Říhovský 1979, č. 1241, tab. 50); patří k bohatě profilovaným kusům z Br D – Ha A 1 (je typická pro L 2a).

Z katastru Úvalna pochází též další nález keramiky (srov. Kouřil 1983, 59).

26. Branka (= Branice), nedaleko Krnova. Kopí (Říhovský 1996, č. 139, tab. 16) spolu se třemi srpy (Říhovský 1989, č. 108–109; celý depot tab. 64: 369–70) a se dvěma sekerami se srdčítým laloky (Říhovský 1992, č. 369–70, tab. 24), s nimi dále ještě nalezen masivní nákrčník okrouhlého průřezu zdobený šikmými svazky rýh. Tento depot už také publikoval O. Kleemann (1935, 73, obr. 5); Br D.

Další dva nálezy bronzových seker pocházejí z **osoblažského výběžku**:

27. Osoblaha, sekera se srdčítým schůdkem Br D (Říhovský 1992, č. 381, tab. 25).

28. Hlinka, sekera s tulejkou (Říhovský 1992, č. 1045). Ztracený exemplář je znám jen z popisu.

29. Jeden srp s řapem a dvěma protaženými žebry byl nalezen ve **Skoročicích** nedaleko Vidnavy (Kulka 1903, 93; Říhovský 1989, 82, tab. 30: 449). Říhovský ho řadí ke své variantě srpů s řapem V.4 a datuje do mladší doby popelnicových polí, asi shodně s Kytlicovou a jinými, tedy zhruba do Ha B(1). Se srpem byla údajně nalezena sekera se srdcovitým schůdkem (Říhovský 1992, č. 292, tab. 19), dva drátěné kroužky a kus drátu. Jde o depot v území archeologicky marginálním.

30. V Suché Rudné (obr. 8) byly při geologickém průzkumu starých dolů počátkem 80. let nalezeny zbytky primitivního horního díla s jednoduchou výdřevou štoly.² Vzorky byly odeslány na analýzu ¹⁴C. Výsledek byl překvapující: ona část staré výdřevy poskytl datum okolo poloviny druhého tisíciletí př. Kr., a svědčí tedy o dolování zlatých rud v Jeseníkách v době bronzové (Aichler – Prosova – Sekyra 1985, 12–13). Pro závažnost publikované zprávy ji uvádíme v plném znění: „V rýze č. 3 ve východní části Měkké žily byly nalezeny zbytky zuhelnatělých dřev. Vzorky dřev byly analyzovány v Hannoveru (¹⁴C und 3H Laboratorium, Niedersächsisches Amt für Bodenforschung) a jejich absolutní stáří bylo stanoveno na 3505 ± 330 B.P. I když nelze z jednoho měření dělat přesnější závěry, je třeba posunout stáří dobývání poněkud hlouběji do prehistorické doby, než bylo dosud v literatuře uvažováno.“ Autoři uveřejnili i jeden snímek s pozůstatky dřevěného žlabu na praní zlata (obr. 9).

Podobné stopy pravěkého dolování jako v Suché Rudné jsou též ve Vrbnu pod Pradědem a možná i jinde (Novák 1990). Středověká těžba přispěla k bohatství celého Horního Slezska a lze předpokládat, že i v době bronzové mělo dolování v dnešním opavském Slezsku význam. Zda bylo těženo zlato už tehdy v Zlatých Horách, nejvýznamnějším z důlních středisek středověkých, se můžeme zatím jen dohadovati. Stříbro skoro žádné z mladé doby bronzové nemáme, a proto i možnost dolování ve Stříbrných Horách u Ferdinandova v té době je velmi nepravděpodobná. Jinak ovšem drobná ložiska rud s možnými výchozy mohla dobře uspokojovat ještě malé potřeby pravěkých lidí.

Dnešní česká část Slezska je jen jeho okrajovou hornatou částí, oním plotem Slezska, jak jeho zbytek nazvala už Marie Terezie, avšak Opavsko (jehož pouze jižní část je dnes součástí České republiky) patřilo téměř vždy k českému království až do jeho ztráty v pruské válce. V pravěku souviselo jeho osídlení se sousedním Horním Slezskem, které je dnes intenzivně zkoumáno polskými kolegy, bylo jeho marginální součástí a procházelo obdobným vývojem. Podrobněji zkoumaná pohřebiště i sídliště na Opavsku a Bruntálsku ukazují dlouhou kontinuitu osídlení i pohřbívání na jednotlivých lokalitách od počátku Br D až do Ha C, snad i Ha D, ovšem na pravém břehu řeky Opavy jenom v úzkém pásu. Levobřežní Hlučínsko je zato osídleno po celém území až k polské hranici.

Údolí Opavy skýtalo dobré možnosti pro zemědělství, území města Opavy bylo patrně už tehdy významným střediskem, podobně jako další severnější hradiště v Úvalnu u Krnova. Struktura lužického osídlení, přizpůsobená reliéfu krajiny, se zdá předznamenávat pozdější geografické členění opavského Slezska. Některé nálezy mimořádně kvalitních bronzových předmětů (Opava–Kateřinky, pásová zápona z Úvalna) a stopy mladobronzového dolování

² Laskavá informace dr. Jana Chába ze Státního geologického ústavu.

zlata v Suché Rudné ukazují, že těžba kovů a jejich zpracování, tak důležité pro západní oblast Opavského Slezska ve středověku, byly významné již v mladé době bronzové.

Keramika i bronzové předměty z opavských sídlišť a pohřebišť jsou velmi dobře srovnatelné zejména s nálezy z pohřebiště v Kietrzy v Horním Slezsku, jen několik kilometrů od dnešní polsko–české hranice. Jeho monumentální publikace M. Gedlem a jeho spolupracovníky (*Gedl 1973; 1982; 1987; 1989; 1991; 1992; 1994*) je výzvou k podobným projektům i pro archeologii českého Slezska. Ovšem velmi blízké obdoby k většině keramických tvarů lze nalézt také na severní Moravě (srov. zejména *Nekvasil 1982*) i ve východních Čechách (srov. zejména *Vokolek 1999a; 1999b*). Větve lužické kultury ve východních Čechách, na severní Moravě a v Horním Slezsku byly úzce příbuzné a styky mezi těmito oblastmi musely být intenzivní. Zejména pro východní Čechy se také předpokládá příliv lužických přistěhovalců ze Slezska, a to dokonce dvakrát (*Filip 1937; Vokolek 1999a; 1999b*).

LITERATURA

- Aichler, J. – Prosová, M. – Sekyra, J. 1985:* Výzkum paleoreliéfu se zřetelem k výskytu Au v oblasti Suchá Rudná, in: Zprávy o geologických výzkumech v r. 1985, Čs. geologický ústav Praha, 11–13.
- Bakala, J. 1970:* Lumír Jisl a vědecké bádání ve Slezsku, Časopis Slezského muzea B 29, 1–8.
- Dohnal, V. 1975:* Die Lausitzer Urnenfelderkultur in Ostmähren, Studie ARÚ ČSAV Brno II–3. Brno.
- Filip, J. 1937:* Popelnicová pole a počátky doby železné v Čechách. Praha.
- Franz, L. 1930:* Ein Depofund von Katharein bei Troppau, Sudeta 6, 37–55.
- Gedl, M. 1973:* Cmentarzysko halsztackie w Kietrzy, pow. Głubczyce. Wrocław etc.
- 1982: Cmentarzysko ze schyłku epoki brązu w Kietrzy 1. Wrocław etc.
- 1987: Cmentarzysko ze schyłku epoki brązu w Kietrzy 2. Wrocław etc.
- 1989: Groby młodszeo okresu epoki brązu na cmentarzysku w Kietrzy. Kraków.
- 1991: Wczesnołużyckie cmentarzysko w Kietrzy 1. Kraków.
- 1992: Wczesnołużyckie cmentarzysko w Kietrzy 2. Kraków.
- 1994: Die frühe Eisenzeit in Schlesien, Ber. RGK 74 (1993), 460–486.
- Janák, V. 1985:* Třetí etapa záchranného výzkumu ve Velkých Hošticích, in: Přehled výzkumů 1983, Brno, 109.
- 1989: Šestá etapa záchranného výzkumu ve Velkých Hošticích, in: Přehled výzkumů 1986, Brno, 97.
- 1997a: Nedožitá jubileum Lumíra Jisla, Pravěk NŘ 6, 304–307.
- 1997b: Stav výzkumu doby bronzové a halštatské v horním Poodří, in: B. Gediga et al., Rola Odry i Łaby w przemianach kulturowych epoki brązu i epoki żelaza, Wrocław – Gliwice, 41–51.
- Janák, V. – Kouřil, O. 1991:* Problémy a úkoly archeologie v českém Slezsku a na severovýchodní Moravě, Časopis Slezského muzea B 40, 193–219.
- Jisl, L. 1950a:* Hlučínsko v pravěku, Český lid 5, 1–8.
- 1950b: Průvodce výstavou Pravěk Slezska. Opava.
- 1954: Nárys pravěku Ostravska. Stručný přehled archeologických výzkumů z let 1948–1954, in: Z dějin vesnice Kozlovice na Ostravsku, Ostrava, 13–18.
- 1955: K počátkům lužické kultury v Československu, Česko–polský sborník vědeckých prací I, 9–44.
- 1957: K nejstaršímu osídlení krnovského okresu, Krnovsko – vlastivědný zpravodaj 1, 1–5.
- 1964: Počátky archeologického bádání ve Slezsku a opavská muzea, in: 150 let Slezského muzea, Opava, 121–129.
- 1965: Žárové pohřebiště lidu popelnicových polí v Úvalně u Krnova, Časopis Slezského muzea B 14, 7–19.
- Kilian–Dirlmeier, I. 1975:* Gürtelhaken, Gürtelbleche und Blechgürtel der Bronzezeit in Mitteleuropa. PBF XII/2. München.
- Kleemann, O. 1935:* Die Verwahrsfunde von Grätz, Bohuschovitze und Branka, Sudeta 11, 70–86.
- Král, J. 1960:* Žárový hrob 5 z Vávrovic, Časopis Slezského muzea 9, 69–77.
- 1981: Domnělé hradisko ve Vrbce, in: Přehled výzkumů 1979, Brno, 73–74.
- Kulka, R. 1986:* Der Burgberg bei Jägerndorf in Schlesien, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 16, 169–174.

- Kulka, R. 1889:* Beiträge zur Vorgeschichte Österr. Schlesiens, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 19, 13–24.
- 1903: Überblick über die Vorgeschichte Österr. Schlesiens, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 33, 91–95.
- Nekvasil, J. 1982:* Pohřebiště lužické kultury v Moravičanech. Brno.
- Novák, J. 1990:* Doklady hornictví neželezných kovů na severní Moravě (výsledky báňskohistorického výzkumu z let 1973–1987), in: Sborník Památkové péče v Severomoravském kraji 8, Ostrava, 25–44.
- Paulík, J. 1959:* Ružicové spony na Slovensku, Slovenská archeológia 7, 328–362.
- Pavelčík, J. 1975:* Meč liptovského typu z Koblava, okr. Opava, Archeologické rozhledy 27, 385–386.
- 1976: Hradiško u Kobeřic, in: Přehled výzkumů 1978, Brno, 128–129.
- 1977: Záchraná akce ve Velkých Hošticích, in: Přehled výzkumů 1980, Brno, 111.
- Podborský, V. et al. 1993:* Pravěk Moravy. Brno.
- Rataj, J. 1970:* Seznam prací PhDr. Lumíra Jisla, Archeologické rozhledy 22, 207–211.
- Říhovský, J. 1972:* Die Messer in Mähren und dem Ostalpengebiet. PBF VII/1. München.
- 1979: Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet. PBF XIII/5. München.
- 1989: Die Sicheln in Mähren. PBF XVIII/3. München.
- 1992: Die Äxte, Beile und Hämmer in Mähren. PBF IX/17. Stuttgart.
- 1993: Fibeln in Mähren. PBF XIV/9. Stuttgart.
- 1996: Die Lanzen, Speer- und Pfeilspitzen in Mähren. PBF V/2. Stuttgart.
- Skutíl, J. 1935:* Heinrichovy prehistorické nálezy z Úvalna, Věstník matice opavské 30, 125–130.
- Šikulová, V. 1967:* Bronzový nůž z Hradce, okr. Opava, in: Přehled výzkumů 1968, Brno, 49.
- 1970: Záchrané výzkumy na přestavbě státní silnice Opava–Krnov, in: Přehled výzkumů 1971, Brno, 76–77.
- 1971: Dvě bronzové sekery z Vávrovic, in: Přehled výzkumů 1972, Brno, 50–51.
- Tichý, R. 1972:* Laténské nálezy z Mohelnice, in: Přehled výzkumů 1973, Brno, 45.
- Váňa, Z. 1970:* † Lumír Jisl, Archeologické rozhledy 22, 206–207.
- Vokolek, V. 1999a:* Pohřebiště lidu popelnicových polí v Ostroměři. Hradec Králové.
- 1999b: Východočeská halštatská pohřebiště. Pardubice.
- Wiegendová, L. 1974:* Nálezy z Vávrovic v rámci problematiky předlužického horizontu, in: Archeologický sborník Ostrava. Památce Lumíra Jisla, Ostrava, 43–53.
- Zápotocký, M. 1969:* K významu Labe jako spojovací a dopravní cesty, Památky archeologické 60, 277–366.

The Lausitz culture in Czech Silesia: its relations to sites in Polish Upper Silesia

The narrow strip along the river Opava, just south of the present Czech border, near the towns of Opava and Krnov, and the Hlučín region north of the river were densely populated during the whole duration of the Lausitz (Lusatian) culture, while only hoards and stray finds of bronze items have been found in the hilly areas south of the river valley, and north–west of it, in what is now Jeseník district. Several exceptional finds, such as a brooch from Opava–Kateřinky and a belt–clasp from Úvalno, show that persons of high status could afford even exceptionally valuable decorative objects, the wearing of which was probably connected to some important religious function.

An old, heavily collapsed gallery with remains of a wooden construction dated by ¹⁴C to the 13th century BC, discovered at Suchá Rudná, shows that the history of this mining area – famous in medieval times – goes back as far as the Lausitz culture period; this was apparently a gold mine. While other medieval mining sites in the area have not yet yielded secure traces of prehistoric activity, it is likely that some were exploited in antiquity and that the mining of metals (copper, gold) in the Jeseníky Mountains already played a significant role in prehistory, and particularly in the Lausitz culture period.

Epidurální krvácení na lebce z brány A oppida Závist

Epidural hematoma disclosed on cranium from the gate A
of Závist oppidum

Jakub Likovský – Petr Drda

V průběhu dílčího výzkumu brány A na keltském oppidu Závist byla při jejím severovýchodním křídle objevena jáma s deponovanou lidskou lebkou (datována do mladšího úseku stupně LT D1; tj. kolem poloviny 1. století př. Kr.). Nález byl interpretován jako lidská trofej „tête coupée“, původně patrně umístěná na bráně. Po přenesení do jámy byla lebka zatížena velkým kamenem a zasypána zeminou z blízkého destrukovaného obytného stavení. Jde o lebku jedince nejspíše mužského pohlaví, mladého dospělého věku. Na lebce jsou patrné impresivní fraktury v levé polovině kosti čelní; pomocí endoskopického vyšetření byla pod nimi na vnitřní ploše čelní kosti zjištěna leze, vzniklá nejspíše vylomením lamina interna s následným epidurálním krvácením. Nález vykazuje četné shody s poznatky paleopatologického vyšetření souboru lidských lebek z oppida Manching. Části z nich se připisuje význam trofejí nebo relikvií. Zaznamenané doklady svědčí pro následky soubojů individuálních soupeřů. Zjištěný posttraumatický stav v tomto případě potvrzuje, že dekapitace nepředstavovala sám akt či způsob usmrcení, nýbrž gesto odnětí hlavy jako trofeje nebo relikvie teprve od zemřelého těla.

paleopatologie – epidurální krvácení – endoskopie – trofej – Závist – latén

In the course of excavations at the gate A of Závist Celtic oppidum, a pit was found located at the north-eastern wing of the gate with deposited human cranium (dated to the younger part of LT D1 phase; at about mid–1st century BC). The finding was interpreted as a human trophy “tête coupée” which could be primarily shown off on the gate. After transfer into the pit the skull had been covered with a large stone and buried with the earth coming from near-by demolished dwelling-house. The skull belonged to an young adult individual, most probably of the male gender. Impressive fractures are visible on the left part of frontal bone; under them, on the internal surface of frontal bone, a lesion was observed by endoscopic examination which could be probably due to breaking out the internal lamina with subsequent epidural hemorrhage. Many conformities are found between this finding and the findings resulting from the palaeopathologic examination in collection of human skulls from Manching oppidum, to a part of which the meaning of trophies or relics was assigned. Recorded documents give evidence for considering them to be due to duels between individual rivals. The post-traumatic state observed in the our case may suggest that decapitation did not represent the mode of killing but rather the gesture of taking the head off the already dead body as a trophy or relic.

palaeopathology – epidural hematoma – endoscopy – trophy – Závist – La Tène

Úvod

V systému fortifikací keltského oppida Závist se brána A nachází na jihovýchodním úpatí vrchu Hradiště, v těsné blízkosti zakončení obranné linie IV nad hranou Břežanského údolí. Její prostor byl odkrýván v rámci systematického výzkumu NKP Závist během pěti výzkumných sezón v 70. a 80. letech 20. století, v plošném rozsahu 7,11 aru. Vyhodnocení archeologických situací, které se vztahovaly k problematice keltského oppida a k nejbližšímu následnému osídlení po jeho zániku, se stalo předmětem obsáhlé analytické studie (Motyková – Drda – Rybová 1990) a hlavní získané poznatky se mohly významně uplatnit také v širším kontextu syntetické práce věnované středočeským oppidům (Drda – Rybová 1997).

Prostředí a časový rámeček

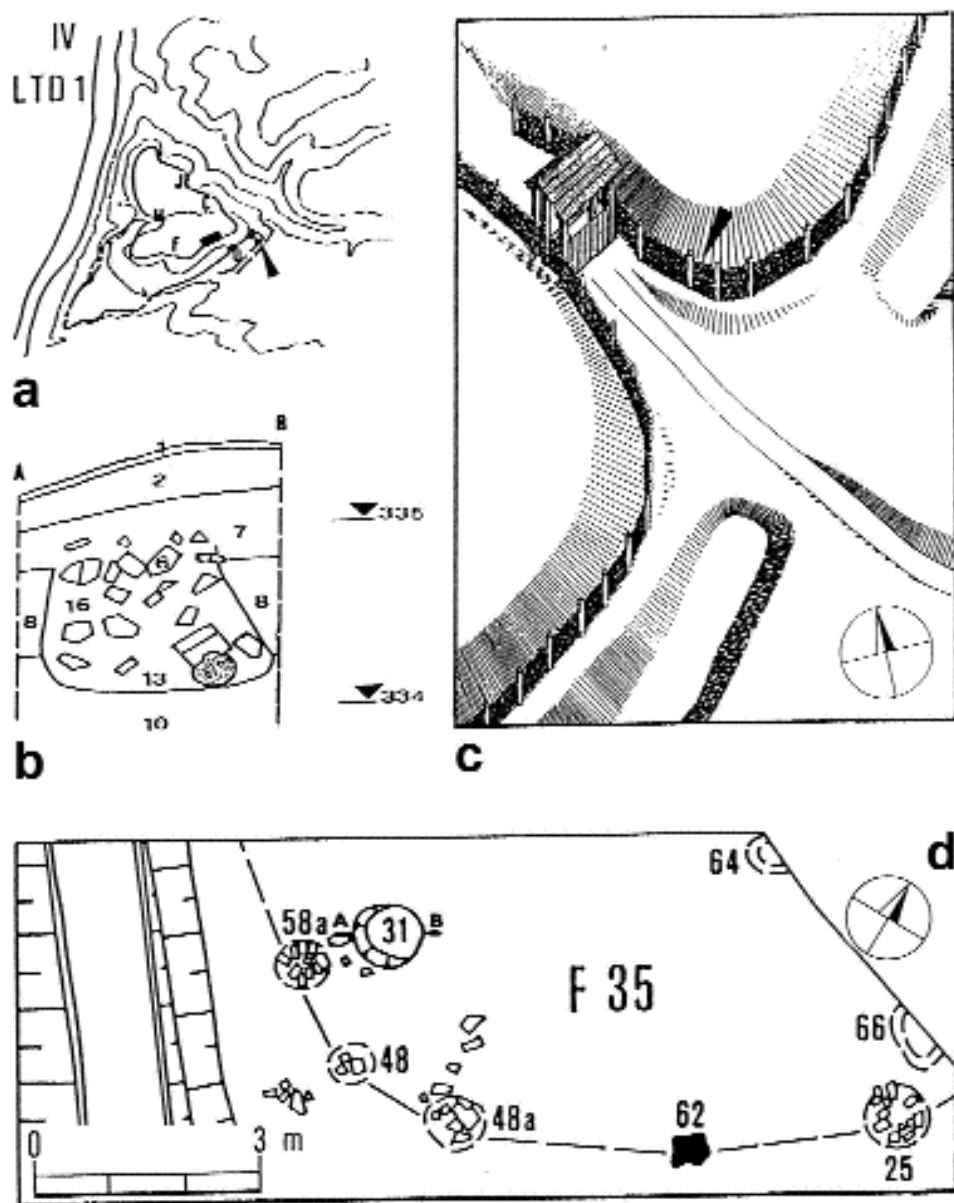
Brána A, koncipovaná jako menší boční vstup, byla založena v pásnu předsunutého šíjového opevnění oppida teprve dodatečně, v poměrně pokročilém období jeho existence. Ve schématu relativní chronologie Závisti šlo až o IV. časový horizont, pokrývající mladší úsek stupně LT D1, v absolutním vyjádření zhruba průběh 1. poloviny 1. stol. př. Kr. (obr. 1a; cf. *Drda – Rybová 2001*, obr. 15). Stavba měla podobu lehké dřevěné branky zřízené na typickém klešovitém půdorysu. Linií navazujícího hrazení, opřené o nízký valovitý násep, doplňoval mělký příkop s další dřevěnou bariérou vsazenou doprostřed dna. Severně od oblouku sv. křídla brány se ve vzdálenosti 18 m zachovaly základy většího soudobého obytného stavení 13b se zbytky kamenné podezdívky zčásti ještě *in situ*. Z interiéru domu pochází několik význačných dokladů o zámožnosti a zvýšeném sociálním postavení (*Motyková – Drda – Rybová 1990*, 325–327, 386–387, obr. 17, 29).

V závěrečném, V. časovém horizontu (kolem poloviny 1. stol. př. Kr.) došlo k přestavbě brány A (obr. 1c), ale provázal ji zároveň rozpad dosavadní zástavby v okolí. Za své vzal přitom také blízký dům 13b a zdejší usedlost poté již nebyla obnovena. Přibližně do tohoto souběhu stavebních proměn lze podle stratigrafie i dalších indicií klást vyhloubení jámy 31, necelých 0,5 m od kúlové jámy 58a pro nově zakládanou konstrukci severovýchodního křídla brány (obr. 1d).

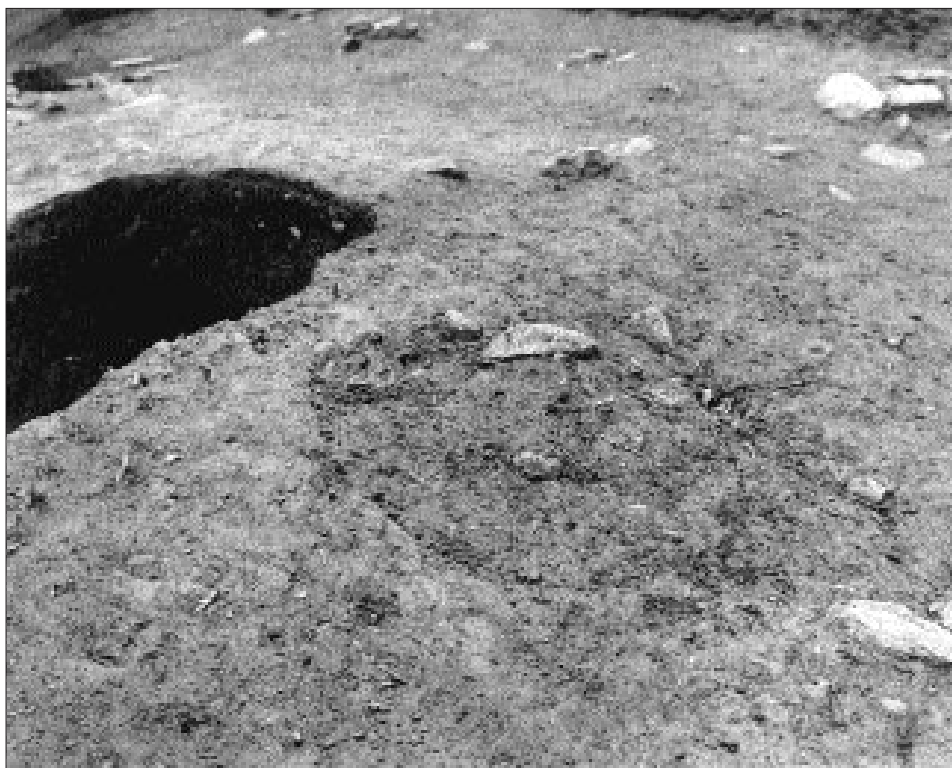
Jáma 31 je důležitá jako místo deponování doposud unikátního antropologického nálezu. Povrch její výplně byl patrný po skrývce vrstvy světlé hlíny č. 2 (obr. 1b), kterou lze označit za reziduum nejmladších latěnských stavebních prací, přestože byla rozsáhle poznamenána i všemi pozdějšími aktivitami včetně doby recentní. V promísené žluté hlíně č. 7 z násypu křídla starší brány A se rýsovala zřetelně ohraničená kamenitá skvrna č. 6, napohled shodná se stopami po kúlech přestavěného nejmladšího hrazení (obr. 2). Vyznačovala zával č. 16 jámy hluboké přes 1 m od báze krycí vrstvy č. 2, s výrazně rozšířeným plochým dnem o průměru až 120 cm. Na něm v černošedé hlíně č. 13 spočívala na pravé spánkové kosti lidská lebka obrácená obličejovou částí k SZ (obr. 3). Levou horní část mozkovny při ukládání zatížili hranolovitým kamenem o rozměrech 25 x 25 x 15 cm, tj. způsobem prozrazujícím jednoznačně rituální úkon (*Pauli 1975*, 179; *Kaenel 1988*, 118). Z hlinité výplně bylo vyzvednuto 27 zlomků keramiky (př. č. F 3062, 3065, 3100) a útržek bronzového řetízku z dochovaných 4 miniaturních kroužků (F 3065). Zdá se takřka jisté, že se k zásypu jámy 31 použilo kamene se zeminou ze základů domu 13b. Z nich totiž zjevně pochází řetízky, součást bronzových mincovních vážek, jejichž některé další díly (miska F 2245, ramínko F 2499) se vyskytly v rozvalinách stavení (*Motyková – Drda – Rybová 1990*, obr. 45: 1, 9).

Již při prvotní publikaci byl vyjádřen názor, že oddělená lebka byla vzhledem k absenci dolní čelisti a horních krčních obratlů pohřbena nejspíše skeletizovaná. Nález byl interpretován ve spojení s kultem „*têtes coupées*“ a s ohledem na místo uložení byla vyslovena hypotéza o trofejním a apotropaickém významu v přímé vazbě na bránu (*Motyková – Drda – Rybová 1990*, 329, 366; *Drda – Rybová 1997*, 76–77). Tento výklad se s odstupem času v zásadě nemění. Nový paleopatologický výzkum lebky, stále přibývajících poznatků o analogických dokladech (*Lange 1983; Hahn 1992; 1998; Leicht 2000*, 89–91) i o sféře keltských rituálních praktik (*Brunaux 1986; 1996*) dovolují nicméně dosavadní představu v detailech doplnit.

Obr. 1. Závist: a – schematický plán oppida ve IV. časovém horizontu. Šipkou vyznačena poloha brány A; b – řez jámou 31 s lidskou lebkou, měř. 1 : 40; c – rekonstrukce brány A po přestavbě, šipkou vyznačena poloha jámy 31; d – brána A, oblouk sv. křídla s jámou 31 v sondě F 35, měř. 1 : 100. — Fig. 1. Závist: a – schematic lay-out of the oppidum in the 4th time period. Location of the gate A is marked by the arrow; b – section through the pit no. 31 with the human cranium, in the scale 1 : 40; c – probable appearance of the rebuilt gate A, location of the pit no. 31 is marked by the arrow; d – the gate A, arch of the north-eastern wing with the pit no. 31 in the sector F 35, the scale 1 : 100.

Obr. 2. Závist – brána A: povrch zásypu jámy 31 od SZ. Foto P. Drda. — Fig. 2. Závist – the gate A: surface of earth on the pit no. 31 viewed from north–west. Photo P. Drda.

Lebku převzalo antropologické oddělení Archeologického ústavu (tehdy ČSAV) a bylo jí přiděleno inventární číslo Ao 7797. V současné době je – spolu s nálezy ze sbírky patologií vytvářené v 60. až 80. letech 20. století dr. Jaromírem Chocholem – předána do centrálních depozitářů Národního muzea (Přírodovědecké muzeum v Praze–Horních Počernicích).

Určení a charakteristika lebky

Lebka č. Ao 7797 (obr. 4) je korodována po celém povrchu. Nacházejí se na ní četné praskliny až fragmentace šupiny kosti spánkové vlevo, kde úplně chybí i *arcus zygomaticus*, oboustranně je poškozena *os zygomaticum* i *maxilla*. Odlišení perimortálních změn od postmortálních je stavem zachovalosti znesnadněno. *Mandibula* chybí. Chrup v horní čelisti byl kompletní, 5 zubů bylo ztraceno postmortálně (prvý řezák a třetí stolička vpravo, druhý řezák, špičák a první premolár vlevo).

Lebka je charakterizována jako dlouhá, středně široká, středně vysoká, mesokranní, chamaekranní, tapeinokranní a metriometopní, horní obličej je vysoký, úzký, leptěnní s mesokonchní orbitou a leptorhinním nosem (Chochol 1978).

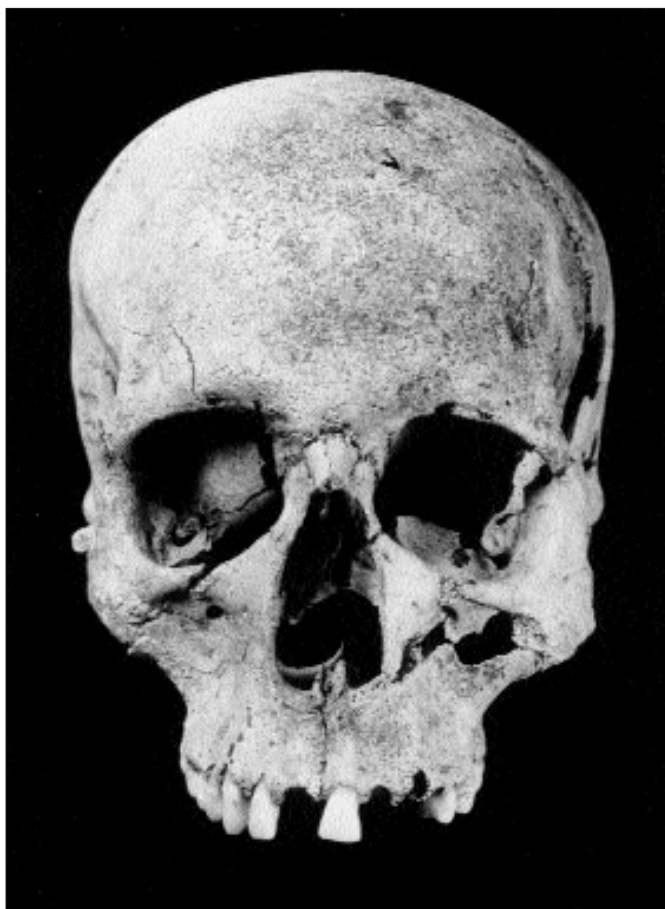
Obr. 3. Závist – brána A: dno jámy 31 s lebkou, od J. Foto P. Drda. — Fig. 3. Závist – the gate A: bottom of the pit no. 31 with the skull, viewed from south. Photo P. Drda.

Dochované zuby jsou minimálně ořelé, lebeční švy nejsou obliterovány v celé délce, ani na vnější, ani na vnitřní straně lebky. Na základě přítomných pohlavních znaků – prominující *glabella*, vyvinutý *processus mastoideus*, *planum nuchale* vyznačené, vysoký *processus zygomaticus*, *arcus superciliares* zřetelné, *tubera frontalia et parietalia* naznačené, sklon čelní kosti středně ubíhající, zaoblený horní okraj očníce – lze podle Acsádiho a Nemeskériho (Dobisíková 1999) lebku označit jako maskulinní. Šlo nejspíše o jedince mužského pohlaví, mladého dospělého věku.

Patologické změny

Původní antropologický posudek (Chochol 1978) popisuje stopy tupých úderů vzniklých perimortálně nebo postmortálně. Muž měl nosit na hlavě těžkou ozdobu upevněnou silně utaženou bandáží jednak horizontálně, jednak probíhající od spánků šikmo k vrcholu temene lebky podle vyklenutí některých partií mozkovny, čelního vtisku a funkčních valů. Tento postřeh je však diskutabilní.

Nepochybné jsou impresivní fraktury *lamina externa* v levé polovině kosti čelní, následek úderů tupým předmětem, v podobě několika vkleslin velikosti kolem 10 x 15 mm

Obr. 4. Lebka Ao 7797.
Foto J. Likovský. — Fig. 4.
The skull Ao 7797. Photo
J. Likovský.

s patrnou okrajovou fissurou. Celá postižená plocha má velikost přibližně 40 x 45 mm (obr. 5). Na rentgenovém snímku lebky je v boční projekci pod popsaným zraněním *lamina externa* viditelný defekt v *lamina interna* čelní kosti (obr. 6). Jedná se o lokalizaci nepřístupnou běžné aspekci, pouze pomocí svítilny a zubařského zrcátka bylo možno identifikovat v těchto místech plošnou lezi na vnitřním povrchu čelní kosti. Proto bylo nezbytné pro vyšetření patologických změn v lební dutině využít jinou diagnostickou metodu. Možnosti prostého RTG snímkování byly vyčerpány, přínos vyšetření pomocí počítačové tomografie (CT) je v tomto případě sporný. Nejvhodnější se ukázala možnost endoskopického vyšetření.

Endoskopické vyšetření

Endoskopické vyšetřovací metody jsou v klinické praxi dnes již zcela běžné a snadno dostupné – snad nejvíce jsou využívány v gastroenterologii. V paleopatologii jsou naopak

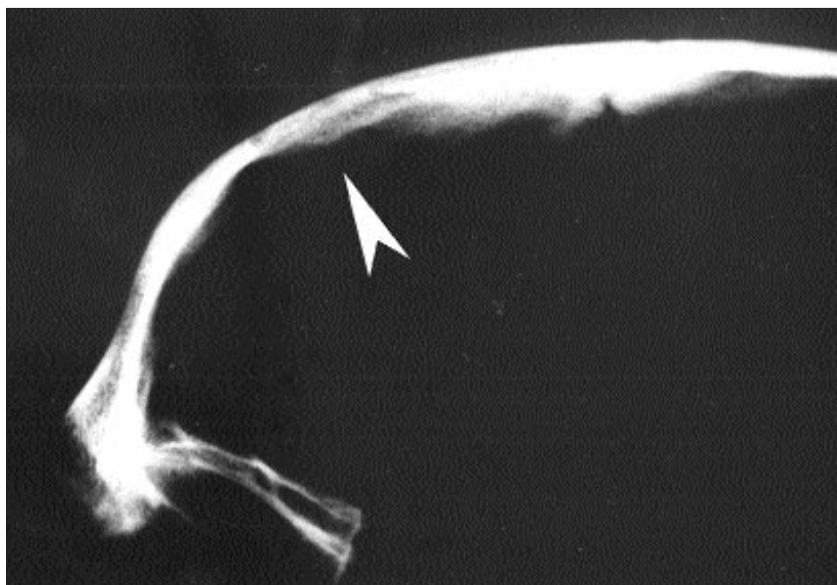
Obr. 5. Detailní snímek traumatických změn na *lamina externa ossis frontalis*. Foto J. Likovský. — Fig. 5. Detailed picture of traumatic changes on external lamina of frontal bone. Photo J. Likovský.

využívány vzácně, vesměs jen jako šetrná metoda při vyšetřování mumií – poprvé endoskopie posloužila roku 1975 k vyšetření dutiny hrudní u tří mumií z Káhiry (*Manialawi et al. 1978*), později i k vyšetření dutiny ústní, nosní, struktur krku a dutiny lební, kdy byl přístroj zaveden do mozkovny defektem v *os ethmoidale* (*Bonfils et al. 1987*). U nás bylo endoskopické vyšetření použito k vyloučení nitrolebního patologického procesu u dětské lebky z velkomoravského pohřebiště Mikulčice–Kostelisko (*Velemínský et al. 2003*). Metoda je výhodná svojí naprostou šetrností a přitom relativně velkou diagnostickou výtěžností. Díky možnosti pořízení endoskopické fotografie či videozáznamu vyšetření lze získat obrazovou dokumentaci jinak nepřístupných struktur.

Vnitřek mozkovny lebky Ao 7797 byl přehlédnut pomocí flexibilního endoskopu (gastroskop Olympus GIF–E) zavedeného přes *foramen magnum*. Na vnitřní ploše čelní kosti vlevo se nachází okrsek porosity nepravidelného tvaru, velikosti cca 35 x 42 mm. Intenzita změn a hloubka defektu je nestejněměrná. V některých místech jsou patrné změny, které by bylo možno označit za známky hojení (obr. 7). Jiné podobné ložisko nebylo uvnitř mozkovny nalezeno.

Defekt vnitřní plochy čelní kosti vznikl nejspíše vylomením *lamina interna* pod místem úderů s následným epidurálním krvácením (*Tesař 1984*). Zdrojem krvácení byla pravděpodobně sama porušená diploe, krvácení z narušené cévy je vzhledem k povaze lese málo pravděpodobné. Znamky hojení by předpokládaly přežití nejméně několika dnů či spíše týdnů po úrazu (*Bednář et al. 1984*). Proti delší době přežití svědčí fissury na *lamina externa* čelní kosti, které jsou ostré, bez zřetelných známek hojení.

Obr. 6. RTG snímek lebky Ao 7797 s patrným defektem na vnitřní ploše čelní kosti. Snímek A. Dekojová.
 – Fig. 6. Radiograph of the skull Ao 7797 with visible defect on the internal surface area of the frontal bone. X-ray picture A. Dekojová.

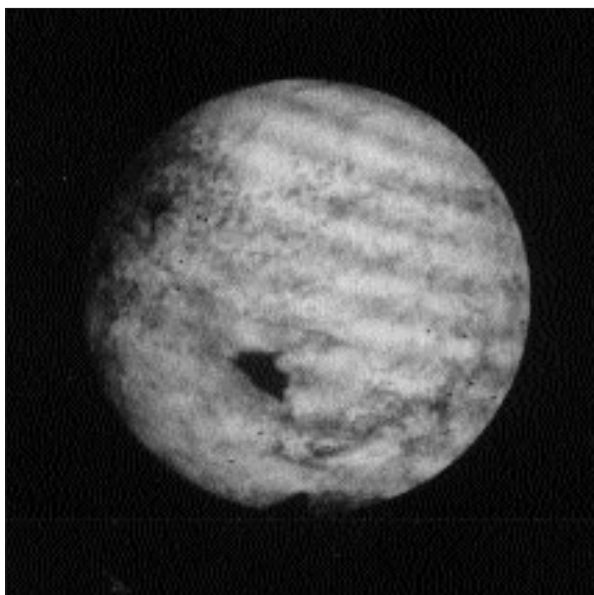
Kraniocerebrální poranění

V případě epidurálního krvácení lze klinicky předpokládat rozvoj bezvědomí následkem komoce, případně kontuze mozku a s odstupem hodin až dní bezvědomí při útlaku mozkových struktur narůstajícím hematomem (Macek *et al.* 1973). Tzv. lucidní interval – úsek normálního vědomí mezi úrazem a nástupem příznaků – je přítomný jen u třetiny pacientů a jeho trvání je asi u dvou třetin nemocných pouze do 6 hodin (Böhm 2002).

Nálezů intrakraniálního krvácení je v paleopatologii velmi málo. Paleopatologické monografie uvádějí nitrolební krvácení jen výjimečně a okrajově (Roberts – Manchester 1997; Aufderheide – Rodríguez-Martín 1998). Subdurální a subarachnoidální hematomy vzniklé v souvislosti s úrazy hlavy byly popsány ve zbytcích nitrolebních struktur u mumii z pouště Atacama (Gerszten – Martínez 1995). Na základě změn na kostech byly popsány posttraumatické epidurální hematomy jako příčina úmrtí v novorozeneckém období (Teegen – Schultz 1994) – jako jedna z možných diagnostických metod je zmiňována i endoskopie. Intrakraniální krvácení bylo také popsáno u lebky W. A. Mozarta (Kritscher *et al.* 1991; Vlček 2000) – zde je však vnitřek mozkovny aspekci volně přístupný díky tomu, že je lebka rozříznuta.

Zjištění známek nitrolebního krvácení u lebky Ao 7797 ze Závisti nejen rozšiřuje počet známých paleopatologických nálezů intrakraniálních hematomů, ale je zároveň dalším dokladem přínosu endoskopie v paleopatologické diagnostice.

Obr. 7. Endoskopický snímek defektu na vnitřní ploše čelní kosti. Foto J. Likovský. — Fig. 7. Endoscopic picture of defect on the internal surface area of the frontal bone. Photo J. Likovský.

Závěr

Stanovení bezprostřední příčiny úmrtí jedince, jehož lebka byla deponována u brány A oppida Závist, je samozřejmě nemožné stejně jako u všech jiných osteoarcheologických, resp. paleopatologických nálezů. I když je zjevné, že se jednalo o život ohrožující úraz, nemůžeme jenom na základě této lese vyloučit, že bezprostřední příčinou smrti bylo jiné zranění měkkých tkání či postkraniálního skeletu, které se nedochovaly, a nemáme tudíž možnost je posoudit. Zjištěné kraniocerebrální poranění mohlo být jak vlastní příčinou smrti, tak mohlo smrt pouze spolupodmiňovat v kombinaci s jiným úrazem, malnutricí či dehydratací.

Srovnání s poznatky paleopatologického vyšetření rozsáhlého souboru lidských lebek a jejich fragmentů z oppida Manchingu ukazuje četné shody s naším nálezem. Mezi lebkami se stopami násilných zásahů patří největší podíl mladým mužům. Smrtelné údery byly vesměs vedeny zepředu či ze strany, převládají levostranné fraktury a až na výjimky pouze jediným úderem. Zaznamenané doklady přitom svědčí spíše pro následky soubojů individuálních soupeřů než pro hromadné bitevní střetnutí. Přežití a plné zhojení těžkých ran bylo konstatováno jen v několika ojedinělých případech. Lebky vesměs postrádají dolní čelist, která patrně byla odstraněna již současně s oddělením hlavy od trupu. Přinejmenším část jich měla význam trofejí nebo relikvií a jejich dodatečné ukládání do jam také vykazuje v některých případech zvláštní znaky. Zvažuje se i případná spojitost deponovaných lidských pozůstatků s blízkými význačnějšími stavbami (*Lange 1983, 97–102, 106–109; Hahn 1992, 229–232*).

Oddělování hlav je zvyk, který byl v keltském světě zaznamenáván již v dílech antických autorů (Strabona, Poseidonia, Diodora: *Cougny 1986, 72, 374, 407*). Patří především

do okruhu rituálů bojovnické elity. Jeho praktikování je také mnohokrát doloženo archeologickými situacemi v nejrůznějších prostředích (Brunaux 1996, 48, 93–94, 151–154). Lebka ze Závisti a její kontext s podobnými projevy bezpochyby dobře koresponduje. Zjištěný posttraumatický stav postiženého individua nadto v tomto specifickém případě patrně potvrzuje, že dekapitace skutečně nepředstavovala sám akt či způsob usmrcení, nýbrž gesto odnětí hlavy jako trofeje nebo relikvie teprve od zemřelého těla. Nezodpovězena zůstane otázka, zda v souboji poraženého soka/nepřítele, nebo problematického vítěze, který tak jako tak musel nakonec podlehnout utrpenému zranění.

Za možnost vyšetření lebky pomocí endoskopie děkujeme MUDr. Jiřímu Poláčkovi a MUDr. Janu Kykalovi z gastroenterologické endoskopické ambulance nemocnice v Říčanech u Prahy. Za zhotovení rentgenového snímku děkujeme paní Alexandře Dekojové z radiodiagnostického oddělení téže nemocnice.

PRAMENY A LITERATURA

- Aufderheide, A. C. – Rodríges–Martín, C. 1998: The Cambridge encyclopedia of human paleopathology. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bednář, B. – Benešová, D. – Brozman, M. – Dobiáš, J. – Dluhoš, M. – Dvořáček, Č. – Elleder, M. – Herout, V. – Jirásek, A. – Kodoušek, R. – Lojda, Z. – Miřejovský, P. – Motlík, K. – Nožička, Z. – Pazderka, V. – Schwarz, A. – Stejskal, J. – Stejskalová, A. – Šlais, J. – Šteiner, I. – Švejda, J. – Tesař, J. – Vaněk, J. – Vorreith, M. – Zavadil, M. 1984: Patologie (III). II. Systémová patologie. Avicenum, Praha.
- Böhm, J. 2002: Kraniocerebrální traumata. In: B. Nevšímalová – E. Růžička – J. Tichý edd., Neurologie. Galén, Praha, 163–170.
- Bonfils, O. – Pirsig, W. – Parsche, F. – Ziegelmayer, G. 1987: Flexible fiberendoscopy. New approaches and first findings in Egyptian mummies. *Ossa* 13, 61–73.
- Brunaux, J.-L. 1986: Les Gaulois. Sanctuaires et rites. Paris.
- 1996: Les religions gauloises. Rituels celtiques de la Gaule indépendante. Paris.
- Cougnny, E. (traduction) 1986: Extraits des auteurs grecs concernant l'histoire et la géographie des Gaules. Tome I. Paris.
- Dobíšková, M. 1999: Určování pohlaví. In: M. Stloukal red., Antropologie. Příručka pro studium kostry. Národní muzeum, Praha, 168–234.
- Drda, P. – Rybová, A. 1997: Keltská oppida v centru Boiohaema – Die keltischen Oppida im Zentrum Boiohaemums. *Památky archeologické* 88, 65–123.
- Gerszten, P. C. – Martínez, J. 1995: The neuropathology of South American mummies. *Neurosurgery* 36, 756–761.
- Hahn, E. 1992: Die menschlichen Skelettreste. In: F. Maier et al., Ergebnisse der Ausgrabungen 1984–1987 in Manching. Stuttgart, 214–232.
- 1998: Die menschlichen Skelettreste der Grabungskampagne 1996. In: S. Sievers et al., Vorbericht über die Ausgrabungen 1996–1997 im Oppidum von Manching, *Germania* 76, 656–659.
- Chochol, J. 1978: Lidská lebka z pozdně laténské sídlištní jámy v bráně A na Závisti. *Archiv náleзовých zpráv Archeologického ústavu AV ČR; antropologický posudek.*
- Kaenel, G. 1988: Sépultures, lieux de culte et croyances: le second Age du Fer. In: 5ème cours d'initiation à la Préhistoire et à l'Archéologie de la Suisse. Sion, 111–127.
- Kritscher, H. – Szilvassy, J. – Vlček, E. – Hauser, G. – Poxleitner–Blasl, H. – Sekal, Ch. 1991: Zur Identifizierung des Mozartsschädels. *Ann. Naturhist. Mus. Wien* 93/A, Wien.
- Lange, G. 1983: Die menschlichen Skelettreste aus dem Oppidum von Manching. Wiesbaden.
- Leicht, M. 2000: Die Wallanlagen des Oppidums Alkimoennis/Kelheim. Zur Baugeschichte und Typisierung spätkeltischer Befestigungen. Rahden/Westf.
- Macek, Z. – Doutlík, S. – Jedlička, P. – Krejčí, F. – Lewit, K. – Nebudová, J. – Riegrová, H. – Stýblová, V. – Věle, F. – Vlach, V. 1973: Speciální neurologie. Avicenum, Praha.

- Manialawi, M. – Meligy, R. – Bucaille, M. 1978:* Endoscopic examination of Egyptian mummies. *Endoscopy* 10, 191–194.
- Motyková, K. – Drda, P. – Rybová, A. 1990:* Oppidum Závist – prostor brány A v předsunutém šijovém opevnění – Der Raum des Tors A in der vorgeschobenen Abschnittbefestigung. *Památky archeologické* 81, 308–433.
- Pauli, L. 1975:* Keltischer Volksglaube. München.
- Roberts, Ch. – Manchester, K. 1997:* The archaeology of disease. Cornell University Press, New York.
- Teegen, W. R. – Schultz M. 1994:* Epidural hematoma in fetuses, newborns and infants from the early modern settlements of Elisenhof ans Starigard–Oldenburg (Germany). *Paleopathology Newsletter* 88 (Supplement), 26. (Abstract).
- Tesař, V. 1984:* Soudní lékařství. Avicenum, Praha.
- Velemínský, P. – Likovský, J. – Trefný, P. – Dobisíková, M. – Velemínská, J. 2003:* Großmährisches Gräberfeld auf den Raum von Kostelisko in der Mikulčice Burgwall. Demographische Analyse; die Ausprägung der Belastung physiologischen und physischen Charakter in der Skeletts; der Gesundheitszustand der Populations – Gruppe. Studien zum Burgwall von Mikulčice. Band IV. Spisy ARÚ AV ČR Brno, v tisku.
- Vlček, E. 2000:* Smrtelný úraz hlavy W. A. Mozarta a jeho následky. *Česká antropologie* 50, 58–66.

Epidural hematoma disclosed on cranium from the gate A of Závist oppidum

In the course of excavations at the gate A of Závist Celtic oppidum (cad. Lhota, the district Praha–west), a pit was found located at the north–eastern wing of the gate with deposited human cranium. Preliminary evaluation of this finding was made in a survey study dedicated to results of the search (*Motyková – Drda – Rybová 1990*). Digging of the pit may be situated in relative chronology of Závist oppidum at the turn of the 4th and 5th time periods, i.e. to the younger part of LT D1 phase when the gate had been rebuilt. When assigning the absolute date, this period falls to about mid–1st century BC (fig. 1–3). The finding was interpreted as a human trophy “*tête coupée*”, which could be primarily shown off on the gate. After transfer into the pit the skull had been covered with a large stone and buried with the earth coming from near–by demolished dwelling–house.

The skull (fig. 4) was delivered to the anthropologic department of the Institute of Archaeology where it was marked with the stock number Ao 7797. With regard to the state of its preservation it is not easy to distinguish between the perimortal and postmortal changes. Based on the observed gender characteristics, minimum occlusal wear and not obliterated cranial sutures it is possible to state that the skull most probably belonged to a young adult individual of the male gender. Primary anthropological finding (*Chochol 1978*) describes traces of blunt strokes which were done peri– or postmortally. With regard to concavities in several parts of cerebral cavity, frontal imprint and functional ridges, the man supposedly wore a heavy garniture fixed with a firmly tightened bandage, which was both horizontal and passing obliquely from temples to the top of head. However, this conclusion seems to be controversial.

Unquestionable are impressive fractures in external lamina of the left part of frontal bone which were caused by strokes done with a blunt object (fig. 5). A defect in internal lamina of the frontal bone is apparent on the radiograph of the skull in lateral projection (fig. 6). It is not possible to aspect this defect directly because of its localisation; thus the endoscopic methods were in palaeopathology used mostly for gentle examination of Egyptian mummies. In our country, the endoscopic examination was used in excluding the intracranial pathologic process at a child skull found in the Great Moravian burial ground Mikulčice–Kostelisko (*Velemínský et al. 2003*). The interior of cerebral cavity of the skull Ao 7797 was examined using flexible endoscope introduced through foramen magnum. A cancellous region of irregular shape with approx. dimension 35x42 mm was found on the internal

surface of cerebral cavity of the skull Ao 7797. In several parts alterations are observable which could be considered as implying the healing processes (fig. 7).

The defect of internal surface of frontal bone had been very probably caused by breaking out the internal lamina under the location of strokes with subsequent epidural hemorrhage (*Tesař 1984*) with the injured diploë in itself being probably the source of bleeding. Based on signs of healing, the survival over at least several days or better weeks after suffering the injury would be supposed (*Bednář et al. 1984*). However, sharp fissures on the external lamina of the frontal bone without clear signs of healing give evidence against a prolonged survival time period.

From the clinical point of view, it is possible to assume the development of unconsciousness due to cerebral concussion or contusion and after elapse of several hours or even days, the coma caused by compression of cerebral structures with the growing hematoma (*Macek et al. 1973*). An interval of normal consciousness between the injury and onset of symptoms is observable with one third of patients, and approximately for two thirds of affected persons it lasts up to 6 hours (*Böhm 2002*). However, with the mere finding of craniocerebral lesion it is not possible to do any conclusions about the immediate cause of this man's death. Although this lesion is considered as perilous to life, another injury of soft tissues or post-cranial skeleton might immediately cause the death. This is however difficult to decide because nothing except the skull is preserved to become the object of our study. The finding of intracranial hemorrhage in the cranium Ao 7797 of Závist not only increases the number of known palaeopathologic findings of intracranial hematoma but also represents further example for usefulness of endoscopic examination in the palaeopathologic diagnostics.

Comparison with knowledge coming from the palaeopathologic study of numerous collection of human skulls and their fragments from Manching oppidum shows many conformities with our finding. Between the skulls of Manching with traces of violent acts, the majority belongs to young men. Recorded documents give evidence for considering them to be due rather to duels between individual rivals than to massive battle combat. Survival and complete healing of severe injuries were found only in several rare cases. Generally the skulls do not have the mandibula which had been perhaps removed at the time of separation of head from body. The meaning of trophies or relics is assigned to a part of these skulls. In several cases, the later deposition of skulls into pits shows special features. Possible connection between the deposited human residues and near-by noted buildings is considered (*Lange 1983, 97–102, 106–109; Hahn 1992, 229–232*).

The separation of heads is a practice, which was in the Celtic world recorded already in works of antique authors (Strabo, Poseidonius, Diodorus Siculus: *Cougný 1986, 72, 374, 407*). It belongs into the ritual sphere typical for the military élite. This practice is supported by many archaeological findings in various settings (*Brunaux 1996, 48, 93–94, 151–154*). The skull of Závist and its incidence undoubtedly corresponds well with the analogous phenomena. The observed post-traumatic state of the injured man in this specific case may bring the evidence for the decapitation which did not represent the mode of killing but rather the gesture of taking the head off the already dead body as a trophy or relic. Unanswered remains the question whether the head belonged to a defeated rival or to a problematical victor.

English by Václav Štěpán

K ranému středověku Kutnohorska: hradiště Cimburk a Sión

Zum frühen Mittelalter der Region Kutná Hora/Kuttenberg:
Die Burgwälle Cimburk und Sión

Milan Zápotocký

Přehled poznatků o raně středověkém osídlení dvou ostrožných hradišť na říčce Vrchlici jižně od Kutné Hory. Prvním z nich je Cimburk, polykulturní výšinné sídliště osazené již od eneolitu, kde sondáž na předhradí v l. 1989–1990 zachytila též sídlištní objekty a fortifikaci (příkop s valem), datované keramikou od starší až do počátku mladší doby hradištní. Druhým hradištěm je Sión, v místě jehož akropole stával hrad husitského hejtmána Roháče z Dubé, které bylo zkoumané v l. 1961–1964. Zde nalezená raně středověká keramika naznačuje dlouhodobé osídlení, trvajícím od starohradištního období až do mladší a pozdní doby hradištní. Okrajová poloha v raně středověké ekumene, stejně jako jistá odlehlost od dálkových komunikací a centrálních míst zdejšího regionu naznačují, že obě lokality plnily nejspíše funkce refugií, časem se střídající s kratšími fázemi stabilního osídlení. Obě se nacházejí při z. okraji Čáslavského regionu, který ležel už vně středočeské domény Přemyslovců. Z politicko–správního hlediska je proto pravděpodobná jejich prvotní vazba na kouřimsko–kolínské „knížectví“.

Kutnohorsko – hradiště – raný středověk – osídlení – fortifikace – keramika

THE EARLY MEDIEVAL KUTNÁ HORA REGION: THE CIMBURK AND SIÓN HILLFORTS. An overview of the evidence of Early Medieval settlement at two spur hill-forts on the Vrchlice river south of Kutná Hora. The first of these is Cimburk, a polycultural upland settlement occupied as early as the Eneolithic, where trenches dug in 1989–1990 revealed settlement features and fortifications (ditch and rampart) dated by ceramics to between the Early and beginning of the Late “Hill-fort” period. The second enclosure is that of Sión, on the site of the acropolis of which the Hussite Hetman Jan Roháč z Dubé built a castle, which was investigated in 1961–1964. The Early Medieval ceramics found here indicate long-term settlement from the Early to the Later and Final “Hill-fort” periods. The peripheral locations of the two sites in the Early Medieval ecumene, along with a certain remoteness from lines of long distance communication and the central places of the region, show that both probably fulfilled the role of refuges, alternating over time with short phases of stable settlement. Both lie on the western edge of the Čáslav region, which lay out of the Přemyslid demesne. From the politico–administrative perspective, it is thus likely that they were originally associated with the Kouřim/Kolin “principality”.

Kutná Hora region – hill-fort – Early Middle Ages – settlement – fortification – ceramics

Na území Čáslavské kotliny, zabírajícím většinu dnešního Kutnohorska a Čáslavska, jakož i na přilehlé části Kolínska, se dnes uvádí zpravidla šest či sedm raně středověkých hradišť: Bořetice–Na hradištatech, Bylany/Kutná Hora–Cimburk, Čáslav–Hrádek, Chlístovice–Sión, Kolín–Hánín, eventuálně i chrámový vrch, a Malín.¹ U dalších hrazených a výšinných lokalit je datování sporné, nebo spadají až na závěr tohoto období (Drahobudice, Hraběšín, Lomec, Pašinka, Třebonín, jakož i Bílý Podol, Libice n. D., Semtěš a některé

¹ Věnováno Josefu Bubeníkovi k jeho narozeninám.

Práce byla dokončena s finanční podporou Grantové agentury ČR v rámci projektu č. 404/02/0481 (Výšinná sídliště a hradiště středního eneolitu v Čechách, 3400–2800 př. n. l.).

další polohy při hraně Železných hor a při Haberské a Libické cestě); srov. obr. 25 A s lit. Co se datace a funkce týče, stojíme na jistější půdě jen v případě čáslavského Hrádku, Malína a Semtěše, zatímco u zbývajících hrazených míst zůstávají tyto otázky otevřené, resp. ve stadiu diskuse, mimo jiné i proto, že archeologické údaje k nim jsou minimální nebo chybějí vůbec. Za této situace můžeme jen doufat, že nové poznatky o cimberském hradišti, které se pokusíme – především ohledně datování – zpřesnit porovnáním s keramickými soubory z nedalekého Siónu a několika lokalit z okolí, přispějí k hlubšímu poznání historie raně středověkého osídlení zdejšího regionu.

1. HRADIŠTĚ CIMBURK

Vrch, původně zvaný Hradiště či Homole, dominuje skalnatému údolí potoka Vrchlice necelé 2 km na J od Kutné Hory. Jako pravěké a raně středověké hradiště je znám již od 19. století, přesněji od r. 1886, kdy prof. E. Leminger zveřejnil zprávu o svých výkopech na „Homoli“, vedených zde v souvislosti se stavbou vojenské střelnice. Jeho akce spadá přesně do doby, kdy se zvedla první vlna zájmu o výzkum výšinných sídlišť a hradišť – tehdy bylo kopáno i na Řivnáči, Šárce, Slánské hoře a krátce před tím, patrně v r. 1884, započal také K. Čermák se soustavným výzkumem čáslavského Hrádku. Kolekci nálezů z Lemingerových výkopů studovali mnozí čeští archeologové počínaje J. L. Píčem, a Cimburk se tak časem stal nejznámější archeologickou lokalitou na Kutnohorsku. Záhy se dospělo také k poznání, že osídlení zde bylo vícenásobné, přičemž pozornost se soustřeďovala především na pozoruhodné nálezy z eneolitu a z pozdní doby bronzové, méně již na doklady osídlení raně středověkého. K Lemingerovým nálezům přibýly časem nečetné sběry místních občanů a v 60.–80. letech 20. století i sběry pracovníků bylanské základny ARÚ. Nové terénní poznatky přinesla až sondáž kutnohorského muzea v l. 1968/1969 a záchranný výzkum ARÚ v l. 1989/1990.

Co se týče náleзовého fondu z Cimburku, dokončili jsme vyhodnocení terénních situací a materiálů z období eneolitu (*Zápotocký 2000*); mladšího pravěku se ujala R. Šumberová a o poznacích týkajících se raně středověkého období chceme informovat v následujících řádcích. Podrobnější údaje o lokalitě jsou obsaženy již v práci o eneolitickém osídlení, zde se proto omezíme jen na základní údaje o topografii a prostorovém členění, jakož i na terénní data vztahující se k danému tématu.

Topografie. Hradiště je situováno na ostrožně vybihajícím z náhorní pláně táhnoucí se mezi skalnatým údolím říčky Vrchlice a mělkou pánví potoka Bylanky. Má tedy obdobnou polohu jako pravěké polykulturní hradiště nad mlýnem Dänemarkem, vzdálené odtud ca 300 m na SV, zkoumané v l. 1980/1989. Cimberská ostrožna je ovšem rozsáhlejší i mohutnější než ostrožna dänemarská. Je plochá, široce jazykovitého půdorysu a její jz. konec zabírá skalnatý vrch Homole. Na j. a z. straně je sevřena hluboce zaříznutým meandrem Vrchlice, na s. straně ji ohraničuje krátký bezvodý žleb, povlovně stoupající od Vrchlice k SV. Délka ostrožny dosahuje ca 450 m (měřeno od jz. úpatí Homole až po vyústění ostrožny do okolní paroviny). Náhorní plocha na hřbetu ostrožny je nejširší v sv. části (ca 170–200 m) a směrem k JZ, v prostoru Homole, klesá na 70–100 m. Svahy ostrožny spadající k Vrchlici jsou skalnaté, příkré až kolmé, na severní straně převážně hlinité, přičemž k SV jejich strmost i výška postupně klesají. Pozemky na předhradí náležejí ke katastru Kutné Hory, vrch Homole k Bylanům.

Geomorfologie zdejší polohy podmínila i funkční rozdělení na akropoli – vrch Homole – a předhradí na zbývajícím ploše ostrožny, chráněné, stejně jako akropole, v pravěku i raném středověku opevněním.

Akropole – vrch Homole má tvar nepravidelného komolého kužele s nevelkou vrcholovou plošinou ca 70 x 50 m, vysunutou k sv. straně (kóta 312,7 m n. m.). Na povrch tu na četných místech vystupuje skalní podloží a terén je na většině plochy silně porušený, mj. též výzkumy z 19. století. Skalnaté svahy spadají na třech stranách – k JV, JZ a SZ – do údolí Vrchlice, přičemž na bocích k JV a SZ jsou strmé a místy až kolmé, na čelní straně k JZ jsou mírnější, stupňovité, s plochým spočinkem nad úpatím. Na sv. straně je obvod vrchu vymezen krátkým příkrým svahem, spadajícím v přímé linii na úroveň plochého předhradí. Po celé délce tohoto svahu se původně táhl val, jehož sz. část překryl v 19. století vysoký val vojenské střelnice. Podle mapky *E. Lemingera* (1886, tab. X), která dává dobrou představu o stavu a členitosti zdejšího terénu v oné době, se tehdy oba konce valu stáčely po obvodu vrchu – což je, zejména na j. straně, dodnes patrné. Dá se proto usuzovat, že linie valu po obvodu náhorní plochy hradiště byla původně delší. Dnešní průchod ve valu, široký ca 10 m, situovaný zhruba uprostřed sv. strany akropole, je patrně recentní – na Lemingerově mapce je totiž vstup, jímž stoupá cesta z předhradí na akropoli, umístěn blíže k jv. nároží Homole.

Předhradí zabírá zbývající část ostrožny na SV od úpatí akropole v šíři ca 120–170/200 m. Jeho plocha, uprostřed mírně zvýšená, leží o ca 10 m níže než vrchol Homole v n. v. 302–303 m. Střední pás této plochy, kde jsme vedli výzkum v l. 1989/1990, byl v šíři ca 50 m snížen při stavbě střelnice (srov. níže). Zhruba uprostřed této partie ostrožny je v poli na J od střelnice patrna mělká deprese, naznačující průběh fortifikační linie z mladšího pravěku a raného středověku (srov. příkop a val obj. 11, 12).

Celková plocha ostrožny vhodná k osídlení měří ca 4,5–5 ha, z toho náhorní plošina vrchu Homole ca 4000 m², její terasovitý jz. svah ca 1800 m², plocha předhradí od obvodu akropole až po linii halštatské fortifikace a pravěké objekty zachycené výzkumem ještě vně této linie ca 24 000 m², zbývající část ostrožny až po linii, kde přechází do náhorní planiny ca 14 000 m².

Přírodní podmínky. Podložím ostrožny je svorová rula, místy silně rozpadlá a překrytá hrubším či jemnějším šterkopískem. Naše sondáž místy zachytila – kupř. v sondách II C–E, IV C, V, VI, tj. především ve střední části zkoumané plochy a v prostoru dvojice eneolitických příkopů – též rozsáhlé plochy žlutohnědé sprašové hlíny. Půdním pokryvem na lokalitě je podle půdní mapy okresu hnědá půda na pararulovém substrátu, klasifikovaná dle mocností (do 30 cm) jako „mělká“.

Z klimatického hlediska leží Cimburk, stejně jako ca 700 m odtud vzdálený neolitický mikroareál Bylany 1, na rozhraní okrsků A 3 (teplý, mírně suchý s mírnou zimou) a B 2 (mírně teplý, mírně suchý, převážně s mírnou zimou) a při izočáře 700 mm průměrných ročních srážek. Podle geobotanické rekonstrukční mapy spadá – jako většina území okresu Kutná Hora – do oblasti dubohabrových hájů. Z hydrologického hlediska přináleží zdejší území k povodí Klejnárky, která je jedním z levých přítoků středního Labe. Potok Vrchlice, jehož kaňonové údolí obtáčí ostrožnu ze dvou stran, je levým přítokem Klejnárky a tedy tokem 3. řádu s ročním průtokem 0,45 m³/s.

Pisemné zprávy. V pramenech z 15. století se vrch uvádí ještě pod blíže nespecifikovaným označením „hradiště“, „hradiště vedle cesty bílejovské“ či „velké hradiště“ (je možné, že tento název tehdy sloužil k odlišení od sousedního „malého“ hradiště dánemarského, v té době dosud nezplanýrovaného). S názvem „Cimburk“ či „hradiště Cimburk“ se setkáváme teprve v r. 1490; podle *J. Fialy* (1935, 116) jde o zkomolení německého „Zinnenburg“, zatímco *E. Leminger* (1886, 243) uvažoval, že tu mohly být pozemky zakoupené pány z Cimburka pro dolování. Oba autoři však shodně popírali možnost, že by zde kdy stával hrad pánů z Cimburka, jak o tom vypráví lidová pověst. V průběhu let toto místní jméno upadlo v zapomnutí a uchovalo se jen v názvu mlýna pod hradištěm, takže v 19. století byl vrch místními lidmi už obecně nazýván „Homolí“.

Terénní změny. To, že dnešní vzhled hradiště již do značné míry neodpovídá původnímu stavu, je zřejmé jak z terénní rekognoscace, tak ze sporých literárních zpráv. Z těch vyplývá, že zásahů, které vedly k deformaci terénu, zde muselo proběhnout více. Jisté informace máme o třech z nich:

Prvým zásahem byla důlní činnost, provozovaná ve zdejší oblasti v pozdním středověku, když kutnohorská těžba postoupila až k samému okraji jižního stříbrného rudního pásma. Cimburku se dotkla zřejmě jen místy, a to především na té části předhradí, která přiléhá k valu akropole (pole a louka na ppč. 4405). Svědčí pro to dvě haldy, pak ústí štoly na přilehlém svahu a nepřímo i zákla-

dy kamenné stavby z 15./16. století – „kavny“, zachycené při výzkumu v l. 1968/1969 a dávané též do souvislosti s důlní činností (*Lehečková 1969a*). Také již zmíněný názor J. Fialy o původní podobě místního jména – „Zinnenburg“ by naznačoval nějakou dílenskou aktivitu spojenou s místní těžbou.

K dalšímu vážnému zásahu došlo někdy kolem poloviny 19. století. Tehdy vrch, „jakž takž travou porostlý“ a sloužící bylanským rolníkům pro přílišnou vzdálenost od obce jen jako příležitostná pastvina, počali někteří, jejichž polnosti ležely v nejbližším sousedství, rozkopávat a hlínu, „hojně popel a zetlelé zbytky látek organických obsahující“, rozvážet k zúrodnění svých polí. Nálezy odkryté při této práci, „kteráž z hradiště valně byla setřela původní ráz jeho“, se nezachovaly; udržela se pouze pověst o bronzové dýce. *E. Leminger (1886, 243)*, který tyto informace uvádí, je ovšem získal už s odstupem dvou či tří desetiletí, a je proto otázka, do jaké míry byl povrch akropole tehdy skutečně zdevastován.

Třetím zásahem, při němž došlo ne-li k likvidaci, tedy alespoň k podstatnému narušení části předhradí (srov. výzkum 1989–1990), byla stavba vojenské střelnice, započatá v r. 1880. Akropole se toto dílo dotklo zřejmě jen okrajově. Upraven a značně zvýšen byl val na jejím jz. obvodu, aby sloužil jako clona pro zbloudilé střely, přičemž materiál k jeho navržení se zřejmě navážel z plochy střelnice. Daleko podstatněji však tato stavba zasáhla předhradí, resp. jeho z. polovinu, z níž zbrala větší část (*Leminger 1886, 244*). Do povrchu, který se zde původně mírně svažoval, se zařídila rovnou, pečlivě vynivelovanou plochou ve tvaru úzkého obdélníku d. 480 m a š. 50 m, rozděleného příčnými valy na 6 palebných oddílů. Největší hloubka zářezu – 1,5 až 2 m – byla v jižním nároží střelnice, při úpatí akropole, zatímco k SV a S postupně klesala téměř až na úroveň sousedních polí ppč. 219 a 4408.

Archeologické výzkumy. Se stavbou střelnice je spojen i výzkum *E. Lemingera*, gymnaziálního profesora a od r. 1882 správce sbírek spolku „Wocel“, které se staly základem kutnohorského muzea. Po dohodě s vlastníkem vrchu, bylanskou obcí, a s dělníky pracujícími zde v obecních službách podnikl v srpnu 1885 výkopy, jež byly zároveň prvním archeologickým výzkumem na Kutnohorsku. Zprávu o nich, na svou dobu přesnou a podrobnou, doplněnou mapkou a dvěma tabulkami kreseb nálezů (na tab. X též zlomky hradištní keramiky), publikoval vzápětí (*Leminger 1886*) – je tedy zřejmé, že ji koncipoval prakticky hned po ukončení prací. Z ní vyplývá, že se na akropoli tehdy kopalo na více místech: (1) na vrcholové plošině a u tzv. cisterny, (2) na jv. svahu, ve větším rozsahu pak (3) na svazích při sz. nároží akropole až k samému úpatí nově navršeného střelnického valu a (4) na v. úseku valu akropole, jakož i na svahu pod ním, spadajícím k předhradí, kde, jak se zdá, bylo dosaženo příkopu. Výkopy se zaměřily především na získání nálezů pro muzejní sbírku. Interpretovat terénní situace na prokopaných místech *Lemingerův* popis neumožňuje. Z nálezů samých bylo už jemu samému zřejmé, že reprezentují různá období. Bohužel zůstala uvedena zpráva též zprávou poslední, i když výkopy, zdá se, pokračovaly; dá se tak alespoň soudit z *Lemingerova* nekrologu, kde je řečeno, že na Cimburku kopal „po několik let“ (*Zprávy Archeol. sboru Wocel za l. 1929/1933, 41*). Kolekce nálezů v kutnohorském muzeu, pocházející z valné většiny z *Lemingerových* výkopů, je – soudě dle jejího složení a početnosti – jen úzkým výběrem. Většina nalezeného materiálu se bezpochyby na místě skartovala, jak bylo tehdy zvykem (srov. obdobnou praxi na čáslavském Hrádku: *Moucha – Smetánka 1964*); sám *Leminger (1886, 249)* píše, že nalezených střepů zde bylo „ohromné množství“.

Ze „Zpráv Archeologického sboru Wocel“ se dovídáme, že také v následujících letech sběratelská činnost na Cimburku neustávala. Nálezy předávané v l. 1890–1918 muzeu v Kutné Hoře byly převážně pravěké; zvláště cennou akvizicí byl stříbrný denár císaře *Vespasiána* „nalezený na hradisku Cimburku“, darovaný mlynářem *F. Těšitelem* v r. 1911. Z dalších let zprávy o muzejních přírůstcích, zveřejňované až do r. 1929, již nálezy z Cimburku nezmiňují. Od 60. let zde sbírali pracovníci bylanské expedice ARÚ (nálezy uloženy tamtéž), mimo jiné i několik zlomků hradištních „z kulturní vrstvy narušené na j. svahu při geologickém průzkumu“ (př. č. SB–2/9–12: 4 zl. h–t., t., orn. 21, 22, 22–32).

V l. 1968–1969 zde vedla zjišťovací výzkum *E. Lehečková* z kutnohorského muzea. Sonda I (45 x 1 m), položená ve směru SV–JZ mezi úpatím valu akropole a okrajem středověké haldy na kat. č. 4404, zachytila v jižní části pravěký příkop š. 7 a hl. 3 m, dále k severu slabou kulturní vrstvu a v posledním sektoru (G) i pozdně středověkou kamennou stavbu o rozměrech ca 3,5 x 3,8 m. Při

prodloužení této sondy k SV následovaly v úseku d. ca 8 m mocné vrstvy navážek a podloží se zde nepodařilo dosáhnout ani v hl. 3,5 m; vedoucí výzkumu proto usoudila, že jde nejspíše o zásyp šachty. Mezi nálezy z této akce (M. Kutná Hora, př. č. 1–235, 966–1091/69), převážně pravěkými, je též keramika z raného a vrcholného středověku (ST 2/NV 1); srov. *Lehečková 1969a; 1969b; 1972*.

Výzkum v l. 1989–1990

V rámci projektu „Rozšíření vodárny Kutná Hora“ započaly na jaře r. 1989 zemní práce na dvou jižních úsecích střelnice, sahajících až k obvodu akropole. Cílem projektu byla příprava plochy pro deponii ornice transportované sem ze staveniště vodárny u kostela sv. Trojice. Práce postupovaly tak, že nejprve byl buldozerem odsunut nejnižší příčný val střelnice mezi dvěma palebními úseky a poté plocha obou úseků, ca 135 x 35/40 m, nahrubo skryta strojem. Tehdy jsme právě končili výzkum na sousedním Dänemarku a při té příležitosti jsme zdejší skrývku prohlédli. Na povrchu se tu místy rýsovaly tmavší skvrny a byl sebrán též značný počet střepů, pravěkých i raně středověkých. Následný výzkum, technicky zajišťovaný bylanskou expedicí ARÚ, vedli v první sezóně (24. 7. – 8. 9. 1989) M. Zápotocká a autor, ve druhé (2. 7.–5. 9. 1990) se na jeho vedení podílely J. Valentová a R. Šumberová z muzea v Kutné Hoře (*Zápotocký – Zápotocká 1992; Zápotocký – Šumberová – Valentová 1995*). Zprvu jsme předpokládali, že původní terén zde byl stavbou střelnice už prakticky zničen, protože výšku tehdejší skrývky lze podle konfigurace terénu odhadovat od ca 0,5 m na s. konci odkryté plochy až na ca 1,5 m na jejím j. konci, při úpatí akropole. Ukázalo se však, že se zde uchovaly plochy, kde pravěké objekty byly zasaženy jen zčásti, nebo zůstaly vůbec neporušené. Protože výzkum celé skrývky (ca 5000 m²) nebyl z časových důvodů možný, zvolili jsme jako nejhodnější postup sondáž. Nejprve byla pro orientaci položena síť podélných sond směru SV–JZ, která se poté v úsecích, kde se to ukázalo potřebné, rozšiřovala. Zároveň s výzkumem na předhradí jsme položili kontrolní sondu na akropoli. Celková rozloha plochy prozkoumané v průběhu těchto dvou sezón měřila 1140 m², z čehož 1110 m² připadlo na předhradí a zbývajících 30 m² na akropoli.

SONDY NA PŘEDHRADÍ

Terénní data jsou uvedena v náleзовé zprávě (archív ARÚ AV ČR v Praze, čj. 991/93; údaje týkající se eneolitického osídlení srov. *Zápotocký 2000*). Doklady osídlení z raného středověku se našly rozptýlené prakticky na celé prozkoumané ploše. V následujícím textu uvádíme krátkou charakteristiku jednotlivých sond a popis objektů a nálezů tohoto stáří (př. č. – přírůstková čísla nálezů deponovaných v bylanské expedici ARÚ). Jak uvidíme, nálezy z tohoto období se omezují na jedinou nálezovou kategorii – na keramiku. Ta je, včetně atypických zlomků, svou technologickou kvalitou spolehlivě odlišitelná od pravěké, což kromě úplnosti soupisu umožňuje také potřebné statistické vyhodnocení (srov. kap. 3).

Zkratky užití při popisu keramiky: zl. – zlomek, střep; o. – okraj; h. – hrdlo; pl. – plece; vd. – výduť; t. – tělo; sp. – spodek; d. – dno. Od těchto zkratk jsou odvozeny zkratky složené, udávající stupeň dochovalosti, kupř.: 1 zl. o-t = zlomek, jehož profil sahá od okraje po výduť, 1 zl. sp-d = zlomek spodku těla s částí dna.

Typy okrajů a kód výzdobných prvků srov. obr. 22, 23.

Zkratky datace: E – eneolit (KNP, boleráz. skupina); ml. B – mladší až pozdní d. bronzová; H – halštat, bylanská k.; ml. pravěk – mladší pravěk (ml. d. bronzová až halštat); LAT – latén; HRAD – hradištní období, STV – vrcholný středověk, NV – novověk.

Sonda I (17 x 2 m)

Sekundárním nadložím o síle ca 20 cm zde byla drnovina (původní povrch skryt už při stavbě střelnice). Podložím na v. polovině sondy byl hrubý štěrkopísek, jímž místy proráželo skalní podloží. Dále k Z štěrkopísek vyklíňoval a na povrch vystupovala rozpadlá skála. Objekty a nálezy z povrchové vrstvy zde byly pouze pravěké. Jediný hradištní střep se zde našel v **objektu 3** z ml. doby bronzové (= poloha č. 16 na obr. 2B): 1 zl. t, orn. 32.

Sonda II (128 x 2 m)

V podloží se střídaly úseky písčité, hlinitopísčité až šterkopisčité se spraší a místy i rostlou skálou. Vedle většího počtu zahloubených objektů a kúlových jam z různých období pravěku přeřala tato sonda mezi 16,5. a 33,5. m dvě posteneolitická fortifikační díla – příkop obj. 11 a s ním souběžný val, resp. jeho spodní horizont (obj. 12). Mezi 50./57. a 58./60. m se v hlinitém povrchu sondy ukázala další fortifikace, datovaná též do mladšího pravěku – palisáda obj. 25. Proto jsme mezi 50. a 62. m sondu rozšířili o 5 m k Z (= sonda II A). Na 92./93. m se při z. stěně sondy vyrýsoval okraj vnějšího eneolitického příkopu (obj. 45) a poté na 98,5/101,5. m koncová partie západního ramene vnitřního eneolitického příkopu (obj. 30). Také zde jsme sondu rozšířili, aby eneolitická fortifikace mohla být odkryta v celé šíři (= sondy II B–E). Od 110. m až do konce sondy na 128. m se terén mírně zvedal. Sonda zde prošla okrajem střelnice a dosáhla k úpatí jejího koncového valu překrývajícího původní val akropole. Předpokládali jsme, že v těchto místech by měl probíhat příkop, který východně odtud, na ppč. 4404, zachytila sondáž v l. 1968/1969. Avšak na celém tomto úseku, mezi 116. a 125. m, tvořila povrch jen rostlá skála, do níž byly zahloubeny tři nedatované prohlubně.

Ze značného počtu zahloubených objektů na ploše sondy II je dvojice příkopů (obj. 30, 45) a dvě jámy (obj. 7, 23) z eneolitu, dalších 7 objektů, příkop se substrukcí valu (obj. 10, 11) a palisáda (obj. 25), jakož i četné kúly, obsahovaly keramiku z mladšího pravěku. Hradištní keramika je z úseku mezi 40.–50. m, z objektu 22 a z obou fortifikací:

Nálezy. Povrch sondy mezi 40. a 50. m (= poloha č. 1 na obr. 2B): 1 zl. o–h, o. 41; 1 zl. t. orn. 22–22; př. č. s. II–0–7/12, 13; obr. 11: 1.2.

Objekt 22 (obr. 6C). Jámový objekt protáhle oválného půdorysu 340 x 170/180 cm, nepravidelného tvaru a s vanovitým dnem. Výplň: černohnědá, silně kamenitá. Nálezy: zcela převažuje hradištní keramika, ve všech částech objektu se slabou příměsí mladšího pravěku (ml. B, H).

Nálezy. Povrch objektu: 1 zl. o–vd, o. 1, orn. 312; 1 zl. o–h, o. 1; 1 zl. o–h, o. 41; 1 zl. h, orn. 329; 1 zl. h–pl, orn. 81–42; 1 zl. t, orn. 22–11–22; 3 zl. t, orn. 22; 2 zl. h, h. prohnuté; 1 zl. t–d.; 31 zl. atyp.; př. č. o. 22–0/1–13; obr. 9:3.5, 10: 4.5.8.10.

Jv. část. 1. vrstva: 1 zl. h–t, orn. 81/32; část hrnce obr. 9: 11–srov. níže; 1 zl. d.; 20 zl. atyp.; př. č. o. 22–JV–1/1.2.4.5. – 3. vrstva: 2 zl. o–h, o. 41; 1 zl. o–pl, o. 41; 1 zl. t, orn. 22; 2 zl. t, orn. 22–32; 2 zl. t–d.; 25 zl. atyp.; př. č. o. 22–JV–3/1–10; obr. 9: 9, 10: 1.3.

Z. část. Povrch a 1. vrstva: hrnec–část (3 zl.) o–sp, o. 41, orn. 43–23 (překřížená); hrnec–část (2 zl.) o–vd, o. 41, orn. 31–21–21; 2 zl. o, o. 1; 1 zl. o, o. 2; 1 zl. o., o. 31; 1 zl. o, o. 41; 1 zl. o, o. 42; 2 zl. t, orn. 21; 1 zl. t, orn. 21–21; 2 zl. t, orn. 23; 2 zl. t, orn. 79; 1 zl. h; 7 zl. t–d; 52 zl. atyp.; př. č. o. 22–Z–1/1–26; obr. 9: 1.4.6–8.10.11, 10: 2.6.7.9.12.14. – 2. vrstva: 2 zl. o, o. 41; 3 zl. t–d.; 6 zl. atyp.; př. č. o. 22–Z–2/1–6. – 3. vrstva: 1 zl. o, o. 1; 2 zl. o, o. 41; 1 zl. t, orn. 21; 1 zl. t, orn. 22–79; 4 zl. t–d; 14 zl. atyp.; př. č. o. 22–Z–3/1–11; obr. 10: 11.13.

Sv. část. 1.–2. vrstva: 1 zl. o–h, o. 1; 2 zl. t, orn. 21; 1 zl. t–d; 15 zl. atyp.; př. č. o. 22–SV–1/1–6. – 3. vrstva: 1 zl. o–vd, o. 1, orn. 21; 4 zl. atyp.; př. č. o. 22–SV–3/1,2; obr. 9: 2.

Sonda II A (12 x 15 m)

Nálezy. Povrch sondy (= poloha č. 2 na obr. 2B): 1 zl. o–h, o. 1, p. nerovný (pražský typ ?); př. č. s. II A–0/1.

Kúlová jáma k. j. 39: 1 zl. atyp.; př. č. k. 39/1.

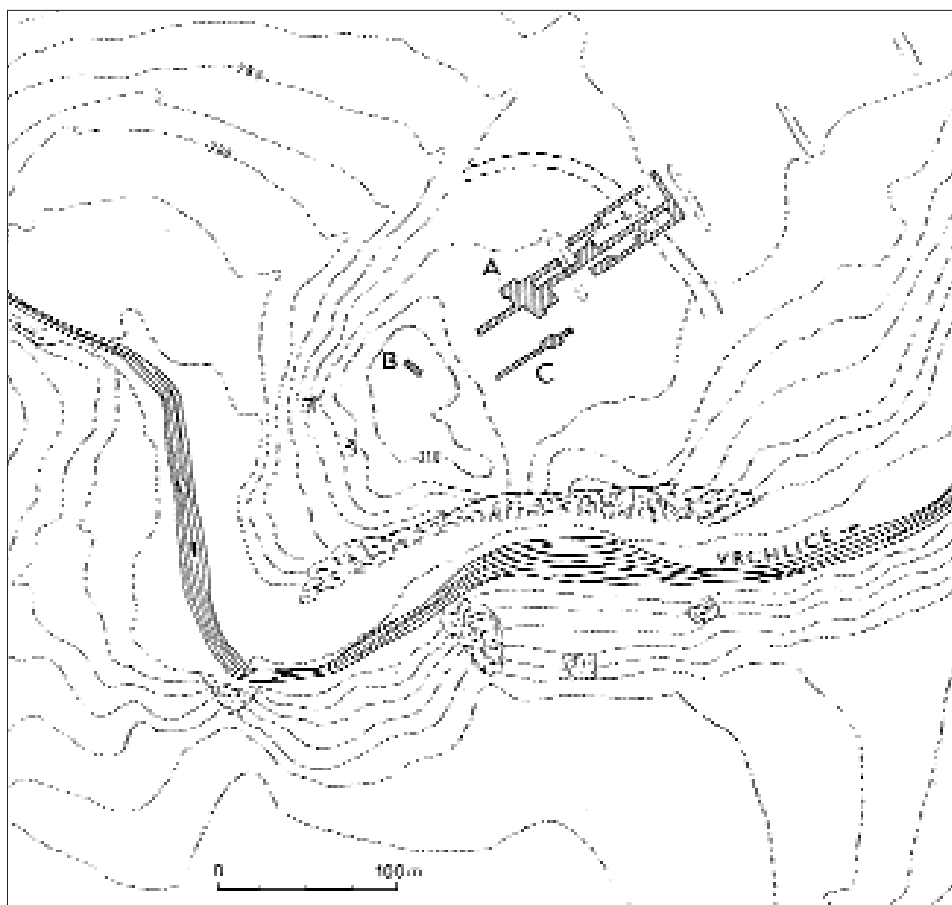
Sondy II B–E

Rozšíření sondy II do obou stran v místě dvojice eneolitických příkopů (obj. 30, 45) včetně prostoru brány. Raný středověk je zde zastoupen jen několika zlomky.

Vnitřní eneolitický příkop obj. 30 (= poloha č. 3 na obr. 2B). **Nálezy.** Vrstva G2–2: 1 zl. t, orn. 21; př. č. o. 30–G2–2/8. – Vrstva G2–3: 3 zl. t, orn. 22; 1 zl. t, orn. 11; př. č. o. 30–G2–3/8–10.

Vnější eneolitický příkop obj. 45 (= poloha č. 4 na obr. 2B). **Nálezy.** Povrch sektoru A: 2 zl. t, orn. 21; př. č. 45–A–1/65.66. – Povrch sektoru B: 1 zl. o–pl, o. 31, orn. 22; 1 zl. h–vd, orn. 22–22; 1 zl. h–pl, orn. 81/31–21; př. č. 45–B–0/15–17; obr. 11: 3.4, 13: 7.

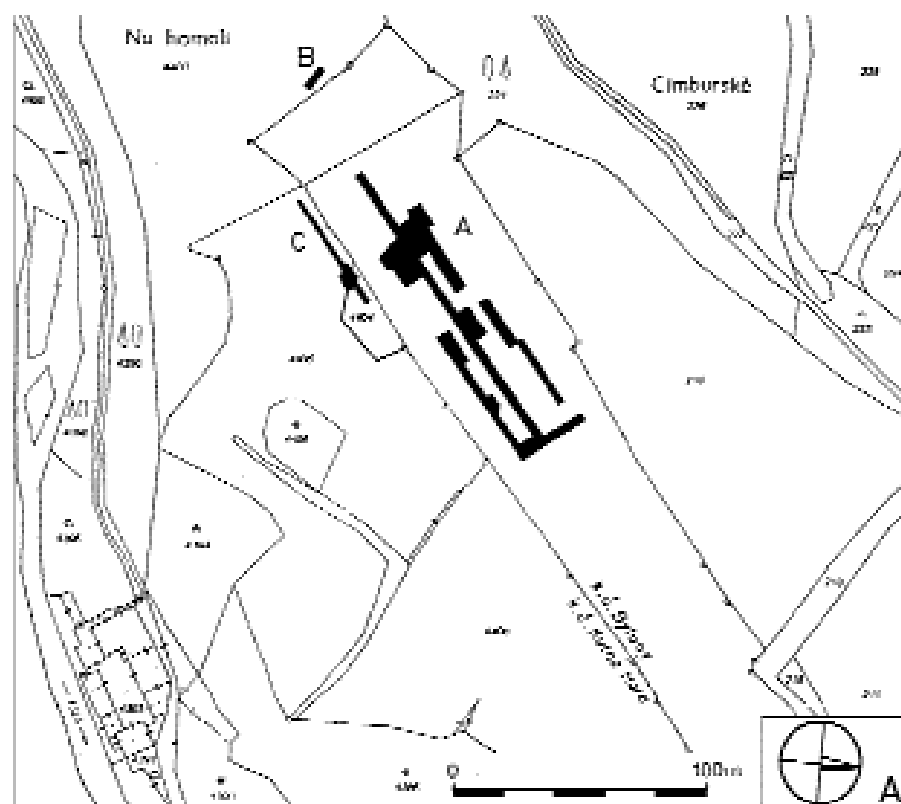

Obr. 1. Hradiště Cimburk. Vrstevnicový plán se zkoumanými plochami: A výzkum ARÚ na předhradí v l. 1989/1990, B sonda na akropoli – vrchu Homoli – v r. 1990, C výzkum kutnohorského muzea na předhradí v l. 1968/1969; na předhradí naznačen průběh halštatského a slovanského příkopu obj. 11, jehož střední úsek zachytily sondy II, III a IV (srov. obr. 2B), sz. část magnetometrická prospekce L. Křivánka (srov. *Zápotocký 2000*, obr. 13) a sv. úsek naznačen terénní depresí na kat. č. 4405. — Abb. 1. Befestigungsanlage Cimburk. Höhengichtenplan mit den erforschten Flächen: A Forschung des Arch. Instituts im Vorburgbereich in den J. 1989/1990, B Sonde auf der Akropolis – am Hügel Homole – im J. 1990, C Forschung des Museums in Kutná Hora im Vorburgbereich in den J. 1968/69; im Vorburgbereich ist der Verlauf des hallstattzeitlichen und slawischen Walles des Obj. 11 angedeutet, dessen mittlerer Abschnitt von den Sonden II, III und IV (vgl. Abb. 2B), dessen nw. Teil von der magnetometrischen Prospektion L. Křivánka (vgl. *Zápotocký 2000*, Abb. 13) erfasst wurde, und dessen no. Abschnitt durch eine Geländedepression auf der Kat. Nr. 4405 gekennzeichnet ist.

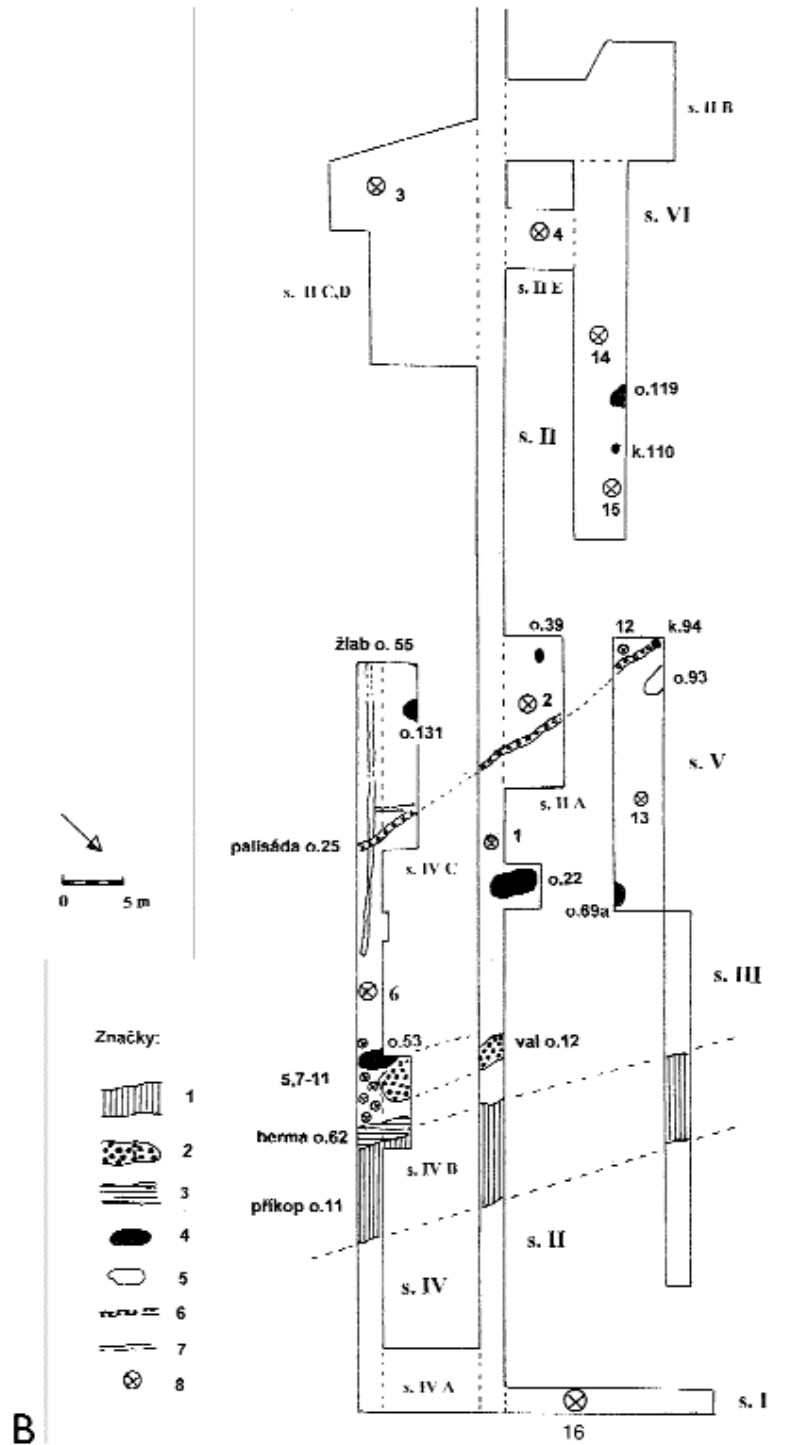
Sonda III (30 x 2 m)

Mocnost sekundárního nadloží (drnoviny) zde nepřesahovala 15–20 cm. Mezi 0. a 7. m roslá skála, dále k J, od 7. do 28. m, kde sonda kolmo protala příkop obj. 11, rozpadlá suť krytá místy šterkopískem. Jižní konec sondy na 28.–30. m byl opět skalnatý, z 5 jámových objektů byly čtyři nedatované, pátý (obj. 46) spadal do mladšího pravěku. Hradištní keramika se našla pouze v horní vrstvě příkopu obj. 11 (srov. níže).

Obr. 2A. Cimburk. Výřez z katastrální mapy 1 : 2000 s polohou sond A–C z l. 1968/1969 a 1989/1990 (srov. obr. 1). — Abb. 2A. Cimburk. Ausschnitt aus der Katastralmappe 1 : 2000 mit der Lage der Sonden A–C von J. 1968/1969 und 1989/1990 (vgl. Abb. 1).

Obr. 2B. Cimburk, předhradí, výzkum v l. 1989/1990, sondy I–VI. Objekty a nálezy keramiky raně středověkého stáří. — Značky: 1 příkop obj. 11; 2 substrukce valu obj. 12; 3 berma obj. 62; 4 raně středověké sídlištní objekty; 5 pravěké sídlištní objekty s raně středověkou intruzí; 6 palisáda obj. 25; 7 žlab obj. 55; 8 polohy č. 1–15 s nálezy hradištní keramiky: 1 sonda II, mezi 40. a 50. m; 2 sonda II A, povrch; 3 sonda II C, vnitřní eneol. příkop obj. 30; 4 sonda II E, vnější eneol. příkop o. 45; 5 sonda IV, povrch v místech příkopu obj. 11; 6 sonda IV, povrch mezi 17. a 20 m; 7 sonda IV, povrch kolem 15. m; 8 sonda IV, povrch v místech substrukce valu obj. 12; 9 sonda IV, povrch mezi 15.–17. m; 10 sonda IV B, řez kultur. vrstvou; 11 sonda IV B, sz. sektor; 12 sonda V, východ. roh sondy; 13 sonda V, černá vrstva mezi 12.–13. m; 14 sonda VI, povrch střední části sondy; 15 sonda VI, prohlubeň při sz. okraji sondy; 16 sonda I, intruze v obj. 3. — Abb. 2B. Cimburk, Vorburg. Forschung der J. 1989/1990, Sonden I–IV. Objekte und Keramik von frühmittelalterlichem Alter – Zeichen: 1 Graben Obj. 11; 2 Substruktion des Walles Obj. 12; 3 Berme Obj. 62; 4 frühmittelalterliche Siedlungsobjekte; 5 urgeschichtliche Siedlungsobjekte mit frühmittelalterlicher Intrusion; 6 Palisade Obj. 25; 7 Gräbchen Obj. 55; 8 Positionen Nr. 1–15 mit Funden von Burgwallkeramik: 1 Sonda II, zwischen dem 40. und 50. m; 2 Sonda II A, Oberfläche; 3 Sonda II C, innerer äneolith. Graben Obj. 30; 4 Sonda II E, äußerer äneolith. Graben Obj. 45; 5 Sonda IV, Oberfläche an der Stelle des Grabens Obj. 11; 6 Sonda IV, Graben zwischen dem 17. und 20. m; 7 Sonda IV, Oberfläche um den 15. m; 8 Sonda IV, Oberfläche an der Stelle der Wallsubstruktion Obj. 12; 9 Sonda IV, Oberfläche zwischen dem 15.–17. m; 10 Sonda IV B, Schnitt durch die Kulturschicht; 11. Sonda IV B, nw. Sektor; 12 Sonda V, Ostecke der Sonde; 13 Sonda V, schwarze Schicht zwischen dem 12.–13. m; 14 Sonda VI, Oberfläche des Mittelteils der Sonde; 15 Sonda VI, Vertiefung am nw. Rand der Sonde; 16. Sonda I, Intrusion in Obj. 3.

Obr. 3. Cimburk. Nahoře: pohled od SZ (A akropole – vrch Homole, P předhradí) – Dole: předhradí, výzkum v l. 1989/1990, sondy I a II, pohled od SV. — Abb. 3. Cimburk. Oben: Blick von NW (A Akropolis – Hügel Homole, P Vorburg) – Unten: Vorburg, Forschung der J. 1989/1990, Sonde I und II, Blick von NO.

Sonda IV (50 x 2 m)

Skrývka dřeviny s. ca 20 cm, pod ní na s. úseku sondy v d. 24 m rezavě žlutohnědé hlinitopísčité až písčité podloží, jižněji místy rozpadlá skála. Od 33. m povrch zčásti skalnatý a od 38. m do konce sondy už opět jen rozpadlá skála. Severní úsek sondy byl bez objektů. Z objektů na jižním úseku sondy náleží hradištnímu období v. část jámy obj. 53 a střepy nalezené při skrývce mezi 11. a 20. m, v příkopu obj. 11 a na bermě obj. 62.

Nálezy. Povrch sondy. Mezi 11. a 17. m, převážně z povrchu příkopu obj. 11 (= poloha č. 5 na obr. 2B): 3 zl. o-h, o. 1; 1 zl. h-vd, orn. 21-21; 4 zl. atyp.; př. č. s. IV-O-3/1-5; obr. 11: 5-8. – Mezi 17. a 20. m,

tmavá skvrna (= poloha č. 6 na obr. 2B): 2 zl. t, orn. 22; 1 zl. h-t, orn. 31; 1 zl. h-t, orn. 81; př. č. s. IV-2/5-8. – Kolem 15. m, v prostoru substrukce valu obj. 12 (= poloha č. 7 na obr. 2B): 1 zl. t, orn. 31-22; 6 zl. atyp.; př. č. s. IV-4/3,4; obr. 11: 11. – Východní pás sondy. 15.-17. m, na V od substrukce valu obj. 12 (= poloha č. 8 na obr. 2B): 1 zl. o-sp, o. 1, orn. 219; 1 zl. t, orn. 21-21; 1 zl. t, orn. 21-22; 15 zl. atyp.; př. č. s. IV-V-1/15-17; obr. 11: 12,13; 14: 1. – Dtto, 17.-20. m, povrch objektu 53 (= poloha č. 9 na obr. 2B): 1 zl. o-h, o. 1; 1 zl. t, orn. 22-22; 2 zl. atyp.; př. č. s. IV-V-2/15-19; obr. 11: 9,10.

Objekt 53 (obr. 6B). Oválná prohlubeň 3 x 2,5 m, vanovité dno při j. straně prohloubené do hl. 40 cm, výplň tmavě hnědá, ve svrchním horizontu místy s uhlíky. **Nálezy.** V z. části keramika z ml. pravěku s eneol. příměsí, ve východní části k. hradištní: 1 zl. h-vd, orn. 219-11; 2 zl. vd, orn. 219-11; 5 zl. atyp.; př. č. o. 53-V/5-8; obr. 11: 14 (k tomu srov. i př. č. IV-V-2 z povrchu sondy).

Sonda IV A (8 x 5 m)

Rozšíření severního konce sondy IV. Na z. okraji na povrchu roste skála, vystřídána v sz. části sondy rozpadlým skalnatým, silně slídnatým podložím, překrytým dále k V rezavě žlutavou hlinitopísčitou vrstvou. Zjištěno zde 5 nevýrazných jámových objektů a kúlů (nedatováno).

Sonda IV B (7,5 x 2,5 m)

Rozšíření sondy IV v místech příkopu a valu obj. 11, 12. Podložím zde byla opět rozpadlá skála překrytá hlinitopísčitou vrstvou s. ca 10 cm s nepatrnou příměsí uhlíků. Hradištní střepey se našly v bermě obj. 62 (srov. níže) a na dalších dvou místech:

Nálezy. Příčný řez kulturní vrstvou, hl. 0-20 cm (= poloha č. 10 na obr. 2B): 1 zl. o-h, o. 32; př. č. s. IV B-PP/5; obr. 12: 2. – sz. sektor sondy, hl. 0-20 cm (= poloha č. 11 na obr. 2B): 1 zl. o-h, o. 1; 1 zl. t, orn. 41; 1 zl. t, orn. 22-22; 1 zl. h-pl, orn. 32; př. č. s. IVB-SZ/2-5; obr. 12: 1,3,4; 14: 2.

Sonda IV C (5 x 13 m)

Rozšíření sondy IV k JZ. Svrchní hnědou vrstvou o síle 10-20 cm proráželo v sv. části na povrch místy skalní podloží, zbytek plochy kryla tenká vrstva rezavě hnědého písku. Šikmo přes sondu přecházela ve směru V-Z palisáda obj. 25, datovaná nejspíše do mladšího pravěku, a stejného stáří nebo eneolitické jsou i nálezy z dalších objektů. Hradištní střepey se našly jen v obj. 131.

Objekt 131. Prohlubeň nepravidelného, protáhle oválného půdorysu zabíhala pod sz. stěnu sondy IV C; š. 120, d. 160 cm, hl. 14 cm. Výplň do hl. 8 cm tmavě hnědošedá, pod ní tenká vrstvička bělavé sprašovitě hlíny (prozkoumána jen jz. polovina). **Nálezy.** 8 zl. atyp.; př. č. o. 131/3.

Sonda V (22 x 4 m)

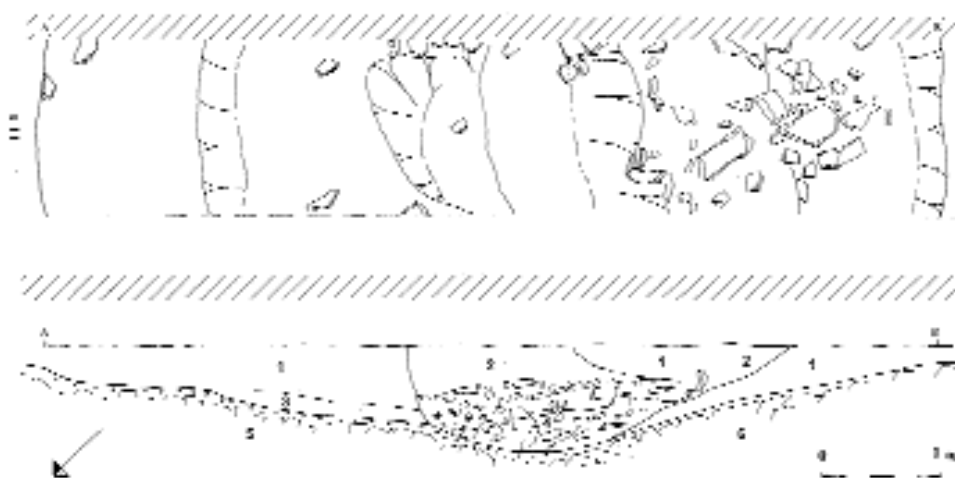
Pod nadložní hnědou vrstvou, s. max. 20 cm, v jz. části sondy souvrství světlejší a šedavě hnědé hlíny kryjící podloží – světle žlutou hlinitou vrstvou sprašového charakteru. Od 4. do 6. m sprašovou vrstvou vystřídala rozpadlá skála, od 12. do 14. m skála ve velkých blocích přerušena mezi 12.-14. m a 14.-18. m pásy světle hnědé hlíny. Ze sousedních sond II – II A sem přecházela palisáda obj. 25. Ze zbývajících 28 objektů, většinou menších jam a kúlů, byla většina bez nálezů nebo eneolitického stáří, několik kúlů obsahovalo střepey z mladšího pravěku. Hradištní střepey jsou ze skrývky, z objektů 69a, 93 a z kúlů obj. 94.

Povrch sondy. Východní roh (= poloha č. 12 na obr. 2B). **Nálezy:** hrnec-část (2 zl.) o-sp, o. 1, orn. 22-22; 1 zl. o, o. 1; 1 zl. h-pl, orn. 21; 1 zl. t, orn. 21-21; 1 zl. t, orn. 22; ca 10 zl. atyp.; př. č. s. V-O/5-9,12; obr. 12: 5,6,8, 14: 3. – Černá vrstva na skále mezi 12. a 13. m, kde kromě hradištní ker. i neurč. pravěk (= poloha č. 13 na obr. 2B): 1 zl. t, orn. 22; 3 zl. atyp.; př. č. s. V-c/1, 3; obr. 12: 7.

Objekt 69a. Fragment vrstvy či mělké jámy přetáté jv. stěnou sondy V. Na půdorysu se jevil jako mělká deprese ca 4 x 2 m ve skalním podloží, vyplněná černošedou kamenitou hlínou. **Nálezy:** 1 zl. o-h, o. 61; 1 zl. t, orn. 11; 1 zl. t, orn. 21; 3 zl. t, orn. 22; 3 zl. t, orn. 23; 1 zl. t, orn. 221-11; 1 zl. t, orn. 31; 1 zl. t, orn. 53/71; 4 zl. t-d; 29 zl. atyp.; př. č. s. V-V/4-19,22; obr. 12: 10-17. Kromě hradištních střepeů zde stopově i neurč. pravěk.

Objekt 93. Jv. část sondy v prostoru palisády (obj. 25) a nadloží objektu 93. **Nálezy:** 1 zl. h-pl, orn. 33; př. č. s. V-JV/16; obr. 12: 9. – Výplň objektu (E, ml. pravěk, 1 zl. HRAD, NV): 1 zl. t, orn. 33; př. č. o. 93/6.

Kulová jáma obj. 94: 1 zl. o-h, o. 41; př. č. s. 5-K/1; obr. 12: 18.

Obr. 4. Cimburk, předhradí, výzkum v l. 1989/1990. Příkop obj. 11 v sondě III: půdorys a profil. — Abb. 4. Cimburk, Vorburg, Forschung der J. 1989/1990. Graben Obj. 11 in der Sonde III: Grundriss und Profil.

Sonda VI (28 x 4 m)

Podloží, překrytým hnědou nadloží vrstvou s. max. 20 cm, zde byla při sv. okraji sondy světle žlutavá sprašová hlína, na 2.–14. m skála krytá sutí a od 14. m žlutohnědou písčitou hlínou. Objekty zde byly eneolitické (příkop obj. 45, jáma obj. 119), z mladšího pravěku (skrývka a 2 kůly) a nedatované, hradištnímu období patřily objekty 110, 119 a několik střeptů z povrchu a z mělké prohlubně ve skalním podloží při sz. okraji sondy.

Povrch střední části sondy (= poloha č. 14 na obr. 2B). **Nálezy:** 1 zl. o–h, o. 53; 1 zl. t–d.; ca 5 zl. atyp.; př. č. s. VI–O/3,4,6; obr. 12: 19.

Prohlubně ve skalním podloží při sz. okraji sondy, mezi 4. a 6. m (= poloha č. 15 na obr. 2B). **Nálezy:** 1 zl. h–pl, orn. 12/34; 2 zl. t–d; 6 zl. atyp.; př. č. s. VI–P/1–4; obr. 12: 20.

Objekt 119. Část prohlubně nepravidelně oválného půdorysu (š. 150, zach. průměr 120 cm), přetáté sz. stěnou sondy. Jejím dnem byl nerovný povrch skalního podloží o max. hl. 24 cm. Výplň: černá hlína. **Nálezy** (s příměsí eneolitu a neurč. pravěku): hrnec–část (20 zl.) o–sp, o. 41, orn. 32–22–22; 1 zl. o, o. 1; 1 zl. o–h, o. 41; 1 zl. h–sp. z nízké stlačené výdutě mísy (?), orn. 32; 2 zl. t, orn. 11–21; 2 zl. t, orn. 22; 28 zl. atyp.; př. č. o. 119/3–11; obr. 12: 21–24, 14: 4.

Kůlová jáma obj. 110: 1 zl. t, orn. 11–22; ca 7 zl. atyp.; př. č. o. 110/1,2.

FORTIFIKAČNÍ OBJEKTY

Z objektů na ploše sond II–VI (obr. 2B) plnila v hradištním období obrannou funkci prokazatelně jen soustava příkopu s bermou a valem (obj. 11, 62, 12). Další zde zachycené obranné stavby jsou pravěkého stáří: dvojice příkopů obj. 30, 45 je eneolitická, palisádu obj. 25 lze podle nečetných střeptů z výplně předběžně datovat od pozdní doby bronzové do halštatu.

Příkop (obj. 11)

V **sondě IV** (obr. 5) se na povrchu vyrýsoval jako tmavý pás š. 7–8 m, ohraničený skalním podložím. Zkoumali jsme jej řezem š. 1 m podél sz. stěny sondy. Na profilu byl široce žlabovitý se souměrně sešikmenými stěnami a širokým plochým dnem, přičemž stěny tvořila skála, zčásti rozpadlá, zčásti rostlá (č. 6); hl. 130–140 cm od úrovně skrývky. Původní šířku příkopu lze s ohledem na výšku skrývky v této partii bývalé stělnice odhadovat na ca 10 m. Výplň: svrchu vrstva sytě hnědé hlíny, v s. polovině profilu až 80 cm silná (č. 1), která nasedala na světle hnědou splachovou vrstvu mocnou až 40 cm, kryjící s. stěnu příkopu (č. 3). Spodní zásyp nad dnem tvořila světlejší šedohně-

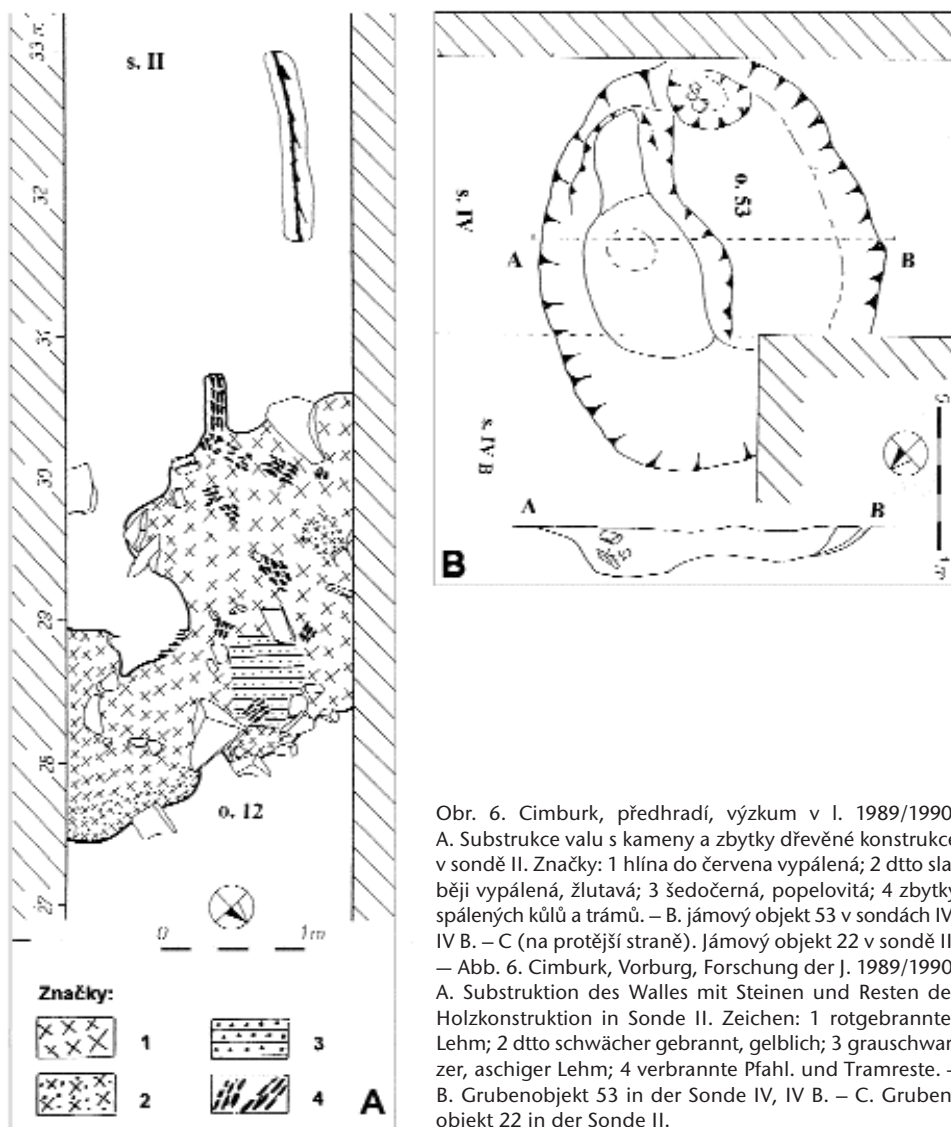
Obr. 5. Cimburk, předhradí, výzkum v l. 1989/1990. Příkop obj. 11 a berma obj. 62 v sondě IV: půdorys a profily. — Abb. 5. Cimburk, Vorburg, Forschung der J. 1989/1990. Graben Obj. 11 und Berme Obj. 62 in der Sonde IV: Grundriss und Profile.

dá hlinitá vrstva, ve střední partii s kamenným závalem (č. 4). Samotné dno příkopu kryla žlutavě rezavá písčitohlinitá podložní vrstva č. 5 s množstvím napadaných kamenů, soustředěných hlavně při jižní, tj. vnitřní stěně příkopu.

Stratigraficky mladší **raně středověká fáze** příkopu se zřetelně vyrýsovala v j. polovině obou profilů jako příkopovité zahloubení š. 3 m a hl. max. 95 cm od úrovně skrývky (č. 2). Tvar tohoto mladšího příkopu zde byl asymetricky žlabovitý, s téměř svislou severní (vnější) stěnou a silně sešikmenou stěnou jižní (vnitřní), která vybíhala do úrovně bermy obj. 62 (č. 7). Svou výrazně tmavě šedohnědou, silně kamenitou výplní se zřetelně odlišoval od svrchní hnědé vrstvy staršího příkopu, do níž se zařezával. Střepy z jeho výplně náležely v naprosté převaze hradištní keramice. V rozšířené části sondy (= sonda IV B) jsme zachytili jižní (vnitřní) šikmý okraj tohoto příkopu do hl. 20 cm.

V **sondě II** byly rozměry příkopu obdobné, tj. šířka 7–8 m, max. hl. 130/150 cm, a také jeho tvar na profilu, zkoumaný opět řezem š. 1 m, byl obdobný jako v sondě IV. Podlozím zde byl zhlíněný štěrkopísek přecházející v rozpadlou skálu. **Mladší fázi** příkopu ze sondy IV zde odpovídala svrchní vrstva tmavě šedohnědé barvy s. 50/60 cm, slabě kamenitá, místy s většími kameny až balvany. Na profilu byl mladší příkop v této partii široce vanovitý, š. 5 m a hl. 50–60 cm od povrchu skrývky. Od spodní vrstvy staršího příkopu, světlejší a silně kamenité, jej oddělovala splachová vrstvička světle hnědé sprašovitě hlíny s. 10/20 cm.

V **sondě III** (obr. 4) byl příkop, v těchto místech vylámaný do rozpadlé skalní sutě přecházející do rostlé skály (č. 6), široký opět 7–8 m, ale hluboký jen 1 m. Profil zjištěný řezem š. 1,5 m podél z. stěny sondy měl ploše žlabovitý. V sv. části dno překrýval zbytek světle hnědé splachové vrstvy s. 10–15 cm (č. 3), jejíž fragment se objevil i v jz. části z. profilu. Také zde byla výplň příkopu dvoufázová. Do staršího příkopu, s mocnou a poměrně jednolitou šedohnědou výplní (č. 1), se zde, místy až na úroveň původního dna, asymetricky zahluboval **mladší příkop** (č. 2). V detailech se však oba profily řezu značně lišily. Na v. profilu byl mladší příkop, š. ca 3 m a hl. 0,9–1 m, zasypaný lomovým kamenem (č. 4), přičemž horní hranice tohoto závalu, splývající se světlejší šedohnědou výplní star-

Obr. 6. Cimburk, předhradí, výzkum v I. 1989/1990. A. Substrukce valu s kameny a zbytky dřevěné konstrukce v sondě II. Značky: 1 hlína do červena vypálená; 2 dtto slaběji vypálená, žlutavá; 3 šedočerná, popelovitá; 4 zbytky spálených kúlů a trámů. – B. jámový objekt 53 v sondách IV, IV B. – C (na protější straně). Jámový objekt 22 v sondě II. – Abb. 6. Cimburk, Vorburg, Forschung der J. 1989/1990. A. Substruktion des Walles mit Steinen und Resten der Holzkonstruktion in Sonde II. Zeichen: 1 rotgebrannter Lehm; 2 dtto schwächer gebrannt, gelblich; 3 grauschwarzer, aschiger Lehm; 4 verbrannte Pfahl- und Tramreste. – B. Grubenobjekt 53 in der Sonde IV, IV B. – C. Grubenobjekt 22 in der Sonde II.

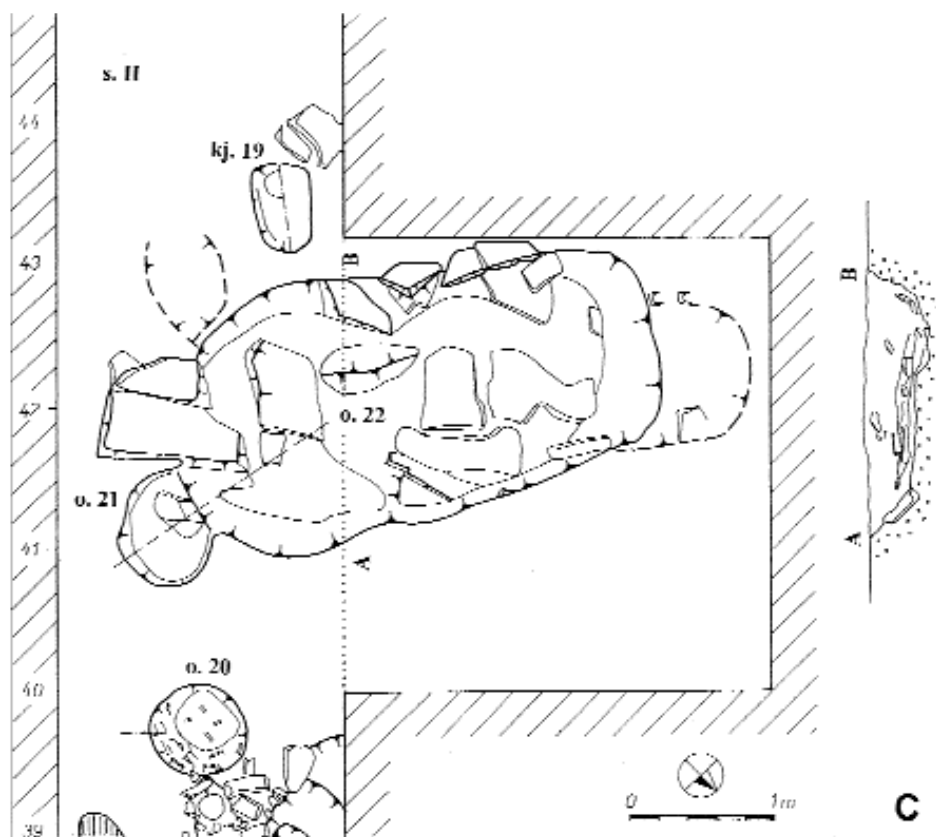
šího příkopu, nebyla patrná, pouze v sv. části měla tmavší hnědošedý tón, shodný s výplní mladšího příkopu v sondě IV. Západní profil byl hůře čitelný. Zde se šedohnědá výplň staršího příkopu zachovala jen uprostřed nad dnem a pak v sv. okrajové části. Většinu profilu zabrala tmavší šedohnědá výplň mladšího příkopu s výrazně odlišitelnou čoučkou sytě hnědošedé hlíny při dně. Jz. okraj příkopu porušilo mělké recentní zahloubení, nasedající v hl. 10/25 cm na skálu.

Nálezy pocházejí z řezů v sondách IV, II a III, jakož i z okrajové partie příkopu v sondě IV B:

Sonda IV. 1. vrstva (hl. 0–20 cm, dat.: HRAD /převažuje/, E, H?, STV):

Výzkum v r. 1989: 1 zl. o, o. 1; 1 zl. o, o. 61; 1 zl. h–sp, orn. 32; 1 zl. t, orn. 22–22; 1 zl. t, orn. 21; 12 zl. atyp.; př. č. o. 11–IV–1/1–5.7; obr. 7: 5.12.15.25, 8: 16. – Výzkum v r. 1990: 1 zl. o–pl, o. 31, orn. 42;

1 zl. o-h, o. 31; 2 zl. o-h, o. 41; 1 zl. t, orn. 21; 1 zl. t, orn. 22; 1 zl. t., orn. 22-22; 3 zl. t, orn. 23; 4 zl. t, orn. 32; 1 zl. t, orn. 42; 1 zl. h-t; 3 zl. t-d; 4 zl. atyp.; př. č. o. 11-IV-1/7-20,24; obr. 7: 3.4.9.10.19.21, 8: 18. - 2. vrstva (hl. 20-40 cm, dat.: kromě HRAD i H a LAT ?): 2 zl. o-h, o. 61; 1 zl. t, orn. 13-21; 1 zl. t, orn. 79; 1 zl. t, orn. 22; 20 zl. h-vd, orn. 53; 5 zl. t-d; ca 50 zl. atyp.; př. č. o. 11-IV-2/13-28; obr. 7: 11.13.14.17, 8: 15.17. - 3. vrstva (hl. 40-60 cm, dat.: HRAD, H): 1 zl. o-h, o. 1; 1 zl. t, orn. 11-11; 1 zl. t, orn. 21; 2 zl. t, orn. 22; ca 20 zl. atyp.; př. č. o. 11-IV-3/10-14; obr. 7: 1.18.20.22, 8: 19. - 4. vrstva (hl. 60-80 cm, dat.: pravěk neurč.). - 5. vrstva (hl. 80-110 cm, dat.: H, LAT převažuje, HRAD jen 1 zl.): 1 zl. t, orn. 32-21; př. č. o. 11-IV-5/18; obr. 7: 16. - 6. vrstva (hl. 120-140 cm, dat.: HRAD 1 zl., pravěk neurč.): 1 zl. o-h, o. 31; př. č. o. 11-IV-6/1; obr. 7: 7.

Sonda IV B. Povrchová vrstva příkopu (hl. 0-20 cm, dat: HRAD): 1 zl. o-h, o. 1; 1 zl. h-pl., h. ostře nasazené; 2 zl. t-d; 9 zl. atyp.; př. č. 11-4B-1/1-5; obr. 7: 6. - Šikmý svah příkopu (hl. 20 cm, dat: HRAD, pravěk neurč.): 1 zl. o, o. 1; 1 zl. o, o. 42; 1 zl. t, orn. 21-21; 1 zl. t, orn. 21; 1 zl. t-d; 29 zl. atyp.; př. č. 11-4B-2/1-6; obr. 7: 2.8.23.24.

Sonda II. 1. vrstva (hl. 0-20 cm, dat.: H, HRAD /převažuje/, STV/NV):

1 zl. o-pl, o. 1, orn. 81; 1 zl. o-h, o. 42; 1 zl. o, o. 41; 1 zl. t, orn. 211-11; 1 zl. t, orn. 11-11; 1 zl. t, orn. 21-31; 1 zl. t, orn. 21; 1 zl. h-t, orn. 52; 1 zl. h, orn. 81; 23 zl. t. atyp.; př. č. o. 11-Z-1/7-17; obr. 8: 1.2.6-9, 13: 5.6. - 2. vrstva (hl. 20-40 cm, dat.: HRAD, pravěk neurč.): 2 zl. o, o. 41; 1 zl. o, o. 51; 3 zl. atyp.; př. č. o. 11-Z-2/4-7; obr. 8: 3-5. - 3. vrstva (hl. 40-60 cm, dat.: HRAD, pravěk neurč.): 1 zl. atyp.; př. č. o. 11-Z-3/3. - 4. vrstva (hl. 60-80 cm, dat.: H, HRAD): 1 zl. o, o. 2; 1 zl. t, orn. 629; 3 zl.

atyp.; př. č. o. 11–Z–4/5–7. – Z 5. (hl. 80–100/110 cm), 6. (hl. 125–135 cm), 7. (hl. 135–145 cm) a 8. vrstvy (hl. 145–150 cm) získána keramika jen z mladšího pravěku (H), hradištní chybí.

Sonda III. Povrch, začišťování (dat.: ml. B, H, jen 2 zl. HRAD): 2 zl. t, orn. 22; př. č. o. 11/14,15.

1. vrstva (hl. 0–20 cm, dat.: H /převažuje/, HRAD, pravěk neurč.): 1 zl. o, o. 31; 2 zl. h, orn. 81; 2 zl. t, orn. 21; 2 zl. t, orn. 22; 2 zl. t, orn. 31; 5 zl. t–d, d.; př. č. o. 11–III–1/15–28; obr. 8: 10–12.14. – 2. vrstva (hl. 20–40 cm, dat.: H /převažuje/, HRAD): 1 zl. h–pl, orn. 22; př. č. o. 11–III–2/3; obr. 8: 13. – Ve 3. (hl. 40–60 cm, dat.: H, pravěk neurč.) a 4. vrstvě (hl. 60–80 cm, dat.: H, LAT /četně/, pravěk neurč.) už hradištní keramika chybí.

Berma (obj. 62)

Zachycena v sondách IV/IV B jako mělký stupeň táhnoucí se v š. 1,5–2,4 m a hl. ca 40 cm podél vnitřního okraje příkopu (obr. 5, č. 7). Výplň: světle šedohnědá hlína, zřetelně odlišná od tmavší hnědošedé výplně mladší, raně středověké fáze příkopu obj. 11. Na j. okraji nevýrazná prohlubeň – ohniště o rozm. 100 x 50 cm s několika kameny kolem i uvnitř, vyplněné rozpadlou mazanicí s četnými uhlíky a nápadnou kumulací střepů. Keramika z výplně bermy je hradištní se stopovou příměsí nevýrazného pravěku. Dále k Z, v sondě II, se stupeň bermy zúžil na š. ca 1,5 m a jeho hloubka se snížila na 20 cm. Vyplňovala jej opět světlejší hnědá hlína, na profilu zřetelně odlišná od výrazně tmavší horní vrstvy příkopu obj. 11. V sondě III už stupeň bermy chyběl.

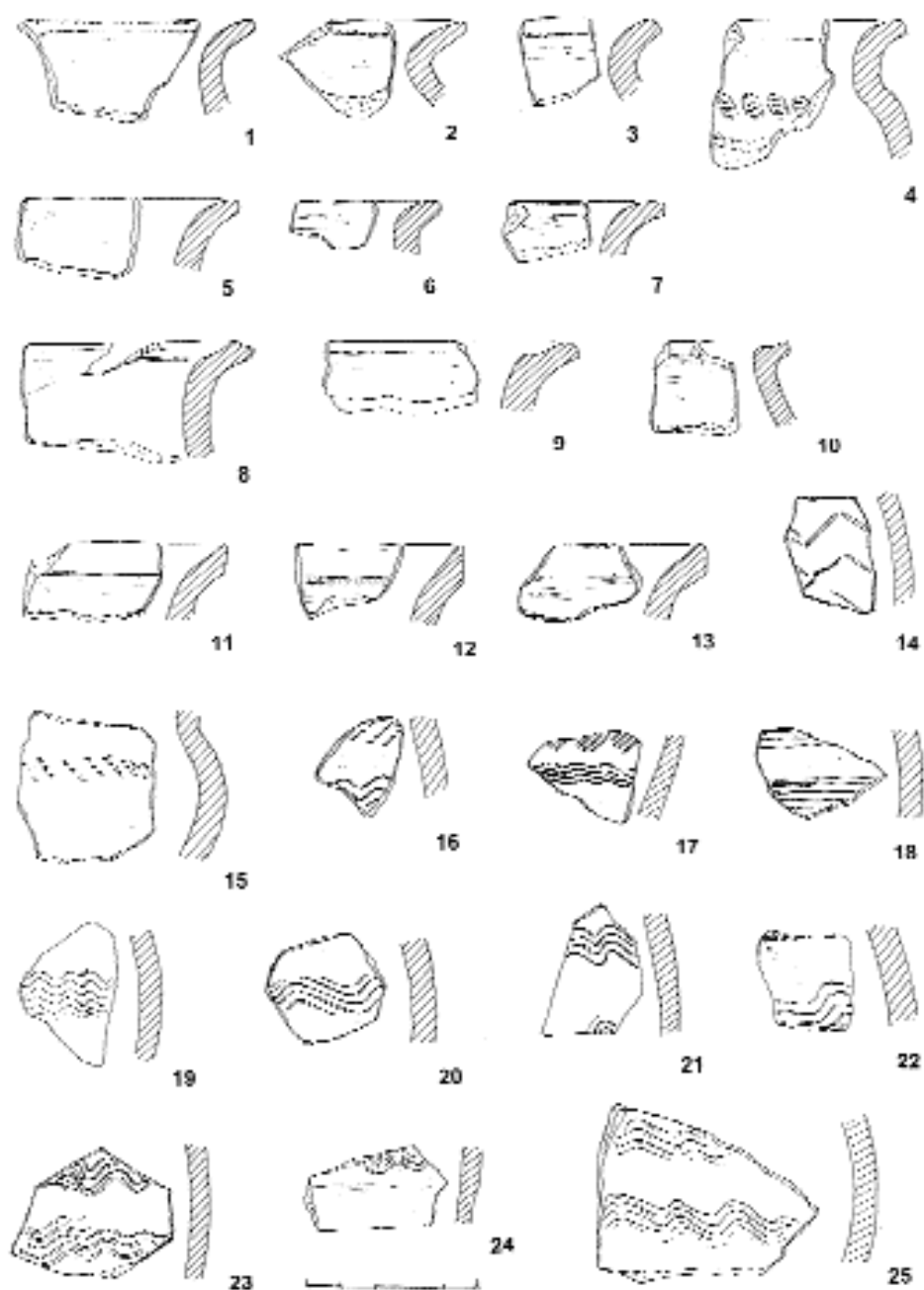
Nálezy. Povrch sondy: hrnec–část (9 zl.) o–sp, o. 1, orn. 22–22; 1 zl. o–h, o. 1; 1 zl. o–t, o. 41, orn. 11–32–11–22; 1 zl. o–pl, o. 42, orn. 32–22; 1 zl. h–pl, orn. 22; 1 zl. h–pl, orn. 81/32; 10 zl. atyp.; př. č. o. 62–0/4–9; obr. 8: 22, 13: 1–4. – Hl. 0–20 cm: 19 zl. atyp.; př. č. o. 62–1/1. – Hl. 20–40 cm: 1 zl. o–h, o. 1; 1 zl. t, orn. 21; 1 zl. t, orn. 21–21; 3 zl. t, orn. 22; 3 zl. h; 1 zl. t–d; 44 zl. atyp.; př. č. o. 62–2/1–11; obr. 8: 20.21.23.24.

Val (obj. 12)

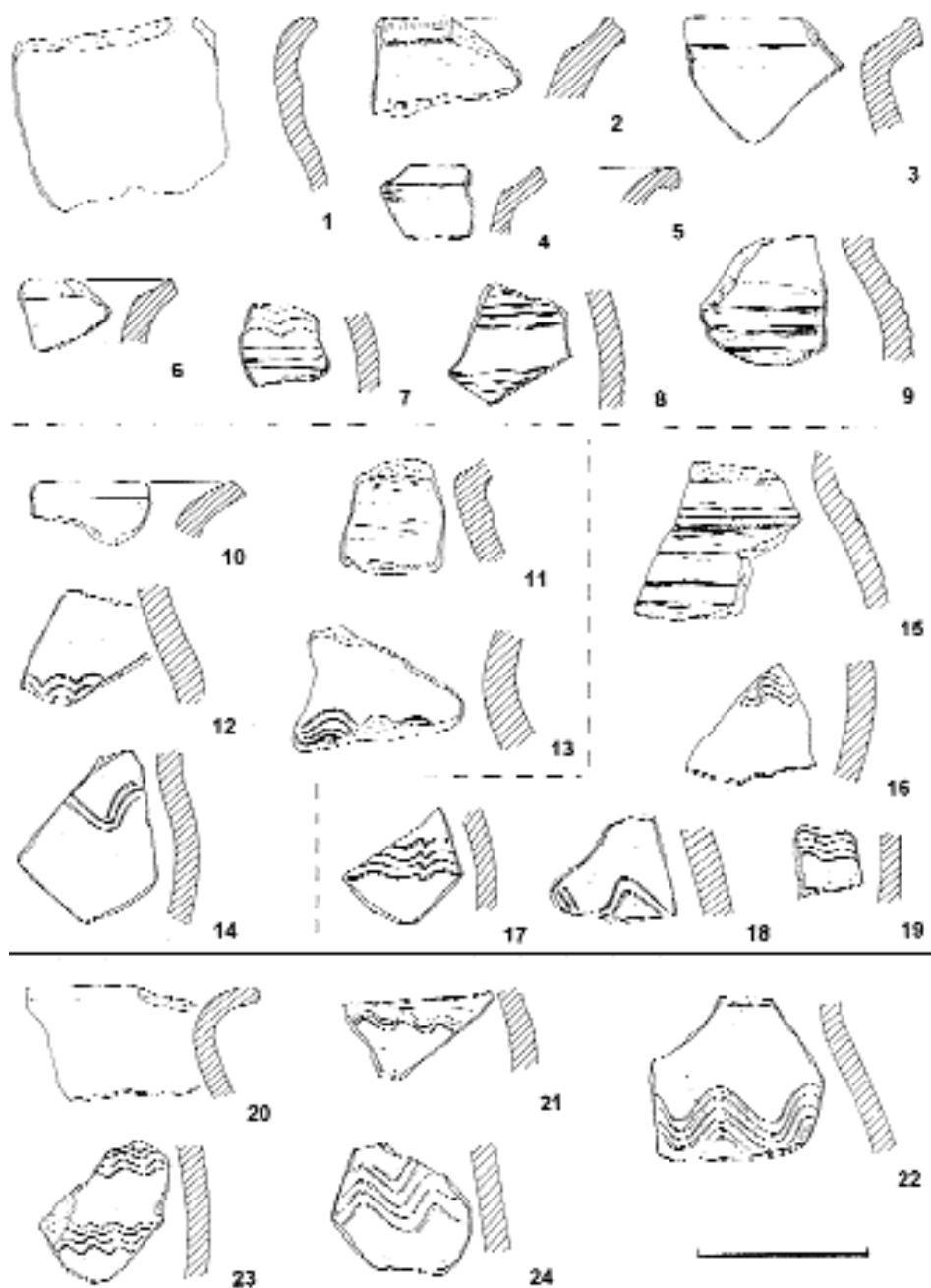
Z valového tělesa, stavbou střelnice prakticky znivelovaného, se dochovala pouze jeho substrukce, a to ještě jen na jz. a středním úseku zkoumané plochy, v sondách II a IV B. Dále k Z v sondě III jsme ji už nezachytili. Z její polohy v obou sondách je zřejmé, že valové těleso sledovalo vnitřní okraj příkopu, resp. bermy s odstupem ne větším než 1 m.

Situace v **sondě IV B**. Zmíněná substrukce sem zasahovala v podobě červenavé vrstvy s. 10–15 cm, jazykovitě vyběhající v š. 3,5 m ze sz. profilu sondy. Tvořila ji hlinitá do červena vypálená zemina, jejíž barva směrem k jv. okraji přecházela do žlutooranžové. Tato červenavá vrstva byla pokryta i promíšená četnými menšími i většími kameny a značným množstvím uhlíků a zbytků spálených dřev. Na jv. okraji přecházela do hnědé hlinité, obsahující už jen hrudky či zrnka mazanice. V této části se vyrýsovaly kruhové shluky uhlíků o průměru 7–9,5 cm a hl. max. 10 cm, zřejmě zbytky svislých kůlů, a to dvě na jv. okraji a pět ve v. nároží této vrstvy. Asi uprostřed mezi oběma skupinami těchto „kůlů“ ležel zbytek spáleného trámu s rozsevem uhlíků kolem. Po odebrání ca 10–12 cm se plocha červenavé propálené vrstvy zmenšila jen na prostor těsně při sz. okraji sondy. Při rozebírání kamenů zjištěny pod každým z nich černé skvrny z rozpadlého dřeva. Touto černou blátitou hmotou byly potaženy jen spodní plochy kamenů. Na jednom místě jsme i v této snížené úrovni našli mezi kameny rozpadlý trámek. Zbývající část plochy někdejšího valového tělesa kryla slabá vrstva hnědé hlíny probarvená zlomky mazanice a drobnými uhlíky, kterou místy prosvítala žlutavá jílovitá vrstvička. Kruhové shluky uhlíků – kůly do této spodní úrovně nezasahovaly.

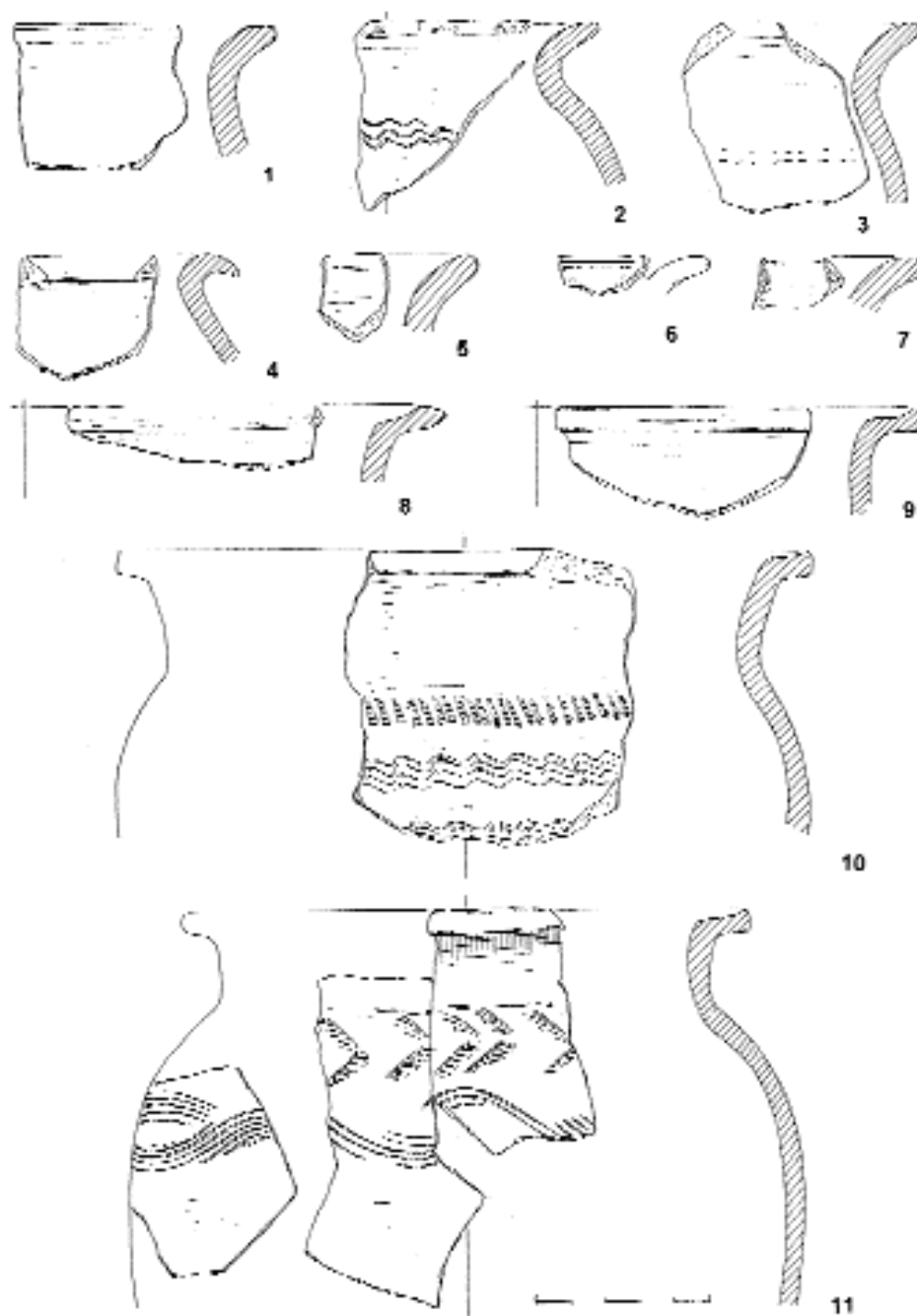
Situace v **sondě II** (obr. 6A). Substrukce valu se zde vyrýsovala jako souvislý pás do červena vypálené hlinité vrstvy š. až 2,1 m, prostoupené jednak kameny a balvany o průměru až 50 cm, rozptýlenými po celé jeho ploše, silněji však při okrajích, jednak četnými uhlíkatými skvrnami. Z nich ty okrouhlé o průměru 10–15 cm považujeme – jako už v sondě IV B – za zbytky svislých kůlů, ty podélné měly zřetelnou strukturu trámů; největší z nich o rozm. 140 x 20 cm ležel na hlinitém podloží, avšak vysunut ca 120 cm na J od okraje červené vrstvy. Severní stranu červenavé vrstvy lemoval žlutavý pás slaběji vypálené hlíny. Ta původně přesahovala v š. ca 2,5 m před čelo červenavé vrstvy, prakticky tedy až k samému okraji příkopu (srov. profil v náleзовé zprávě), zde ji však smazala razantní skrývka.

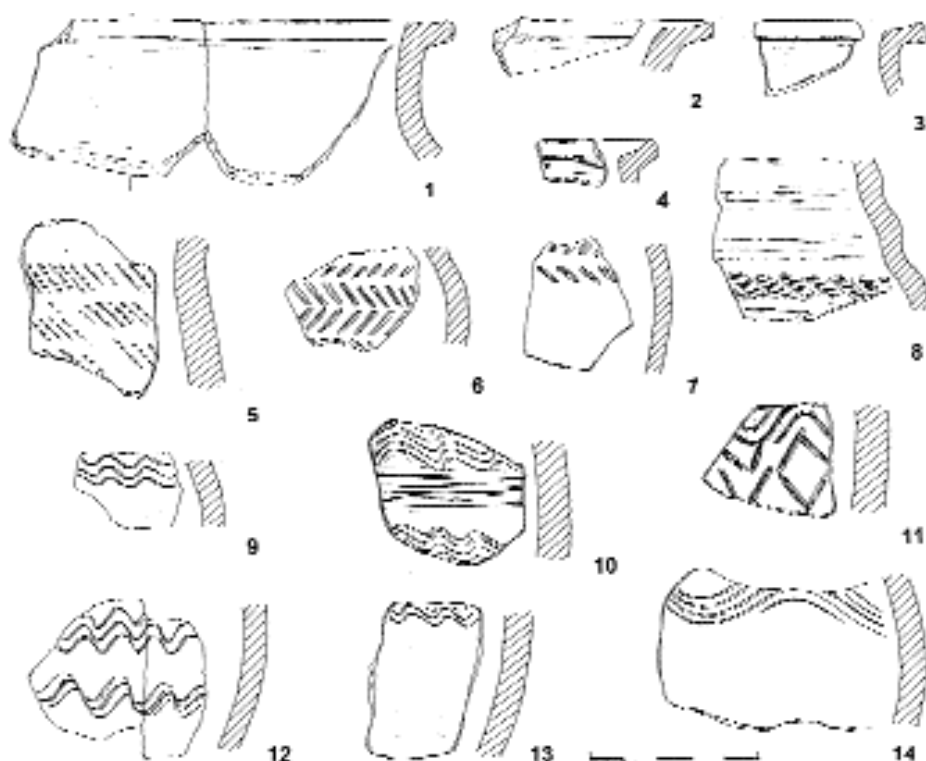
Obr. 7. Cimburk, předhradí, výzkum v l. 1989/1990. 1–25 příkop obj. 11 v sondách IV a IV B (1–25); keramika. — Abb. 7. Cimburk, Vorburg, Forschung der J. 1989/1990. 1–25 Graben Obj. 11 in den Sonden IV und IV B (1–25); Keramik.

Obr. 8. Cimburk, předhradí, výzkum v l. 1989/1990. 1–19 příkop obj. 11 v sondách II (1–9), III (10–14) a IV (15–19; srov. též obr. 7); 20–24 berma příkopu (obj. 62) v sondě IV; keramika. — Abb. 8. Cimburk, Vorburg, Forschung der J. 1989/1990. 1–19 Graben Obj. 11 in den Sonden II (1–9), III (10–14) und IV (15–19; vgl. auch Abb. 7); 20–24 Grabenberme (Obj. 62) in der Sonde IV; Keramik.

Obr. 9. Cimburk, předhradí, výzkum v l. 1989/1990. 1–11 jámový objekt 22 (srov. též obr. 10); keramika.
 — Abb. 9. Cimburk, Vorburg, Forschung der J. 1989/1990. 1–11 Grubenobjekt 22 (vgl. auch Abb. 10);
 Keramik.

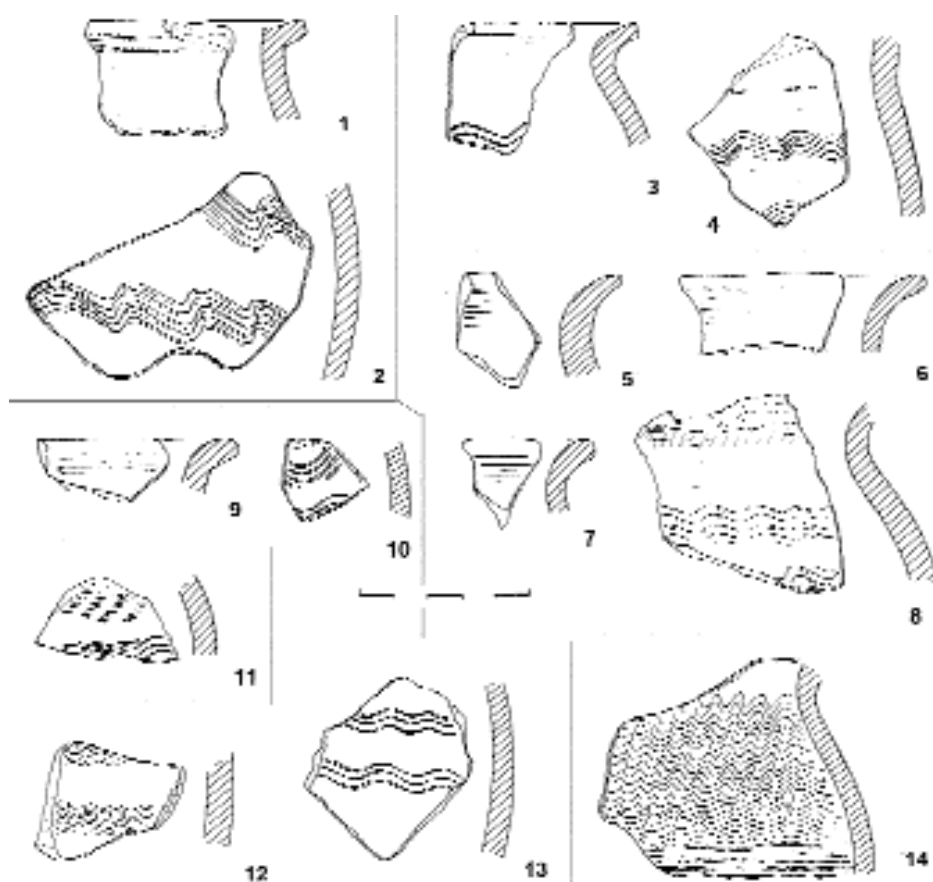
Obr. 10. Cimburk, předhradí, výzkum v l. 1989/1990. 1–14 jámový objekt 22 (srov. též obr. 9); keramika. —
 Abb. 10. Cimburk, Vorkburg, Forschung der J. 1989/1990. 1–14 Grubenobjekt 22 (vgl. auch Abb. 9); Keramik.

SONDA I/1990 NA AKROPOLI

Sonda vyměřená po zvážení údajů z Lemingerovy zprávy o výkopech v r. 1885 souběžně s vnitřní stranou střelníčního valu při severním nároží náhorní plochy vrchu Homole měla ověřit, nakolik zdejší terén poničily zemní práce při stavbě střelnice a odkopávání hlíny, rozvážené odtud v 19. století na bylanská pole. Předpokládali jsme také, že by zde mohla být zachycena stratigrafická situace, která by ukázala, ve kterých obdobích byl tento centrální areál hradiště osídlen.

Obdélná plocha 10 x 3 m, orientovaná SZ–JV. Po skrytí drnu a horní vrstvy do hl. 25 cm zúžena o 1 m, rozdělena od SZ k JV na 5 sektorů (A–E) 2 x 2 m a vybírána po mechanických vrstvách s. 25–30 cm až na rostlou skálu, tj. do hl. 110 cm na v. a 150 cm na z. konci sondy. Povrch vrstev byl dokumentován v úrovních 20/40, 50, 75, 100 a 125 cm a po vybrání 6. vrstvy, kryjící skalní podloží, zakresleny profily všech čtyř stěn.

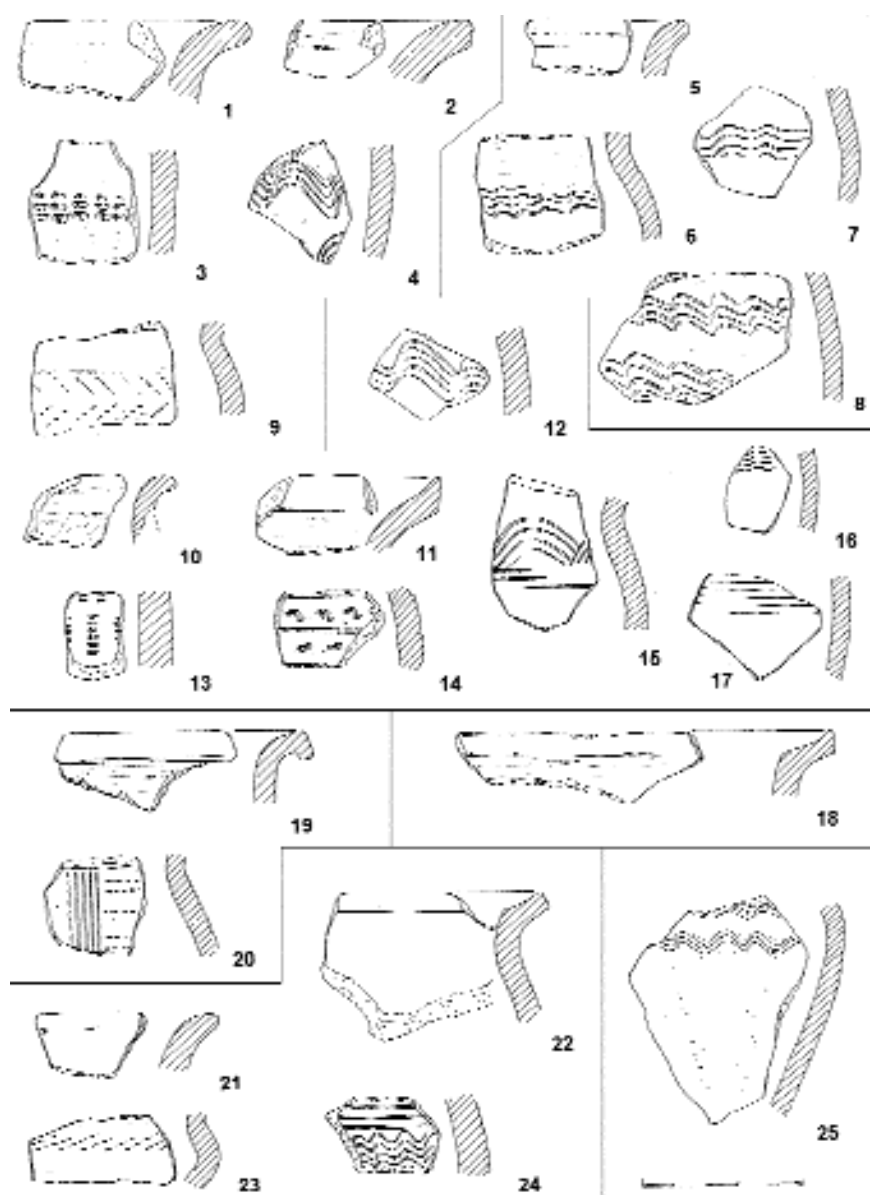
Interpretace složité situace zachycené na této vrcholové partii akropole není snadná. Ukázalo se, že toto místo sice zůstalo uchráněno od novodobých zásahů, nicméně terénní úpravy v mladším pravěku zasáhly právě tuto partii natolik, že informace o předchozích sídelních fázích (z těch zde doložen jen starší eneolit) jsou minimální. Stejně slabé stopy zde však zanechalo i raně středověké osídlení. Spodní tenká vrstva žlutavě hnědé kamenité hlíny, kryjící rozpadlou či rostlou skálu, obsahovala keramiku ze staršího a počátku středního eneolitu. Ze šesti objektů – kúlových jam a nevelkých depresí zahloubených do skalnatého podloží – náleželo pět mladšímu pravěku, šestý je patrně eneolitický. Tuto spodní vrstvu překrývalo složitě zvrstvené souvrství s neobvykle početnou keramikou z mladší až pozdní doby bronzové. Příměs jiných období v ní je slabá až stopová (E, H, HRAD).

Obr. 11. Cimburk, předhradí, výzkum v l. 1989/1990. 1–4 sonda II (1, 2 povrch sondy mezi 40. a 50. m; 3, 4 vnější eneolitický příkop obj. 45.). – 5–14 sonda IV (5–8 povrch příkopu obj. 11 mezi 11. a 17. m; 9, 10 povrch obj. 53 mezi 17. a 20. m.; 11 prostor substrukce valu obj. 12 kolem 15. m sondy; 12, 13 povrch V části sondy mezi 15. a 17. m, v. od substrukce valu obj. 12; 14 obj. 53); keramika. — Abb. 11. Cimburk, Vorburg, Forschung der J. 1989/1990. 1–4 Sonde II (1, 2 Oberfläche der Sonde zwischen dem 40. und 50. m; 3, 4 äußerer äneolith. Graben Obj. 45.). – 5–14 Sonde IV (5–8 Grabenoberfläche Obj. 11 zwischen dem 11. und 17. m; 9, 10 Oberfläche Obj. 53 zwischen dem 17. und 20. m; 11 Raum der Wallsubstruktion Obj. 12 um den 15. m der Sonde; 12, 13 Oberfläche des Ostteiles der Sonde zwischen dem 15. und 17. m., östl. der Wallsubstruktion Obj. 12; 14 Obj. 53); Keramik.

Z půdorysné situace v jednotlivých vrstvách lze soudit, že zmíněné souvrství v těchto místech přiléhalo k masivní fortifikaci, vybudované zřejmě až v průběhu štitarské sídelní fáze a sestávající z hradby s kamennou komorovou konstrukcí, končící destrukcí rozměrnější spálené stavby, patrně nárožního bastionu či věže.

Nálezy. Podíl hradištních střepů je zde v porovnání s kvantem pravěké keramiky skutečně jen stopový: 1. vrstva (hl. 25/40 cm): 42 zl. atyp., př. č. 1A/89, 1B/49, 1C/44, 1D/96, 1E/152. – 2. vrstva (hl. 50 cm): 20 zl. atyp., př. č. 2A/39, 2B/24, 2C/49, 2D/76, 2E/92. – 3. vrstva (hl. 75 cm): 1 zl. t, orn. 22, př. č. 3B/35; 1 zl. t, orn. 22–22; 1 zl. t, orn. 22; př. č. 3D/73,74; obr. 12: 25, 13: 9,10. – 4. vrstva (hl. 100 cm): 1 zl. o-pl, o. 52, orn. 22; př. č. 4B/24; obr. 13: 8. – 5. vrstva (hl. 125 cm): 0.–6. vrstva (hl. 150 cm): 0.

Obr. 12. Cimburk, předhradí a akropole, výzkum v l. 1989/1990. 1–4 sonda IV B (1, 3, 4 sz. sektor sondy, 2 řez kulturní vrstvou). – 5–18 sonda V (5, 6, 8 povrch sondy, 7 černá skvrna mezi 12. a 13. m, 9 jv. roh sondy, 10–17 objekt 69a, 18 kúl. obj. 94). – 19–24 sonda VI (19 povrch sondy, 20 prohlubeň při sz. okraji sondy, 21–24 obj. 119). – 25 sonda I/1990 na akropoli, sektor 3 D; keramika. — Abb. 12. Cimburk, Vorkburg und Akropolis, Forschung der J. 1989/1990. 1–4 Sonde IV B (1, 3, 4 nw. Sektoren des Sonde, 2 Schnitt durch die Kulturschichte). – 5–18 Sonde V (5, 6, 8 Oberfläche der Sonde, 7 schwarze Verf. zwischen dem 12. und 13. m, 9 so. Ecke der Sonde, 10–17 Objekt 69a, 18. Pfostenloch Obj. 94). – 19–24 Sonde VI (19 Oberfläche der Sonde, 20 Vertiefung am nw. Rand der Sonde, 21–24 Obj. 119). – 25 Sonde I/1990 auf der Akropolis, Sektor 3 D; Keramik.

Závěr

Dosavadní poznatky o Cimburku, známém jako pravěké a slovanské hradiště už od doby Lemingerových výkopů v r. 1885, se zprvu omezovaly jen na akropoli – vrch Homolí. Teprve sondáž E. Lehečkové v l. 1967/1968 prokázala kromě příkopu na úpatí Homole také osídlení na předhradí. Další data přinesl v tomto směru výzkum v l. 1989–1990 na ploše někdejší vojenské střelnice. Výsledkem těchto akcí je poznatek, že zdejší ostrožné hradiště bylo jak v mladším pravěku, tak poté v raném středověku dvojdielné, složené z výrazně zvýšené akropole (ca 0,5 ha) a opevněného předhradí na přilehlém plochem hřebetu ostrožny (ca 2,5 ha). Svou funkci plnilo během více období: kromě staršího a středního eneolitu (baalberský stupeň k. nálevkovitých pohárů a starší stupeň k. badenské) a pozdní doby bronzové je zde – už mnohem slaběji – doloženo osídlení z mladšího halštatu (bylanská k.), mladšího latěnu a následně i z průběhu doby hradištní. Přesto tu postrádáme ještě další období, která jsou na výšinných lokalitách středních Čech běžně přítomná – kupř. kultury lengyelskou, řivnáčskou, únětickou –, a proto je možné, že uvedená sídelní sekvence nemusí být úplná.

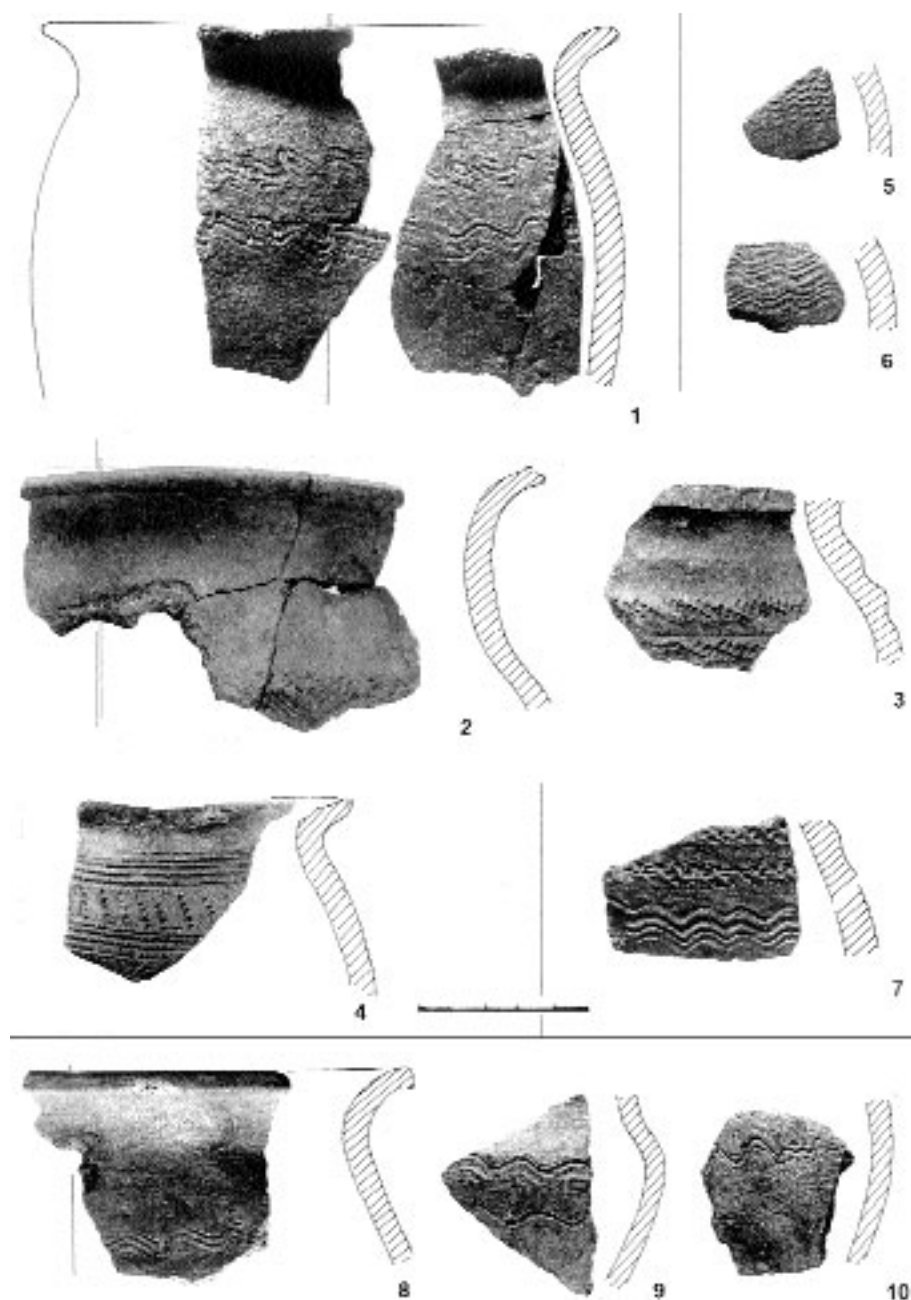
Značně omezená zůstává i znalost raně středověkého osídlení. Co se **akropole** týče, zde při výzkumu v l. 1989–1990 zachytila kontrolní sonda jen mocné souvrství z pozdní doby bronzové, překrývající slabou eneolitickou podložní vrstvou. Přítomnost raně středověkého osídlení tu dosvědčily pouze nečetné střepy staršího rázu, vesměs se hřebenovou výzdobou, ze svrchních vrstev zmíněného souvrství (obr. 12: 25; 13: 8–10).

Podstatným způsobem však tento výzkum přispěl k poznání situace na **předhradí**. Stopy sídelní aktivity – jámové objekty či rozptýlené zlomky keramiky – se tu nacházely prakticky na celé sondované ploše, tedy až do vzdálenosti ca 120 m od obvodu akropole. Převážná část je jich z prostoru mezi úpatím akropole a fortifikační linií (obr. 1), pouze jeden střep ze sondy I naznačuje, že hradištní osídlení mohlo přesahovat i na vnější, nechráněnou plochu ostrožny. Podle magnetometrické prospekce z r. 1997 se severněji od příkopu obj. 11 ukázal náznak ještě další linie, což navozuje otázku, zda také zbývající část ostrožny o ploše ca 1,5 ha nebyla ohrazena na způsob druhého, vnějšího předhradí.

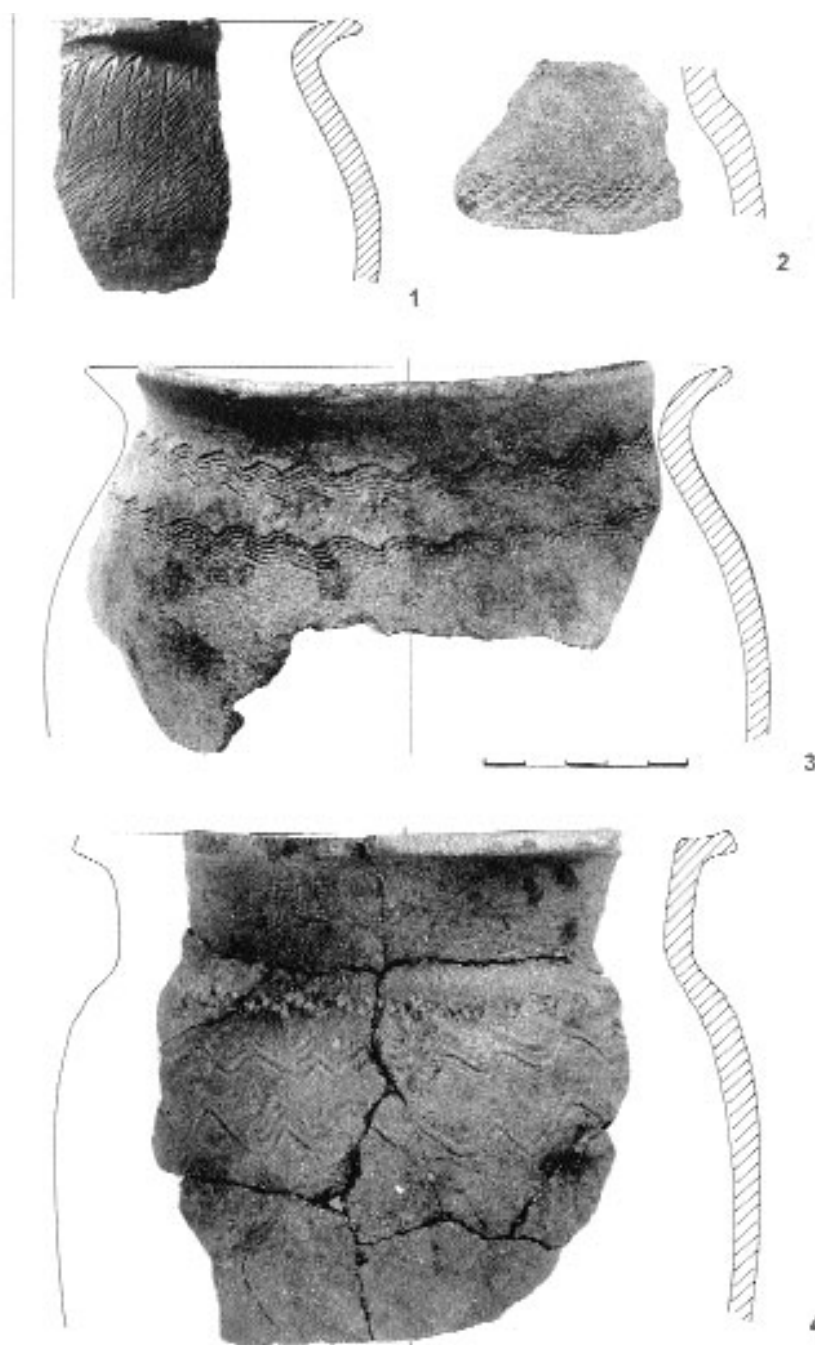
Výpověď terénních stop naznačujících existenci **zástavby** – jde o několik kúlů a 5 jámových objektů – je minimální. Z jámových objektů představují čtyři (obj. 39, 53, 119, 131) pouze nevelké mělké prohlubně, patrně spodky větších objektů neznámého tvaru i funkce, o nichž se dá s jistotou říci jen to, že nejde o obilnice. Na jistější půdu se při interpretaci dostáváme jen v případě úzce oválného objektu 22 (obr. 6C); ten je tvarem i rozměry analogický jamám s pecemi, jaké se našly kupř. v sousedních Bylanech (*Smetánka 1965*, 360, obr. 110).

Keramiky z objektů včetně střepů rozptýlených na ploše sond (obr. 9; 10; 11: 1–4, 9–14; 12: 1–24; 13: 7; 14: 1–4) datuje osídlení na této partii předhradí do starší a především pak do střední doby hradištní, ale stejně jako v materiálu z příkopu nechybí ani zde náznak mladohradištní sídelní fáze (obr. 12: 11, 14); srov. kap. 3 a tab. 1–3.

Opevnění složené z **příkopu a valu** (obj. 11, 12) chránilo předhradí na přístupné, severovýchodní straně. Probíhalo ca 100–110 m od úpatí akropole, paralelně s ním. V úseku zachyceném sondami II–IV, dlouhém 25 m, směřuje od ZSZ k VJV. Jeho průběh, jak jej na jv. straně naznačuje terénní deprese na sousedních parcelách a na sz. straně na poli

Obr. 13. Cimburk, předhradí a akropole, výzkum v l. 1989/1990. 1–4 berma příkopu obj. 62; 5, 6 příkop obj. 11; 7 eneolitický příkop obj. 45; 8–10 sonda I/1990 na akropoli, sektory 4 B (8), 3 D (9) a 3 B (10); keramika. — Abb. 13. Cimburk, Vorburg und Akropolis, Forschung der J. 1989/1990. 1–4 Grabenberme Obj. 62; 5, 6 Graben Obj. 11; 7 äneolith. Graben Obj. 45; 8–10 Sonde I/1990 auf der Akropolis, Sektoren 4 B (8), 3 D (9) und 3 B (10); Keramik.

Obr. 14. Cimburk, předhradí, výzkum v l. 1989/1990. 1 sonda IV; 2 sonda IV B; 3 sonda V, povrch; 4 obj. 119.
 — Abb. 14. Cimburk, Vorburg, Forschung der J. 1989/1990. 1 Sonde IV; 2 Sonde IV B; 3 Sonde V, Oberfläche;
 4 Obj. 119.

kat. č. 219 magnetometrická prospekce R. Křivánka (*Zápotocký 2000*, Abb. 13: Hp), je šířce obloukovitý. Celkovou délku této obranné linie, měřeno od strmé stráně nad Vrchlicí až po úžlabí na sz. stráně ostrožny, lze odhadovat na 150–180 m (obr. 1).

Příkop, resp. jeho stratigraficky mladší, raně středověká fáze, se na zkoumaných úsecích projevil jako žlabovité zahloubení se strmou vnější (severní) a šikmou vnitřní stěnou, š. od 3 do 5 m a hl. od 0,5 do 1 m. Jeho původní šířka se při mocnosti skrývky ca 1 m dá odhadnout na ca 6–7 m a hloubka na ca 1,5–2 m. Výplň měl silně kamenitou, místy až balvanovitou.

Bermu – stupňovité snížení podél vnitřní strany příkopu – jsme zachytili pouze v sondách IV – IV B.

Z tělesa **valu** se uchovala jen nejspodnější vrstva o síle 10–20 cm, hlinitá, vypálená zčásti do červené, zčásti do žlutavé barvy. Z rozptylu stop po kůlech a ležících trámech můžeme soudit, že kostru hradby tvořila roštová či komorová konstrukce ze svislých kůlů a ležících trámů, široká ca 4 m, která zanikla požárem. Ze stop po této dřevěné konstrukci se nedá říci, jakou měla formu, ani ke které stavební fázi hradby patřila. V hradištním období ji nějakým způsobem obnovili, přičemž kamenný zával ve výplni mladší (raně středověké) fáze příkopu naznačuje, že v té době byla též opatřena čelní zdí nebo zpevněna kameny.

Datování opevnění. Mezi pravěkou keramikou z příkopu prakticky chybí materiál z eneolitu a doby bronzové. Ve spodních vrstvách má silný podíl keramika halštatská (bylanská) a výrazně je zde zastoupena i keramika laténská, což naznačuje, že funkce příkopu v jeho starší fázi spadala do těchto období. Mladší fáze příkopu a berma patří podle keramiky z jejich výplně do doby hradištní (srov. kap. 3). Doba vybudování hradby se z dochovaného torza její spodní vrstvy nedá jednoznačně určit. Protože mezi nečetnými střepy (a) prakticky chyběla keramika eneolitická, laténská a hradištní, (b) počet střepů datovatelných do doby bronzové je velmi nízký, a (c) převážná část zlomků má halštatský ráz, je pravděpodobné, že se tak stalo ve stejné době, kdy byl vyhlouben příkop, tj. v průběhu osídlení předhradí bylanskou kulturou.

Pro bližší časové zařazení **raně středověké fáze** této fortifikační linie má určující význam zjištění, že berma je stratigraficky starší než hradištní příkop (obr. 5). Výstavba opevnění musela proto proběhnout nejméně ve dvou fázích, přičemž berma přináležela k hypotetické starší stavební fázi, předcházející vyhloubení hradištního příkopu. Tomu odpovídá i složení keramiky z výplně bermy (tab. 3), která je z části starohradištní, zčásti středohradištní (obr. 8: 20–24, 13: 1–4). Příkop, stratigraficky mladší než berma, tedy představuje mladší, resp. poslední fázi raně středověkého opevnění cimberského předhradí. Keramika z něho (tab. 3) je převahou středohradištní, nicméně střepy s okraji typu o. 61 a s výzdobou husté šroubovice (obr. 7: 11–13; 8: 9,15) z 1. a 2. vrstvy naznačují, že mohl být funkční ještě v mladohradištním období. Naopak zase podíl starohradištní keramiky ve vrstvě kryjící bermu naznačuje, že k první stavbě raně středověkého opevnění, resp. k rekonstrukci pravěké fortifikace mohlo dojít již ve starší době hradištní.

Otevřenou otázkou je interpretace **žlabů** obj. 55, 56, 63 a 65 ze sond IV, IV A a IV C. Na směr všech tří fortifikačních linií zjištěných na předhradí (dvojice eneolitických příkopů, palisády obj. 25 a příkopu s valem obj. 11, 12) jsou tyto žlaby zčásti kolmé, zčásti šikmé, a jejich účel musel proto být jiný než obranný. U prvního žlabu, směru SV–JZ, odkrytého v délce 25 m a pokračujícího na obou stranách dále, by v úvahu přicházela možnost, zda nejde o jednu ze stran ohrazení dvorce, jaké jsou už známé z předhradí více slovanských

hradišť (kupř. Šolle 1984, 157, obr. 66; Sláma 1986, 19). Na tento žlab pravouhle navazující žlábek 56, eventuálně i žlábký 63, 65, by pak mohly souviset s vnitřní zástavbou. Datování všech těchto žlabovitých objektů je ale sporné, protože ve výplni prvních dvou se našly pouze střepy z ml. pravěku, převážně halštatské, a zbývající dva jsou až na 2 zl. středověké bez nálezů.

2. HRADIŠTĚ SIÓN

Asi 5,5 km na JZ od cimburského hradiště, též při Vrchlici, ale na jejím pravém, východním břehu a v poloze mnohem méně nápadné, leží proti osaměle stojícímu gotickému kostelu sv. Ondřeje hradiště Sión u Chlístovic. Situované je na ploché ostrožně o rozloze ca 1 ha, na jejímž skalnatém konci stával hrad husitského hejtmana Jana Roháče z Dubé (popis polohy srov. Sedláček 1900, 135; Janská 1965, 16). Tragický osud hradu a jeho majitele, jak se odrazil v pověstech a historickém povědomí, způsobil, že se hradní zřícenina i poté, co ji majitel malešovského panství i obyvatelé z okolí z větší části rozebrali na stavební kámen, stala trvale předmětem zájmu veřejnosti, hledačů pokladů i sběratelů (Beneš 1878, 208); srov. výčet nálezů, které se dochovaly ze sběrů a amatérských výkopů, z nichž poslední podniklo kutnohorské muzeum při pětistém výročí dobytí hradu v r. 1937 (Janská 1965, 17).

Systematický výzkum Vojenského historického muzea v l. 1961–1964, vedený E. Janskou, měl za úkol odhalit především půdorys hradu. Pouze v závěrečné sezóně bylo sondováno také na předhradí. Pro naše téma je zajímavou okolností, že k výzkumu se přistupovalo s přesvědčením, že jde o krátkodobou lokalitu, která mj. slibuje poskytnout s přesností na desetiletí datovaný soubor středověké hmotné kultury (počátek stavby hradu se zpravidla klade do let 1426–1427, dobyt byl v září r. 1437). Avšak už ve zprávách komisi o sezónách 1961 a 1964 je hlášen objev staršího, předhusitského osídlení ostrožny (A. Hejna, zpráva č.j. 3365/61; M. Richter, zpráva č.j. 6008/64 v archivu ARÚ), který mj. dává po děle než sto letech za pravdu J. Kalouskovi (1856–1857, 367), podle něhož „kdo by nevěděl, že tu stál Sión, mohl by podle nynějšího pohledu velice snadno se mýlit a vyhlásit hradiště za předhistorickou ohradu“.

O **čelní partii ostrožny**, kde stával Roháčův Sión, se ve zprávě komise z r. 1961 dočteme, že „vpravo od brány ... v nejspodnější úrovni pod zdíkem zjištěna intaktní sídlištní vrstva s mladohradištními nálezy“, a také že „nelze vyloučit, že jedna z odkrytých zdí by mohla patřit slovanské fázi osídlení“. Stejně tak E. Janská (1963, 246) už v informaci o prvních dvou sezónách uvádí, že hrad byl vybudován „na místě staršího hradištního osídlení, které však bylo stavbou hradu zcela zničeno“, takže jeho existenci dokládají „jen náhodné ojedinělé nálezy zlomků keramiky, které jsou zamíchány do materiálu 15. století“. Podobně i ve studii, ve které souhrnně informuje o výsledcích svého výzkumu, autorka uvádí, že „v prostoru hradu jsme nacházeli hradištní střepy pouze ojediněle“ (Janská 1965, 26). Popisuje zde také situaci týkající se stáří příkopu mezi vnitřním hradem a předhradím, která má pro historii lokality klíčový význam. Při sondáži v poslední sezóně v r. 1964 se totiž zjistilo, že příkop byl vyhlouben „dávno předtím, než Roháč zahájil stavbu hradu“. Dokladem toho je také vztah hradební zdi a příkopu, který „v místech, kde se zeď od jeho průběhu odchylovala, nebyl při stavbě hradu ani obnoven. Proto jsme v jeho zásepu zde

našli pouze zlomky keramiky hradištní.“ (*Janská 1965, 23*). Že během stavby hradu muselo dojít ke značnému porušení starší situace, je zřejmé i z posudku kutnohorských geologů V. Hoffmana a Z. Trdličky, podle nichž byl při této příležitosti založen na z. okraji ostrožny lom, odkud se kámen hned používal ke zdění (*Janská 1965, 24*).

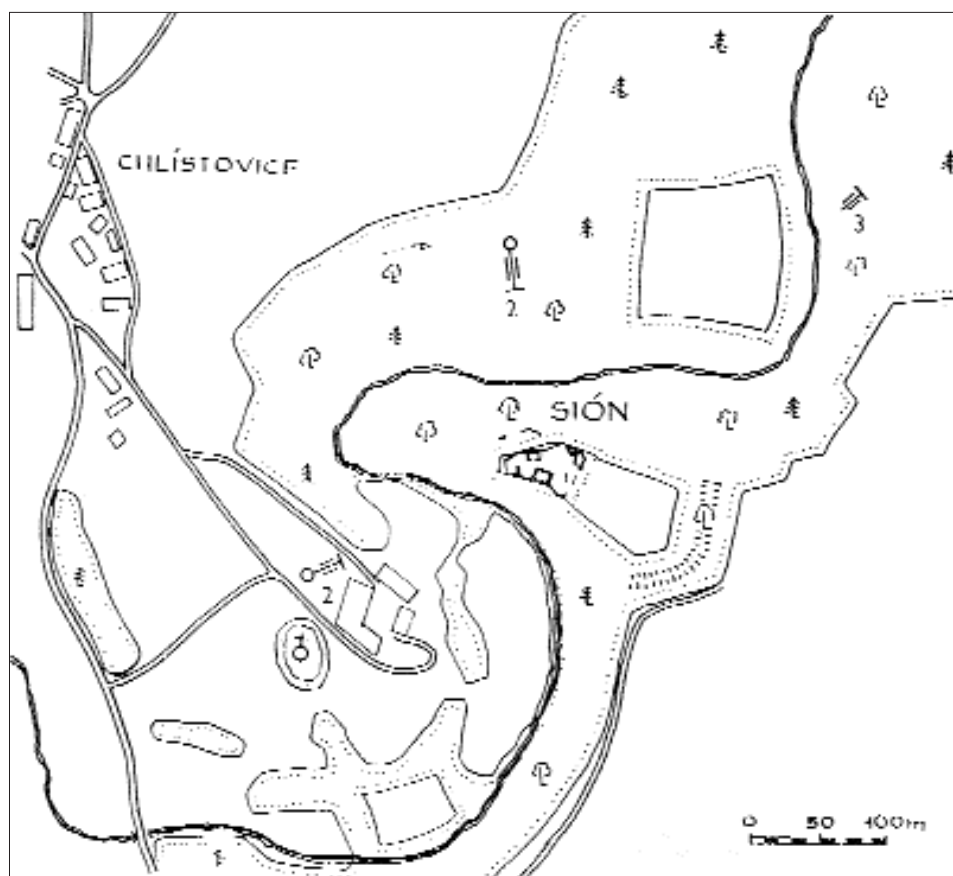
O **předhradí** zkoumaném během poslední sezóny konstatovala výše citovaná zpráva komise, že v sondách „mělce pod povrchem vystupuje skalní podloží. Ojedinele se vyskytují hradištní střepy a byl zachycen mělce zahloubený objekt s hradištní keramikou. Stratigrafie řezu obvodovým valem se zdá nasvědčovat slovanskému období. Na jednom místě bylo valové těleso staršího náspu využito pro fortifikační lehkou stavbu v 15. století“. Podle *E. Janské (1965, 25)* zde „sondy vedené po celé ploše ... neodkryly ani jeden doklad souvislého osídlení tohoto prostoru v 15. století“. V kulturní vrstvě o síle pouhých 10–20 cm kryjící písčité podloží se „jen ojedinele objevily střepy shodné s těmi, na jaké se často přišlo ve vnitřním hradě ... roztroušené mezi střepy staršího hradištního osídlení“, přičemž o těchto „hradních“ střepích autorka uvažuje, že se sem dostaly nejspíše náhodně. Naopak se zde našlo „mnoho dokladů toho, že tento prostor byl soustavně osídlen ve starohradištním období. Na základě předběžného zpracování této části naleznů určujeme totiž převahu nalezených střepů do staršího hradištního období. Mimo jiné našli jsme i jámu s keramikou tohoto období; v tuto dobu byl tedy zřejmě prostor tzv. předhradí soustavně osídlen“. Stejný výsledek přinesl průřez valem na obvodu hradu. „I tyto valy vznikly dávno před husitským hradem a při jeho stavbě nebyly patrně zvyšovány ani jinak upravovány. Také val a příkop, kterým byl celý ostroh na jv. oddělen od planiny, byl vybudován dávno před založením hradu a patřil k onomu slovanskému hradišti.“ (*Janská 1965, 25*). Autorka proto dospěla k názoru, že předhradí k hradu nepatřilo. „Na tomto prostoru bylo slovanské hradiště (předběžně je klademe do starší doby hradištní), které zabíralo buď právě jen prostor toho, co jsme dosud považovali za předhradí hradu Siónu, nebo snad celý předpokládaný prostor hradu, ač potom bychom museli uvažovat o tom, proč zde byl, ve středu hradiště, hlouben příkop (který jsme až dosud nazývali příkopem mezi vnitřním hradem a předhradím).“

Objev slovanského hradiště na zdejší ostrožně je bezesporu významným přínosem výzkumu v l. 1961–1964, byť se terénní poznatky ukazují jako značně kusé. Nejistota, daná rozporem mezi údaji v předběžných zprávách a jednoznačným zařazením do starší doby hradištní v literatuře (srov. níže), panuje i v jeho dataci. V tomto směru nabízí jistotu, i když jen omezenou pomoc raně středověká keramika nalezená během výzkumu.

Raně středověká keramika z výzkumu v l. 1961–1964

Keramické nálezy z hradu a předhradí byly po skončení výzkumu předány do muzea v Kutné Hoře, bohužel však bez nálezových údajů, tedy jako jeden soubor. Ten byl před inventarizací rozdělen na dvě části – na keramiku raně a vrcholně středověkou. V r. 1990 jsem v návaznosti na tehdy probíhající výzkum na Cimburku mohl díky dr. J. Valentové z OM v Kutné Hoře prvý z obou souborů zpracovat, přičemž prvotním cílem bylo získat kontrolní vzorek pro zpřesnění datace cimberského materiálu. Až dodatečně, po jeho vyhodnocení a po konfrontaci s písemnými zprávami, se ukázalo, že má také co říci k historii siónské ostrožny.

Soubor raně středověké keramiky, relativně bohatý (tab. 1), sestává kromě dvou větších fragmentů výlučně z jednotlivých zlomků. Kromě okrajových a všech zdobených jsme do soupisu zahrnuli ještě zlom-

Obr. 15. Chlístovice – SiÓN. Plán hradiště (hradu a ohrazeného předhradí) s okolím podle E. Janské (1963, obr. 78). – Abb. 15. Chlístovice – SiÓN. Plan der Befestigungsanlage (Bereich der Burg und der eingegrenzten Vorburg) mit der Umgebung nach E. Janská (1963, Abb. 78).

ky den, ne však střepy atypické. Popsány jsou stejným způsobem jako keramika z Cimburku. Jejich rozbor a datování jsou podány v kap. 3.

Nádoby – části

Hrnec – část (3 zl. o–h, 28 zl. h–t), o. 1, orn. 33– 3x 11–22–11, o–dm. ca 200, zach. v. 120 mm, obr. 16: 1; dto (2 zl. o–d), o. 31, orn. 339, o–dm. 120, v. 95 mm, obr. 16: 2.

Okraje – zlomky

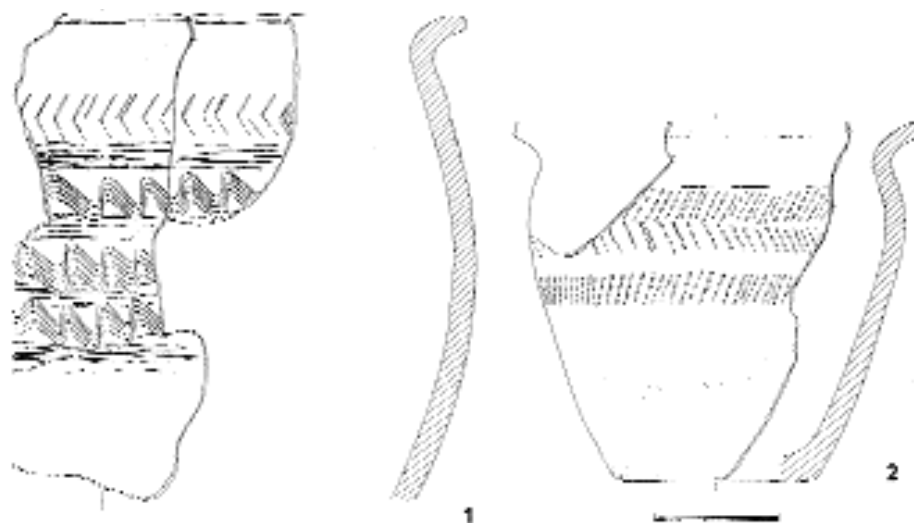
Hrnce

Typ o. 1 – oblé: orn. 21: 1zl., obr. 17: 2; orn. 82/71: 1 zl., obr. 18: 15; orn. 31–22–22: 1 zl., obr. 17: 6; orn. x: 31 zl.

Typ o. 2 – hrotité: orn. x: 1 zl. obr. 17: 1.

Typ o. 3 – seříznuté. Var. o. 31: orn. 32: 2 zl., obr. 17: 3; orn. 339: 2 zl., obr. 16: 2; orn. 81/32: 1 zl., obr. 17: 8; orn. x: 80 zl., obr. 17: 4. – Var. o. 32: orn. 3 x 81/42–42: 2 zl. obr. 18: 13; orn. 82: obr. 18: 14.

Typ o. 4 – prožlabené. Var. o. 41: orn. 325: 1 zl., obr. 17: 9; orn. 32–21: 1 zl., obr. 17: 7; orn. 81: 2, zl. obr. 17: 5; orn. 81/32: 9 zl., obr. 17: 10.13; orn. x: 30 zl.

Obr. 16. Chlístovice, hradiště Sión. Keramika. — Abb. 16. Chlístovice, Befestigungsanlage Sión. Keramik.

Typ o. 5 – přehnuté. Var. o. 54: orn. x: 1 zl. – zásobnice, obr. 19: 26.

Typ o. 6 – nízce římsovitě. Var. o. 61: orn. 63/76: 2 zl., obr. 19: 24; orn. 76–53: 2 zl., obr. 19: 23; orn. x: 2 zl., obr. 19: 1. – Var. o. 63: orn. x: 2 zl., obr. 19: 15. – Var. o. 64: orn. x: 3 zl., obr. 19: 8.

Typ o. 7 – vytažené, oblé. Var. o. 71: orn. 53/62: 1 zl., obr. 19: 22; orn. x: 5 zl., obr. 19: 2. – Var. o. 72: orn. x: 7 zl., obr. 19: 3. – Var. o. 73: orn. x: 1 zl., obr. 19: 6. – Var. o. 74: orn. 76–53: zl., obr. 19: 25; orn. x: 10 zl., obr. 19: 7.9–11. – Var. o. 75: orn. x: 10 zl. obr. 19: 12–14.16.17. – Var. o. 76: orn. x: 5 zl., obr. 19: 5. – Var. o. 77: orn. x: 2 zl.

Typ 8 – vytažené, hráněné. Var. o. 81: orn. x: 3 zl., obr. 19: 18. – Typ o. 82: orn. x: 3 zl., obr. 19: 19.20.

Typ 9 – kalichovitě. Var. o. 91: orn. 53: 1 zl., obr. 20: 11; orn. x: 12 zl., obr. 20: 1–4. – Var. o. 92: orn. 76: 2 zl., obr. 20: 10.12; orn. x: 1 zl. – Var. o. 93: orn. x: 6 zl. obr. 19: 21, 20: 5. – Var. o. 94: orn. 52: 2 zl., obr. 20: 13; orn. x: 9 zl., obr. 19: 4, 20: 7.8. – Var. o. 95: orn. x: 6 zl., obr. 20: 6.9.

Zásobnice

Typ o. Z 1: orn. x: 1 zl., obr. 20: 15. – Typ o. Z 2: orn. x: 1 zl., obr. 20: 14. – Typ o. Z 3: orn. x: 1 zl., obr. 20: 16. – Srov. též hrnce, var. o. 54

Mísy

Typ o. M 1: orn. x: 3 zl., obr. 20: 20. – Typ o. M 2: orn. x: 2 zl., obr. 20: 21.

Poklice

Typ o. P 1: orn. x: 3 zl., obr. 21: 6. – Typ o. P 2: orn. x: 1 zl., – Typ o. P 3: orn. x: 2 zl., obr. 20: 26. – Typ o. P 4: orn. x: 24 zl., obr. 20: 27–30, 21: 7. – Typ o. P 5: orn. x: 18 zl., obr. 20: 31.

Zdobené zlomky (bez okrajů)

Orn. prvky č. dle obr. 23 (zápis odpovídá jejich seřazení na hrdle a výduti odzhora dolů).

11: 12 zl.; 11–32: 5 zl.

21: 12 zl.; 215: 6 zl.; 21–32: 1 zl.; 22: 36 zl.; 225: 3 zl.; 22–11: 1 zl., obr. 18: 4; 23: 6 zl.; 23–11: 11 zl.

32: 35 zl.; 32–21: 3 zl.; 32–22: 6 zl.; 325–22: 7 zl., obr. 17: 20; 33: 12 zl., obr. 18: 8; 335: 36 zl., obr. 18: 5; 33–22: 4 zl.

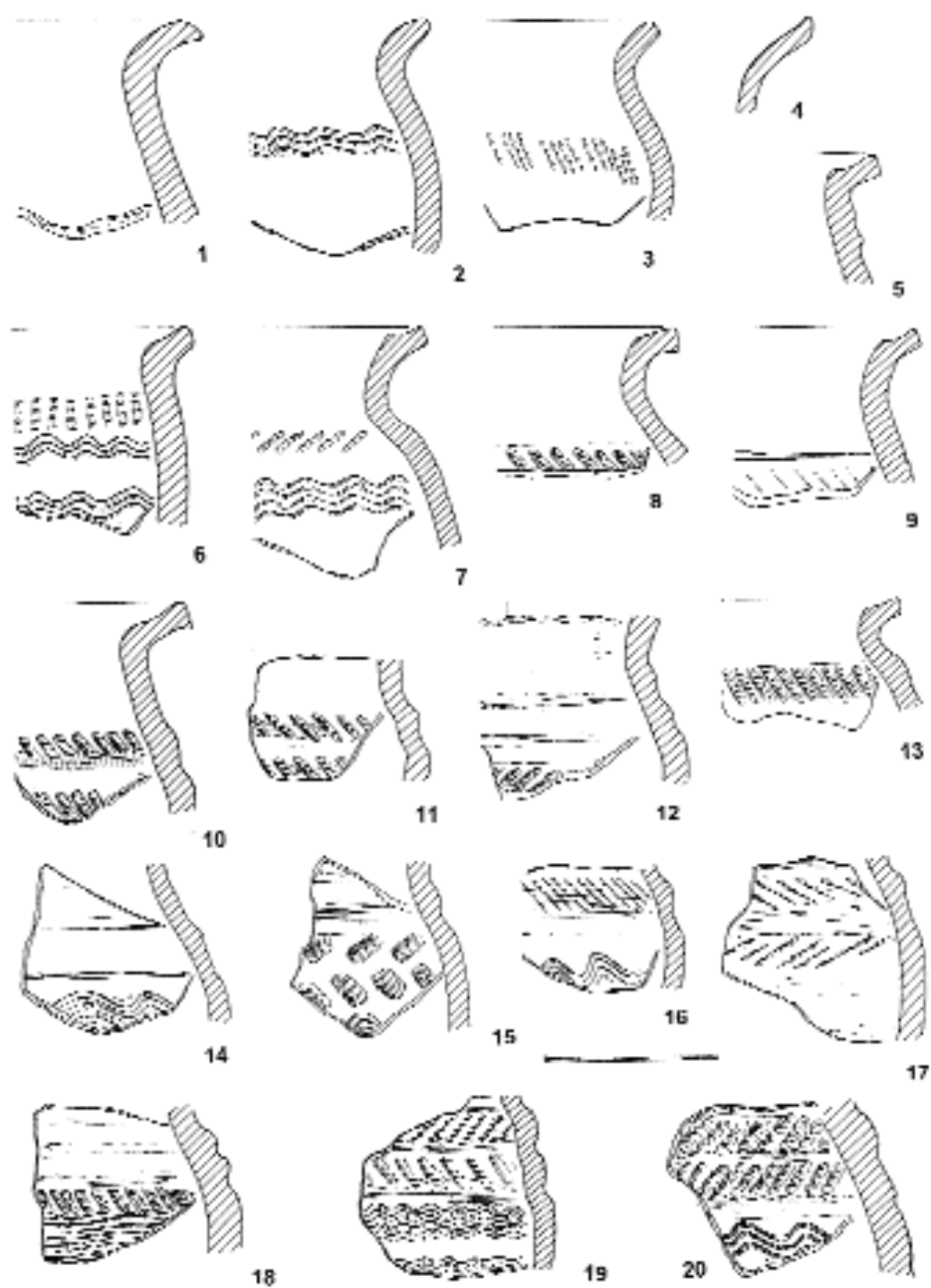
42: 5 zl., obr. 18: 2.3; 425: 1 zl., obr. 18: 1; 42–11–22: 1 zl., obr. 18: 6; 435–21–21: 1 zl., obr. 17: 19.

51–62: 5 zl.; 52: 33 zl., obr. 19: 32; 52–62: 5 zl.; 52–63: 3 zl.; 53: 152 zl.; 53–62: 1 zl.

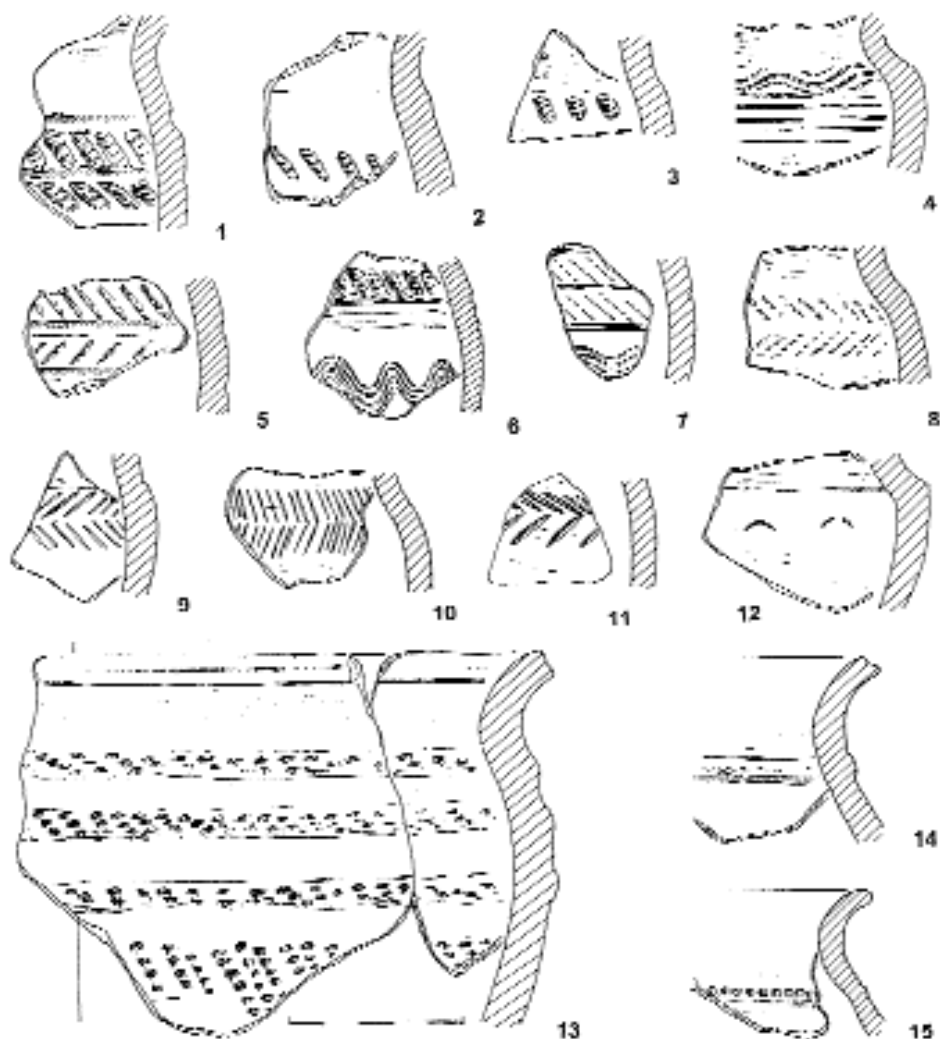
61: 4 zl.; 61–53: 3 zl.; 62: 8 zl., obr. 19: 27, 20: 17; 63: 7 zl.

71: 1 zl.; 72–52: 2 zl., obr. 19: 29; 72–62: 2 zl., obr. 19: 33; 76: 25 zl.; 76–22: 1 zl.; 76–52: 2 zl., obr.

Obr. 17. Chlístovice, hradiště Sión. Keramika. — Abb. 17. Chlístovice, Befestigungsanlage Sión. Keramik.

Obr. 18. Chlístovice, hradiště Sión. Keramika. — Abb. 17. Chlístovice, Befestigungsanlage Sión. Keramik.

20: 19; 76–53: 14 zl., obr. 19: 30; 77: 1 zl., vpichy horiz., řídce kladené, obr. 18: 12; 77–53: 1 zl., obr. 19: 31; 78: 8 zl., obr. 18: 9–11; 78–51: 2 zl.

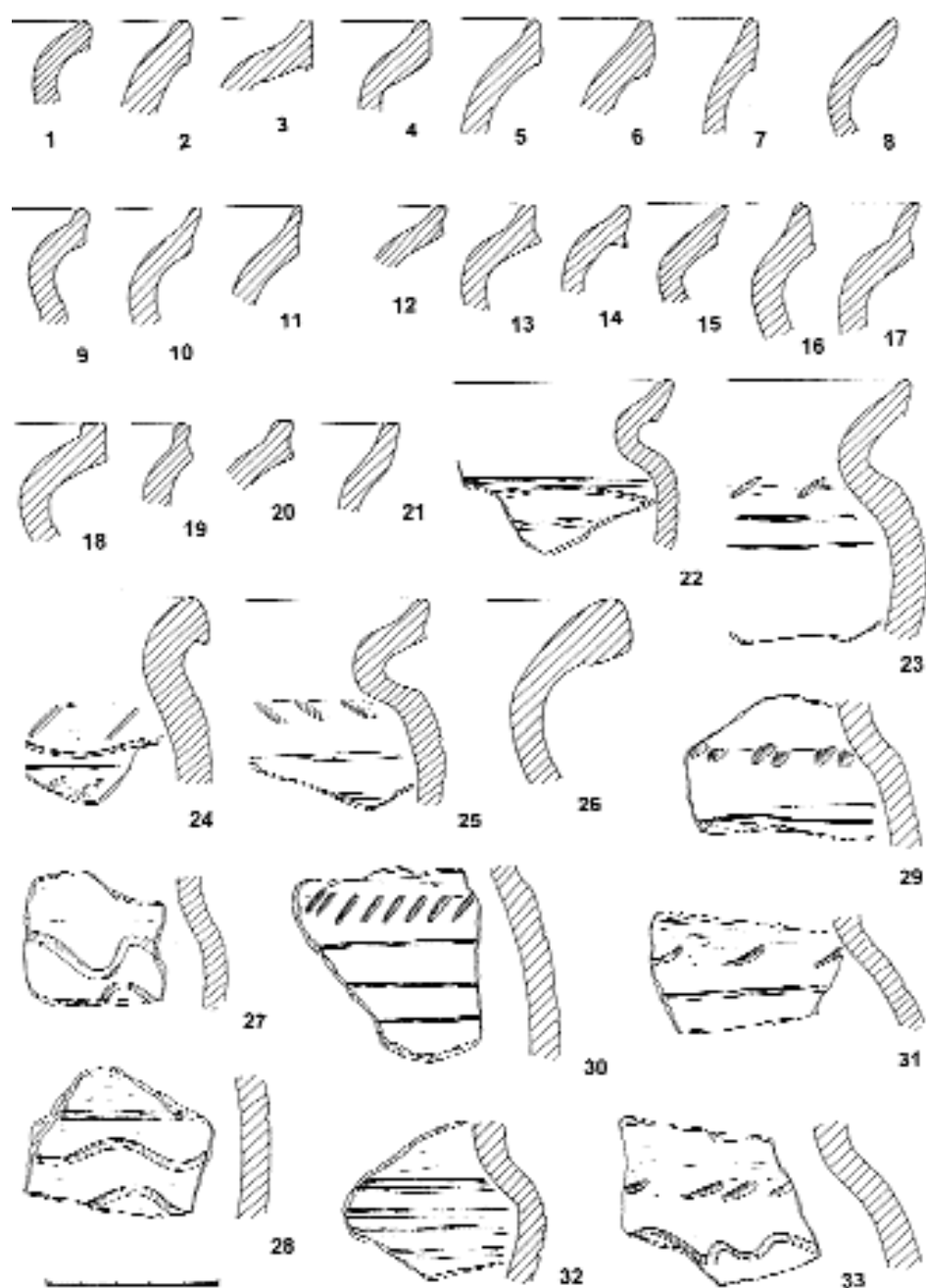
81/32: 16 zl., obr. 17: 11; 81–32: 5 zl., obr. 17: 12; 81–32–22: 1 zl., obr. 17: 16; 81–32–23: 1 zl., obr. 17: 18; 81–33: 1 zl., obr. 17: 17; 81–43–22: 1 zl., obr. 17: 15; 81–62: 1 zl., obr. 17: 14; 83: 1 zl., obr. 20: 18.

Tuhvá keramika raně (?) středověkého rázu

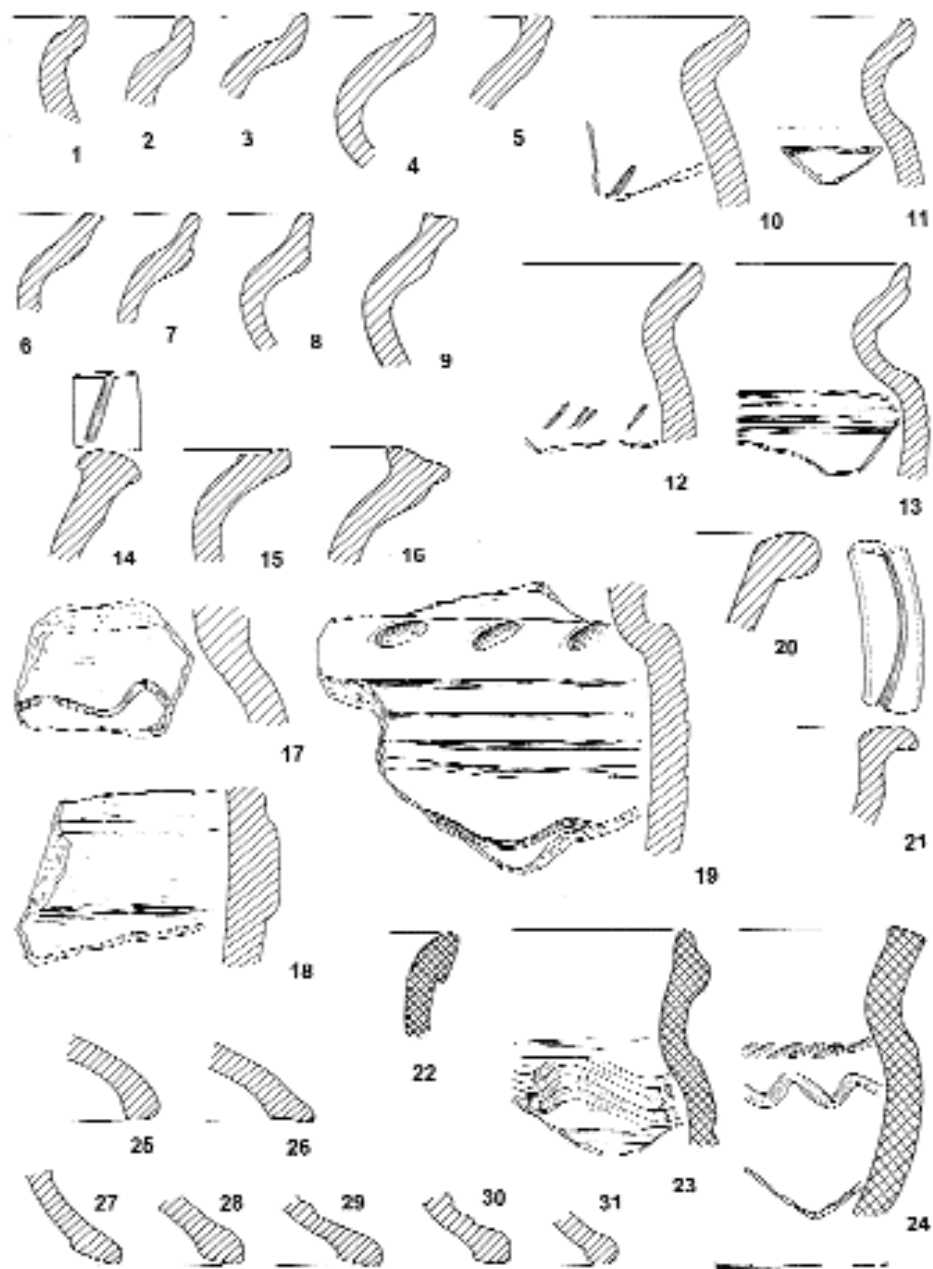
1 zl. o–sp, o. 31, orn. 76–61, obr. 20–24; 1 zl. o–h, o. 61, obr. 20: 22; 1 zl. o–vd, o. 94, orn. 235, obr. 20: 23; 2 zl. atypické.

Dna

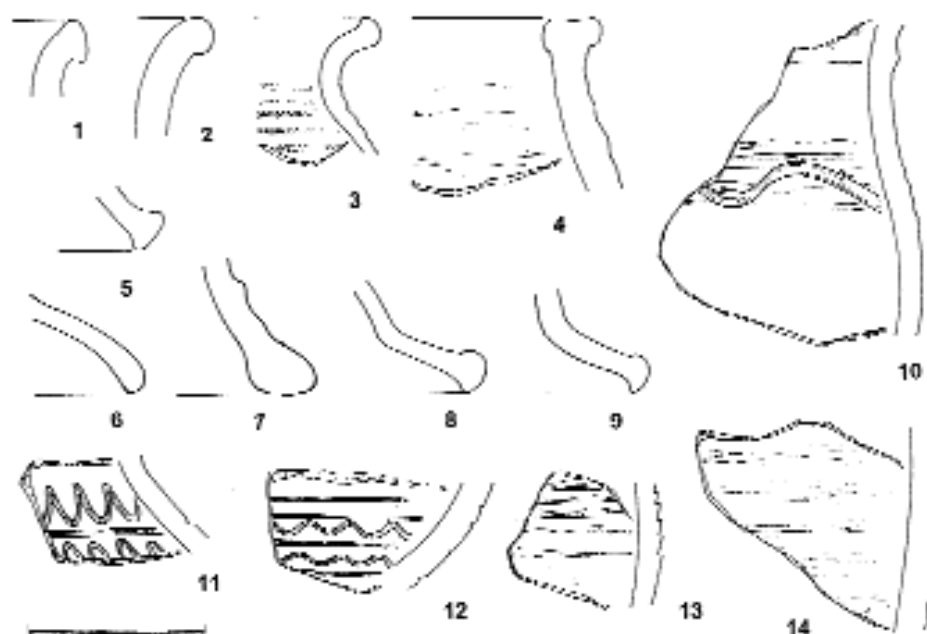
284 zl. t–d, d. z plochých den (= d. 1); část – ca 2/3 (2 zl.) plochého dna s výrazným otiskem dřevěné desky kruhu; 4 zl. t–d. s obvodem zesíleným (= d. 2).

Obr. 19. Chlístovice, hradiště Sión. Keramika. — Abb. 17. Chlístovice, Befestigungsanlage Sión. Keramik.

Obr. 20. Chlístovice, hradiště Sión. Keramika (č. 22–24 tuhová keramika). — Abb. 20. Chlístovice, Befestigungsanlage Sión. Keramik (Nr. 22–24 graphitierte Keramik).

Obr. 21. Chlístovice, hradiště Sión. „Světla“ keramika 13.–14.(?) století. — Abb. 21. Chlístovice, Befestigungsanlage Sión. „Helle“ Keramik des 13.–14.(?) Jahrhunderts.

Hradiště – Hrádek – Sión

Dosavadní názory na stáří předhusitského osídlení ostrožny se, jak už řečeno, různí. Sama vedoucí výzkumu a autorka studie o Siónu *E. Janská (1965)* hovořila buď jen obecně o době hradištní – když komentovala situace v prostoru hradu, nebo – v případě předhradí – konkrétněji o starohradištním období. A. Hejna, náš přední odborník na danou problematiku, který se s materiálem zřejmě seznámil během komise, psal ale v koreferentské zprávě za r. 1961 zcela jasně o „intaktní sídlištní vrstvě s mladohradištními nálezy“. Konečně také *E. Janská (1969)* končila o několik let později, patrně poté, co se blíže seznámila se zdejší keramikou, souhrnnou informací o výzkumu větou: „Výstavbou hradu zničeno starší hradiště – ojedinělé nálezy středo– až mladohradištní keramiky.“ Přes tyto nesrovnalosti se v literatuře prosadilo prvotní datování do staršího úseku doby hradištní (kupř. *Turek 1970, 127; Sláma 1986, 71; 1992, 173; Bubeník 1997, 22*).

Rozbor keramiky (kap. 3) naopak dokládá, že osídlení ostrožny bylo dlouhodobé. Snížená výpovědní hodnota keramických nálezů, daná tím, že byly do muzea předány bez lokalizace, však neumožňuje datovat jednotlivé partie ostrožny (akropoli, příkop, předhradí). Můžeme se – s ohledem na zmínky ze zpráv koreferentů a ze studie *E. Janské* – jen domnívat, že keramika staršího rázu pochází převážně z předhradí, zatímco keramika mlado– a pozdně hradištní zase především (či výlučně ?) z části ostrožny zabrané Roháčovým hradem, jakož i z příkopu oddělujícího hrad od předhradí. Původní názor *E. Janské*, že Roháčův hrad byl postaven na části slovanského hradiště, je jistě správný, nestalo se tak ale na

místě „dávno již opuštěném“. V nálezovém souboru má kromě staro– a středohradištní keramiky výrazný podíl i mlado– a pozdně hradištní zboží z ca 10./11.–12./13. století. A pokud zde analýza vrcholně středověkých nálezů doloží také keramiku 14. století – a to se s ohledem na níže uvedené skutečnosti zdá velmi pravděpodobné, pak mezera mezi předhusitským osídlením ostrožny a stavbou Roháčova hradu prakticky zmizí – což překvapivě souhlasí se závěry, k nimž dospěl ve studii o „hradech husitské revoluce“ *J. Čechura (1982)*. Musíme jen předeslat, že určitá pozorování během výzkumu přivedla už *E. Janskou (1965, 63, 69)* k názoru, že Roháčův hrad, „překvapivě malý a nevalně opevněný“ a bez hospodářského zázemí, byl původně vybudován v letech 1426/1427 jako panské sídlo a centrum nevelkého Roháčova panství, a že symbolického jména „Sión“ se mu dostalo až po lipanské bitvě, zatímco jeho původní název zněl Hrádek. V souladu s tím *E. Janská (1965, 49)* také datovala celý nálezový fond z výzkumu do 20.–30. let 15. století, i když ji zároveň určité terénní poznatky, jako odlišné druhy zdiva, přestavby a přístavby, vedly k uznání jisté déledobosti hradní stavby. *J. Čechura (1982)* pokročil v tomto směru dále, když na základě písemných pramenů dovedl, že Sión nejen že nebyl zbudován na „zeleňém drnu“, ale že se tak stalo na místě staršího opevněného sídla, centra nevelké državy pražské kapituly, zvaného Hrádek. Navíc vyslovil názor, který konvenuje archeologické dataci, a sice, že tento Hrádek byl – s ohledem na vazbu s kostelem sv. Ondřeje – původně šlechtickým sídlem, přešlým do církevních rukou až někdy před polovinou 14. století.²

Z konfrontace pramenů obou disciplín tedy vyplývá, že na místě slovanského hradiště, s doklady osídlení ze starší, střední a mladší doby hradištní, stávalo později, jistě už ve 12. století, feudální sídlo, již tehdy snad zvané „Hrádek“. To se později stalo správním centrem nevelkého církevního panství, aby poté, co se jej na počátku husitské revoluce zmocnil Jan Roháč z Dubé, bylo přebudováno a následně i přejmenováno na hrad Sión.

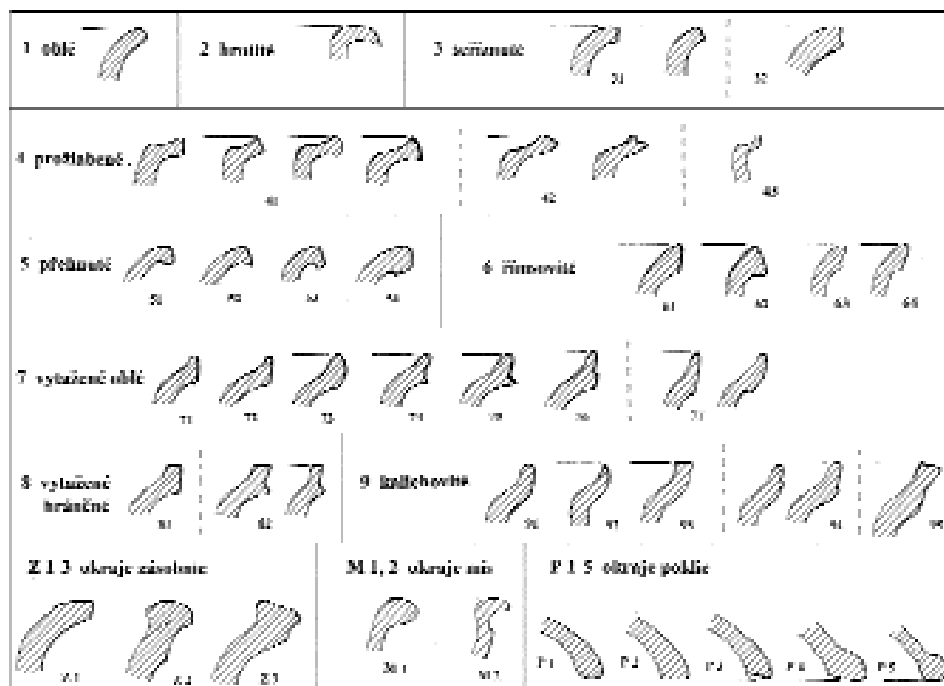
3. KERAMIKA Z CIMBURKU A SIÓNU

Z **technologického** hlediska je keramika z obou hradišť shodná jako na soudobých lokalitách zdejšího kraje, tj. vyrobená z hlíny ostřené jemným pískem s větší či menší příměsí slídy a vypálená častěji do červenavě hnědých než šedých tónů (srov. kupř. *Jiráň – Rulf – Valentová 1987, 91*). Protože síla a vypálení střepu, jakož i úprava povrchu se stopami obtáčení, ji dovolují spolehlivě odlišit od pravěké keramiky, je možné ji na Cimburku vytřídit z masy starších nálezů, a to včetně atypických zlomků. Dá se zde proto určit obecná **struktura souboru** (srov. tab. 1), daná poměrem: 8 % zl. okrajů (z toho 2,3 % zdobených) – 18 % zl. t. zdobených – 74 % atypických, což znamená, že zhruba každý desátý střep je z okraje, každý pátý je zdobený a zbývající tři čtvrtiny jsou atypické.

Kromě běžného zboží je ze Siónu též 5 zlomků **tuhové keramiky**: dva (obr. 20: 22, 24) jsou z hrnců profilací i výzdobou pozdně hradištních, třetí, s kombinací žlábkové šroubo-

² Jinou polohou zvažovanou při lokalizaci Hrádku je návrší naproti Siónu, na protilehlém břehu Vrchlice, s osaměle stojícím gotickým farním kostelem sv. Ondřeje; ten se nazýval „na Hrádku“ a jeho podací právo náleželo, stejně jako ves Chlístovice, pražské kapitule (*Čechura 1982, 155*). Údaje, že jde o kostel původně opevněný nebo „samostatně opevněnou plebánií Hrádek“ (*Sedláček 1900, 135; Turek 1970, 127*) či že stojí „na bývalém hradišti, proto zván Hrádek“ (*Poche et al. 1982, 488*), jsou málo pravděpodobné, už s ohledem na ráz polohy a na negativní výsledek sondáže, kterou zde v závěrečném roce výzkumu na Siónu provedla E. Janská.

Okraje nádob (o.) – typy a varianty:

Obr. 22. Hradiště Cimburk a Sión. Raně středověká keramika – okraje nádob (o.), typy. — Abb. 22. Befestigungsanlagen Cimburk und Sión. Frühmittelalterliche Keramik – Gefäßränder (o.), Typen.

vice (?) a hřebenové vlnice (obr. 20: 23), se typologicky zdá starší. Stopová přítomnost této keramické třídy je zaznamenána už v mladším kouřimském horizontu (Šolle 1972, 162) a v regionu trvá až do pozdně hradištního období (Charvátová – Valentová – Charvát 1985, 130, 142).

Z tvarů nádob se na Cimburku dají identifikovat pouze hrnce, podle měřitelných okrajů většinou střední velikosti, s průměrem okraje ca 18–24 cm; menší (obr. 12: 19) či větší (obr. 12: 18) jsou výjimkou. Jen jeden či dva zlomky pocházejí podle profilace z mís (obr. 12: 23, eventuálně i 7: 15). Stejně je tomu i ve starším materiálu ze Siónu (též zde je výjimkou větší hrnc s o–dm. ca 30 cm: obr. 16: 1), v mladší skupině hradištní tradice tu kromě hrnců vystupují i zásobnice, mísy a poklice (obr. 20: 14–21, 25–31; obr. 22, okraje Z, M, P).

Dna nádob, dochovaná většinou jen v drobných zlomcích, jsou plochá či slabě konkávně prohnutá, s obvodovým ozubem či bez něj, neodsazená. Jeden fragment ze Siónu nese výrazný otisk dřevěné desky kruhu. Chybí jak středové otisky osy kruhu, tak tzv. hrnčířské značky, které se v této části země objevují až od mladšího kouřimského horizontu III B (Šolle 1972, 163).

Statistické vyhodnocení keramiky dává především názornou představu o podstatném rozdílu v délce osídlení obou hradišť. Podle grafu obr. 24 v materiálu z Cimburku naprosto převažují okraje typu o. 1–4, vázané zde výlučně na hřebenovou výzdobu, a tedy

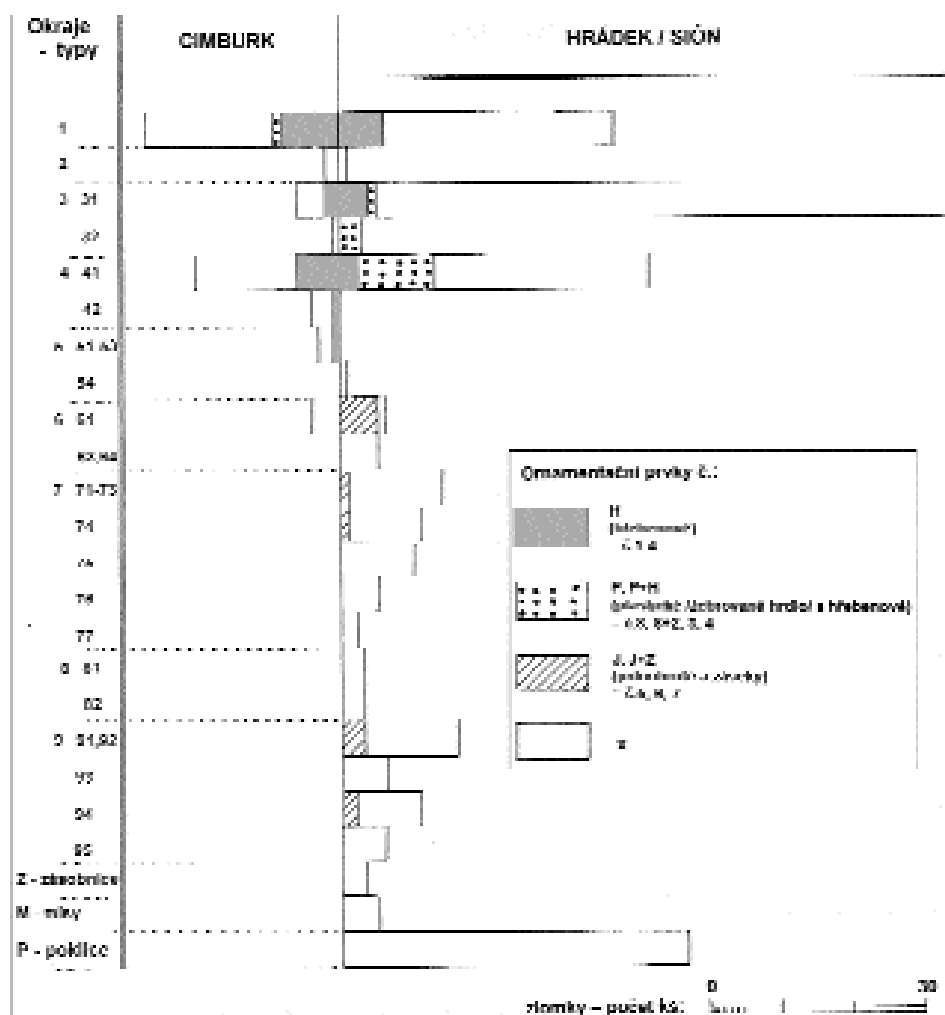
<p>Hřebenové prvky (II) (vzdoba hřebenovým rydlím)</p> <p>1. Hřebenové páry (III):</p> <p>11. horizontální </p> <p>12. vertikální </p> <p>13. šikmé, křížové </p>	<p>2. Hřebenové vlnivky (IV):</p> <p>21. kroužek, d. výš. > 1 cm </p> <p>22. zářezek, d. výš. 1-3 cm </p> <p>23. oblouček, d. výš. > 3 cm </p> <p>... 1. příkmitoobloukové ... 2. úvážkové ... 3. špičkové ... 4. střední s výšou ... 5. bezmezí</p>	<p>3, 4. Hřebenové kasky (HK): 3. kask. 2. výška > 4 mm 4. kask. 2. výška > 4 mm </p> <p>31. 41. vlná </p> <p>32. 42. šikmé </p> <p>33. 43. vlná s obloučkem </p> <p>34. 44. ústřední </p> <p>... 3. zhrubnutí ... 4. rozhrnutí ... 5. střední s výšou ... 6. bezmezí</p>
<p>Jednoduché prvky (I) (vzdoba jednoduchým rydlím)</p> <p>5. řádky a šroubovice (JH):</p> <p>51. vlny </p> <p>52. šroubovice hustá </p> <p>53. šroubovice řídká </p>	<p>Zásleky a výplně (Z-prvky)</p> <p>7. zásleky (Z) a výplně (V):</p> <p>71. výplně oválné </p> <p>72. díry ve středních </p> <p>73. zásleky oválné </p> <p>74. zásleky šikmé </p> <p>75. zásleky příkmitoobloukové </p> <p>76. zásleky vlnitobílkové </p> <p>77. díry ve středních částech </p>	<p>Plastické prvky (P)</p> <p>8. výplně na podhrdlí (VP) a žebra (Z):</p> <p>81. výplně a vlnit. podhrdlím podhrdlí </p> <p>82. žebra řídká </p> <p>83. žebra hustá </p>
<p>6. vlnivky (JV):</p> <p>61. kroužek, d. výš. > 1 cm </p> <p>62. zářezek, d. výš. 1-3 cm </p> <p>63. oblouček, d. výš. > 3 cm </p> <p>... bezmezí</p>		

Obr. 23. Hradiště Cimburk a Sión. Raně středověká keramika – ornamentální prvky (orn.). – Abb. 23. Befestigungsanlagen Cimburk und Sión. Frühmittelalterliche Keramik – ornamentale Elemente (orn.).

rámcově staro– a středohradištní. Příznakem krátkodobého přežívání do mladohradištního období jsou okraje o. 61 a střepy zdobené hustou či řídkou šroubovicí (orn. prvky 52, 53) z horní vrstvy příkopu obj. 11. Na Siónu jsou starší okraje o. 1–4 sice ještě početnější než na Cimburku – pojí se zde jak se samostatnou hřebenovou výzdobu, tak s jejími kombinacemi s plastickou profilací podhrdlí. Tím zde ale vývoj nekončí, neboť následuje celá typová série mlado– a pozdně hradištních okrajů římsovitých (o. 6), nízce vytažených oblých i hráněných (o. 7, 8) a nízkých i vyvinutých forem okrajů kalichovitých (o. 9).

Datování raně středověké keramiky je stále ještě závislé na značně volné „datovací konvenci“, což je mj. příčinou též častého kolísání při datování hradišť (Sláma 2001, 535; srov. též Klápště 1999, 796). Publikovat nálezy v dostatečně reprezentativním výběru umožňujícím zpětnou kontrolu závěrů se proto ukazuje jako nezbytné – což platí zejména o lokalitách s déledobým, vícefázovým osídlením, jako jsou právě Cimburk a Sión, kde navíc dataci ztěžuje malý počet nálezů a nedostatek terénních dat. V tomto ohledu je fond ze Siónu zcela bez nálezových údajů a ze sondáže na recentně porušeném předhradí Cimburku máme k dispozici kromě rozptýlených střepů jen tři chronologicky nejednotné soubory: já-

Obr. 24. Hradiště Cimburk a Sión. Raně středověká keramika – okraje nádob, jejich počet a vazba na ornamentační prvky. – Abb. 24. Befestigungsanlagen Cimburk und Sión. Frühmittelalterliche Keramik – Gefäßsränder, ihre Anzahl und Bindung an die Ornamentelemente.

mový objekt 22 a příkop s bermou obj. 11 a 62 (tab. 3). Není třeba připomínat, že za těchto okolností jsou následující závěry jen předběžné a že každý další výzkum – což platí především o Cimburku – může vést k jejich korekci.

Při rekonstrukci sídelní sekvence na obou hradištích vycházíme ze statistických dat, opřených o typologii okrajů a výzdobných prvků (tab. 2, 3, obr. 22–24). Při jejich vyhodnocování se orientujeme jednak na obecné čtyřdobé schéma vývoje raně středověké keramiky, aplikované ve zdejší oblasti posledně v informaci o sídelních areálech na katastru Bylan (*Klápště – Tomášek 2000*), jednak na regionální chronologii *M. Šolla (1972)* s přihlédnutím k materiálům z bližšího okolí – z Hořan, Malína–Nových Dvůrů a Močovic

Cimburk			
počty zlomků:	nezdobené	zdobené	celkem = %
zl. o.	48	19	67 = 8,0
zl. t. orn		152	152 = 18,0
zl. atypické	626		626 = 74,0
celkem	674	171	845 = 100,0
(%)	(79,7)	(20,3)	

Sión			
počty zlomků:	nezdobené	zdobené	celkem
zl. o.	286	39	325
zl. t. orn		521	521
zl. atypické	284		284
celkem	570	560	1130

Tab. 1. Cimburk a Sión. Složení souborů hradištní keramiky. — Tab. 1. Cimburk und Sión. Zusammensetzung der Keramikfundensembles aus den Befestigungsanlagen.

(*Jiráň – Rulf – Valentová 1987; Charvátová – Valentová – Charvát 1985; Motyková 1968*). Stávající náleзовý fond dovoluje rozlišit zhruba čtyři či pět fází:

1. Keramika starohradištního rázu je na Cimburku i Siónu zastoupena esovitě profilovanými hrnci se šikmo vyhnutým či přehnutým okrajem typu o. 1, 2 a hřebenovou výzdobou (kupř. obr. 8: 20; 9: 1–4; 11: 5–8; 13: 1.4; 14: 1.3; 16: 1) a lze k ní přiřadit i technologicky kvalitnější zboží (obr. 11: 14; 14: 1). V regionu ji lze rámcově srovnávat se soubory staršího klučovského horizontu (*Kudrnáč 1970; Bubeník 1998*). Není vyloučeno, že už nyní se objevuje také plastická profilace hrdla – srov. zlomek nezdobeného hrnce s okrajem o. 1, obr. 8: 1; v archaickém kontextu i provedení se vyskytla v nedalekých Močovicích (*Motyková 1968*, obr. 11: 3) a s možností jejího časnějšího nástupu počítá také *J. Justová (1992, 144; k diskusi o této svérázné výzdobě, charakteristické pro středohradištní období, ale přežívající až do mladší d. hradištní, srov. posledně Bubeník 1999, 212)*.

2. Nápadně vysoké zastoupení okrajů o. 3 na Siónu, mnohokrát převyšující jejich počet na Cimburku, klade otázku, zda nereprezentují samostatnou sídlištní fázi, podle vazby na hřebenovou výzdobu a profilovaná hrdla zřejmě už středohradištní, která je na Cimburku slabě zastoupená, nebo zde vůbec chybí.

3. Výrazně je na obou hradištích přítomna keramika středohradištního stylu charakterizovaná vodorovně vyhnutým a zhora prožlabeným okrajem (o. 41, 42) a vyšším, prohnutým a měkce odsazeným hrdlem hladkým (obr. 9: 10, 11; 10: 1; 11: 1; 13: 2; 14: 4) nebo plasticky členěným jedním či více vývalky. Ty jsou modelované buď na povrchu (obr. 13: 3; 17: 5, 10–18, 20), nebo prožlabením vnitřní stěny (obr. 10: 8; 17: 11, 19), hladké, nebo s řádkem šikmých hřebenových vpichů a váží se zde na hřebenové prvky (tab. 2, 3), což naznačuje jejich středohradištní stáří (k jejich delšímu výskytu srov. výše). Podle regionální chronologie by *gros* této keramiky mělo spadat do širšího rámce kouřimského horizontu, stupňů III A, B (*Šolle 1972*). Její podíl je na obou hradištích natolik výrazný, že zřejmě signalizuje údobí intenzivnějšího osídlení.

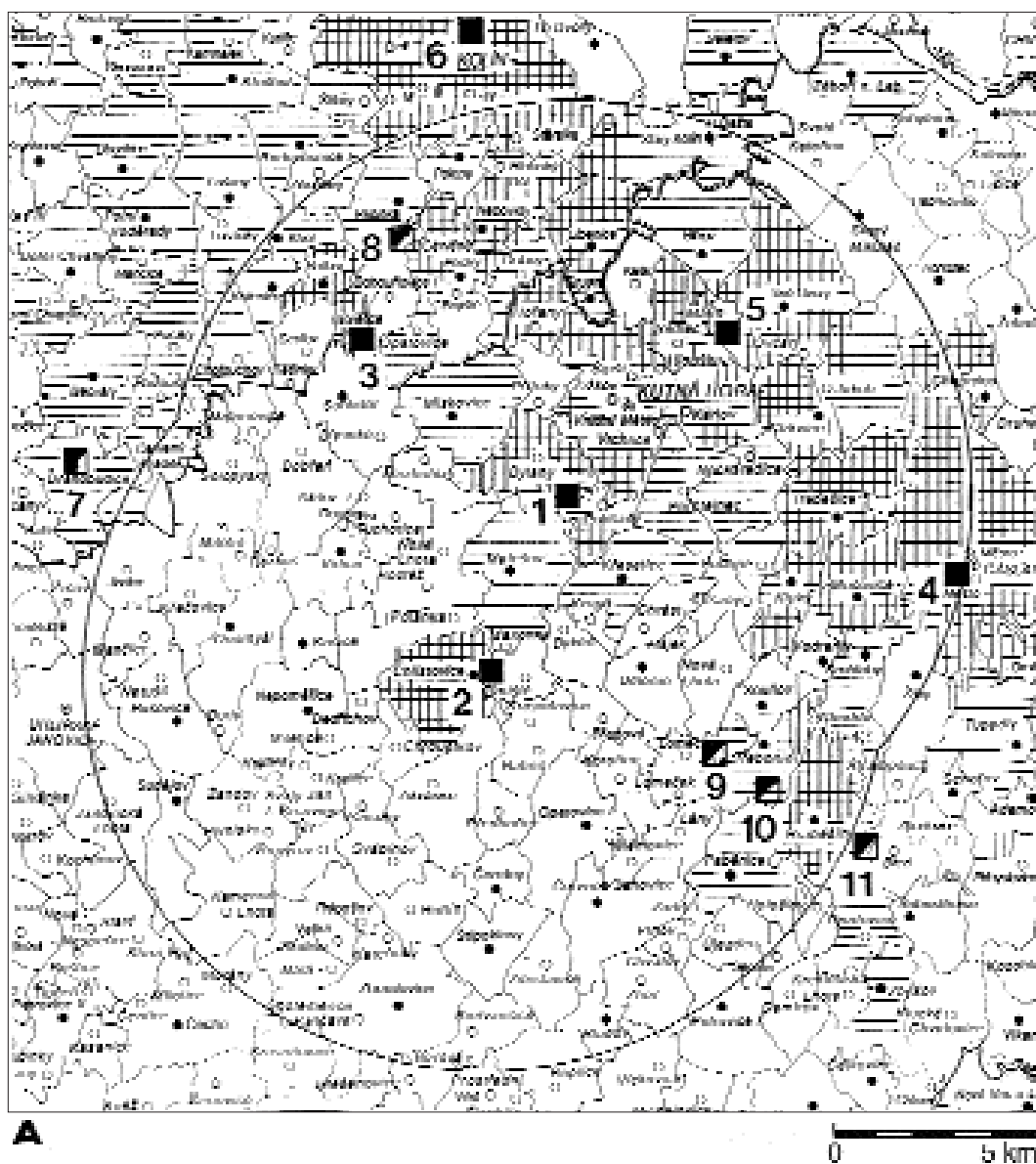
Otázkou je morfologicko–typologická „čistota“ souborů tohoto stylu. Kupř. v objektu č. 22 na Cimburku okraje o. 41, 42 převažují (obr. 9, 10, tab. 3), nemalý podíl tu ale mají

Ornamentace	ornamentační prvky	Cimburk		Sión	
		zlomků - ks.	%	zlomků - ks.	%
hřebenová (H)	H-prvky č.: 1	4		64	
	2	81		12	
	3	17		88	
	4	3		6	
	1+2	10		2	
	1+2+3	1		24	
	1+2+4	1			
	1+3	1		5	
	2+3	19		23	
	2+4	1		2	
	H+Z-prvky č.: 2+7			1	
H-prvky celkem:		138	80.7 %	127	40.5 %
plastická (P) (vývalky,žebra)	P - prvky č.: 8	5		4	
	P+H - prvky č.: 8+2+3, 8+3	3		34	
	8+4	1		3	
	P+J - prvky č. 8+6			1	
	P+Z - prvky č. 8+7			1	
P-prvky celkem:		9	5.3 %	43	7.7 %
jednohrotá (J)	J - prvky č.: 5	20		189	
	6	1		22	
	5+6			17	
	J+Z - prvky č.: 5+7	1		24	
	6+7			2	
záseky (Z)	Z - prvky č.: 7	2		36	
	J, Z-prvky celkem:		24	14.0 %	290
zdobených zlomků celkem:		171	100.0 %	560	100.0 %

Tab. 2. Cimburk a Sión. Výzdobné prvky hradištní keramiky (srov. obr. 23) a jejich kombinace. — Tab. 2. Cimburk a Sión. Verzierungselemente der Burgwallkeramik (vgl. Abb. 23) und ihre Kombination.

CIMBURK	objekty č.:	ornamentační prvky č.:	okraje - typy:						zlomky zdobené (zl. orn.)	celkem
			1	2	31	41, 42	51	61		
jámový objekt č.22	1 - 4		2			5			15	22
	2 + 79, 79							3	3	
	81, 81+3, 4							2	2	
	x		5	1	1	10				17
	celkem		7	1	1	15			20	44
příkop, objekt č.11	1 - 4			1				34	35	
	79							1	1	
	81		1					3	4	
	62							1	1	
	52, 53							21	21	
	x		4	1	3	7	1	3		19
celkem		5	1	4	7	1	3	60	81	
berma, objekt č.62	1 - 4		9		2			6	17	
	81 + 3							1	1	
	x		2						2	
	celkem		11		2			7	20	

Tab. 3. Cimburk. Soubory hradištní keramiky z jámového objektu č. 22, příkopu a bermy (obj. č. 11, 62: typy okrajů a výzdobné prvky (srov. obr. 22, 23). — Tab. 3. Cimburk. Fundensembles von Burgwallkeramik aus dem Grubenobjekt Nr. 22, aus dem Graben und aus der Berme (Obj. Nr. 11, 62: Typen von Rändern und Verzierungselementen (vgl. Abb. 22, 23).

Obr. 25A. Raně středověké osídlení v desetakilometrovém okruhu hradišť Cimburka a Hrádku/Siónu (poloha mapového výřezu zakreslena na mapě vegetačních poměrů obr. 25C). Opevněné polohy (plné čtverce, půlené čtverce – datování nejisté): 1 Kutná Hora–Cimburk, 2 Chlístovice–Sión, 3 Bořetice, 4 Čáslav–Hrádek, 5 Malín, 6 Kolín–Hánín, 7 Drahobudice, 8 Pašinka, 9 Lomec, 10 Třebonín, 11 Hraběšín. Vodorovné šrafování – katastry s nálezy z mladší doby hradištní; mřížkování – katastry s nálezy ze starší a střední doby hradištní (na území kolínského okresu neodlišeno); prameny: Bubeník 1993; 1997; Čermák 1897; Dvořák 1936; Frolík – Sigl 1994; Hrala 1985; Charvát 1994; 1995; Jansová 1929; Jiráň – Rulf – Valentová 1987; Pič 1909; Profantová 2000; Sláma 1986; Smetánka – Škabrada 1975; Stocký 1925; Škabrada – Smetánka 1975; Škrdle 1934; Šumberová 2000; Tomášek 1999; Turek 1970; Valentová 1992; Vávra 2000; Velímský 1985; Zápotocký 1998 a příslušné svazky Výzkumů v Čechách (BZO). – Abb. 25A. Frühmittelalterli-

jednoduché typy o. 1–3. Naopak argumentem proti výraznějšímu přežívání starohradištních tvarů může být jejich absence v silu č. 30 a dalších sídlištních souborech z Hořan I (*Jiráň – Rulř – Valentová 1987*, 91, obr. 14–16), které jsou přes svou početnost vcelku sourodé a svou morfolořickou skladbou uvedenému stylu plně odpovídají.

4.–5. Z následujících dvou období je na Cimburku dolořena, zatím stopově, jen keramika mladohradištní, naznačující, že někdy v této době funkce hradišře končí. Naopak na Siónu signalizuje výskyt okrajů charakteristických pro mladší a pozdní dobu hradišřtní děleodobé osídlení, zřejmě související s využitím zdejší polohy ke stavbě menšího panského sídla – Hrádku písemných pramenů.

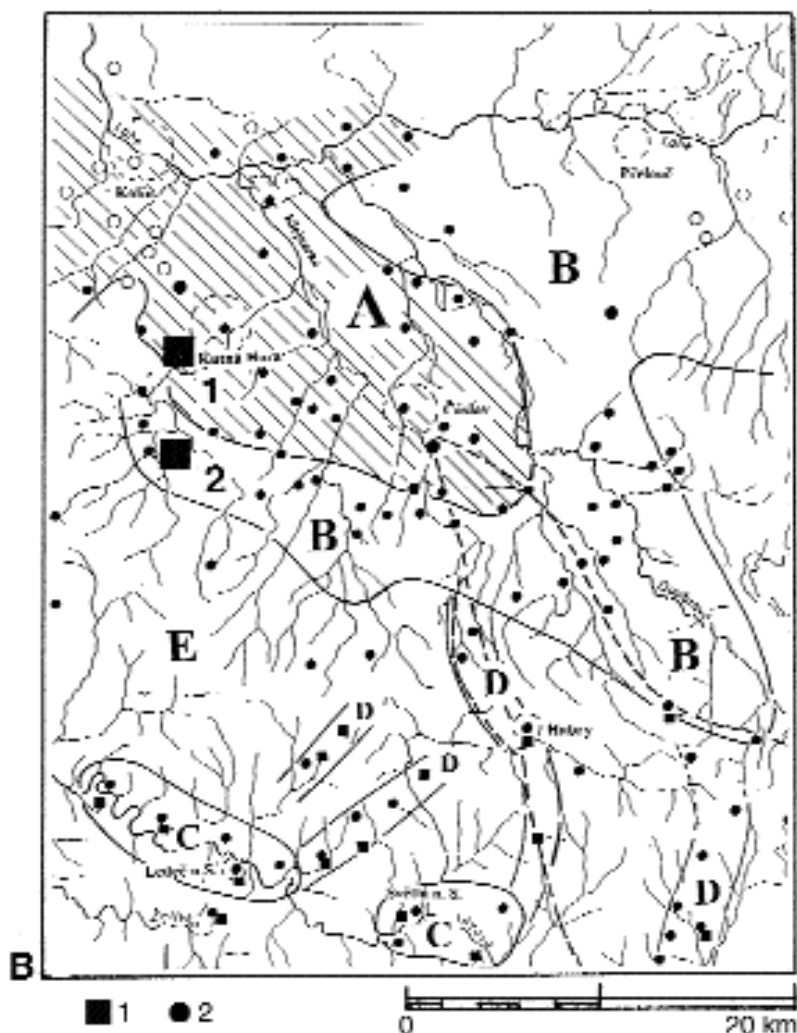
4. HRADIŠŘE CIMBURK A SIÓN – OTÁZKA FUNKCE

Co se týče **polohy**, náležejí Cimburk i Sión shodně k ostrořnému typu dvoudílných hradišř. Cimburk je ovšem plošně rozsáhlejší a také přírodou nesrovnatelně lépe chráněný. Jeho mohutná akropole – vrch Homole – dominuje okolní parovině, proti tomu siónská ostrořna se v ní při pohledu z dále zcela ztrácí. Shodná je u obou **datace** nejstarších sídelních fází do staro– a středohradišřtního období, řadící je mezi tři desítky dosud známých hradišř tohoto stáří na území Čech (*Bubeník 1999*, 632), přičemž stejně jako u většiny pravěkých a raně středověkých výšinných poloh neumíme ani zde rozhodnout, zda se jednalo o osídlení kontinuální, nebo přerušované. Na Cimburku známe navíc stáří předhradního opevnění, které bylo funkční ve střední a patrně ještě mladší době hradišřtní, přičemž zlomky keramiky staršího rázu z bermy, stratigraficky předcházející příkop, nevyklučují, že k vybudování tohoto opevnění, resp. jeho obnově či přestavbě na místě předchozí pravěké fortifikace, mohlo dojít již ve starší době hradišřtní. Naproti tomu stáří raně středověkého opevnění Siónu není blíže známo. Další osud obou lokalit se už liší. Zatímco na Cimburku osídlení v mladší době hradišřtní doznávalo, na Siónu trvalo až do pozdně hradišřtního období, zřejmě v souvislosti s existencí Hrádku – nevelkého šlechtického sídla chráněného hlubokým příkopem v prostoru někdejší akropole.

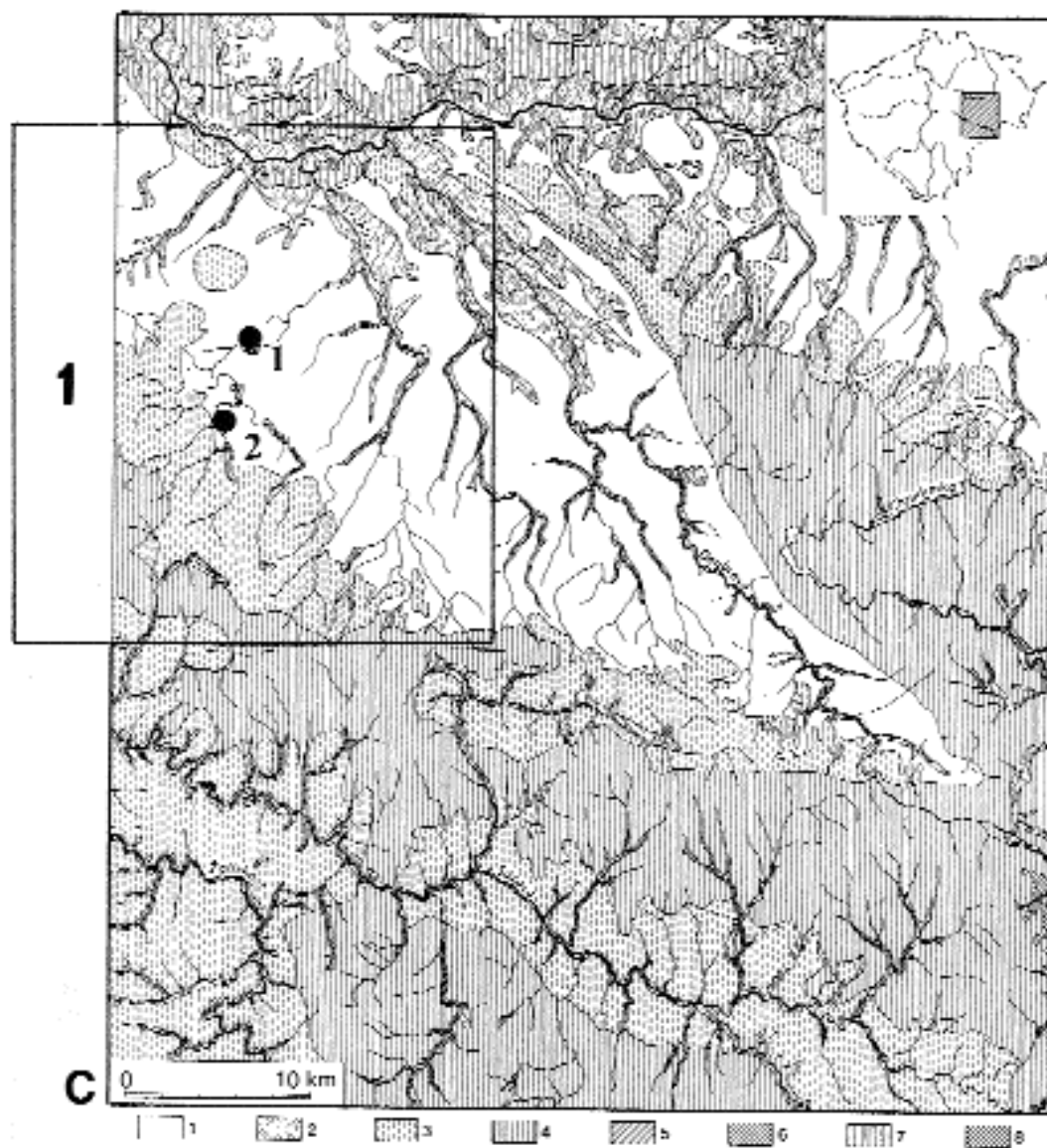
Rozdílný byl i **vztah k osídlení Čáslavské kotliny**, při jejímž sz. okraji obě hradišř leží (obr. 25A). Raně středověká ekumena, dokud ji nepoznamenala vnitřní kolonizace, byla blízká stavu, jaký se dlouhodobě utvářel v průběhu zemědělského pravěku (obr. 25B). Z tohoto hlediska leží Cimburk při hranici zón A a B (tj. při hranici krajiny trvale osídlené s krajinou jen sporadicky či náhodně osazovanou, tvořící přechod k „lesní krajině“ – zóně E). Proti tomu Sión se nachází už v nitru zóny B. Přesto se dá říci, že umístění obou

---

che Besiedlung im Umkreis von 10 km von den Befestigungsanlagen Cimburk und Hrádek/SiÓN (Lage des Kartenausschnittes ist auf der Karte der Vegetationsverhältnisse eingezeichnet: Abb. 25C). Befestigte Lagen (volle Quadrate, halbierte Quadrate – unsichere Datierung): 1 Kutná Hora–Cimburk, 2 Chlístovice–SiÓN, 3 Bořetice, 4 Čáslav–Hrádek, 5 Malín, 6 Kolín–Hánín, 7 Drařobudice, 8 Pařínka, 9 Lomec, 10 Třebonín, 11 Hraběšín. Waagrechte Schraffierung – Fundkataster aus der jüngeren Burgwallzeit, Gitternetz – Fundkataster aus der älteren und mittleren Burgwallzeit (auf dem Gebiet des Bezirkes Kolín nicht unterschieden); Quellen: *Bubeník 1993; 1997; Čermák 1897; Dvořák 1936; Frolík – Sigl 1994; Hrala 1985; Charvát 1994; 1995; Jansová 1929; Jiráň – Rulř – Valentová 1987; Pič 1909; Profantová 2000; Sláma 1986; Smetánka – Škabrada 1975; Stocký 1925; Škabrada – Smetánka 1975; Škrdle 1934; Šumberová 2000; Tomášek 1999; Turek 1970; Valentová 1992; Vávra 2000; Velímský 1985; Zápotocký 1998* und die zugehörigen Bände *Výzkumy v Čechách*.

Obr. 25B. Pravěké sídelně geografické zóny v oblasti Čáslavské kotliny A–E, stanovené podle rozšíření eneolitické broušené industrie, jakož i sídlištních a hrobových lokalit z období zemědělského pravěku (A stará sídelní oblast, šrafovaná; B přilehlá oblast, exploátovaná či osídlovaná jen sezónně či příležitostně, C sídelní enklávy, D liniové směry, indikující komunikace, E oblasti s řídkými stopami pobytu, či neosídlené). – Značky: 1 – hradiště Cimburk a Hrádek/Sión; 2 – katastry s nálezy eneolitické broušené industrie; plné linie – hranice zón A–E; čárkovaně trasy raně středověkých cest Haberské a Libické podle Čermáka 1913; Chramosty 1924 a Vávry 1969 (Zápotocký 2002, obr. 47). – Abb. 25B. Siedlungsgeographische Zonen in der Urgeschichte am Gebiet des Beckens von Čáslav A–E, festgelegt nach der Verbreitung der äneolithischen geschliffenen Industrie, wie auch von Siedlungs- und Gräberlokalitäten aus der Epoche der agrarischen Urgeschichte (A altes Siedlungsgebiet, schraffiert; B angrenzendes Gebiet, nur saisonal oder gelegentlich ausgenutzt oder besiedelt, C Siedlungsenklaven, D Kommunikationen induzierende Linienrichtungen, E Gebiet mit seltenen Spuren eines Aufenthalts oder ohne Besiedlung). – Zeichen: 1 – Befestigungsanlagen Cimburk und Hrádek/Sión; 2 Fundkataster der äneolithischen geschliffenen Industrie; volle Linien – Zonengrenzen A–E; strichliert die Trassen der frühmittelalterlichen Wege (Habersteig und Libicesteig) nach Čermák 1913; Chramosta 1924 und Vávra 1969 (Zápotocký 2002, Abb. 47).

Obr. 25C. Vegetační poměry oblasti Čáslavské kotliny podle mapy rekonstruované přirozené vegetace (Mikyška et al. 1968). Výřez 1 – plocha obr. 25A (1 Cimburk, 2 Hrádek/Sión). Značky: 1 dubohabrové háje, 2 luhy a olšiny, 3 acidofilní doubravy, 4 bíkové bučiny, 5 subxerofilní doubravy, 6 acidofilní bory, 7 borové doubravy, 8 podmáčené smrčiny. — Abb. 25C. Vegetationsverhältnisse auf dem Gebiet des Beckens von Čáslav nach der Karte der rekonstruierten natürlichen (Mikyška et al. 1968). Ausschnitt 1 – Fläche der Abb. 25A (1 Cimburk, 2 Hrádek/Sión). Zeichen: 1 Eichen- und Weissbuchenhaine, 2 Auen und Erlenwälder, 3 azidofile Eichenwälder, 4 hainsimsen Buchenwälder, 5 subxerofile Eichenwälder, 6 azidofile Kiefernwälder, 8 unterfeuchtete Fichtenwälder.

vcelku souhlasí s tezí o častém situování raných slovanských hradišť při okraji sídelního území (*Sláma 1992, 171*).

S okrajovou polohou Cimburku a Siónu je spojena i jistá **odlehlost od mocensko-ekonomické osy regionu**, dané linií Kolín – Malín – Čáslav, a také od dálkových komunikací směřujících na Moravu, které se ve druhém či třetím ze jmenovaných centrálních míst rozdělují na cesty trstenickou, libickou a haberskou. Z těchto míst nejbliže k Cimburku leží Malín (6 km), pak Čáslav–Hrádek (10 km) a Kolín, resp. tři strategické polohy na jeho katastru – Hánín, chrámové návrší a návrší u kostela Všech svatých (ca 11 km). V případě Siónu jsou tyto vzdálenosti jen o málo větší: 11, 13 a 16 km. Od Staré Kouřimi jsou obě hradiště vzdálena ca 20 km.

Dojem jisté odlehlosti obou hradišť, který též naznačuje jejich spíše okrajový význam, budí i absence většího počtu soudobých osad v bližším okolí, běžného v případě významnějších hradišť. V těsné blízkosti Cimburku se, pokud je známo, nachází jen menší sídelní komora na Bylance; další sídelní polohy severněji odtud, v katastru Kutné Hory, už spadají do obvodu malínského hradiště. Z okolí Siónu pak středohradištní osídlení neznáme vůbec.

Pokud jde o **poměry politicko-správní**, leží zdejší region už vně území kontrolované sítě hradišť středočeské přemyslovské domény, budované od konce 9. do 1. pol. 10. století (*Sláma 1988, obr. 29; 1995, 189*).³ Pro území Čáslavské kotliny, tvořící relativně izolovaný výběžek středočeského Polabí vysunutý o 20–25 km k JV do Českomoravské vrchoviny, se z hlediska archeologických pramenů dá k této otázce říci jen tolik, že stav osídlení v raném středověku, stejně jako už v průběhu celého zemědělského pravěku, a také z pohledu mapy rekonstruované přirozené vegetace (obr. 25A–C), svědčí vcelku jednoznačně o vazbě na sousední Kolínsko, se kterým je kotlina v úseku Bořetice – Starý Kolín v délce ca 10 km souvisle propojena. Naopak od Chrudimska jako jednoho ze segmentů východočeské sídelní oblasti, s podstatně řidší staro- a středohradištní sídelní sítí (*Frolík – Sigl 1995*), ji zřetelně odděluje neosídlený pás Železných hor. Pro předpřemyslovské období je proto nanejvýš pravděpodobná příslušnost zdejšího regionu a s ním i Cimburku a siónského hradiště v době jeho starších sídelních fází ke kolínsko-kouřimskému regionu, resp. ke kouřimskému „knížectví“.

Vrátíme-li se k otázce funkce obou hradišť, nabízí se ještě **výpověď nálezů**. Zde nezbývá než konstatovat, že jedinou nálezovou kategorií, kterou zatím disponujeme, je keramika. Zcela chybějí předměty signalizující přítomnost určitých vrstev (řemeslníků, obchodníků, vojenské družiny) či nobility, jak tomu je v případě výše jmenovaných centrálních míst (*Hrala 1985; Lutovský 1994; Charvát 1988; Profantová 1991*).

Všechny tyto skutečnosti, tj. typ, velikost, ráz osídlení a nálezů, fortifikace, poloha v sídelní síti regionu a vztah k jeho centrálním místům, vedou k závěru, že obě hradiště nepatřila do kategorie správních a hospodářských středisek. Jejich primární úlohou byla nejspíše **funkce refugiální**, střídající se s **kratšími (?) fázemi osídlení**. Pro tento výklad zdá se svědčit i ta okolnost, že spolu s nedalekými Bořeticemi, Lomcem a několika dalšími zatím nedatovanými lokalitami (obr. 25A) vytvářejí linii hrazených míst sledujících hranici starého sídelního území s „lesní“ krajinou, a tím apriorně vhodných jako útočiště

³ Podle starší koncepce počítající s rozdělením Čech na větší počet kmenů by příslušel k území východočeských Charvátů, zatímco území na západ odtud, za Kaňkovskými vrchy, k území Zličanů, resp. kouřimského knížectví (kupř. *Turek 1957; 1982*). Obě tyto oblasti měly poté náležet k panství Slavíkovců, jehož přesah dále na východ za hřeben Železných hor zůstává sporný (kupř. *Lutovský 1995, 241; Richter – Vokolek 1995, 127*).

v obdobích neklidu a válek. U Cimburku zbývá zmínit ještě jednu okolnost, která mohla mít vliv na jeho roli, eventuálně i zánik, a tou je těsná blízkost **kutnohorského rudoného pásma**, na jehož jižním okraji hradiště leží a s jehož využíváním již od 1. poloviny 10. století pro mincovnictví Přemyslovců a Slavníkovců se běžně počítá (*Skalský 1955; Hásková 1995; Žemlička 1997, 163*).⁴

PRAMENY A LITERATURA

- Beneš, F. X. 1878:* Hrad Sion. Památky archaeologické a místopisné 10, 207–220.
- Bubeník, J. 1993:* Příspěvek k poznání rozsahu a rozvoje osídlení Čech ve starší až střední době hradištní. *Archeologické rozhledy* 45, 57–71.
- 1997: Archeologické prameny k dějinám osídlení Čech v 7. až polovině 9. století. Katalog nálezů. Praha.
- 1998: Ein Beitrag zur Erkenntnis des Ključover Horizontes. *Památky archeologické* 89, 230–266.
- 1999a: Poznámky o nejstarších hradištích raného středověku v Čechách. *Archeologické rozhledy* 51, 631–648.
- 1999b: rec., Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska. *Památky archeologické* 90, 211–213.
- Čechura, J. 1982:* Sión a Kunětická Hora: hrady husitské revoluce. In: *Husitský Tábor 5, Tábor*, 153–163.
- Čermák, K. 1897:* Osídlení krajiny čáslavské. In: *Věstník československých muzeí a spolků archeologických* 11/5, Čáslav, 67–72.
- 1913: Zemské stezky z Moravy do Čech, zvláště Ljubětina a Gabrská, a provázející je starožitnosti. In: *Musejník čáslavský* 1, Čáslav, 14–20.
- Dvořák, F. 1936:* Pravěk Kolínska a Kouřimska. Kolín.
- Fiala, J. 1935:* Cimburk, Žlunice, dvůr Dobšovský, rod Dobšů z Rohožova, Šipčí. In: *Kutnohorské příspěvky k dějinám vzdělanosti české* 8, Kutná Hora, 116–136.
- Frolík, J. – Sigl, J. 1994:* Nové poznatky o Hradišti nad Semtěší (k. ú. Sovolusky, okr. Pardubice). In: *Castellologica Bohemica* 4, Praha, 95–106.
- 1995: Chrudimsko v raném středověku. Vývoj osídlení a jeho proměny. Hradec Králové.
- Hásková, J. 1995:* Slavníkovci v historické výpovědi svých mincí. *Archeologické rozhledy* 47, 225–230.
- Hrala, J. 1985:* Hánin – hradiště libického zázemí a kolínská aglomerace. *Sborník Národního muzea – A39*, č. 1–2, 45–50.
- Charvát, P. 1988:* Zlatý prsten z Čáslavi a jeho výzdoba. In: *Sborník Kruhu přátel Muzea hl. m. Prahy* 1, Praha, 41–45.
- 1994: On Slavs, Silk and the Early State: the Town of Čáslav in the Pristine Middle Ages. *Památky archeologické* 85, 108–153.
- 1995: Přes řeku a na jih: Slavníkovci na Čáslavsku. *Archeologické rozhledy* 47, 182–224.
- Charvátová, K. – Valentová, J. – Charvát, P. 1985:* Sídliště 13. století mezi Malínem a Novými Dvory, o Kutná Hora. *Památky archeologické* 76, 101–167.
- Chramosta, E. 1924:* Z Čáslavě do Habrů. *Podoubraví* 1, 140–143.
- Janská, E. 1963:* Archeologický výzkum hradu Sión. *Archeologické rozhledy* 15, 220, 224–247.
- 1965: Hrad Jana Roháče z Dubé Sión. In: *Sborník Oblastního muzea v Kutné Hoře A–hist.*, č. 6–7, Kutná Hora, 5–72, obr. 1–XLV.
- 1969: Chlístovice, okr. Kutná Hora. In: *Výzkumy v Čechách (BZO 6 1968)*, Praha, 45.
- Jansová, L. 1929:* Pravěké osídlení území dnešního polit. okresu čáslavského. In: *A. Birnbaumová, Soupis památek historických a uměleckých v Čechách. Díl 44 – Polit. okres čáslavský*, Praha, 1–31.
- Jiráň, L. – Rulf, J. – Valentová, J. 1987:* Pohled do pravěkého a slovanského osídlení jihovýchodního Kolínska. *Památky archeologické* 78, 67–133.
- Justová, J. 1992:* Hradištní keramika z Libice nad Cidlinou (keramické typy a hledání jejich původu). In: *Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie* 8, Plzeň, 142–155.

⁴ V tomto případě by konec cimburského hradiště, spadající podle nejmladších nálezů z příkopu na předhradí do průběhu mladší doby hradištní, mohl být zvažován v souvislosti s hypotézou o obsazení stříbrných ložisek Přemyslovců a následně i pádu Malína a okolních hradisek včetně Čáslavi krátce před koncem 10. století (*Hásková 1995, 226; Sláma 1995, 216*).

- Kalousek, J. 1856–1857:* Zprávy. Památky archeologické a místopisné 2, 367.
- Klápště, J. 1999:* Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách. *Archeologické rozhledy* 51, 774–808.
- Klápště, J. – Tomášek, M. 2000:* Nástin raně středověkého osídlení v Bylanech u Kutné Hory. In: In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13 (ed. I. Pavlů), Praha, 165–181.
- Kudrnáč, J. 1970:* Klučov. Staroslovanské hradiště ve středních Čechách. Praha.
- Lehečková, E. 1969a:* Hradiště Cimburk (výzkum 1968/1969), rkp. nálezové zprávy v M. Kutná Hora.
- 1969b: Kutná Hora, okr. Kutná Hora. In: Výzkumy v Čechách (BZO 6 1968), Praha, 66.
- 1972: Kutná Hora, okr. Kutná Hora. In: Výzkumy v Čechách (BZO 7 1969), Praha, 65.
- Leminger, E. 1886:* Hradiště nad mlýnem Cimburkem u Kutné Hory. Památky archeologické a místopisné 13, 241–254.
- Lutovský, M. 1994:* Kolínský knížecí hrob: ad fontes. Sborník Národního muzea – A48, č. 3–4, 37–76.
- 1995: Několik poznámek k problematice slavníkovské domény. *Archeologické rozhledy* 47, 239–245.
- Mikyška, R. et al. 1968:* Geobotanická mapa ČSSR. 1. České země. Praha.
- Motyková, K. 1968:* Nálezy z doby římské a slovanské z Močovic. *Archeologické rozhledy* 20, 185–201.
- Moucha, V. – Smetánka, Z. 1964:* Revisní výzkum na čáslavském Hrádku. *Archeologické rozhledy* 16, 646–654.
- Piř, J. L. 1909:* Starožitnosti země České III/1. Čechy za doby knížecí. Praha.
- Profantová, N. 1991:* Přínos archeologie k poznání českých dějin devátého století. In: *Studia Mediaevalia Pragensia* 2, Praha, 29–59.
- 2000: Slovanské výšinné sídliště z Třebovle, okr. Kolín. K problému napodobování cizích předloh v keramice. *Archeologické rozhledy* 52, 647–664.
- Richter, M. – Vokolek, V. 1995:* Hradec Králové. Slovanské hradiště a počátky středověkého města. Hradec Králové.
- Sedláček, A. 1900:* Hradý, zámky a tvrze království českého. XII – Čáslavsko. Praha.
- Skalský, G. 1955:* Význam slavníkovského mincovnictví. Numismatický sborník 2, 5–26.
- Sláma, J. 1986:* Střední Čechy v raném středověku. II – Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a výzkumu. *Praehistorica* 11. Praha.
- 1988: Střední Čechy v raném středověku. III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu. Praha.
- 1992: Příspěvek k dějinám nejstarších slovanských hradišť na českém území. In: Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 8, Plzeň, 171–177.
- 1995: Slavníkovci – významná či okrajová záležitost českých dějin 10. století?. *Archeologické rozhledy* 47, 182–224.
- 2001: K problému historické interpretace archeologického výzkumu staroslovanských hradišť v Čechách. *Archeologie ve středních Čechách* 5, 533–546.
- Smetánka, Z. 1962:* Výzkum středověké osady v Bylanech u Kutné Hory. *Archeologické rozhledy* 14, 159–174.
- 1965: Slovanské sídliště v Bylanech u Kutné Hory. *Archeologické rozhledy* 17, 358–362.
- Smetánka, Z. – Škabrada, J. 1975:* Třebonín na Čáslavsku v raném středověku (Povrchový průzkum). *Archeologické rozhledy* 27, 72–85, 119–120.
- Stocký, A. 1925:* Praehistorie Kutnohorska. In: Sborník vlastivědných statí o polit. okrese kutnohorském, Kutná Hora, 125–130.
- Škabrada, J. – Smetánka, Z. 1975:* Neznámý románský kostel na Libické cestě. *Archeologické rozhledy* 27, 178–181.
- Škrdle, F. 1934:* Prehistorický výzkum Čáslavska. In: *Musejník Čáslavský* 4, Čáslav, 26–32.
- Šolle, M. 1972:* Zur Entwicklung der frühmittelalterlichen slawischen Keramik im Bereich Ostböhmens. In: *Vznik a počátky Slovanů* 7, Praha, 141–177.
- 1984: Staroslovanské hradisko. Praha.
- Šumberová, R. 2000:* Osídlení nívy dolního toku Vrchlice v pravěku. *Archeologické rozhledy* 52, 261–302.
- Tomášek, M. 1999:* Hraběšín na Čáslavsku. *Archaeologia historica* 24, 91–100.
- Turek, R. 1957:* Die frühmittelalterlichen Stämmegebiete in Böhmen. Praha.
- 1970: Příspěvky k historické topografii středního Posázaví. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 11, 116–176.
- 1982: Slavníkovci a jejich panství. Hradec Králové.
- Valentová, J. 1992:* Lomec, o. Úmonín, okr. Kutná Hora. In: *Výzkumy v Čechách 1989/1990*, Praha, 88.
- Vávra, I. 1969:* Haberská cesta. *Historická geografie* 3, 6–32.
- Vávra, M. 2000:* Lengyelská výšinná poloha v Pašince, okr. Kolín. In: In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13 (ed. I. Pavlů), Praha, 446–451.

- Velínský, T. 1985: K současnému stavu poznání slovanského hradiště v Malíně, okr. Kutná Hora. Sborník Národního muzea – A 39, č. 1–2, 55–67.
- Zápotocký, M. 1998: Čáslavská kotlina v eneolitu (2. část). Výšinné sídliště Hrádek v Čáslavi. *Archeologické rozhledy* 50, 557–585.
- 2000: Cimburk und die Höhensiedlungen des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen. *Památky archeologické – Suppl.* 12. Praha.
- 2002: Eneolitická broušená industrie a osídlení regionu Čáslav – Kutná Hora. In: *Bylany – Varia* 2, Praha, 159–228.
- Zápotocký, M. – Zápotocká, M. 1992: Bylany, okr. Kutná Hora. In: *Výzkumy v Čechách 1988/1989*, Praha, 23–24.
- Zápotocký, M. – Šumberová, R. – Valentová, J. 1995: Bylany, okr. Kutná Hora. In: *Výzkumy v Čechách 1990/1992*, Praha, 37–39.
- Žemlička, J. 1997: Čechy v době knížecí (1034–1198). Praha.

Zum frühen Mittelalter der Region Kutná Hora/Kuttenberg: Die Burgwälle Cimburk und Sión

In der Einleitung wird ein Überblick zu den frühmittelalterlichen Befestigungsanlagen im Becken von Čáslav dargeboten (Abb. 25A). – Das 1. Kapitel ist dem Burgwall Cimburk bei Kutná Hora (Abb. 1–14) gewidmet, einer bedeutenden polykulturellen Lokalität, die vor allem durch zahlreiche Funde und die Entdeckung einer Fortifikation aus äneolithischer Zeit bekannt geworden ist (*Zápotocký 2000*). Nach einer einleitenden Information (Topographie, Naturverhältnisse, Geschichte der Lokalität, bisherige Forschungen) wird ein Überblick über die bei der Sondage in den J. 1989/1990 im Bereich der Vorburg (Graben mit Berme und Wall, Besiedlungsspuren) und auf der Akropolis (Fortifikation aus der Spätbronzezeit, erfasst durch eine Sonde von 10 x 3 m) gewonnenen Erkenntnisse zur frühmittelalterlichen Besiedlung geboten. – Das 2. Kapitel handelt von der Befestigungsanlage Sión (Abb. 15–21), die auf einem flachen Sporn mit einer Ausdehnung von ca 1 ha etwa 5,5 km SW von Cimburk situiert ist. Aus der Analyse der während der Forschungen in den J. 1961/1964 (*Janská 1965*) gewonnenen frühmittelalterlichen Keramik, und ihrer Konfrontation mit den Schriftquellen (*Čechura 1982*) geht hervor, dass sich an der Stelle der längerzeitig besiedelten slawischen Befestigungsanlage später ein Hrádek genannter Adelssitz befand. Dieser wurde, nachdem ihn der hussitische Hauptmann Jan Roháč von Dubá eingenommen hatte, umgebaut und in der Folge auf Burg Sión umbenannt, welche nach ihrer Eroberung im J. 1437 unterging. – Im 3. Kapitel wird die im 1. und 2. Kapitel beschriebene Keramik unter der Verwendung der Codes der Ränder und Verzierungselemente analysiert (Abb. 22, 23), und es werden Unterschiede in der Besiedlung der beiden Befestigungsanlagen im Laufe der Phasen 4 bis 5 konstatiert (von der älteren zur späten Burgwallzeit).

Das Schlusskapitel fasst die bisherigen Erkenntnisse über die Funktion der beiden Burgwälle zusammen. Beide zählen zu den zweiteiligen, auf Spornlagen situierten Befestigungsanlagen. Cimburk ist freilich flächenmässig ausgedehnter und besser durch die Natur geschützt, mit einer mächtigen Akropolis. Übereinstimmend ist auf beiden Lokalitäten auch die Datierung der ältesten Siedlungsphasen in die ältere und mittlere Burgwallzeit, wodurch sie sich unter Dutzende Burgwällen dieses Alters einreihen, welche bislang auf dem Gebiet Böhmens festgestellt wurden (*Bubeník 1999*, 632). Ebenso wie bei der Mehrheit der urgeschichtlichen und frühmittelalterlichen Höhenlagen kann man jedoch nicht einmal hier entscheiden, ob es sich um eine kontinuierliche oder unterbrochene Besiedlung handelt. Was die Fortifikation betrifft, so war die Befestigung des Vorburgbereiches auf Cimburk in der mittleren und offenbar noch in der jüngeren Burgwallzeit in Funktion, zu ihrer Errichtung bzw. Erneuerung an der Stelle der urgeschichtlichen Fortifikation konnte es jedoch schon in der älteren Burgwallzeit gekommen sein, wie die Scherben aus der Berme andeuten, die stratigraphisch älter als der Graben ist. Das Alter der frühmittelalterlichen Fortifikation auf Sión ist nicht näher bekannt. Die folgenden Schicksale beider Lokalitäten sind voneinander unterschieden. Während auf Cimburk die Besiedlung in der jüngeren Burgwallzeit ausklang, dauerte sie auf Sión, scheinbar

in Zusammenhang mit der Existenz des Hrádek – eines nicht allzugroßen, im Raum der ehemaligen Akropolis erbauten Adelssitzes – bis in die späte Burgwallzeit an. Unterschiedlich war auch die Beziehung der beiden Befestigungsanlagen zur Besiedlung des Beckens von Čáslav (Abb. 25A). Die frühmittelalterliche Ökumene, insofern sie nicht von der Binnenkolonialisierung geprägt wurde, war einem Zustand nahe, wie er im Verlauf der agrarischen Urgeschichte herrschte (Abb. 25B; *Zápotocký 2001*). Von diesem Gesichtspunkt aus liegt Cimburk an der Grenze der Zonen A und B, d.h. an der Scheide einer ständig besiedelten Landschaft zu einer nur sporadisch oder zufällig besetzten Landschaft, die den Übergang zur „Waldlandschaft“ bildet – der Zone E. Dem gegenüber befindet sich Sión schon innerhalb der Zone B. Trotzdem lässt sich sagen, dass die Anordnung beider im Ganzen mit der These über eine häufige Situierung der frühen slawischen Burgwallanlagen am Rand des Siedlungsgebietes übereinstimmt (*Sláma 1992*, 171). Mit ihrer Randlage ist auch eine bestimmte Abgelegenheit von der machtpolitisch–wirtschaftlichen Achse der Region, vorgegeben durch die Linie Kolín – Malín – Čáslav, verbunden, und auch von den nach Mähren gerichteten Fernkommunikationen. Den Eindruck der Abgelegenheit, der durch die eher periphere Bedeutung beider Befestigungsanlagen angedeutet wird, erweckt auch die Absenz einer größeren Anzahl von zeitgleichen Siedlungen in ihrer Umgebung, wie das im Fall von bedeutenderen Lokalitäten geläufig ist. In unmittelbarer Nähe von Cimburk befindet sich nur eine kleinere Siedlungskammer am Bylanka-Bach; die weiteren Siedlungslagen von hier aus nördlich, am Kataster von Kutná Hora, fallen schon in den Bezirk der Burgwall Malín. Aus dem Umfeld von Sión kennen wir überhaupt keine mittelburgwallzeitliche Besiedlung. Insofern es um politisch–administrative Verhältnisse geht, liegt die hiesige Region schon ausserhalb des Gebietes, welches vom Ende des 9. bis in die 1. Hälfte des 10. Jhs. aufgebauten Burgennetz der mittelböhmischen Domäne der Přemysliden kontrolliert wurde (*Sláma 1988*, Abb. 29). Nach der mit einer Aufteilung Böhmens auf eine größere Anzahl an Stämmen rechnenden Konzeption würde sie zum Gebiet der ostböhmischen Charvaten, und später zur Herrschaft der Slavnikiden gehören. Für das Gebiet des Beckens von Čáslav, welches einen relativ isolierten Ausläufer der mittelböhmischen Elbeniederung in Richtung der Böhmisches–Mährischen Höhe bildet, lässt sich von Gesichtspunkt der archäologischen Quellen zu dieser Frage nur soviel sagen, dass der Besiedlungszustand im frühen Mittelalter, ebenso wie schon im Verlauf der gesamten agrarischen Urgeschichte, und auch vom Blick der rekonstruierten Vegetationskarte aus (Abb. 25A–C), im Ganzen eindeutig von einer Bindung an die benachbarte Region um Kolín zeugt. Für die Vor–Přemyslidenzeit ist daher am allerhöchsten eine Zugehörigkeit der hiesigen Region und mit ihr auch von Cimburk und Sión in der Zeit ihrer älteren Siedlungsphasen zur Region Kolín – Kouřim, bzw. zum „Fürstentum“ Kouřim wahrscheinlich. Schliesslich was die Funde betrifft, so begrenzen sie sich inzwischen nur auf Keramik. Völlig fehlen Gegenstände, die eine Anwesenheit höherer Gesellschaftsschichten signalisieren würden, wie dem im Fall der oben erwähnten Zentralorte ist.

All diese Tatsachen, d.h. der Typ, die Größe, der Charakter der Besiedlung und der Funde, die Fortifikation, die Lage im Siedlungsnetz der Region und die Beziehung zu seinen Zentralorten führen zum Schluss, dass beide Burgwälle nicht in die Kategorie der Verwaltungs– oder Wirtschaftszentren gehören. Ihre Primäraufgabe war am ehesten **funktionell refugial**, in **Abwechslung mit kürzeren (?) Besiedlungsphasen**. Für diese Interpretation scheint es spricht auch der Umstand, dass sie gemeinsam mit Bořetice, Lomec und einigen weiteren bislang undatierten Lokalitäten (Abb. 25A) eine Linie von befestigten Plätzen bilden, welche dem Grenzbereich des alten Siedlungsgebietes mit einer „Waldlandschaft“ folgen, und so apriori als Zufluchtsort in Zeiten der Unruhe und von Kriegen geeignet sind. Bei Cimburk bleibt noch einen Umstand zu erwähnen, welcher auf seine Rolle und eventuell auch auf seinen Untergang Einfluss hatte, und zwar ist das die große Nähe zum erzführenden Streifen um Kutná Hora, mit dessen Ausnutzung man schon seit der 1. Hälfte des 10. Jahrhunderts für das Münzwesen der Přemysliden und Slavnikiden geläufig rechnet.

Deutsch von *Stephan Scholz*

MATERIALIA

BYLANSKÉ POHŘEBIŠTĚ V LOŠÁNKÁCH, OKR. KOLÍN

Drahomír Koutecký

V nejbližší době mám v úmyslu uveřejnit především hrobové nálezy z bylanské skupiny východostřeďočeské, hlavně eponymní pohřebiště v Bylanech u Českého Brodu (připravuji pro *Fontes NM*). Další hrobové nálezy publikované i nepublikované ve východostřeďočeské skupině k bylanské (Český Brod – Kolín) jsem přehledně shrnul v práci na počest narozenin V. Podborského pod názvem „Bylanské pohřebiště v Hradištku na Kolínsku“ pro časopis *Pravěk* (v tisku). Významné místo zastává pohřebiště v Lošánkách.¹

1. Staré nálezy

Z katastru obce Lošánky uvádí Fr. Dvořák v poloze „Ve stoličkách“ bylanské žárové hroby. V jednom hrobě byl prý nalezen kromě keramiky také železný meč. Na zahradách p. Růžičky a Mašína bylo objeveno sídliště a při cestě na „Chlum“ odpadková jáma (*Dvořák 1936*). Při pátrání v prehistorickém oddělení NM se mi nepodařilo žádné bylanské nálezy z Lošánek objevit.

2. Bylanský komorový hrob

Nálezové okolnosti

V roce 1960 od 26. května do 2. června A. Knor zkoumal komorový hrob s birituálním pohřbem. Naleziště se nachází v poloze „Pod zahradami“, parc. č. 261/1, východně od vsi, na severním svahu směrem k Pekelskému potoku, asi 150 m při severní straně silnice Lošánky – Kbel (pl. 1). Lokalizace: mapa 1 : 5000 Kutná Hora, 40 mm od S, 218 mm od Z. Nadmořská výška 300 m.

Při hloubení jámy na vodu u nově postaveného kravína na pozemku bývalého JZD byl u j. stěny porušen jz. cíp bylanského komorového hrobu. Nález ohlásil B. Pospíšil z Prahy 10, Na Primasce 25, do Archeologického ústavu v Praze.

Nález

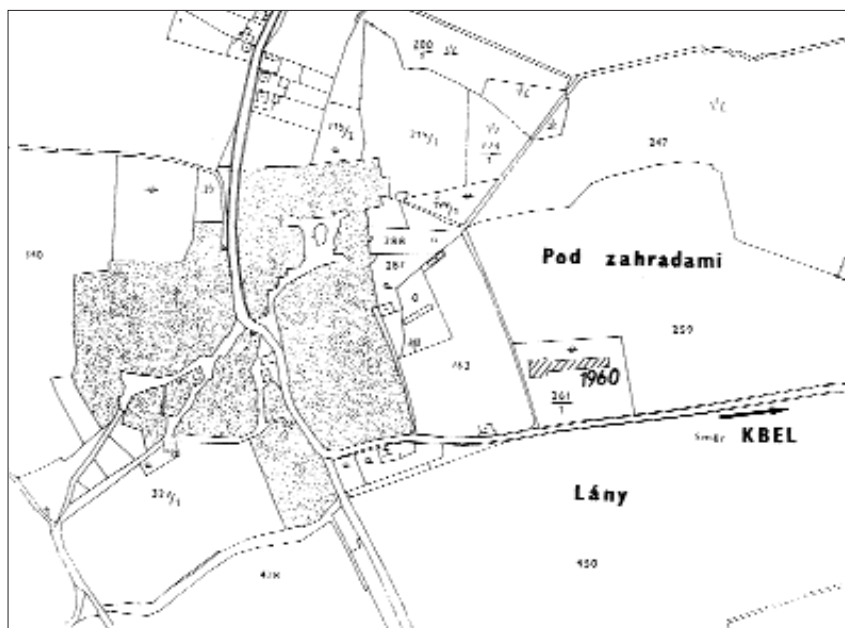
Komorový hrob s kostrovým i žárovým pohřbem se rýsoval pod 50 cm silnou ornici a byl zařazen do sprašového podloží. Hrob měl obdélníkovou komoru o rozměrech 330 x 250 cm a hloubku od povrchu 95 cm, u s. stěny jen 50–80 cm. Kúlové jamky v j. a s. stěně hrobové komory měly ø 30 a hloubku 20 cm od úrovně dna a tvořily základ stropu z dřevěných fošen. Stěny hrobové komory byly téměř kolmé, ostré rohy zaoblené a dno ploché. Hrobová komora byla orientována delšími stěnami S–J s nepatrnou odchylkou.

Oba pohřby a milodary byly uloženy na dně hrobové jámy. Kostrový pohřeb byl ve v. polovině hrobu uložen naznak, hlavou k jihu a obličejem k západu. Kostra byla uložena v poloze natažené, dolní končetiny a pravá ruka určitě, levá kost loketní slabě zešíkmena. Kostra byla velmi špatně zachovaná: kromě končetin a lebky ostatní kosti v drobných zlomcích. Kostrový pohřeb byl uložen přes nádoby i žárový pohřeb, pravděpodobně jde o sekundární pohřeb nebo o pohřeb uložený na mářách nebo nosítkách, pod nimiž byly postaveny nádoby.

Žárový pohřeb byl uložen na dně ve v. polovině hrobu v severní části v podobě pruhu spálených kústek a je porušený mísou č. 26. Další spálené kústky byly uloženy v nádobě č. 9.

V j. polovině hrobu blíže středu byly uloženy dvě zásobnice (1a, 1b) a dalších 5 nádob (1c, 1d, 1e, 2 až 6). Nádobý č. 7 a 8 byly uloženy v s. polovině hrobu v z. části a šly zčásti přes sebe. Přes-

¹ Věnováno PhDr. Josefu Bubeníkovi k jeho životnímu jubileu.

Pl. 1. Lošánky, okr. Kolín: situační plánek naleziště. — Pl. 1. Lošánky, Kr. Kolín: Lageplan den Fundorts.

ně ve středu s. poloviny byly uloženy na sobě dva talíře (29 a 30), severně od nich pak nádoby č. 11 až 13. Zbývající nádoby byly uloženy ve v. polovině hrobu ve 2 řadách: 1. řada blíž v. stěny s nádobami č. 14 a 15, 22 až 25, 18 až 21, 26; druhá řada s nádobami č. 16 a 17, 27 a 28; osamoceně byla postavena amfora č. 9 se spálenými kostmi uvnitř a miska č. 10 u jv. kůlu. Hrob obsahoval celkem 34 nádob. NZ A. Knor č. j. 2613/60 a 1593/63. Dep. revers M. Kolín 2173/65 Z. Sedláček.

U lebky byl nalezen br. kroužek (11/33/), u pravé ruky na spálených kůstkách bylo položeno račlátko (12/31/), u pravé kosti ramenní náhrdelník z bronzových perel (16/34/) a v j. polovině hrobu ve středu blíž j. stěny železný nůž (13/32/). Výplň hrobu tvořila sytě černá hlína, v níž bylo nalezeno několik atypických střepů, které pravděpodobně s hrobem nesouvisí. Výplň kůlových jamek: černá hlína slabě promísená spraší. Nálezy z hrobu byly zapsány pod př. č. 28/60 ARÚ Praha, v RMK nejsou dosud evidovány (pl. 2).

Popis nálezů (tab. I, II). Pořadová čísla odpovídají číslům v tabulkách, v závorce číslům na plánu.

- 1 (1a). Horní polovina amforovité zásobnice s kuželovitým hrdlem odsazeným od výdutě, povrch černohnědý, zv. 13,5 cm.
- 2 (1b). Menší amforovitá zásobnice s chybějícím spodkem výdutě a dnem. Hrdlo kuželovitě vyhnuté, p. šedý se stopami otřelého tuhování, zv. 32,8 cm.
- 9 (1c). Zlomek horní části amforovité nádoby zdobené svazky šikmých rýh lemovaných vpichy.
- 8 (1d). 2 zlomky z horní části amfory s vysokým hrdlem, p. tuhovaný.
- 7 (1e). Okrajový zlomek pohárku, p. tuhovaný.
- 22 (2). Kónická miska se zaobleným lomem, p. šedohnědý, $\varnothing$ 12,0 cm.
- (3). Široká nízká amfora ve střepích, podobná jako č. 14, bez kresby.
- 27 (4). Rek. velké hrncovitého koflíku s rekonstruovaným uchem, rv. 11,5 cm.
- 26 (5). Koflík se zataženým okrajem a zahroceným uchem jdoucím nad okraj, p. šedohnědý, v. 6,6 cm.

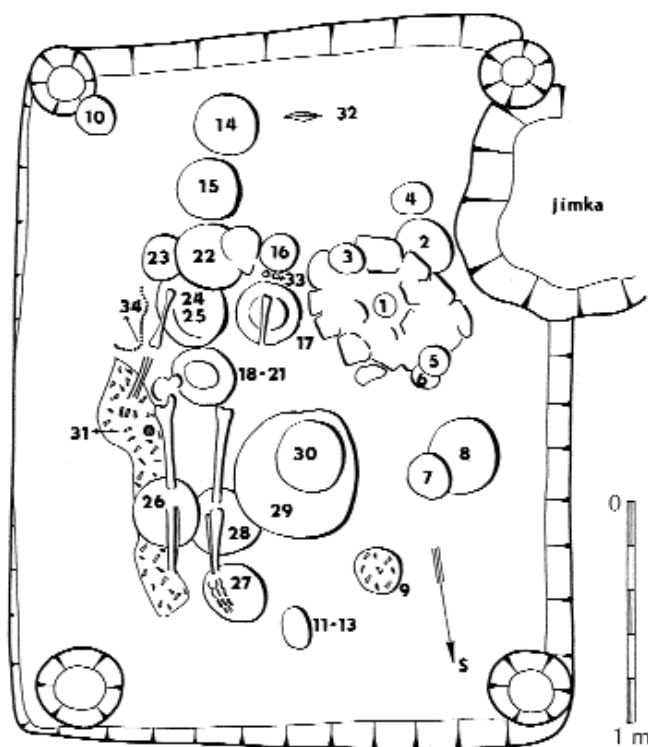
- 19 (6). Široká rozevřená mísa, p. šedočerný, $\varnothing$ 30,0 cm.
 17 (7). Rozevřená mísa se stěnami splývajícími se dnem, p. tuhovaný, $\varnothing$ 20,0 cm.
 24 (8). Nízká zatažená mísa s odsazeným spodkem, p. šedohnědý, $\varnothing$ 28,0 cm.
 5 (9). Amfora s největší výdutí v horní třetině, hrdlo odsazené, kuželovité, p. šedočerný, zdobený na podhrdlí zavěšenými rýhovanými trojúhelníky, v. 12,4 cm.
 18 (10). Vyšší zatažená mísa, p. šedočerný, uvnitř červenohnědý, $\varnothing$ 18,0 cm.
 3 (11). Soudkovitý hrnec, nesouměrný, p. šedohnědý, zdobený skupinami důlků, v. 9,6 cm.
 21 (12). Koflík s páskovým převýšeným uchem, p. tuhovaný otřelý, v. 3,6 cm.
 29 (13). Koflík se zataženým okrajem a zahroceným uchem jdoucím nad okraj, p. šedohnědý, v. 9,2 cm.
 28 (14). Amforovitá mísa s ostrým lomem a splývajícím dnem se stěnami, p. tuhovaný, v. 5,6 cm.
 (15). Zlomky nádoby, patrně amfory, p. červený se zbytky černé malby, ve střepích.
 4 (16). Malá široká amfora, hrdlo slabě odsazené, stěny splývají se dnem, p. tuhovaný otřelý, zdobený na podhrdlí skupinami svislých rýh, v. 7,8.
 6 (17). Zlomky nádoby podobné č. 14, ve střepích.
 25 (18). Malý pohárek nebo mísa, p. tuhovaný otřelý, vně na dně zbytky rýhované výzdoby, v. 8,4 cm.
 (19). Zlomky nádoby podobné jako č. 14, p. tuhovaný, ve střepích.
 (20). Zlomky výdutě širší nízké amfory, snad jako č. 14, p. tuhovaný.
 10 (21). Zlomky širší nízké amfory, podobné jako č. 14, p. tuhovaný a zdobený rytými trojúhelníky, ve střepích.
 (22). Zlomky velké rozevřené kónické mísy, podobné jako č. 26.
 (23). Baňatá nádoba ve střepích, nezachovala se.
 (24)–(25). Dva ploché kuželovité talíře, p. tuhovaný a zdobený uvnitř na hrdle rytými trojúhelníky, nezachovaly se.
 20 (26). Široká rozevřená mísa, p. červenohnědý, $\varnothing$ 30,0 cm.
 23 (27). Vyšší zatažená mísa, p. šedohnědý, $\varnothing$ 28,0 cm.
 (28)–(30). Velké kuželovité talíře, nezachovaly se.
 12 (31). Okrouhlé rachtátko (a), $\varnothing$ 3,5 cm.
 13 (32). Železný nůž se zahroceným řapem (b), d. 16 cm.
 11 (33). Bronzový kroužek okrouhlého průřezu (c), $\varnothing$ 2 cm.
 16 (34). Náhrdelník se 177 bronzovými perlami a 2 válcovitými tyčinkami (35 a 36).
 14, 15. Železné tyčinky, d. 2,0 a 2,4 cm.

V tomto hrobě byla zjištěna A. Knorem skupina 34 nádob a 6 ostatních předmětů.

3. Zhodnocení náleзовé situace a milodarů

Výše popsáný hrob se zachoval v podstatě celý, pouze jz. roh byl narušen jímkou pro vodu. Pravděpodobně tu však nebyly umístěny žádné předměty. Hrobová komora s kůlovými jamkami ve všech rozích (hl. 3 cm ode dna) svědčí pro srubovou konstrukci hrobu. Doklady dřevěného krytu se nezachovaly a rovněž tak doklady pro kamenný zával. Tvar hrobu (320 x 250 cm) patří k obdélníkovitému typu s plochou 8,0 m², který převládá v západohalštatském okruhu. Podle velikosti hrobové plochy můžeme hrob zařadit do II. kombinační skupiny s větším počtem nádob a kovovými předměty: II–1. Tato skupina obsahuje vedle keramiky pouze ozdoby a spínadla šatů (*Koutecký 1968*). Orientace hrobové komory je S–J, s nepatrnou odchylkou SZ–JV se pravidelně opakuje ve východostře-dočeské skupině bylanské kultury.

V hrobě byly uloženy 2 pohřby: Kostrový a žárový, oba se nacházely ve středu hrobové jámy blíže V stěny. Je jisté, že primární pohřeb byl žárový. Spálené kůstky byly uloženy na dně v délce 120 a šířce 20–30 cm. Další spálené kůstky se našly v nádobě č. 9 blíže sz. rohu, ale není jisté, zda patří ke spáleným kostem u v. stěny. Sekundární kostrový pohřeb v poloze natažený byl uložen přes spálené kosti a nádoby č. 24 a 25. Lidské pozůstatky nebyly bohužel dosud antropologicky zhodnoceny. Birituální pohřby jsou častým jevem v bylanských hrobech skupiny I, II. Dosti často někteří

Pl. 2. Lošánky, okr. Kolín: půdorys hrobu po odkryvu. — Pl. 2. Lošánky, Kr. Kolín. Grundriss des Grabs nach der Abdeckung.

badatelé usuzují, že žárové pohřby v těchto hrobech patří příslušníkům v podřadném společenském postavení, snad původnímu štitarskému obyvatelstvu pozdní doby bronzové.

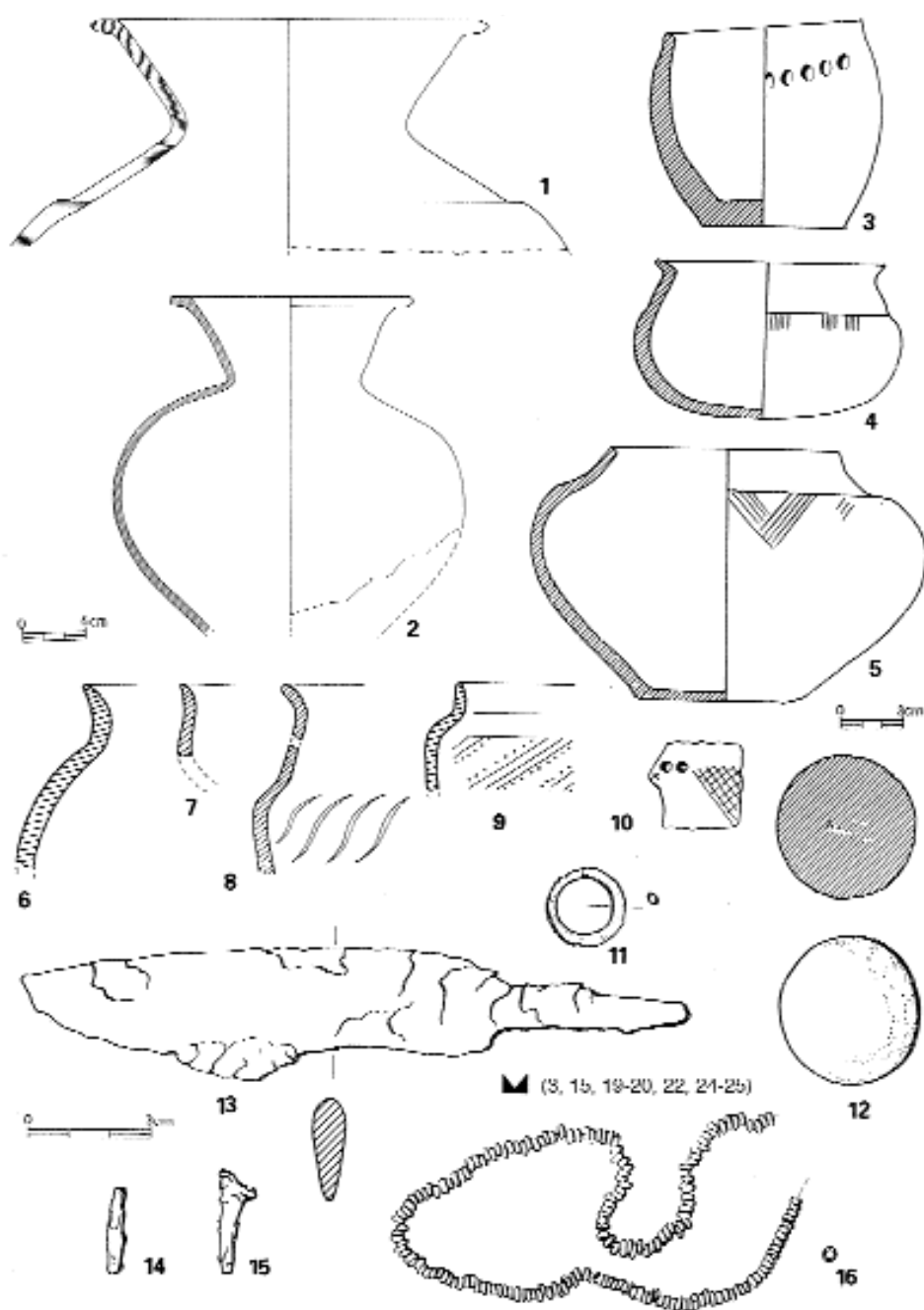
Rozložení milodarů v hrobě: viz nálezné okolnosti. Blíže jz. rohu se našly dvě amforovité zásobnice a 5 dalších nádob. Hroby se dvěma zásobnicemi ve skupině II-1 v rámci východostředočeské skupiny se vyskytují asi z jedné třetiny. Většina nádob tvoří dvě řady ve v. polovině. Žádné stopy po zvířecích kostech se nazachovaly. Z kovových milodarů si bližší zmínky zaslouží náhrdelník z bronzových korálů, které jsou u nás velice vzácné. Nejčastěji se v hrobech nacházejí náhrdelníky z jantarových korálů: Bylany (*Piř 1896-1897*), Hradenín (*Dvořák 1936*).

Nejvíce nálezů v hrobě patří keramice. Počtem 34 kusů patří k nejbohatším kolekcím v rámci skupiny II-1, u ostatních hrobů počet nádob dosahuje maximálně 30 kusů (*Koutecký 1968*). Je obecně známo, že keramika z velkých kostrových hrobů byla vyráběna výlučně k funerálním účelům (špatně vypálená nebo jen vysušená) a při odkrytí se rychle rozpadá na drobné zlomky. Totéž platí i u námi popsaného hrobu. Z 34 nádob se pouze 18 podařilo sletit a z 5 dalších se zachovaly jen profily. V drobných zlomcích se zachovalo 11 nádob: 2 amfory, 4 široké amfory, 2 ploché talíře a 3 talíře kuželovité. Ze splených nádob 2 kusy patří amforovitým zásobnicím, jeden hrnek je soudkovitý, široká amfora – terina, široká amfora, 3 koflíky, amforovitá miska, 3 misky se zataženými stěnami, 4 misky s rozevřenými stěnami. Výčet uzavírá jeden rozevřený pohárek.

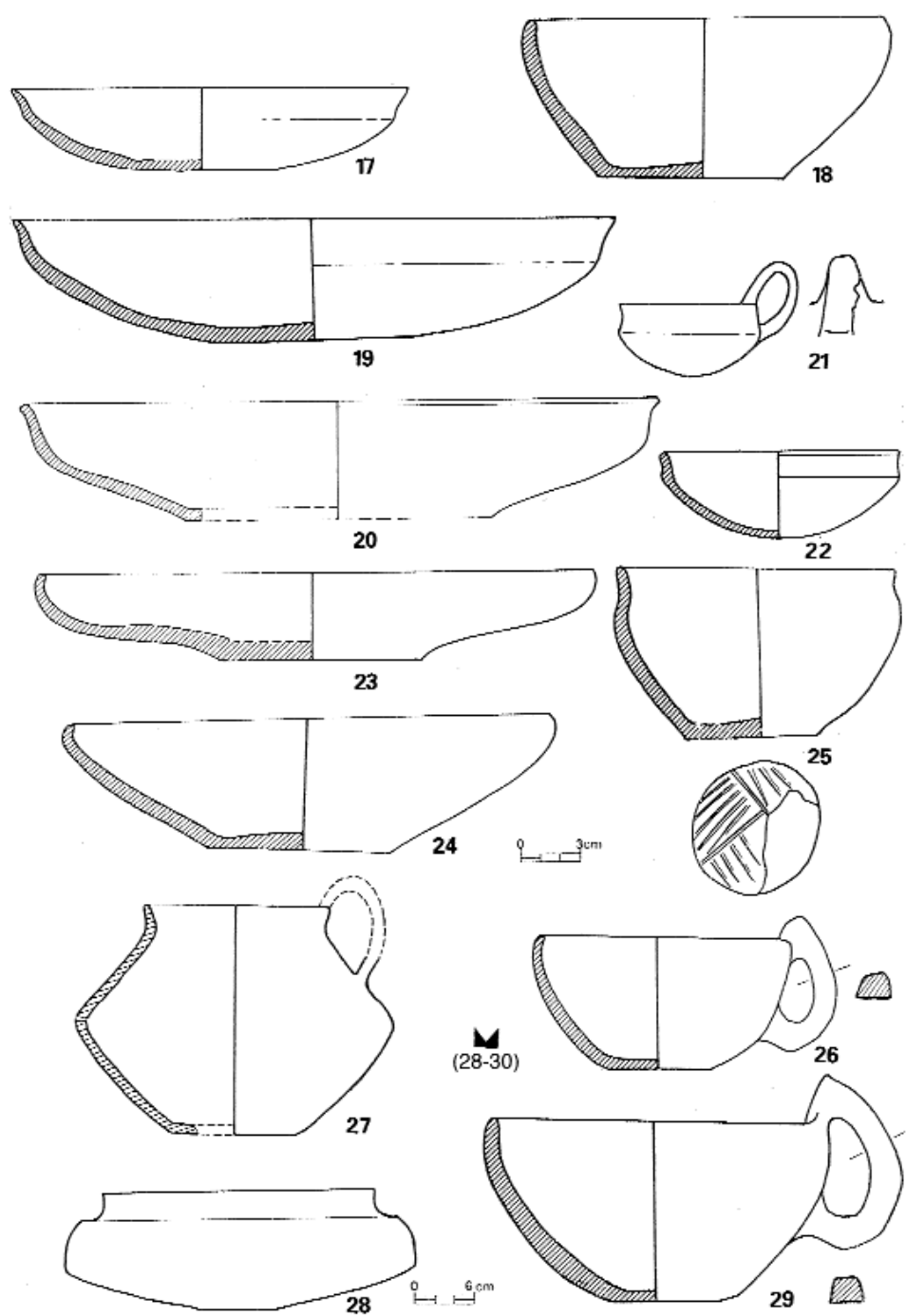
Pro chronologické zařazení našeho hrobu do systému k. bylanské se nehodí kovové předměty. Pouze keramika je pro tento účel vhodná, ale jen některé typy.

1. Baňatá široká amfora – terina s nízkým zúženým hrdlem a největší výdutí posazenou v horní třetině (č. 5). Analogie: Praha-Bubeneč, hrob 1 (*Fridrichová – Koutecký – Slabina 1996*, Abb. 1: 2), hrob 3 (o. c., Abb. 2: 1), hrob 27 (o. c., Abb. 9: 1) a hrob 5 (o. c., Abb. 31: 1). Pro náš účel tyto analogie postačí. Tento typ se objevuje v Ha C3 i v Ha D1.

Tab. I. Lošánky, okr. Kolín: č. 1–10 keramika, č. 11 bronzový kroužek, 12 hliněné raclátko, 13 železný nůž, 14–15 zlomky železných tyčinek, 16 náhrdelník z bronzových perel. **▲** Nádoby jsou vyznačeny pouze v plánu, v kresbách chybějí. — Tab. I. Lošánky, Kr. Kolín: 1–10 Keramik, 11 Bronzering, 12 Lehmraschel, 13 Eisenmesser, 14–15 Fragmente von Eisenstäbchen, 16 bronzene Perlenkette.

Tab. II. Lošánky, okr. Kolín: keramika. — Tab. II. Lošánky, Kr. Kolín: Keramik.

2. Koflík silnostěnný s dovnitř zataženými stěnami a silným zahroceným uchem nad okraj (č. 26 a 28). Analogie: Hradenín, hrob 28 (*Dvořák 1938*), Praha–Střešovice, hrob 8 (*Fridrichová – Koutecký – Slabina 1997*). Tento typ koflíku je vůdčím typem pro Ha D1, ale současně byl v našem hrobě ještě koflík s převýšeným páskovým uchem (č. 21), který je charakteristický pro Ha C2–3.

3. Široká amfora s vyšším hrdlem s náběhem na lahvovitý tvar (č. 4). Analogie vyspělejší: Hradenín, hrob 28 (*Dvořák 1938*), Praha–Střešovice, hrob 8 (*Fridrichová – Koutecký – Slabina 1997*), Praha–Bubeneč, hrob 29 (*Fridrichová – Koutecký – Slabina 1996*).

4. Závěr

Uveřejněný hrobový celek z Lošánek má velký význam v rámci chronologie bylanské kultury. Podle mého názoru tento hrobový celek náleží do přechodného stupně od mladší fáze středního období do období mladšího: Ha C3–D1.

LITERATURA

- Dvořák, F. 1934–1935: Nálezy bylanského typu na Kolínsku, Památky archeologické – Nová řada IV–V, VI–VIII, separáty, 1–15, 1–32.*
 — 1936: Pravěk Kolínska a Kouřimska. Kolín.
 — 1938: Knížecí pohřby na vozech ze starší doby železné. Praehistorica I. Praha.
Fridrichová, M. – Koutecký, D. – Slabina, M. 1996: Die Gräberfelder der Bylaner Kultur in Praha I., Památky archeologické 87, 104–168.
 — 1997: Die Gräberfelder der Bylaner Kultur in Praha I., Památky archeologické 88, 5–64.
Koutecký, D. 1968: Velké hroby, jejich konstrukce, pohřební ritus a sociální struktura bylanské kultury, Památky archeologické 59, 400–487.
Píč, J. L. 1896–1897: Pohřebiště se skrčenými kostrami u Bylan, Památky archaeologické a místopisné 17, 381–409.

Das Bylaner Gräberfeld in Lošánky (Kr. Kolín)

Es ist mir Leider nicht gelungen, die alten im Nationalmuseum deponierten Funde aus Lošánky (*Dvořák 1936*) zu finden. Im Jahre 1960 untersuchte A. Knor auf derselben Lokalität ein birituelles Kammergrab. Die rechteckige Grabkammer (330 x 250, Tiefe 95 cm) wurde in den Lößuntergrund eingetieft, in N-S-Richtung mit W-O-Abweichung orientiert, die Pfähle in ihren Ecken zeugen von einer Blockbaukonstruktion. Das Grab enthielt 2 Bestattungen. Die erste war eine Skelettbestattung in gestreckter Lage mit Kopf gegen S und mit dem Gesicht gegen W. Die Knochen des Verstorbenen wurden über Gefäße und verbrannte Knochen gelegt. Ohne Zweifel handelt es sich um eine sekundäre Bestattung. Primär war die Brandbestattung unter dem Skelett auf dem Boden und auf dem Häufchen und im Gefäß Nr. 9. Die Menschenknochen wurden nicht anthropologisch bestimmt. In der S-Hälfte des Grabes befanden sich 2 Vorratsgefäße und 5 andere Gefäße, die übrigen (insgesamt 34 Gefäße) bildeten zwei N-S-Orientierte Reihen. Die Metallbeigaben waren bescheiden: am Schädel war ein Eisenring, bei der rechten Hand eine Rassel, an der Südwand ein Eisenmesser. Nach dem Inhalt und nach der Größe der Grabkammer gehört das Grab zur kombinierten Gruppe II–1. Nach der Keramik (bauchige Amphore-Terrine, Tasse mit überhöhtem Spitzhenkel, fast flaschenförmige Amphore) ist das Grab an den Übergang zwischen der jüngeren Phase der Mittelstufe und der jüngeren Stufe (Ha C3–Ha D) zu datieren.

NEJSTARŠÍ SLOVANSKÁ SÍDLIŠTĚ NA ČELÁKOVICKU

Naďa Profantová – Jaroslav Špaček

V tomto příspěvku chceme zveřejnit především poznatky ze dvou sídlišť, objevených a částečně prozkoumaných v 80. letech a v závěru 20. století (Muzeum Čelákovice).¹ Obraz doplňují dostupné informace o dalších nalezištích v této oblasti (vesměs okr. Praha–východ). Tato sídliště leží na obou březích Labe, přesto je považujeme za reprezentativní vzorek zdejšího osídlení nově usazených Slovanů především pro 7. století, i když je pravděpodobné, že se v regionu mohou objevit další soudobé lokality. Větší počet objektů byl prozkoumán v Otradovicích, zatímco v Nehvizdech se podařilo zachránit jen jeden objekt. Vzhledem k nepříliš rychlému nárůstu počtu lokalit kultury pražského typu má i ojedinělý objekt v nové lokalitě význam. Celkový obraz osídlení této oblasti v 7. a 8. století je zřejmý z obrázku 1.

1. NEHVIZDY

Lokalita se nachází na levém labském břehu v nadm. v. 244 m, v intravilánu dnešní jz. části obce. ZM 10, 13–13–12, koord. 10:169. Svým přírodním prostředím nevybočuje z charakteristiky zemědělských osad, jak ji podal již *J. Zeman* (1976). Vodní zdroj je od místa nálezů podle dosavadních zjištění dosti vzdálen. Při stavbě rodinného domku ppč. 326/20 byl v září 2000 dokumentován zahloubený objekt označený č. 1.

Popis: Objekt nebyl zachráněn kompletně, ale jen ze dvou třetin. Šlo o zahloubenou jámu s téměř rovným dnem a téměř kolmými stěnami. Výplň tvořila žlutohnědá jílovitopísčítá vrstva, pouze nade dnem byla zjištěna silně vypálená vrstva černá, místy červenooranžová (obr. 2), nedosahující až k jižní stěně, nad níž byly zbytky destruované pícky či ohniště (?). Orientovaná byla Z–V. Ve dně byla zjištěna mělká kruhová jamka o prům. 30 cm s výběžkem na JV. Podloží tvořila hnědočervená jílovitá hlína. Rozměry: Z–V 106 cm (neúplný), S–J 152 cm (v řezu), hloubka max. 80 cm.

Objekt nemá dosud analogie, s velkou opatrností ho lze interpretovat jako výrobní zařízení, jehož součástí byla výheň či pícka.

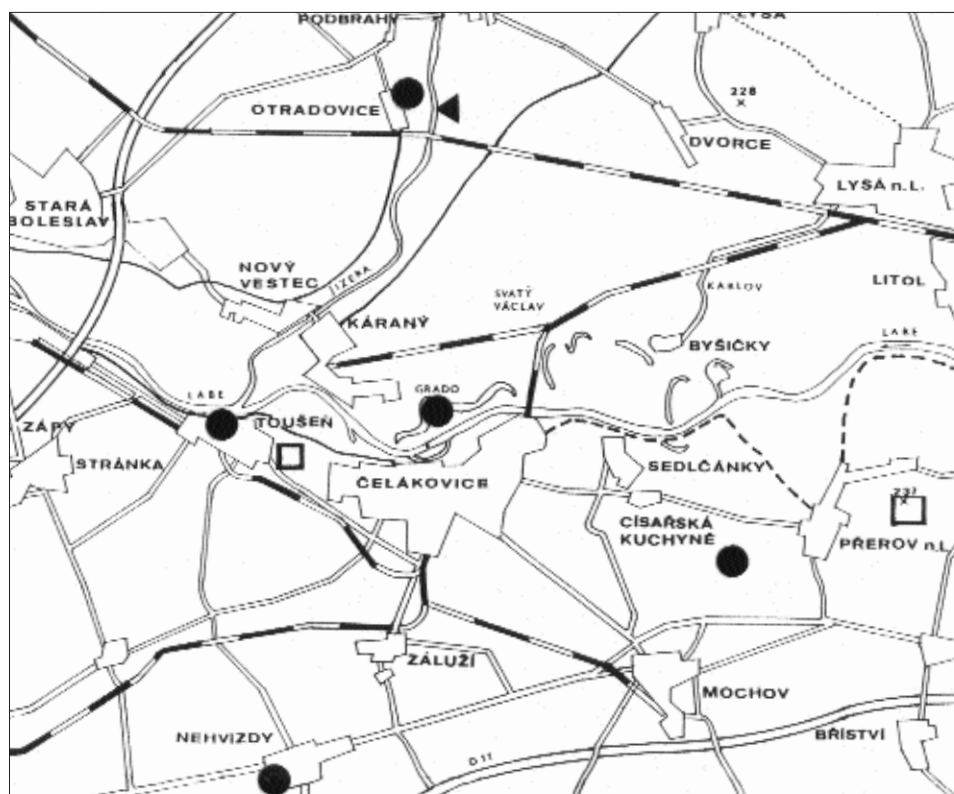
Nálezy: keramika celkem 20 jedinců², z toho 1 miska, 3 okraje (2 zdobené), 3 dna, 1 zlomek ode dna, nezdobená těla z 12 nádob, z toho 2 podhrdlí (212 g v poměru PT : slídn. mat. 5 : 6), cf. tab. 1, v ní i rekonstruované průměry den a okrajů nádob.

Popis: Malá miska s mírně zataženým okrajem vysoká 64 mm, o prům. 70 mm, Pd 60 mm a maximální výduti 94/43 mm, nalezena na dně objektu (obr. 2; 3: 6); větší splená okrajová část nezdobeného hrnce PT (A 217 050: 166 g + 253 g nezdobených těl z téže), vyrobena ze silně písčitého materiálu s většími kamínky vystupujícími na povrch, nejspíše původně přetřený vrstvičkou, z níž zbyly již jen malé zbytky, okraj vodorovně seříznutý; zlomek okraje z obdobného materiálu, prosvítá více slídy, nejspíše z téže nádoby (A 217051), obr. 3: 1; 1 horní část nádoby s válcovitým ústím, zdobená pomocí hřebene; obdobně zdobený mírně šikmo seříznutý okraj; kotlíkovitě zesílené dno; 2 dna vyhnutá dovnitř; 1 nezdobené podhrdlí (A 217030) a zlomek dalšího, obě vyrobeny ze silně slídnatého materiálu. Příř. č. 482/00, Inv. č. A 21718–217043, A 217044–50, A 217051–217056. Obr. 3.

Zhodnocení keramiky: Keramický soubor tvořený 20 jedinci je v rámci kultury s keramikou pražského typu spíše početnější. Pro chronologii a kulturní zařazení objektu mají význam především početné zlomky nezdobené nádoby pražského typu (o váze 419 g, obr. 3: 1), nezdobená miska a zdobené zlomky ze dvou nádob (obr. 3: 2, 7), dna a nezdobená podhrdlí. Typické zlomky váží celkem 1181 g (tab. 1) oproti 163 g těl nádob, ovšem představují jen necelou polovinu zjištěných keramických jedinců. Z tabulky 1 vyplývá, že jak miska, tak oba zdobené okraje a 2 dna tvoří skupinu nálezů ze dna objektu a souvisejí nejspíše ještě s dobou jeho funkce, nebo představují sekundární odpad, nejedná se tedy o keramiku spojenou s pomalým zaplňováním objektu po jeho zániku.

¹ Věnováno dr. Josefu Bubeníkovi k životnímu jubileu.

² Keramický jedinec představuje všechny rozpoznané zlomky z téže nádoby, může jít o 1 i větší počet zlomků nebo celou dochovanou nádobu.

Obr. 1. Umístění sídliště na výseku z mapy: kolečko – sídliště, čtverec – patrně opevněné sídliště v Toušeni a Přerově, šipka – monoxyl. — Abb. 1. Anordnung der Siedlungen auf dem Kartenausschnitt: Kreis – Siedlungen, Quadrat – scheinbar befestigte Siedlung in Toušeň und Přerov, Dreieck – Einbaum.

V těstu nádob se častěji objevuje slída, typičtější pro mladší fázi keramiky pražského typu.

Zdobená keramika má v těstu výraznější podíl slídy, je tenkostěnná, výzdoba je umístěna hned pod okraj, vysoko nad výzdobným bodem. Tento jev známe z Roztok u Prahy, Prahy–Michle, Otradovic apod. a má jistý relativně chronologický význam.

V obou případech výzdoba končila těsně nad maximální výdutí a je provedena shodně, i výzdobný motiv je stejný – ostře lomená hřebenová vlnice mezi dvěma pásy hřebenových rýh. V případě okraje A 217045 jsou zřetelné stopy po vnějším formování nádoby, na okraji je úzká seříznutá ploška. Výzdoba je provedena dokonale ruční technikou, za občasného otočení podložky (cf. *Macháček 2001*, stup. I). Výzdobný motiv s ostrou vlnicí se objevil v Praze–Bohnicích (Zámka) (*Zeman 1976*, obr. 31: 5) či v Březně u Loun (*Pleinerová 2000*, Abb. 55: 7), kde se jedná o týž časový horizont.

Kromě typických okrajů nádob keramiky pražského typu se v souboru objevila miska se zataženým okrajem, tedy nádoba v těchto souborech spíše výjimečná. Můžeme ji označit za průvodní keramiku v pojetí *D. Jelínkové (1990)*, která nedává chronologickou výpověď. Tento tvar dosud nebyl registrován mezi celými nádobami z Čech, nevyšel ani v největším keramickém souboru z Roztok, kde se misky se zataženým okrajem objevily jen několikrát ve střepech (*Kuna – Profantová v tisku*). Tvarově odpovídá Parczewského typu 11.6 (též neúplná: *Parczewski 1988*, ryc. 11). Do inventáře kultury pražského typu se mohla dostat z výbavy nejmladší fáze kultury stěhování národů, kde se v hrobech menší nezdobené misky se zataženým okrajem vyskytují (cf. *Záluží, hrob 8/IV: Svoboda 1965*, T 86: 16, 17).

Obr. 2. Nehvizdy, dno obj. 1. –
Abb. 2. Nehvizdy, Boden des
Objekts 1.

Počet okrajů různých keramických jedinců v objektu je malý – 3, což plně odpovídá poznatkům z jiných objektů této kultury. I u zdobených jedinců tvar okraje odpovídá profilaci keramiky pražského typu. Průměr den se pohybuje mezi 70 a 90 mm, průměr okrajů mezi 70 a 244 mm (tab. 1).

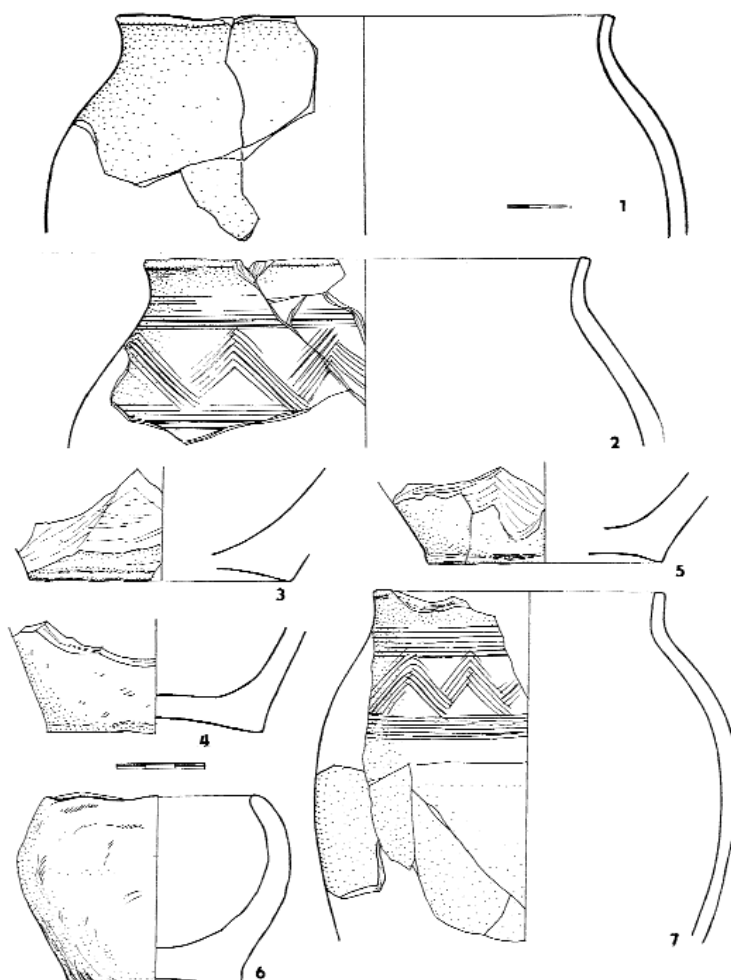
Váha – g	Poloha nádoby	Část	Tl. – mm	Typ okraje (Parcz.)	Po – mm	Typ, Pd – mm	Obtáčení	Výzdoba	Slída	Inv. č.	Obr.	
254	Dno	1	5–6	A	70	Kb3	60	0	0	217018	3: 6	
419	Výplň	2	6	Ca	244			0	S	217050	3: 1	
49	Dno	2	5	Cb	152				R–OV–R	S	217045	3: 2
113	Dno	2	5	Bb	100				R–OV–R	S	217046	3: 7
133	Dno	10	8			Ke1	74	0		MS	217044	3: 4
65	Dno	10	10			Kc4	81	0			217039	3: 5
44	Výplň	10	14			Kc4	90	0			217041	3: 4
44	Výplň	5								S	217030	
55		9	9							S	217031	
5		5	5							S	217056	

Tab. 1. Parametry typických zlomků keramiky z Nehvizd. Části nádob podle Profantové (1998, obr. 19B), typy okrajů podle M. Parczewského (1988, ryc. 12–15), R – rýhy, OV – ostré vlnice, S – výrazné zastoupení slídy v těstě, které se blíží složením již starohradištnímu těstu, MS – malé množství slídy v keramickém těstě.

Tento celek zcela odpovídá smíšenému horizontu kultury s keramikou pražského typu, především nejmladší fázi (III) vyčleněné v Roztokách u Prahy (*Kuna – Profantová v tisku*), která předchází etapě II v Březně u Loun (*Pleinerová 2000*, 140). V rámci absolutního datování lze uvažovat o počátku, případně 1. polovině 7. století.

2. OTRADOVICE

Sídliště leží v poloze „Na široké louce“ (bývalá pískovna JZD) na terase Jizery v nadm. v. 180 m. Tato poloha je vzdálena od dnešního toku ca 300 m a nachází se asi 5 km nad současným soutokem Jizery s Labem, tedy na labském pravobřeží. ZM 10, 13–13–02, koord. 177:296–178:289. Výškový

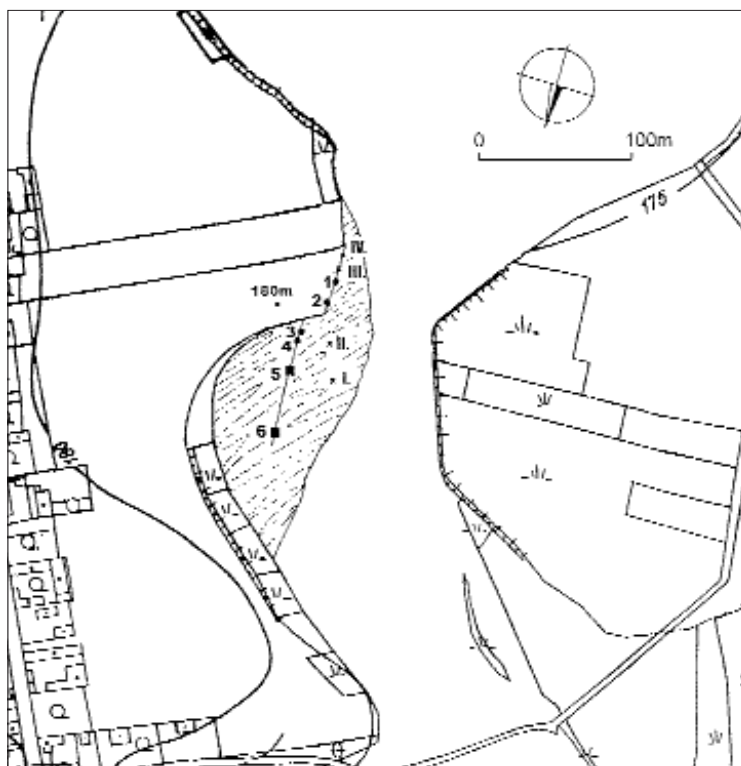

Obr. 3. Nehvizdy: nálezy z objektu 1. Obr. 3, 8–15 kreslila L. Raslová. — Abb. 3. Nehvizdy: Funde aus dem Objekt 1.

rozdíl povrchu terénu mezi objekty 6 a IV činí pouhých 15–20 cm. Sídliště bylo zachyceno v úzkém pásu dlouhém 78 m. Rozsah sídliště je zcela nejasný, minimální šíře zjištěná výzkumem činí 12 m, zřejmě však byla větší.

Přímo naproti zjištěné osadě se podařilo v dubnu r. 2002 při snížené hladině řeky nalézt dřevěný, dosud nedatovaný monoxyl o zachované délce necelých 7 m. V souvislosti s povodní byl levý břeh Jizery stržen v šíři ca 8 m, takže člun ležel původně ca o 400 m výše a během povodně byl přemístěn po proudu na místo nálezu (obr. 1).

V letech 1980 a 1981 bylo prozkoumáno 6 zahloubených objektů, převážně jam, pouze objekty 5/80 a 6/81 v severní části osady lze považovat za domy. Jámy byly jen mělce zahloubeny do písčitého podloží. Kromě nich byly registrovány 4 shluky keramiky ještě v ornici (č. I–IV; obr. 4), z nichž alespoň některé jsou zřejmě pozůstatkem mělce zahloubených objektů. Lze registrovat alespoň prostorové vztahy k ostatním objektům. Shluk III s nejmenším počtem keramických zlomků je nejbli-

Obr. 4. Otradovice: plán objektů s grafickým rozlišením domu (čtverec) a jam (kolečko), popsaných shluků keramiky (křížček) a rozsahu odtěžené plochy (tečkovaně). — Abb. 4. Otradovice: Plan der Objekte mit graphischer Unterscheidung des Hauses (Quadrat) und der Gruben (Kreis), der beschriebenen Keramikkonzentrationen (Kreuzchen) und der Ausdehnung der abgebauten Fläche (punktirt).

že regulárnímu objektu 1 (ca 1,8 m). Nejvzdálenější je shluk II, od objektu 4 je vzdálen asi 11,1 m. Jedná se o část většího sídliště. Nálezy jsou uloženy v Městském muzeu v Čelákovících.

2.1. Popis objektů

Shluk/obj. I. Nálezy: 8 ker jedinců, z toho 2 okraje, 2 zdobené zlomky, 3 dna: velké obtáčené a zdobené torzo nádoby (prům. 249 mm), na povrchu se slídou, okraj esovitě vyhnutý zaoblený, výzdoba místy mírně otřelá, pás vlnice mezi pásy vodorovných rýh, 1 dno. Inv. č. A 4205–4206, A 4207, A 4209–4212. Obr. 8: 1–6, 8.

Shluk/obj. II. Nálezy: 1 zloмок keramiky zdobený svazkem vodorovných rýh. Inv. č. A 4213. Železný nožik. D. ? mm. Inv. č. A 4214. Obr. 8: 7.

Shluk/obj. III. Nálezy: 6 zlomků keramiky, z toho 1 dno a jeden zloмок ze středu dna. Inv. č. A 4215. Obr. 9: 1. Materiál (těsto) převážně s výrazným obsahem slídy (mimo dno inv. č. A 4216). Inv. č. A 4215–4220.

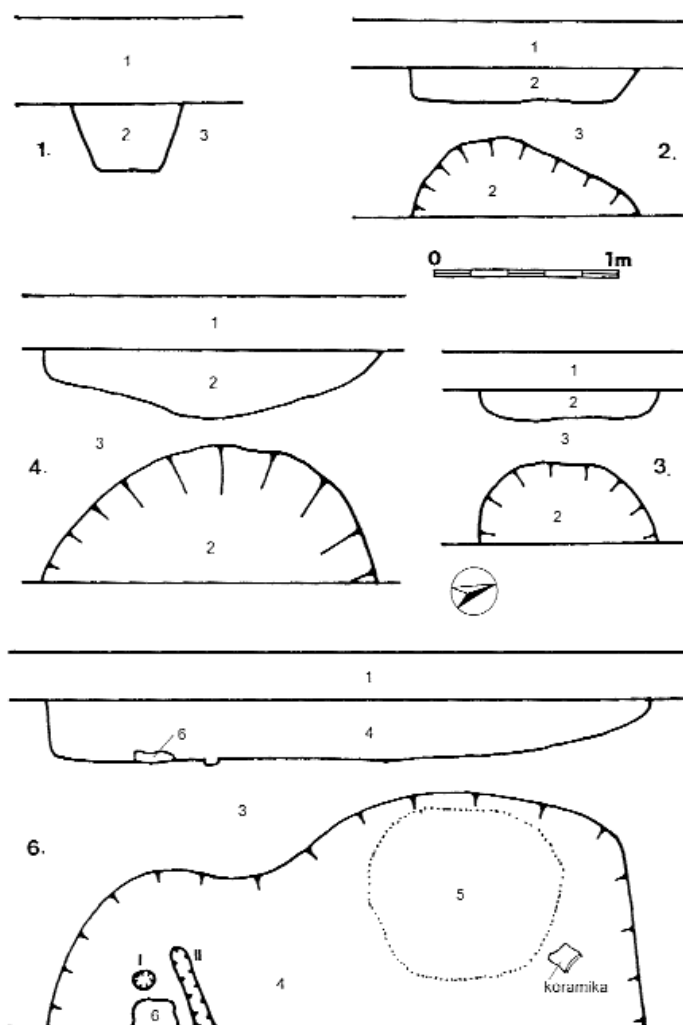
Shluk/obj. IV. Nálezy: 7 keramických jedinců: 3 nezd. těla, 1 obtáčený a zdobený okraj, 3 zdobená podhrdlí. Inv. č. A 4221–4228. Obr. 9: 2–4.

Obj. 1/80: Jáma. Pod hnědou hlinitopísčitou ornici s podorničím o mocnosti 50 cm (1) byla zjištěna jáma o prům. 59 cm, kotlovitě se zužující, s rovným dnem o prům. 36 cm. Výplň tvořila černohnědá hlinitá vrstva (2). Hloubka od dnešního povrchu 80 cm. Obr. 5.

Objekt	Poloha	Část nádoby	Tl. - mm	Typ okraje (Parcz)	Po - mm	Pd - mm, typ	Obtáčení	Výzdoba	Slída	Inv. č.	Obr.
1/80	Výplň	10	6				0	0	S	A 4001	10: 1
2/80	Výplň	6	6					rýhy		A 4008	10: 2
3/80	Výplň	3	6				Form	Vln	S	A 4008	10: 5
4/80	Výplň	3	8	SH	280		X	R-vln 2x	S	A 4017	10: 9
	Výplň	2	6	Dd			Form	0	S	A 4018	10: 4
	Výplň	5-6	7					R-vln 2x	S	A 4019	10: 7
	Výplň	4	6				0	0		A 4020	10: 8
5/80		2	5	Dd 1	162		X	R,vln 2x	S	A 4134	12: 14
5/80		5	6					R,vln 2x,R	S	A 4135	12: 11
		3	6				?	0	S	A 4137	12: 3
		2	5				0	0	0	A 4138	12: 2
		3	5				Vform	0	S	A 4139	12: 4
		5	7				Vform	R,vln 2x, R	S	A 4136	12: 10
		2	7				Vform	0	S	A 41140	12: 8
		10	8					0	S	A 4145	
		5	6			Ka	0	0		A 41144	
		10	5			Ka	0	0	MS	A 4146	
		10	6			Ka	0	0	S	A 41147	
		2	10	Dd	280		0	0	S	A 41189	11: 1
		2	8	Db	200		0	0	MS	A 41190	11: 2
		2	5	Db/Dd	160		0	0	K	A 4191	
	Dno-ohniště	3	5	Bd	0		0	0	S	A 4207a	12: 9
	Dno-ohniště	3	5	Bd	0		0	0	S	A4207b	
	Dno-ohniště	7	11					0		A 4208	
		2	10	Sh	249		A	R-vln-R	S	A 4205, 4206	8: 3
6/80		2	5	Bc	-		Form	0	S	A 4132-4133,	13: 6
6/80		5	5					R-vln-R	MS	A4036	13: 3
		6	5					Vln-R	S	A 4037	13: 8
		5	6					R-vln	S	A 4038	13: 5
		5-6	6					Vln	MS	A 4039	13: 13
		6	6					R	S	A 4040	13: 14
		6	5					R-vln	S	A 4041	13: 15
		6	6					R	S	A 4042	13: 7
		3	6	Cd			X	R-vln 2x	S	A 4043	13: 4
		2	6	Cd	200		0	0	0	A 4044	14: 8
		2	9	Dd 2	180		Vn form	0	S	A 4045	14: 4
		3	5	Cb	160		Form	0	MS	A 4046	14: 1
		3	6	Ba 1			Form	0	0	A 4047	13: 17
		3	5	Ba ?				0	MS	A 4049	13: 16
		10	7			Ka	80	0	0	A 4052	14: 3
		10	11					0	0	A 4053	13: 11
		10	13			Ka	100	0	0	A 4054	14: 2
		10	12					0	0	A 4055	
		5	6				Formov	1 rýha	0	A 4050	
		4	5	A?			Formov	0	0	A 4063	13: 18
		3	6				Omlet	0	MS	A 4064	
		5	8				0	0	0	A 4078	
		5	8				form	0	S	A 4079	
		5	8				0	0	0	A 4107	
		10					0	0	0	A 4108	
I		2	10	Sh	249		A	R-vln-R	S	A 4205, 4206	8: 3
I										A 4206	
I		6						Vln zrych		A 4209	8: 2
I		3						0		A 4210	
I		10	7			Ka		0		A4211	8: 4
I		10	9			Kc2	94	0		A4212a	8: 1
I		10	9			Kb	100	0		A 4212b	8: 8
I		6	7					Pás linií	S	A 4213	8: 7
II		10	6					0		A 42 15?	9: 1
III		6-7	7					Kazet	3	A4221, A 4224	9: 4
IV		5	6					0	S	A 4222	
IV		3	6	Eb2			X	Pás linií	MS	A 4223	9: 3
IV		5	8					R-Vln	S	A 4225	9: 5

Tab. 2. Přehled nálezů keramiky z objektů v Otradovicích (mimo nezdobené zlomky těl). Typy okrajů keramiky pražského typu podle *M. Parczewského* (1988, obr. 12-15), SH – okraj typický pro starohradištní období (vymyká se předchozí klasifikaci), části nádoby podle *N. Profantové* (1998, Abb. 19b). X v kolonce obtáčení znamená jeho doklad, form. je zkratka pro vnější formování okraje. Výzdoba je zaznamenána jen zkratkou výzdobných motivů (R – rýhy, vln – vícenás. vlnice), neboť všechny zdobené zlomky jsou vyobrazeny (S – výrazné zastoupení slídy v těstu, které se blíží složením již starohradištnímu těstu, MS – malé množství slídy v těstu).

Obr. 5. Otradovice: plány a řezy objektů 1, 2, 3, 4 a 6. Popisy vrstev u popisů objektů. — Abb. 5. Otradovice: Pläne und Schnitte der Objekte 1, 2, 3, 4 und 6.

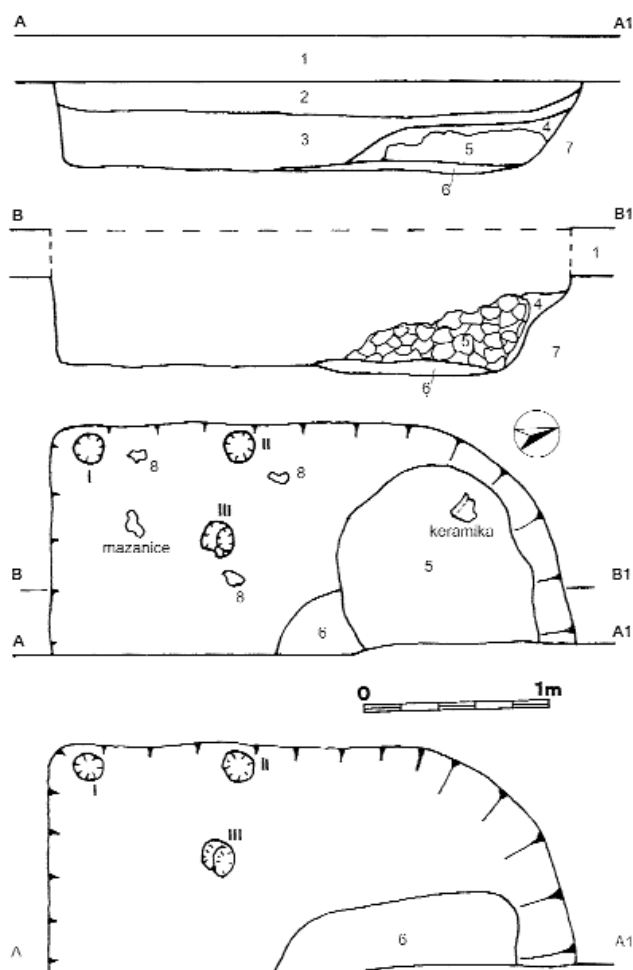
Nálezy: 3 zlomky keramiky, z toho 1 dno (obr. 10: 1). Inv. č. A 4001–4003.

Obj. 2/80: Jáma. Pod hnědou hlinitopísčitou ornici mocnou 26 cm byla zjištěna mělká oválná jáma s plochým dnem. Výplň tvořila černohnědá hlinitá (2), zahloubená do písčitého podloží (3). Delší strana 90 cm, kratší minimálně 30 cm, hloubka 46 cm od dnešního povrchu terénu. Obr. 5.

Nálezy: 3 keram. jedinci, z toho 1 tělo zdobené svazkem vodorovných rýh. Inv. č. A 4004–4006. Obr. 10: 2.

Obj. 3/80: Jáma. Pod hnědou hlinitopísčitou ornici (1) mocnou 26 cm byla zjištěna téměř kruhová jáma s plochým dnem. Výplň tvořila černohnědá hlinitá vrstva (2). Rozměry: 94 x 46 cm (neúplný), hloubka od dnešního povrchu 36 cm. Obr. 5.

Nálezy: 8 zlomků ker.: 1 zdobený okraj (včetně vnitřní strany), 1 nezdobené podhrdlí, 6 zlomků těl nádob, polovina dvoukónického malého přeslenu vyrobeného z opuky, zdobeného rytou koncentrickou

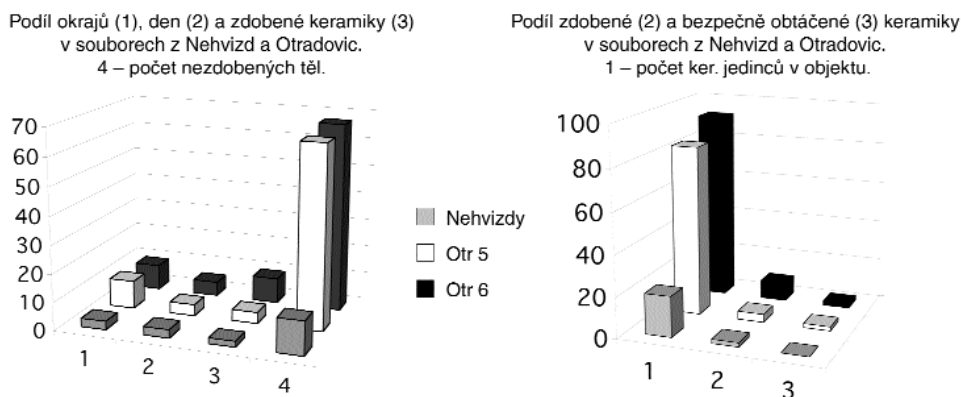
Obr. 6. Otradovice: plány (1. a 2. úroveň) a řezy objektu 5. — Abb. 6. Otradovice: Pläne (1. und 2. Niveau) und Schnitte des Objekts 5.

linií, již protínají paprskovité linie. Je umístěna na horní i dolní plošce. Prům. 24 mm, v. 14 mm. Inv. č. A 4007–4016. Obr. 10: 3, 5, 6.

Obj. 4/80: Jáma. Od obj. 5/80 vzdálen asi 11,5 m na J. Pod hnědou hlinitopísčitou ornici (1) mocnou 30 cm byla zjištěna téměř kruhová jáma, s mísovitým dnem zachyceným na profilu. Zachována z. polovina. Výplň tvořila černohnědá hlinitá (2) vrstva, podloží rezavěhnědý písek (3). Rozměry: 178 x 74 cm (Z–V, neúplný), hloubka 64 cm. Obr. 5.

Nálezy: 14 keramických jedinců, z toho 3 okraje (1 obtáčený, zdobený okraj, 1 nezdobený zvnějšku formovaný, 1 malý okraj), 1 zdobené tělo, v rámci nezdobených těl převažuje materiál typický pro keramiku pražského typu 6 : 4 (mat. PT : SH). Inv. č. A 4017–4031. Obr. 10: 4, 7–9.

Objekt 5/80: Zahloubený dům. Prozkoumána v. polovina domu včetně kamenné pece umístěné v sz. rohu domu. Z konstrukce domu se dochovaly kúlové jámy, z nichž č. I je umístěna v jz. nároží a č. II zhruba v polovině stěny S–J. Kúlová jáma III je vysunuta do interiéru domu a s konstrukcí domu již nesouvisí. Výplň tvoří černohnědá kyprá hlína (2), hnědý písek (3), v sousedství pece žlutohnědá mazanice (4, vý-

Obr. 7. Grafy srovnávající četnost zastoupení různých částí nádob a progresivních prvků v souborech z Nehvizd a Otradovic (obj. 5, 6). — Abb. 7. Vergleichsgraphiken der Häufigkeit der Vertretung verschiedener Gefäßsteile und progressiver Elemente in den Fundensembles von Nehvizdy und Otradovice (Obj. 5, 6).

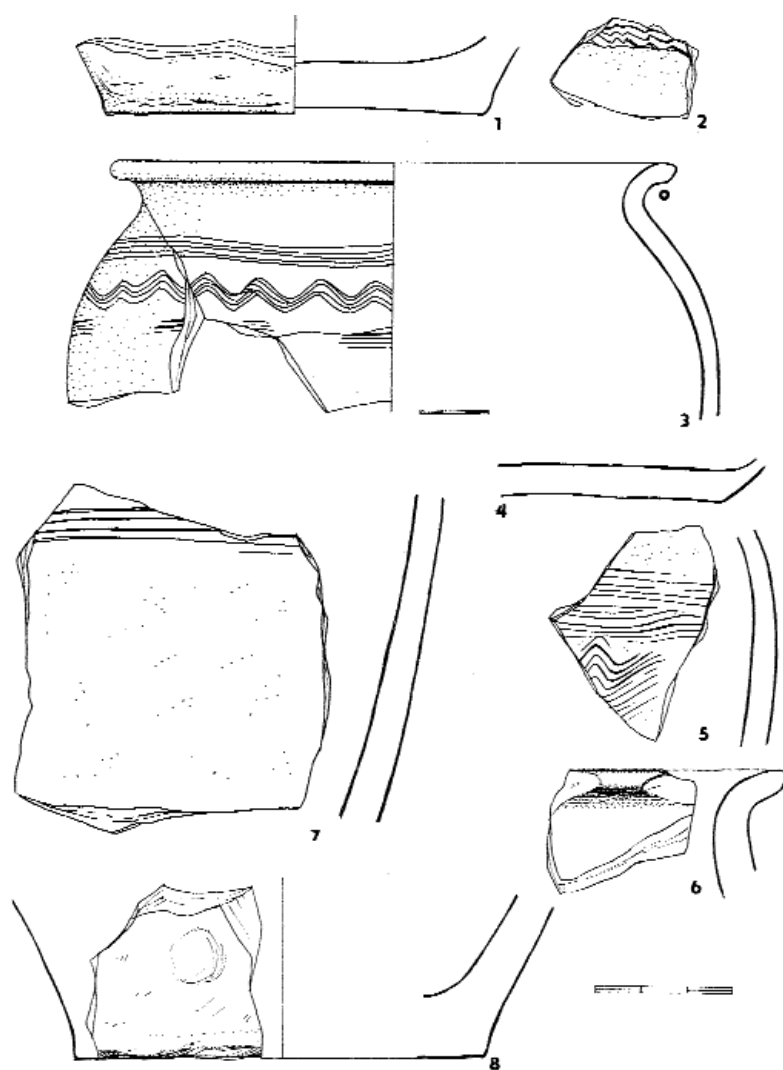
maz pece?), pod kamennou destrukcí zjištěna černá přepálená vrstva (6). Situace byla překryta hnědou hlinitopísčitou ornici mocnou 26 cm (1). Stěna S–J 280 cm, Z–V 120 cm (neúplná), hloubka 72 cm pod dnešním povrchem. Obr. 6.

Nálezy: Keramika – celkem 83 jedinců, z toho 1 malá nádoba (Po 106 mm, Pd 70 mm, max výduf 108/59 mm, v. hrdla 7 mm, výška 94/5 mm, váha 319 g, obr. 11: 5), torzo větší nádoby (inv. č. A 4191), 4 dna, 8 okrajů, z toho 1 obtáčený a zdobený (obr. 12: 10, 14), 2 zdobená a jedno nezdobené podhrdlí, tedy 18 typických jedinců. Nezdobená těla o váze 921 g (inv. č. A 4134–4204), tedy 65 jedinců (pouze 1 nádobě náleží 6 zlomků o váze 275 g, ta má již výraznou příměs slídy), 1 pravěký zlomek s rýhami (d. bronzová A 4142). M nádobka o váze 319 g (polovina), větší polovina nádoby bez dna – 493 g (inv. č. A 4191, obr. 11: 2). Inv. č. A 4134–4209, včetně nekeramických nálezů. Obr. 11 a 12. Část pekáče? O síle 25 mm a délce 101 mm (dno, inv. č. A 4200, obr. 12: 12), další zlomek stěny vysoký 41 mm.

Na dně byla zjištěna keramika natavená k přepáleným kamenům (pískovci) 4x, polovina přeslenu (inv. č. A 4194, obr. 12: 1), neúplný železný předmět, plochá tyčinka (řap?), na jednom konci vějířovitě roztepaná a odlomená, d. 49 mm (inv. č. A 4195 – obr. 12: 16), Fe struska (inv. č. A 4000) o váze 573 g (4 větší kusy; obr. 17: 2), neúplný brousek z křemenného pískovce o š. 49 mm, tl. 15 mm a délce 105 mm, opracovaný ze všech stran, obr. 11: 3 (inv. č. A 4192). Drtidlo, diskovitý třecí kámen ze slepencového pískovce o prům. 80 mm a výšce 40 mm, inv. č. A 4193. Obr. 11: 4. Rozštípnutá patrně ptačí kost využívaná jako nástroj – její hrany jsou zaoblené, výrazně ohlazené, jeden konec se zužuje, mohl mít původně hrot. Předmět mohl být užíván k nějaké práci v souvislosti s textilní výrobou (jehlice?). Oba konce poškozeny, na jednom z nich náznak zoubku. Dochovaná délka 106 mm, max. prům. 6,5 mm. Obr. 11: 6. Zvířecí kosti a 2 schránky mušle: přír. č. 100/2002.

Objekt 6/81: Zahloubený dům. Prozkoumána v. polovina domu včetně kamenné pece umístěné v sz. rohu domu. Výplň tvořila černošedá hlinitopopelovitá vrstva s velkým množstvím uhlíků (2), objekt překryt hnědou hlinitopísčitou ornici (1) mocnou ca 25 cm. Podloží tvoří rezavě hnědý písek (3). Vypálená plocha pod kamennou destrukcí pece byla až 30 cm mocná (?), pec zaujímala prostor 100 x 90 cm. Kůlová jáma I je umístěna poblíž jz. nároží. Před ní směrem do středu domu byl zjištěn mělký žlábek II o minimální délce 48 cm, který však orientací neodpovídá jižní stěně. V prostoru vymezeném kulem a žlábkem ležel na podlaze větší opukový plochý kámen o délce 26 cm. Stěna S–J 320 cm, Z–V 125 cm (neúplná), hloubka 60 cm od dnešního povrchu. Obr. 5.

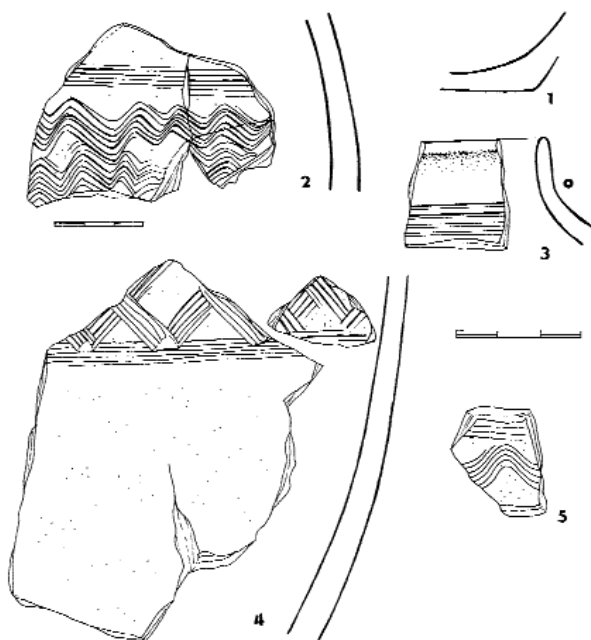
Nálezy: keramika 92 jedinců, z toho 9 okrajů (ca 10 %, obr. 13: 4, 6, 17, 18 a 14: 1, 4, 8), 8 zdobených jedinců (těl – obr. 13: 3–5, 7–9, 13–15), 5 den, 3 nezdobená podhrdlí, tedy 25 typických jedinců (tab. 2). 1 velký okraj umístěn vedle pece. Převažují okraje pražského typu zvnějšku formované, seříznuté, s příměsí slídy v těstě, bez slídy jsou jen 2 okraje (obr. 14: 8, 13: 17), další 2 však obsahují jen malé

Obr. 8. Otradovice: nálezy ze shluků/objektů I (1–6, 8), II (7). Kolečko značí obtáčený zlomek, též na obr. 9, 10, 12. — Abb. 8. Otradovice: Funde aus den Konzentrationen/Objekten I (1–6, 8), II (7).

množství slídy, odpovídající nádobám pražského typu. Nezdobení jedinci z těl nádob váží celkem 1132 g, 58 z nich, tedy většina odpovídá materiálem keramiky pražského typu. Přeslen neuměle formovaný kulovitý o váze 29 g, prům. 33 mm, v. 31 mm, inv. č. A 4032. Obr. 13: 12. Polovina zespodu plochého přesle- nu o prům. 30 mm a výšce 14 mm (4 g). Obr. 13: 1. Jemný plochý pískovcový brousek silný 15 mm, širo- ký 40 mm, zachovaná délka 47 mm. Obr. 13: 2. Zlomky pražnice o hmotnosti 324 g, z toho 1 okraj o výšce 60 mm (inv. č. A 4129–4131). Obr. 14: 5. Inv. č. všech nálezů: A 4032–4133. Obr. 13 a 14. Zvířecí kosti, neanalyzovány.³

³ Zatím se je v depozitáři nepodařilo dohledat.

Obr. 9. Otradovice: nálezy ze shluků/objektů III (1), IV (2–5). — Abb. 9. Otradovice: Funde aus den Konzentrationen/Objekten III (1), IV (2–5).

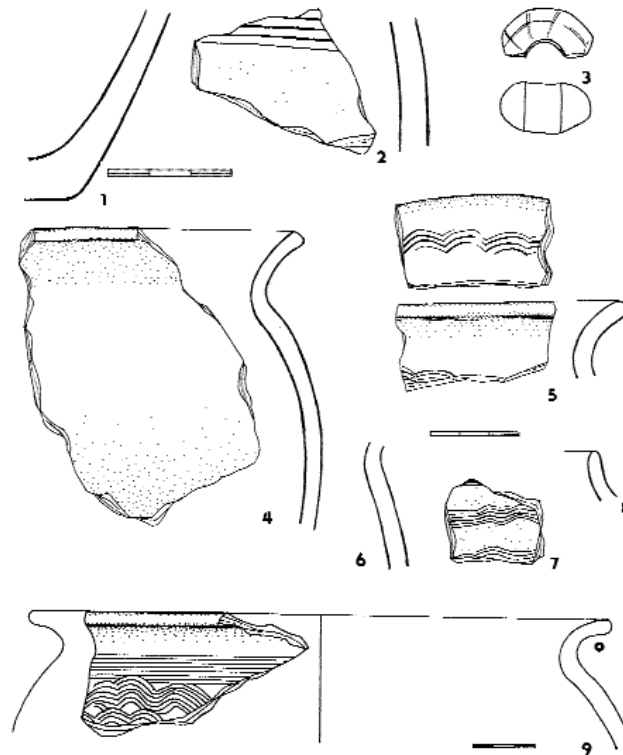
2.2. Prostorové uspořádání objektů a jejich funkce

Ze sídliště byl zachycen jen úzký pás orientovaný S–J, v severní části byly zjištěny obě chaty, vzdálené od sebe 24 m, v jižní části se soustředily jámy, vzdálenosti mezi nimi byly podstatně menší. Pouze u jam 3 a 4 lze uvažovat o prostorové souvislosti s chatou 5 (j. 4 je vzdálena asi 11,5 m), jinde jsou např. obilnice blíže. Plocha v bezprostředním okolí zachráněných objektů byla vzápětí také odtěžena (obr. 4). Pouze poblíž objektů 1 a 2 a shluků 3 a 4 se v. směrem uchovala část terénu, kde by bylo možné zjistit ještě nějaký objekt. Při této torzovitosti není možné blíže se vyjádřit k dispozici sídliště, nelze však vyloučit, že obytné objekty se soustředily v severní části a hospodářské v jižní. Vzhledem k nejasnému charakteru shluku/objektu I, zasahujícímu již do prostoru chat, můžeme předpokládat, že mohlo jít např. i o nezahloubené obydlí bez dochovaného ohniště. Na výraznější sídlištní aktivitu poukazuje větší počet zlomků keramiky a jejich lepší slepitelnost (obr. 8: 3).

Objekty byly zachyceny v řezu, ani jeden nebyl odkryt v úplnosti či v plně rekonstruovatelných rozměrech, což mnohdy stěžuje určení jejich funkce. V případě jam můžeme konstatovat hospodářský účel, bez možnosti bližšího upřesnění jejich primární funkce. Mělké mírně oválné jámy byly zjištěny např. na sídlišti v Praze–Běchovicích (Vencl 1973, obr. 9). Absenci hlubokých obilnic snad lze vysvětlit písčitém charakterem podloží.

Domy odpovídají dochovanými rozměry parametrům domů kultury pražského typu, umístění pece v sz. rohu patří v Čechách k nejběžnějšímu (v Březně 100 % této I etapy: Pleinerová 2000, 141, 253; v Roztokách u Prahy šlo o 80 % domů: Kuna – Profantová v tisku). Ani v jednom případě se nedochoval nosný kůl ve středu jižní stěny, avšak nelze vyloučit jeho existenci. Konstrukci pecí tvořily spíše drobnější kameny (obr. 16), nejspíše byly obě otevřeny k jihu, v případě domu 5 pro to svědčí spálená (uhlíkatá?) vrstvička v místech, kde se obvykle nachází vymetený popel.

Kůlové jámy ve stěně domu – objektu č. 5 – neumožňují dům přiřadit jednoznačně k jednomu z 6 základních typů vydělených M. Kunou (Kuna – Profantová v tisku, obr. 26), nejspíše půjde o va-

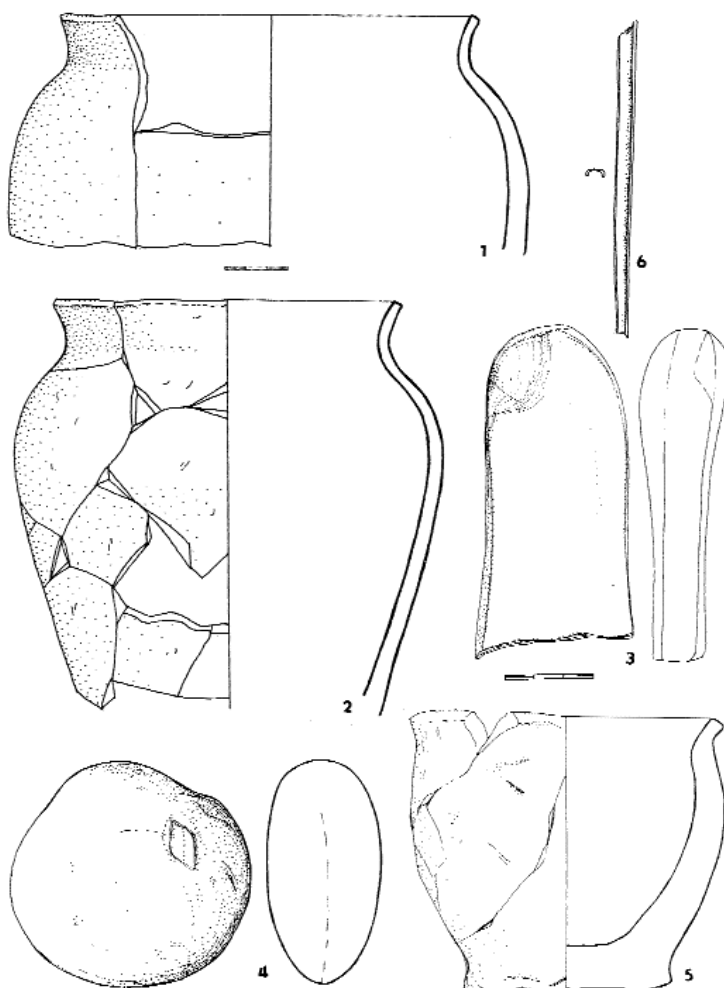

Obr. 10. Otradovice: nálezy z objektů 1 (1), 2 (2), 3 (3, 5, 6), 4/80 (4, 7–9). 3 – kámen. Označení kolečkem představuje bezpečně obtáčené okraje nádob. — Abb. 10. Otradovice: Funde aus den Objekten 1 (1), 2 (2), 3 (3, 5, 6), 4/80 (4, 7–9). 3 Stein. Die Kennzeichnung durch einen Kreis repräsentiert mit Sicherheit gedrehte Gefässränder.

riantu typu 5 (s kůly v rozích) nebo 6 (s 6 kůly). V Březně, byť v mladší situaci (9. stol.), má dům 69 pět hlavních nosných kůlů, při východní stěně trojici, při západní dvojici kůlů jen v rozích (Pleinerová 2000, Abb. 33: 1). V Otradovicích by dvojice kůlů byla naopak u z. stěny, u v. stěny bychom mohli předpokládat tři kůly. Nepříliš odlišným typem je polozemnice z Tismic, která má též 2 kůlové jámy ve stěně přiléhající k peci, v dalších dvou stěnách má po jednom kůlu – v severní uprostřed, v západní blíže straně severní, v poslední stěně nebyla žádná kůlová jáma. Obě kůlové jámy v. stěny jsou však blízko sebe, žádná není až v nároží (Tomková 1998, Abb. 13).

Dochovaná z. stěna domu – obj. č. 6 – byla zachycena jako nepravidelná (s prohnutím hrany směrem do objektu), což bylo způsobeno nejspíše postdepozicičními procesy a méně pevným písčitým podložím. Funkci žlábků v domě 6 se nepodařilo vysvětlit.

Domy byly nejspíše obytné, v případě obj. 6 může dokládat větší zlomek mazanice (obr. 5: 6) s oblým povrchem omazání kamenné pece (nebo je pozůstatkem omazání blíže neurčitelné konstrukce domu). V obou případech se v prostoru pece našly větší kusy (okraje) keramiky jako pozůstatek zvyku umísťovat nádoby v těsném sousedství pece, avšak nádoby nebyly v těchto případech zapouštěny. Soubory keramiky z domů působí jako relativně starší než soubory z okolních jam, avšak počítáme, že alespoň bezprostředně sousední jámy byly s domy současné. Zkreslení je dáno odlišným množstvím keramiky a tím, že v domech je uchován převážně sekundární odpad, avšak v jámách mnohdy až terciární.

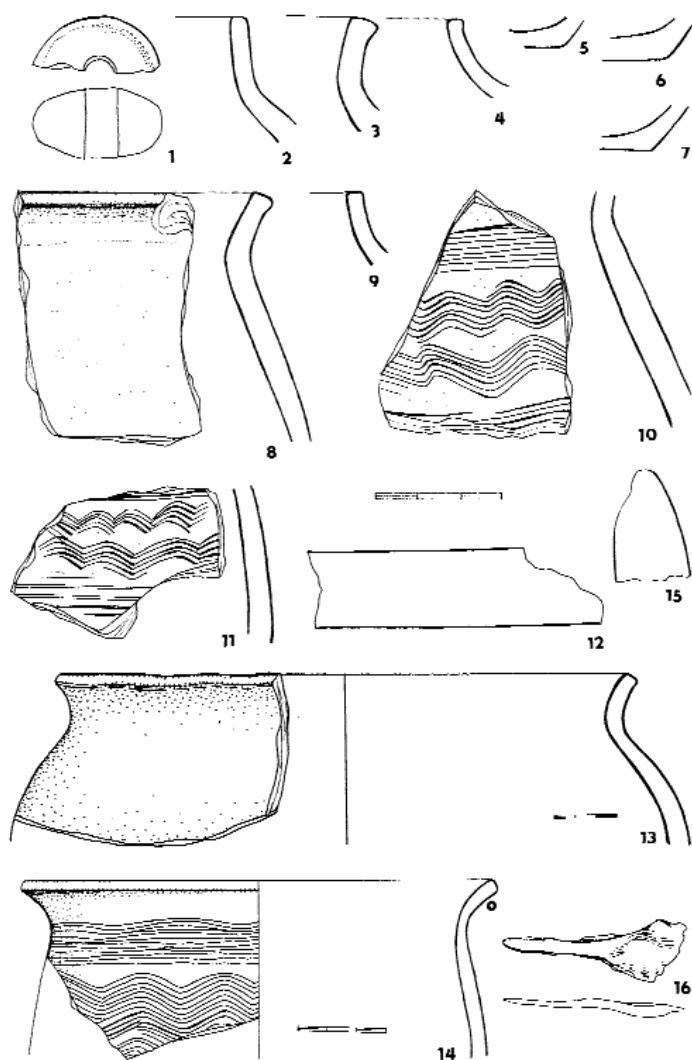
Obr. 11. Otradovice: nálezy z objektu 5/80. 3, 4 – kámen. 6 – kost. — Abb. 11. Otradovice: Funde aus dem Objekt 5/80. 3, 4 – Stein. 6 – Knochen.

2.3. Movité nálezy

2.3.1. Keramika

Z hlediska rozboru keramiky jsou důležité početnější soubory z objektů 5 a 6. Celá nádoba představuje misku s odsazeným a zesíleným dnem (obr. 11: 5), která je vlastně novou variantou z Čech. Tvarově nejbližší jsou hrncovité misky z Roztok (*Kuna – Profantová v tisku*, obr. 56). Hrdla větších torz nádob jsou relativně vyšší a mírně vyhnutá (inv. č. A 4190 – 4191, obr. 11: 1, 2; 13: 6), což je považováno za chronologický znak mladší fáze keramiky pražského typu (*Fusek 1994*, 68, 91). Ve všech objektech sídliště v Otradovicích se vyskytla též zdobená keramika, v objektech či shlucích nálezů I, IV, 4/80, 5/80 a 6/81 je doložena rovněž keramika obtáčená, i když ve většině objektů se jedná o jediný okraj. V objektech 1/80, 2/80 a shluku II chybějí okraje, takže se k nástupu nové technologie nelze vyjádřit. Podíl zdobené a bezpečně obtáčené keramiky v obou početnějších souborech

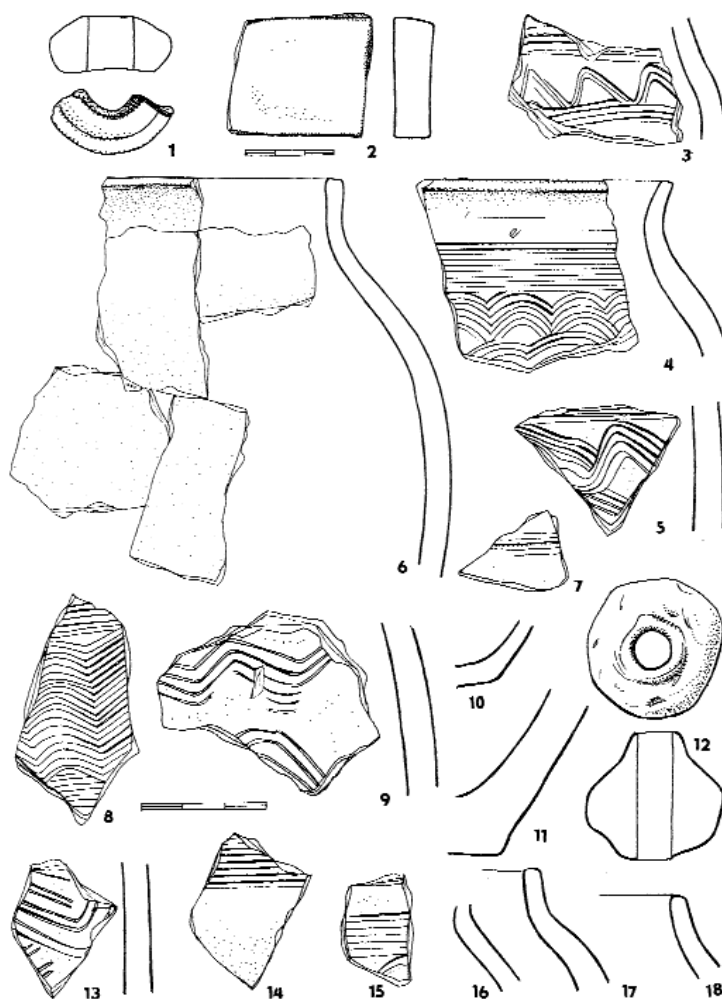

Obr. 12. Otradovice: nálezy z objektu 5/80. 16 – železo. — Abb. 12. Otradovice: Funde aus dem Objekt 5/80. 16 – Eisen.

ukazuje obr. 7b. Na obr. 7a je zřetelné zastoupení všech okrajů v souboru, tedy zlomků, u nichž lze stopy obtáčení sledovat. Zároveň je zachycen i podíl den a nezdobených jedinců v souborech.

V případě zdobených nálezů z objektu 6/81 je evidentní jistá neumělost provedení výzdoby, spjatá s keramickou hmotou s přetahem a bez zastoupení slídy, plně odpovídající ruční technologii keramiky pražského typu (obr. 13: 3, 5, 9; 18: 3, 5). Oproti tomu několik zlomků z téhož objektu má výzdobu provedenou již dokonaleji, v pomalém pohybu kruhu, a jsou vyrobeny z těsta výrazněji ostřené slídy – tedy shodného s těstem běžným ve starohradištním období (obr. 13: 8, 15). Tento rozdíl v kvalitě a postupu při zdobení nádob se objevuje vzácně i jinde na lokalitě, avšak v materiálu ze sledovaného objektu je velmi dobře patrný. Tyto rozdíly byly rozpoznány i na jiných lokali-

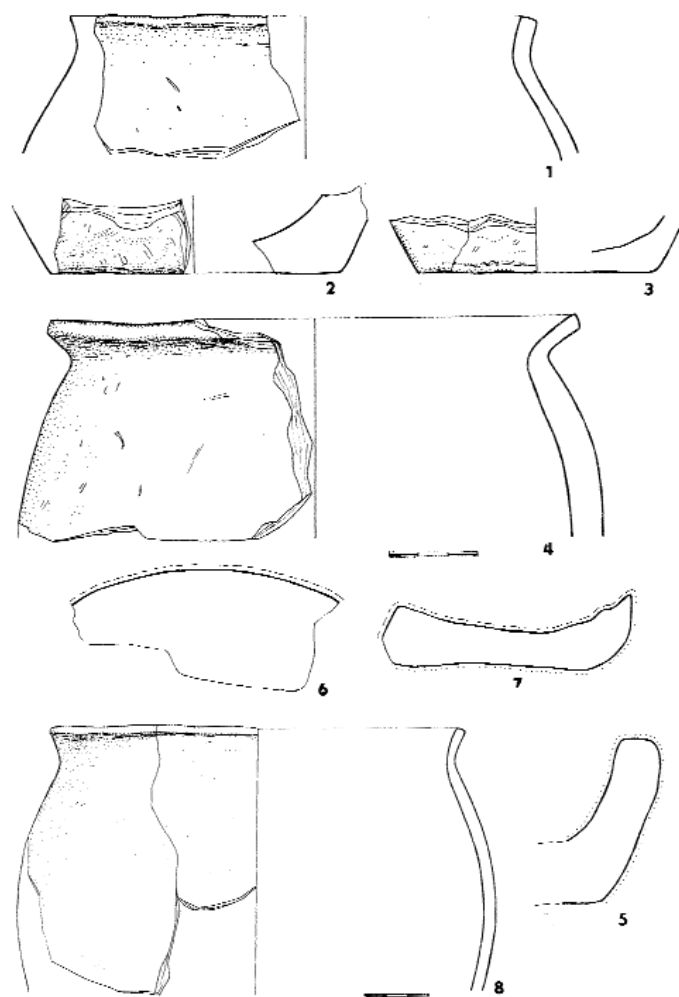

Obr. 13. Otradovice: nálezy z objektu 6/81 M (1, 2). 2 – kámen. — Abb. 13. Otradovice: Funde aus dem Objekt 6/81 M (1, 2). 2 – Stein.

tách, např. v Březně u Loun (Pleinerová 2000, Abb. 52: 20, 56: 1, 72: 2), v nepublikovaném materiálu z Kšel na Českobrodsku apod.

Porovnáme-li velikost zlomků spíše již starohradištní technologie (obr. 13: 8, 14, 15) s velikostí torz v ruce robených a nezdobených nádob (obr. 14: 4, 8, 13: 11), je patrný rozdíl mezi sekundárním a terciárním odpadem ve výplni objektu 6. Obdobně drobné zlomky tenkostěnných den z objektu 5 jsou nepochybně terciární odpad (obr. 12: 5–7), zatímco neúplná nádoba byla nejspíše primární výbavou domu (obr. 11: 5). V případě větších torz nezdobených nádob z obj. 5 slepených z většího počtu střeplů (obr. 11: 1, 2) může spíše jít o sekundární odpad než o primární výbavu domu.

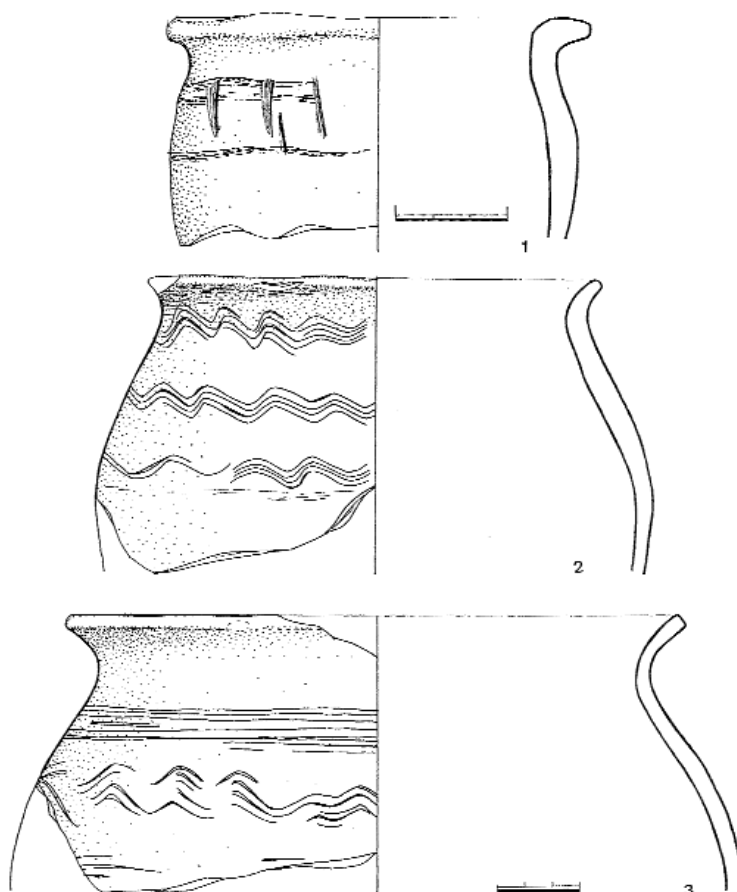
Výzdoba je umístována hned pod hrdlo, vysoko nad výzdobný bod (např. obr. 9: 3, 5 (IV); 12: 10, 14; 13: 3, 4), což plně odpovídá zjištěním v Roztokách či na hradišti v Doubravčicích (Profantová 1998, obr. 24: 1, 3, 9, 11, 13). Ojedinelé se objevila též výzdoba na vnitřní straně ven vyhnutého

Obr. 14. Otradovice: nálezy z objektu 6/81. — Abb. 14. Otradovice: Funde aus dem Objekt 6/81.

okraje, kterou tvoří vlnice z obloučků, nejspíše uplatněná i na vnější straně (obr. 10: 5). Jde o typický projev keramiky podunajské výrobní tradice, doložený v malém procentu na více středočeských lokalitách, např. Doubravčice (*Profantová 1998*, Abb. 13: 5, 24: 10), Klučov (*Bubeník 1998*, Abb. 1: 7), Tismice (*Tomková 1998*, obr. 7 a 8), ale i jinde v Čechách starší, příp. i střední doby hradištní. Doklady o používání této výzdoby již ve 2. polovině 7. století pocházejí z pohřebiště doby avarské z jihozápadního Slovenska (*Fusek 1994*, 64). Pro naše území situace upřesňující nástup tohoto prvku nemáme, avšak objevuje se zřejmě s produkcí obtáčené keramiky.

Výzdobné motivy na sledované keramice jsou nepočetné, omezují se na různé varianty střídání vlnic s pásy vodorovných linií (obr. 8: 3; 12: 10, 11; 13: 3). V několika případech jde o pásy vlnic vymezených vodorovnými rýhami (např. obj. 6/81), oblouky vlnic se někdy dotýkají (obj. 4/80, obr. 9: 2). Také dochované osamocené pásy linií na menších zlomcích byly původně součástí tohoto základního motivu (obr. 8: 7). Na okraji z objektu 6/81 vlnici nahradily 2 pásy obloučků rytých též

Obr. 15. 1 Toušeň (Hradištko), 2 Toušeň (intravilán), 3 Káraný.

hřebenem (obr. 13: 4). Je zde doloženo také křížení či propletení vlnic, snad způsobené neobratným zastavením hrnčíře a odloupením kousku povrchové vrstvičky i s výzdobou (obr. 13: 5; 18: 5). Ojedinelé se objevuje klasický kazetovitý ornament (obj. IV: obr. 9: 4), většinou spojovaný se starohradištní keramickou produkcí, avšak doložený již v závěru časné slovanského období (Roztoky, obj. 932: *Kuna – Profantová v tisku*). Na provedení vlnic je možné rozeznat mnohdy zastavení pohybu hrnčíře a další pokračování (obr. 18: 5). Tzv. zrychlená hustá vlnice se objevila jen v objektu I (obr. 8: 2), její používání je též známo od prvního výskytu nejstarší obtáčené keramiky (např. Doubřavčice, Klučov: *Bubeník 1998*, Abb. 8: 17, 14: 8).

Za relativně nejmladší lze označit keramiku ze shluku/objektu I. Jedná se již o keramiku obtáčenou a zdobenou, i když na výzdobě nádoby z obj. I ještě pozorujeme, že se hrnčíř v jednom místě zastavil, aby při zdobení vlnicí pak dále pokračoval (obr. 8: 3). Upozorňujeme též, že v souboru z Otradovic chybí i tenkostěnná kvalitní obtáčená keramika (převážně šedočerná), jaká byla zjištěna na nejstarších hradištích v Doubřavčicích a v Klučově (*Bubeník 1998*, Abb. 21; *Profantová 1998*, Abb. 21: 17).

Pokud bychom se pokoušeli o absolutní datování keramiky z Otradovic, pohybovali bychom se v rámci 7. století s možným přesahem nejmladších souborů do počátku 8. století.

Obr. 16. Otradovice: dům 6 – pohled od J na podlahu s kamennými zbytky z destrukce pece. — Abb. 16. Otradovice: Haus 6 – Blick von S auf den Fussboden mit Steinlage der Ofendestruktion.

2.3.2. Ostatní nálezy

V objektech se mimo keramiku našly zlomky pražnic, jeden kamenný přeslen a další hliněné, v objektu č. 5 zlomek železného předmětu, železná kovářská struska a kostěný nástroj.

Zlomky pražnic pocházejí z objektu 5 a 6/81, přitom v objektu 6/81 se dochoval i okraj (obr. 14: 5). Další zprohýbaný zlomek má jeden povrch modelovaný v ruce, druhý je hruběji hlazený. Podle dosavadních poznatků se pražnice objevují především v mladší fázi časně slovanského období (např. fázi II na Slovensku podle *G. Fuseka 1994, 78*). Na Moravě se vyskytly v jednom objektu z Břeclavi–Pohanska řazeném již do starší fáze, avšak v těžce osadě v osmi objektech datovaných do mladší fáze (*Dostál 1985, 67–68*). Častěji se jejich zbytky naleznou v jámách než v domech. V Čechách můžeme spojit s časně slovanským obdobím nálezy z Března u Loun (*Pleinerová 2000, Abb. 54: 6, 8, 13, 14, 15*), z Prahy–Bubenče (Roosveltova ul.), Prahy–Veleslavína (*Zeman 1976, 196*). To odpovídá i datování objektů z Otradovic, řazených do relativně mladší fáze časně slovanského období. Celé pražnice se podařilo rekonstruovat až ze starohradištního období (Klučov, Plzeň–Lochotínská ul.), v Břeclavi–Pohansku se podařilo rozlišit větší a menší typy (o délce 80–100 cm a ca 50 cm) z objektů časně slovanských (*Dostál 1982, 31*). Pražnice sloužily k sušení a případně pražení obilí, byly umísťovány spíše ve stavbách hospodářských.

Mezi mazanicí z objektu 6/81 je větší kus se silně zaobleným hlazeným vnějším povrchem, který je jednoznačně dokladem jakési stavební konstrukce, podle P. Vařeky nejspíše mohl souviset s hliněnou pecí či tvořil doplněk omazání pece (obr. 14: 6). Obdobné zlomky jsou známy z Roztok u Prahy. Přesleny se našly v objektech 3/80, 5/80, 6/81 (2 ks). Byly vyrobeny z hlíny i horniny (opuky, obj. 3/80). Opukový byl dokonce zdobený na obou ploškách (obr. 10: 3). Typově jsou zastoupeny přesleny dvoukónické (obr. 13: 1) i kotoučové (obr. 12: 1), přeslen z objektu 6 má zvláštní kulovitý tvar (obr. 13: 12), tvarově nejbližší jsou asi bochánkovité přesleny z Dřetovic (*Zeman 1976, obr. 51: 3, 4*). Převažovaly menší a lehčí kusy, jen kulovitý přeslen z objektu 6 vážil 29 g a patřil k masivním. Ten byl podle experimentálního zjištění vhodnější pro předení rostlinných vláken, zatímco lehčí přesleny zase k předení vlny (*Březinová 1997, 130*). Kamenné přesleny vyžadovaly již řemeslnou výrobu, v Čechách se s nimi setkáváme v Roztokách, kde jsou vyrobeny z opuky (obj. 932) a písčitého prachovce (obj. 1038, 1061: *Kuna – Profantová v tisku, tab. 29*), a v Praze–Bubenči, kde

Obr. 17. Otradovice, obj. 5. 1 torzo nádoby zastupuje materiálovou skupinu, která v těstu neobsahuje viditelné kousky slídy, tedy odpovídá keramice pražského typu; 2 struska. – Abb. 17. Otradovice, Obj. 5. 1 Das Torso eines Gefäßes vertritt ein Materialgruppe, die keinen sichtbaren Glimmeranteil im Teig aufweist, und somit der Keramik des Prager Typus entspricht; 2 Schlacke.

šlo o výrobek z pískovce (Zeman 1976, 198). Představují běžnou součást výbavy časně slovanského sídliště.

Funkci plochého železného předmětu z objektu 5 není možné určit (nůž či zlomek šipky?), takže pouze dokládá dostupnost železných výrobků ve venkovském prostředí. Celý nůž pochází ze shluku/obj. II. V objektech 5/80 a 6/81 se dochovaly neúplně ploché kvalitně opracované brousky vyrobené z pískovce. Ty jsou častější součástí vybavení sídliště a nepřímo dokládají výskyt železných předmětů na sídlištích, častěji než přímé archeologické nálezy. V Roztokách u Prahy též převažují pískovcové brousky, ojediněle jsou vyrobeny z dalších místních surovin – křemence či břidlice (Kuna – Profantová v tisku, tab. 10). Z objektu č. 5 pochází též třecí kámen drtidla ze slepencového pískovce.

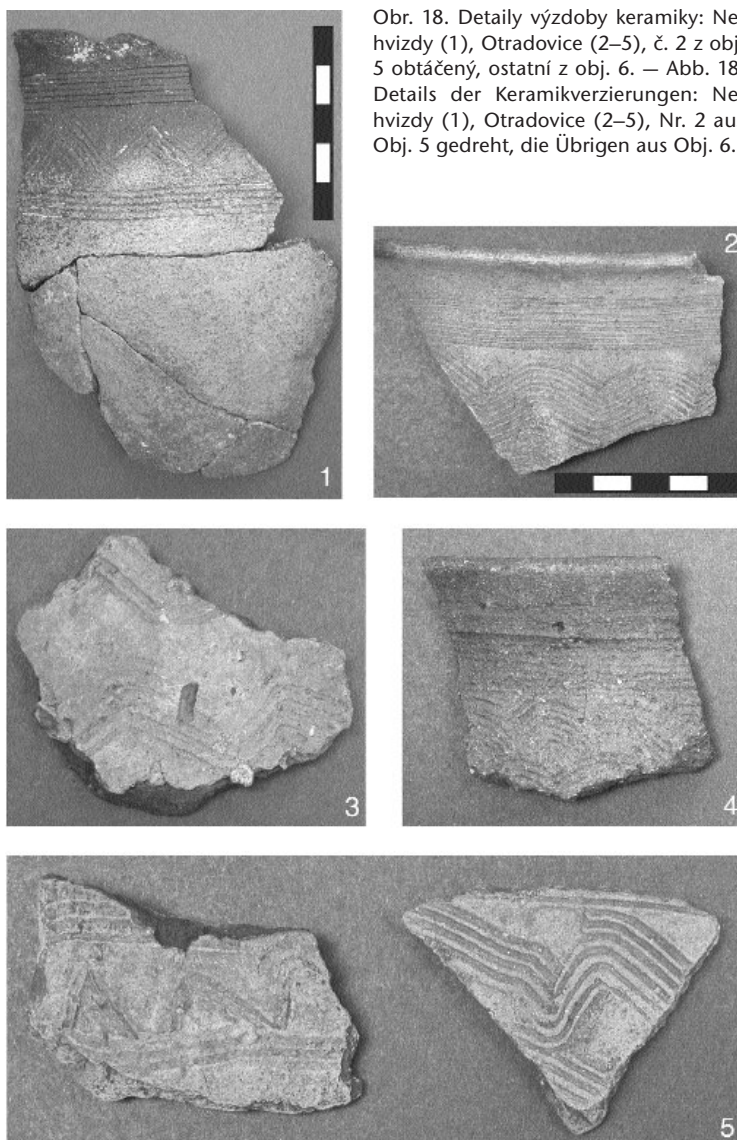
Ohlazená rozštíplá kost z objektu 5 byla používána jako pomůcka nejspíše v souvislosti s textilní výrobou (obr. 11: 6), i když nejde ani o jehlu či síťovací jehlu (známou např. z Mikulčic), ale snad o jakousi dutou jehlicí. Na širším konci je jakýsi náznak (vyříznutého?) zoubku – pokud by měl zubů původně více, mohlo by jít i o nástroj k výzdobě keramiky. Jednoznačný výklad funkce předmětu není možný, neboť jde o neúplný exemplář. Shodné úplné tvary neznáme ani z velkých souborů nálezů, jako např. z Mikulčic. Každopádně jde o nález rozšiřující škálu kostěných pomůcek využívaných v tomto období a ukazuje na její větší rozmanitost. Dosud byly z Čech známy jen jehly, šídla, obklady rukojeti a hřebeny, případně torzo píšťaly, převážně z Roztok u Prahy (Profantová 2002, obr. 4).

3. MOCHOV

Z polohy Na pískách, přesněji „U čtyř lip“, sv. od obce, ppč. 898, ZM 13–13–08, koord. 105:15 (obr. 1). Ze sběru z let 1960–1961 pocházejí okrajové zlomky nádob pražského typu (Špaček 1972, 19). Blíže nezkoumáno – zlomky se nepodařilo v muzeu v Kolíně nalézt.

4. TOUŠEŇ

a) Intravilán obce, ppč. 15, výkop hl. 50 cm pro přípojku vodovodu. Levý břeh Labe poblíž současného soutoku s Jizerou, nadm. v. 172 m. ZM 13–13–06, koord. 406:264. Lokalita leží v zázemí

Obr. 18. Detaily výzdoby keramiky: Nehvizdy (1), Otradovice (2–5), č. 2 z obj. 5 obtáčený, ostatní z obj. 6. — Abb. 18. Details der Keramikverzierung: Nehvizdy (1), Otradovice (2–5), Nr. 2 aus Obj. 5 gedreht, die Übrigen aus Obj. 6.

hradiště Toušeň (poloha „Na hradištku“), západně od něj (obr. 1). V tmavé vrstvě (přípojka pro vodovod) zjištěn velký zlomek okraje nádoby zdobené třemi špatně zřetelnými pásy vícenásobné vlnice začínající nad výzdobným bodem. Na vnitřní straně svislé stopy po modelování prsty. Materiál s příměsí slídy, okraj mírně vyhnutý zaoblený. Prům. okraje 17 cm, max. výduť 21 cm. Inv. č. A 2586. Obr. 15: 2. Kromě něho z vrstvy pocházejí i zlomky datované do RS 3.

b) Poloha „Na hradištku“. V areálu hradiště byl při povrchovém sběru r. 1970 nalezen okrajový zlomek keramiky. Představuje nejstarší doklad slovanského osídlení v této poloze, byť je zde zastoupeno starohradištní osídlení několika objekty (nepublikováno) a kovovými nálezy (*Profantová 1992; 1994*, 181n., obr. 5: 2, 3). Je vyroben ze slídnatého, pískem ostřenoého materiálu s povrchovou vrst-

vičkou, okraj má ven vyhnutý, zaoblený, formovaný dřívkem. Na okraji lze rozeznat stopy po neumělelém ručním formování, např. nahloučení přebytečné hlíny na spodní straně okraje, mírně odlišnou profilaci obou odlomených konců okraje apod. Na podhrdlí nese stopy jednoduché místy se vytrácející výzdoby, tvořící jakési jednoduché kazety. Byla ryta spíše dřívkem než jednoduchým rydlem. Tl. 7 mm. Inv. č. A 2654. Obr. 15: 1. Netypické provedení a neúplnost výzdoby naznačují buď specifický účel nádoby, nebo může jít i o nepovedený výrobek. Zlomek typologicky řadíme do závěru časné slovanského období, u povrchového nálezu nelze vyloučit ani počátek starohradištního období.

ZÁVĚR

Popsané objekty z Otradovic byly součástí jednoho sídliště s náznakem vnitřního vývoje. Z hlediska dosud zkoumaných situací klasifikujeme jako nejstarší objekty na sídlišti objekty č. 5 a 6. Zároveň se jedná o objekty s početnějším keramickým inventářem a kratší dobou zániku, minimálně v případě obj. 6. V obou těchto objektech převažují jednoznačně nálezy keramiky v ruce robené a neobtáčené, avšak objevuje se již keramika zdobená (v obj. 6/81 tvoří 9,8 % ker. jedinců) a nevýrazně i obtáčená. Objekt č. 4 již představuje vyrovnané množství keramiky v ruce robené a keramiky obtáčené. Shluk/objekt I je pak zastoupen torzem nádoby obtáčené a zdobené, kde v malém množství keramiky typická ruční keramika mizí. Prostorově má však k předchozím objektům velmi blízko. Zároveň objekt č. 5 vydal dosud nejstarší raně středověký doklad přítomnosti kováře v Čechách, neboť zde byla nalezena kovářská struska vážící téměř 0,5 kg (obr. 17: 2). Z ostatních dosud známých lokalit 6.–7. století zatím známa nebyla. Z hlediska rozboru 49 zvířecích kostí z objektu č. 5 bylo zjištěno vyrovnané zastoupení krávy a prasete domácího (R. Kyselý).

Vzhledem k pomalému nárůstu známých lokalit z tohoto období patří Otradovice, i když se jedná o torzo sídliště, k těm, které poskytly údaje využitelné při řešení širších problémů sledované doby. V celé širší oblasti jsou kromě těchto lokalit známy nálezy pražského typu ještě z Mochova–U čtyř lip (Špaček 1972, 19), a to jen z povrchového sběru. Splená nádoba s kolkou a hřebenovou výzdobou z další polohy patří na přelom časné slovanského období a starší doby hradištní (Kudrnáč 1963, obr. 9: 2), sídliště se dále rozvíjí ve střední době hradištní. V případě této lokality není zcela jasné, zda tvořila zázemí hradiště v Toušeni nebo již souvisela s hradištěm či výšinným sídlištěm v Přerově n. L. (obr. 1).

Během starší doby hradištní přibývají další sídliště: Káraný–Ostrov (obr. 15: 3), Čelákovice–Sedláčanky (Špaček 1972, 23, obr. 2: 2), Toušen (v obci, č. naleziště V – obr. 15: 2); a nejspíše již tehdy vzniká též opevněná lokalita Toušeň (poloha „Hradištko“) s nálezy ostruh s háčky a bronzové přezky doby avarské (Profantová 1992, Taf. 7: 1; 1994, 181n., obr. 5: 2, 3; Špaček 1972, obr. 2: 1; 1982, 135). Na vzrůstající význam oblasti a průběh dálkové komunikace podél Labe pak ukazuje nález arabské mince, ražené v závěru 7. a na počátku 8. století, nalezené v Čelákovících (Špaček 1971, 22). Na tu též komunikaci zřejmě upozorňuje další nález přezky avarské provenience přímo z předhradí hradiště ve Staré Boleslavi, i když pochází z mladší archeologické situace (Boháčová – Profantová – Špaček 1998). V Zápech (dnes Brandýs n. L.) byla objevena r. 1960 též zahlobená chata a obilnice (Bubník 1997, 77), z níž pochází celá nádoba (Kudrnáč 1963, obr. 9: 4). Tak jako jinde v Čechách se k těmto nejstarším sídlištím dosud nepodařilo dohledat hroby, které očekáváme zároveň.

Použité zkratky: Ker – keramika, keramický, inv. č. – inventární číslo, přír. č. – přírůstkové číslo, Obj. – objekt, D – délka, max. – maximální, Tl. – tloušťka, prům. – průměr, Po – průměr okraje, Pd – průměr dna, pol. – poloha, J – jáma, PT – pražský typ, SH – starohradištní, RS – raný středověk, nezd. – nezdobené, koord. – koordináty, parc. – parcela.

LITERATURA

- Boháčová, I. – Profantová, N. – Špaček, J. 1998: Kování avarského původu ze Staré Boleslavi – Fittings of Avar origin from Stará Boleslav, *Archeologie ve středních Čechách* 2, 341–348.

- Březinová, H.* 1997: Doklady textilní výroby v 6.–12. století na území Čech, Moravy a Slovenska — Belege für die Textilherstellung im 6.–12. Jh. in Böhmen Mähren und in der Slowakei, *Památky archeologické* 88, 124–179.
- Bubeník, J.* 1997: Archeologické prameny k dějinám osídlení Čech v 7. až polovině 9. století. Praha.
— 1998: Ein Beitrag zur Erkenntnis des Klučover Horizontes, *Památky archeologické* 89, 230–266.
- Dostál, B.* 1982: K časné slovanskému osídlení Břeclavi–Pohanska — Zur frühslawischen Besiedlung von Břeclav–Pohansko. Studie Archeologického ústavu ČSAV Brno X/2. Praha.
— 1985: Břeclav–Pohansko III. Časně slovanské osídlení — Břeclav–Pohansko III. Frühslawische Besiedlung. Brno (UJEP).
- Fusek, G.* 1994: Slovensko vo včasnოსlovanskom období — Die Slowakei in der frühslawischen Zeit. Nitra.
- Jelínková, D.* 1990: K chronologii sídlištních nálezů s keramikou pražského typu na Moravě — Zur Chronologie der Siedlungsbefunde mit Keramik des Prager Types in Mähren. In: V. Nekuda — J. Unger — M. Čizmář edd., *Pravěké a slovanské osídlení Moravy*, Brno, 251–281.
- Kudrnáč, J.* 1963: Vývoj slovanského osídlení mezi pražským Povltavím, Labem, Sázavou a Výrovkou — Die Entwicklung der slawischen Besiedlung zwischen dem Prager Moldaugebiet, der Elbe, Sázava und Výrovka, *Památky archeologické* 54, 173–223.
- Kuna, M.* — *Profantová, N.* v tisku: Počátky raného středověku v Čechách. Archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Rostokách. Praha.
- Macháček, J.* 2001: K absolutní a relativní chronologii keramiky středodunajské kulturní tradice na jižní Moravě — Ein Beitrag zur absoluten und relativen Chronologie der Keramik der Mitteldanubischen Kulturtradition in Südmähren. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity M5*, Brno, 25–55.
- Parczewski, M.* 1988: Najstarsza faza kultury wczesnosłowianskiej w Polsce — Die älteste Phase der frühslawischen Kultur in Polen. Kraków.
- Pleinerová, I.* 2000: Die altslawischen Dörfer von Březno bei Louny. Praha — Louny.
- Profantová, N.* 1992: Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. In: F. Daim Hg., *Awarenforschungen II*, Wien, 605–778.
— 1994: K nálezům ostruh z konce 7.–9. století v Čechách — Spurs from the 7th – 9th century in Bohemia. In: *Mediaevalia Archaeologica Bohemica 1993*. *Památky archeologické – Suppl. 2*, Praha, 60–85.
— 1998: Doubravčice: zu den Anfängen der frühmittelalterlichen Burgwallanlage aufgrund der Ausgrabungen von J. Kudrnáč, *Památky archeologické* 89, 303–364.
— 2002: Obytný areál v Rostokách ze 6. a 7. stol., *Muzejní a vlastivědná práce – Časopis Společnosti přátel starožitností* 40/110, 50–55.
- Svoboda, B.* 1965: Čechy v době stěhování národů — Böhmen in der Völkerwanderungszeit. Praha.
- Špaček, J.* 1971: Čelákovice. In: *Výzkumy v Čechách 1970*, Praha, 22.
— 1972: Příspěvek k poznání hradištního osídlení Čelákovice a okolí. In: *Studie a zprávy Okresního muzea Praha–východ 1972*, Brandýs nad Labem, 6–25.
— 1982: Toušeň, okr. Praha–východ. In: *Výzkumy v Čechách 1978–1979*, Praha, 135–136.
— 2001: Archeologické výzkumy Městského muzea v Čelákovících v roce 2000, *Středočeský vlastivědný sborník* 19, 107–114.
- Tomková, K.* 1998: Quellen zur Erkenntnis der frühmittelalterlichen Besiedlung in Katastern Tismice und Mrzky, *Památky archeologické* 89, 267–302.
- Vencl, S.* 1973: Časně slovanské osídlení v Běchovicích, o. Praha–východ — Die frühslawische Siedlung von Běchovice, *Památky archeologické* 64, 340–392
- Zeman, J.* 1976: Nejstarší slovanské osídlení Čech — Die älteste slawische Besiedlung Böhmens, *Památky archeologické* 67, 115–235.

Die ältesten slawischen Siedlungen in der Region Čelákovice

Der Beitrag veröffentlicht neue Erkenntnisse vor allem über zwei nicht allzu weit voneinander entfernten Siedlungen: von Nehvizdy (nur 1 Objekt) am rechten Elbeufer und von Otradovice (mehr als 6 Objekte) an der Einmündung der Jizera in die Elbe. Die Grube aus Nehvizdy betrachten wir als Wirtschaftsobjekt am ehesten von einem Produktionscharakter (Rest eines Ofens?; Abb. 2), die Keramik

darauz odpovídá vóllig dem Mischhorizont der Keramik des Prager Typs, vor allem der jüngensten in Roztoky bei Prag ausgesonderten Phase (*Kuna – Profantová v tisku / in Druck*). Die Objekte aus Otradovice waren Bestandteil einer Siedlung mit dem Anzeichen einer inneren Entwicklung, als älteste Objekte auf der Siedlung erachten wir die Häuser 5 und 6 mit den zahlreichsten Keramikensembles (Abb. 11–14) und den Funden von Röstpfannenfragmenten. Es handelt sich um Grubenhäuser mit Steinöfen in der NW Ecke, die übrigen Objekte sind seichte Gruben mit wirtschaftlicher Funktion. Die Fundkonzentration/Objekt I (festgestellt im Ackerboden) wird auf der Grundlage der gedrehten und verzierten Keramik als jüngenstes eingestuft, in der kleinen Menge an Keramik verschwindet die typische handgeformte Keramik. Gleichfalls ist das Objekt Nr. 5 mit dem Fund einer Schmiedenschlacke im Gewicht von 0,5 kg der bislang älteste frühmittelalterliche Beleg der Anwesenheit eines Schmiedes auf den Siedlungen in Böhmen. Von den übrigen bislang bekannten Lokalitäten des 6.–7. Jahrhunderts war er bislang nicht bekannt.

Beide Siedlungen kann man ins 7. Jahrhundert datieren, das jüngenste Fundensemble in Otradovice kann aus dem Anfang des 8. Jahrhunderts stammen. Von den geläufigen Funden erwähnen wir eine verzierte Spinnwirtel aus Pläuelkalkstein (Abb. 10: 3), ein Eisenmesser und das Fragment eines Eisenmessers. In der ganzen Weite des Gebietes sind außer den beiden Lokalitäten Keramikfunde des Prager Typs noch aus Mochov bekannt (*Špaček 1972, 19*), und das nur von einer Oberflächensammlung. Während der älteren Burgwallzeit (8. Jh.) nehmen die Siedlungen zu (Čelákovice–Sedlčanky, Toušeň–Intravillan, Abb. 15: 2), und am ehesten schon damals entsteht die befestigte Lokalität Toušeň (Abb. 15: 1) mit Funden von Reitersporen mit Häken und Bronzegebisstanten aus der Awarenzeit (Abb. 1).

Deutsch von *Stephan Scholz*

NAĎA PROFANTOVÁ, Archeologický ústav AV ĀR, Letenská 4, 118 01 Praha 1; profantova@arup.cas.cz
JAROSLAV ŠPAĀEK, Městské muzeum v Čelákovících, Na Hrádku 484, 250 88 Čelákovice; cmm@volny.cz

ZVÍŘECÍ KOSTI Z OTRADOVIC

René Kyselý

Mezi 49 kostmi z objektu 5 z Otradovic (chata, výzkum 1980 – viz předchozí článek) převažují dle počtu fragmentů domácí druhy. Nejvíce je zastoupen skot a prase, ojedinělými nálezy jsou doloženi ovce/koza, pes, jelen, bobr a možná i divoké prase (viz tab. 1 a 2). Přítomny jsou i lastury velevrubovitých (bezpečně je určen druh *Unio crassus*). Některé kosti skotu (prstní článek a fragment kosti nosní) vykazují rozměry přesahující průměrnou velikost skotu raného středověku.

Přesné stáří zvířat většinou kosti neumožnily stanovit. Fragment mandibuly ovce/kozy patrně patří juvenilnímu jedinci, u ostatních kostí nízké stáří jedinců rozpoznáno nebylo. Jeden fragment žebra středně velkého savce nese „kuchyňský“ zářez. Hleznová kost skotu je okousaná (pravděpodobně psem). Fragment mandibuly ovce/kozy je spálen. Dvě kosti vykazují znaky používání člověkem: drobný fragment diafýzy dlouhé kosti velkého savce s ohlazenou hranou a ohlazený podlouhlý fragment se žlábkem nejasného účelu (délka 106 mm).

RENÉ KYSELÝ, Archeologický ústav AV ĀR, Letenská 4, 118 01 Praha 1; kysel@arup.cas.cz

Latinsky	Česky	počet fragmentů	MNI
<i>Bos primigenius f. taurus</i>	skot domácí	5	1
<i>Sus scrofa f. domestica</i>	prase domácí	6	1
<i>Ovis/Capra</i>	ovce/koza	1	1
<i>Canis lupus f. familiaris</i>	pes	1	1
<i>Bos/Cervus</i>	skot/jelen	1	
<i>Sus scrofa f.?</i>	prase	1	
<i>Cervus elaphus</i>	jelen evropský	1	1
<i>Castor fiber</i>	bobr evropský	1	1
Large mammal	velký savec	9	
Medium mammal	středně velký savec	4	
Undetermined mammal	neurčený savec	16	
<i>Uro crassus</i>	velevrub tupý	1	1
<i>Uro sp.</i>	velevrub	1	
<i>Unionidae</i>	velevrubovití	1	1
SUMA		49	8
domácí celkem		13	4
lovení celkem		2	2
měkkýši		3	2
velcí savci celkem		15	
středně velcí savci celkem		14	

Tab. 1. Otradovice 1980, objekt 5: přehled druhů.

	<i>Bos primigenius f. taurus</i>	<i>Sus scrofa f. domestica</i>	<i>Ovis/Capra</i>	<i>Canis lupus f. familiaris</i>	<i>Bos/Cervus</i>	<i>Sus scrofa f.?</i>	<i>Castor fiber</i>	<i>Cervus elaphus</i>	Large mammal	Medium mammal	Undetermined mammal	<i>Uro crassus</i>	<i>Uro sp.</i>	<i>Unionidae</i>	SUMA
Nasale	1														1
Temporale	1					1									2
Mandibula		2	1												3
Mandibula + dens		1													1
Antler								1							1
Canine inf.		1													1
Atlas				1											1
Vertebra cervicalis											1				1
Vertebra thoracica										1					1
Costa									4	2					6
Humerus		1													1
Ulna					1										1
Metacarpus 5		1													1
Pelvis with acetabulum							1								1
Calcaneus	1														1
Ialus	1														1
Phalanx II	1														1
Concha												1	1	1	3
neurčeno									5	1	15				21
SUMA	5	6	1	1	1	1	1	1	9	4	16	1	1	1	49

Tab. 2. Otradovice 1980, objekt 5: druh zvířete/anatomie.

NEJSTARŠÍ RANĚ STŘEDOVĚKÉ OPEVNĚNÍ V AREÁLU MĚLNÍKA

Petr Meduna

... *provincia Sclavorum, que Psou antiquitus nuncupabatur, nunc a modernis ex civitate noviter constructa Mielnik vocitatur* – snad literární forma či logika obsahu vedla legendistu Kristiána, aby ponechal čtenáři možnost dosadit ke kraji Pšovu i stejnojmenný hrad. Ať už formuloval známou pasáž bezděčně, či s jakýmkoli úmyslem, podařilo se mu položit otázku, jejíž hypotetické řešení zaměstnává s větší či menší intenzitou historiky i archeology již dlouhou dobu (*Sláma 1988*, 43–45, 49–50 s prameny a literaturou).

Ani následující příspěvek nemůže přinést definitivní řešení a jeho cílem je pouze předložit část výsledků záchranných archeologických výzkumů z areálu města Mělníka, kde čilá stavební činnost posledních let dala nahlédnout i do vývoje opevnění mělnického návrší. Intenzivní přestavby fortifikačního systému a přilehlých parcel ponechaly z nejstarších fází většinou pouze zlomky raně středověkých terénů, a proto byla vybrána pouze ta situace, která je dostatečně reprezentativní, není v rozporu s jinými nálezy v hradebním pásmu a svou podobou, datováním a polohou umožňuje znovu se nechat inspirovat i Kristiánovým textem.¹

Česká ul. č.p. 149

V roce 1998 byl v areálu Správy CHKO Kokořínsko na jižní straně hradebního obvodu historického jádra Mělníka (obr. 1) proveden první drobnější záchranný výzkum při odstraňování přístavby ve dvorním traktu. V této etapě byly dokumentovány situace převážně mladších fází opevnění raněho a vrcholného středověku a poprvé byla zachycena část tělesa hradby se zadní kamennou plentou, dochovanou do původní výšky přibližně 1 m pod vrstvami mladších úprav hradebního pásma.

V září následujícího roku byly v tomtéž prostoru hloubeny základy nové přístavby, a tak se naskytla příležitost jak revidovat část situací z roku 1998, tak dokumentovat jejich pokračování v trase části výkopu pro základové pasy novostavby. Kromě průběhu již zmiňované plenty a sídlištního horizontu přílehlajícího k této fázi opevnění byly zpřesněny jimi překryté či narušené situace, z nichž nutno zmínit část zahluobeného obydlí staršího raněho středověku.

V prosinci téhož roku byla rekonstruována kanalizace propojující budovy areálu a díky pochopení ze strany vedení Správy CHKO se naskytla příležitost provést v trase výkopu předstihový výzkum. Výkop propojil situace z předchozích etap se sondou o délce 14 m, procházející přibližně kolmo na směr hradebního pásma pěti dokumentovanými, na sebe návaznými profily, které umožňují rekonstruovat fáze opevnění předcházející výstavbě hradby se zadní kamennou plentou (obr. 2, 3).

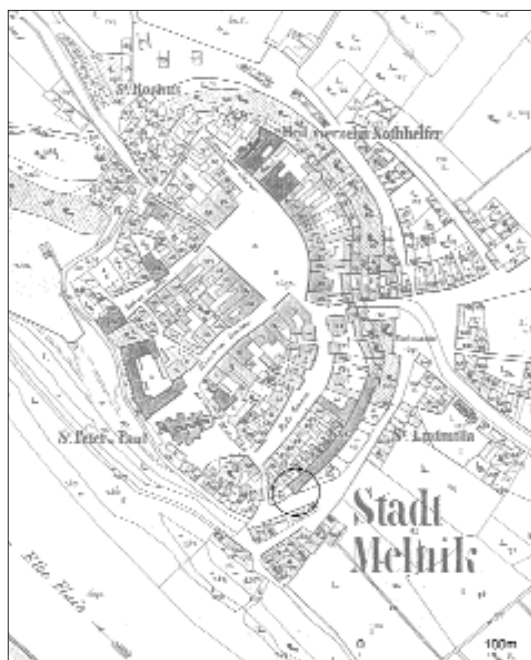
Podloží raně středověkých situací tvořila sprša a na ní nasedající téměř metr vysoká hnědá hlinitá kompaktní vrstva půdního horizontu, mírně šikmo klesající (25). Sklon terénu vyrovnávala hnědošedá hlinitojílovitá vrstva s nahodilým výskytem drobných uhlíků a zm opuky, mírně narůstající po svahu (28). Na tuto průběžnou vrstvu nasedala horizontální světle šedá hlinitojílovitá vrstva s nahodilým výskytem drobných uhlíků (11), provázaná pestrým šikmým souvrstvím, tvořeným kromě nepravidelného kladu světlých, převážně jílovitých vrstev (22, 21, 6) i přemístěným půdním horizontem a podložním jílem (33, 20).

V úrovni kompaktní šedo-hnědé hlinitojílovité vrstvy s nahodilým výskytem drobtů žlutookrového jílu a ojedinělým výskytem drobných uhlíků (6) se zahlubovala čtveřice kůlových jam o průměru kolem 10 cm a v intervalech 100–90–70 cm, sledujících postupné vyrovnávání sklonu uvedeného souvrství. Čtveřice kůlových jam byla propojena delšími kusy tenkých zuhelnatělých dřev, zčásti bylo možno sledovat jejich střídavé překládání. Dřevo byla překryta hnědorzovou sypkou propálenou vrstvou (5), proklesávající i do dutin kůlových jam. V ploše a na profilu I bylo možno sledovat od vnitřního úpatí valu² k severu následnou horizontální hnědošedou hlinitojílovitou sypkou vrstvu s četnými uhlíky, spálenými obilkami,

¹ Věnováno PhDr. Josefu Bubeníkovi, CSc., k životnímu jubileu.

² Termín val v sobě obsahuje pouze konstatování, že výše popsané souvrství je konvexním lineárním útvarem.

Obr. 1. Upravený tzv. císařský otisk mapy stabilního katastru Mělníka (1843). Vyznačeno dnešní č.p. 149. — Abb. 1. Umzeichnung des sog. kaiserlichen Abdrucks der Lagebeschreibung des Katasters von Mělník (1843) mit Zeichnung der mittelalterlichen Stadtmauer und Bezeichnung des heutigen Konstr. —Nr. 149.

kostmi a většími fragmenty keramiky (8), od jejíž úrovně byl patrný nepravidelný systém kúlových jam různého průměru.

Tyto situace byly překryty mírně diagonálně členěným souvrstvím, střídajícím víceméně pravidelně vrstvy s vyšším podílem jílovité a hlinité složky s ojedinělým či nahodilým výskytem drobných uhlíků a opuky (7, 4, 3, 19, 13, 18, 14, 15, 16 na profilu I a 24, 12 na profilu IV).

K šikmé až kolmé hranici části souvrství (14–16) přiléhaly mírně šikmo dvě hlinitojílovité kompaktní vrstvy (10, 9), obsahující kromě ojedinělých zrn mazanice a nahodilých drobných uhlíků i četné zlomky opuky, větší ve srovnání s předchozími situacemi. Vrstvy ležely na horizontálních, nepravidelně paralelně rozmístěných zuhelnatělých zbytcích kolem 10 cm širokých dřev. Pokračování souvrství bylo sice narušeno základy mladšího zdiva, průběh dřev byl však zjištěn v obou předchozích etapách výzkumu a jak v ploše, tak v profilu bylo zachyceno ukončení roštu pod zadní kamennou plentou jedné z mladších hradeb.

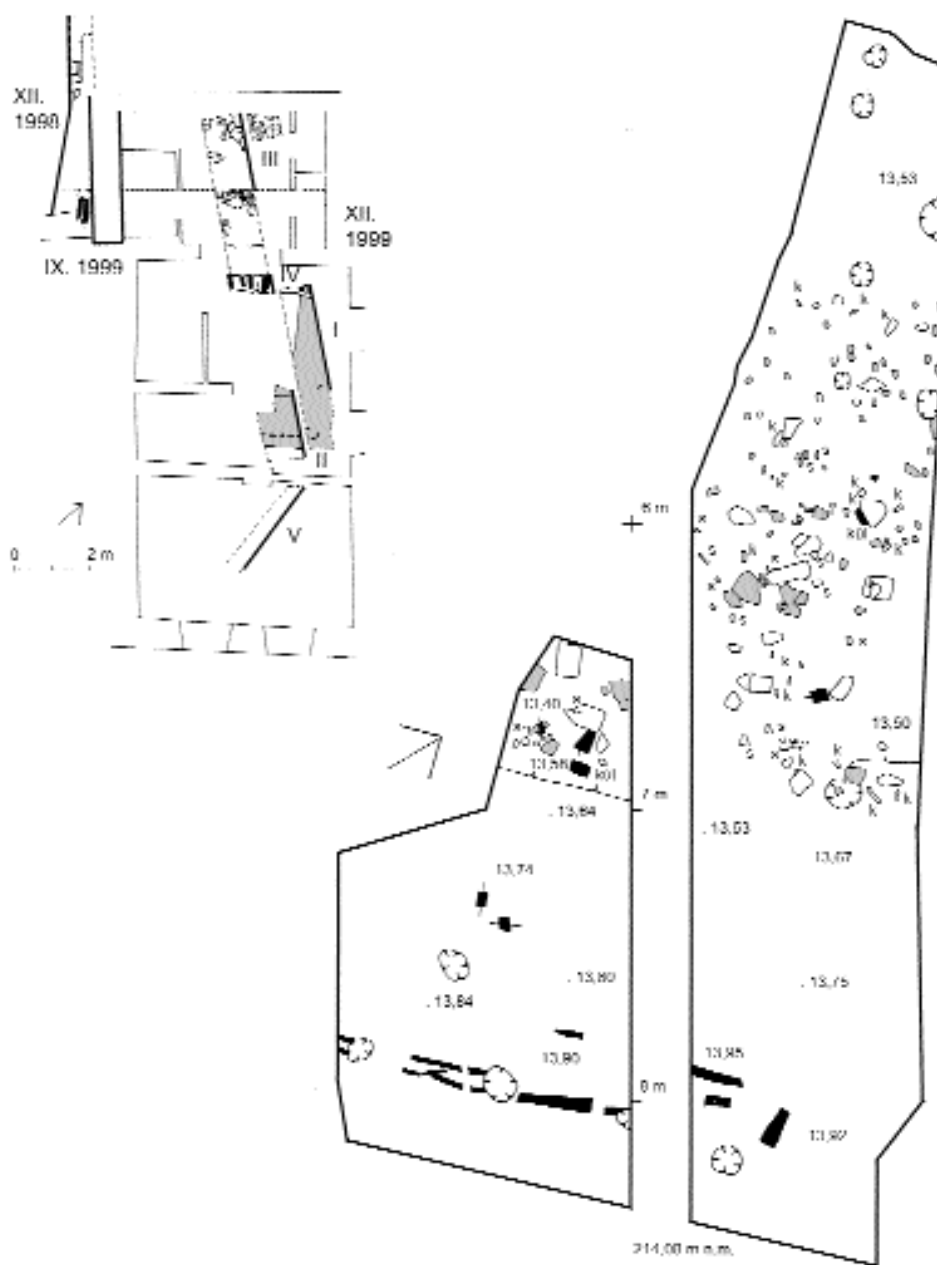
Za nejstarší opevnění a sídlištní horizonty s ním bezprostředně související lze považovat všechny situace uzavřené hlinitojílovitým, převážně pravidelně členěným souvrstvím (vrstvy 7–16, 24, 12; viz výše). To interpretujeme jako těleso hradby B, pozornost ovšem poutá absence jakýchkoli doložených stop vnitřní dřevěné konstrukce a zejména otázka rekonstrukce zajištění zadní stěny tohoto opevnění.³

Opevnění A

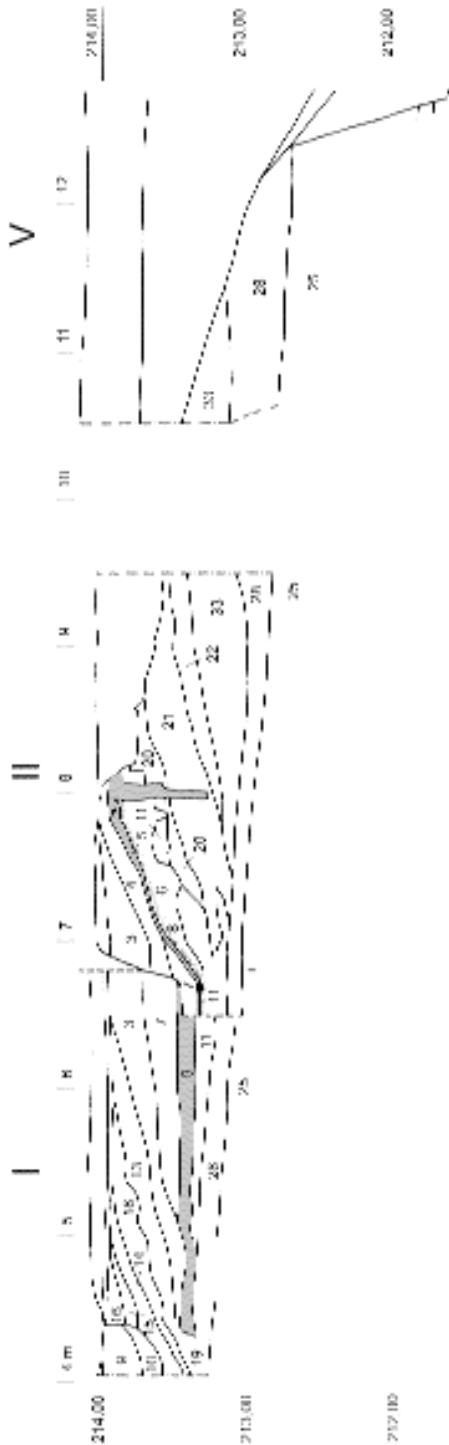
Nejstarší zachycenou aktivitu lze spojit zřejmě s přípravou staveniště pro budoucí navršení hradebního tělesa A. Tak interpretujeme vrstvu 28, která z průběžné mocnosti kolem 10 cm narůstá pod valem 40 cm v sondě V.⁴

³ Připusíme, že při dostatečném zhuštění mohla mít zadní stěna poměrně strmý úhel i bez dřevěného bednění či zadrnování.

⁴ Její další průběh a eventuelní nárůst byl zničen vkopem, pravděpodobně pro parkánovou zeď.

Obr. 2. Mělník, č.p. 149. Sondy a dokumentované profily v č.p. 149 a detail zkoumané plochy v úrovni vrstev 5 a 8. Černě zbytky dřev (doplňn podélný směr, kůl – kolmé dřevo), šedá výplň – keramika, bez výplně – kameny a kosti (k – nespálené, s – spálené). — Abb. 2. Mělník, Konstr.–Nr. 149. Sonden und dokumentierte Profile im Konstr.–Nr. 149 und Detail der Grabungsfläche der ältesten frühmittelalterlichen Situationen. Schwarz: Holzreste; grau: Keramik; leer: Steine und Knochen (k – unverbrannte, s – verbrannte).

Obr. 3. Mělník, č.p. 149. Projekce profilů I–III. Popis raně středověkých vrstev: 3 – šedá, hlinitojilovitá, kompaktní, četné droby šedého jílu, nahodile uhlíky, ojedíněle oranžová mazanice. 4 – hnědá, hlinitá, ojedíněle drobné uhlíky. 5 – hnědorzivá, sypká, propálená s množstvím do běla, světle žluta a oranžova vypálené mazanice. 6 – šedohnědá, hlinitojilovitá, kompaktní, nahodile droby žlutookrového jílu, ojedíněle drobné uhlíky. 7 – šedá, hlinitojilovitá, kompaktní, ojedíněle droby mazanice a uhlíky, nahodile droby opuky (0,5 cm). 8 – šedá, hlinitá, sypká, množství zuhelnatělých obílek, nahodile uhlíky a drobné zlomky opuky, kostí a keramiky. 9 – hnědá, hlinitojilovitá, kompaktní, nahodile uhlíky (1,5 cm), ojedíněle mazanice (0,5 cm). 10 – šedá, hlinitojilovitá, nahodile uhlíky a drobné zlomky opuky, kompaktní, četná opuka (4–4,5 cm), nahodile uhlíky (0,5–1 cm), ojedíněle mazanice (0,5 cm). 11 – světle šedá, hlinitojilovitá, nahodile uhlíky (1,5–2 cm), nahodile drobné rziivé proplástky. 13 – hnědošedá, jílovitá, nahodile uhlíky (1,5 cm), opuka (2,5 cm). 14 – šedookrová, hlinitojilovitá, ojedíněle uhlíky (0,5 cm). 15 – žlutohnědá, jílovitá, probarvená kousky opuky, zrna hlíny. 16 – šedá, hlinitojilovitá, kompaktní, nahodile kousky opuky (2–3 cm). 17 = 3, vyšší podíl jílu. 18 – hnědožlutá, hlinitojilovitá, ojedíněle uhlíky (1 cm), droby opuky (1 cm). 19 = 13, ojedíněle uhlíky (1,5 cm). 20 – žlutý jí. 21 – žlutohnědá, jílovitá (probarvená hlínou). 22 – hnědošedá, jílovitá, hlinitojilovitá (probarvená jílovými zrny). 25 (podloží) – hnědá, hlinitá, kompaktní, ojedíněle droby opuky. 28 – hnědošedá, hlinitojilovitá, nahodile uhlíky (1,5–2 cm), zrna opuky (1,5–2 cm). 33 – hnědá, hlinitá, kompaktní. Šedě vyplněn propálený sypký horizont. – Abb. 3. Mělník, Konstr.–Nr. 149. Projektion der Profile I–III. Grau: schütterer Horizont mit Brandspuren.

Další etapu představovalo již nasypání tělesa hliněného opevnění a současná nivelizace terénu za hradbou. Těleso valu svou nerovnoměrnou inverzní stratografií signalizuje získávání materiálu z nepoškozeného terénu vně budovaného tělesa, tedy současně hloubení příkopu. Stejně jako v případě všech úseků raně středověkých hradeb zkoumaných v Mělníku nemáme zachycenu výšku a šířku hradebního tělesa, v případě hradby A známe však část jeho stupňovitého členění. Při budování hradby do výše necelého metru byla ponechána zadní část náspu jako průběžná rampa – talus⁵ – o šířce kolem 120 cm a pravděpodobně záměrně zhutněna (kompaktní vrstva 6). Není zřejmé, v jaké fázi výstavby byly vztyčeny kůly – vkopové jámy nebyly v dobře čitelné situaci zachyceny, a lze tedy předpokládat buď jejich postupné obsypání, či zatlučení kůlů až v době úpravy talu. V této fázi stavby byla vypletena košatinová zadní stěna hradby – pro rekonstrukci její výšky a dalšího případného členění hradby nemáme dostatek podkladů. Ze shluku kůlových jam a koncentrace nálezů na upraveném terénu za zadní stěnou hradby (8) nelze půdorys stavby či staveb rekonstruovat, zůstává však dokladem sídlištní aktivity současné s její existencí (obr. 2).

Po určité době koexistence opevnění a osídlení, které ovšem nezanechalo výraznější „kulturní vrstvu“, dochází k požáru obou situací. Z nalezených situací ovšem nevyplývá rozsah a intenzita ohně, a tím nás pochopitelně vzdalují jakýmkoli úvahám o katastrofickém požáru, tím spíše o jeho historických interpretacích.

Datování

Předmětem našich úvah bude pouze materiál z terénních úprav a telesa hradby A (horizont A1 – 159 ks), sídlištních situací a povrchu talu (A2 – 112 ks) a pro porovnání i materiál z tělesa mladší hradby B (125 ks, výběr obr. 4).

Keramický materiál je jednotný technologickými stopami lepení stěn nádob a oboustranným obtáčením pouze jejich horních partií, na dolních částech nádob lze na větších fragmentech nalézt stopy kolmého či strmého přihlazování. Kromě běžného raně středověkého „standardu“ mírně slídnaté, hladké keramiky zaujmou v obou souborech dvě technologické skupiny. První je keramika s krupičkovitým povrchem, charakteristickým pro středočeskou oblast, která byla již mnohokrát popsána a dále vnitřně členěna, druhou skupinou pak silně slídnatá keramika, které se dostalo v úrovni typologických klasifikací rovněž pozornosti.

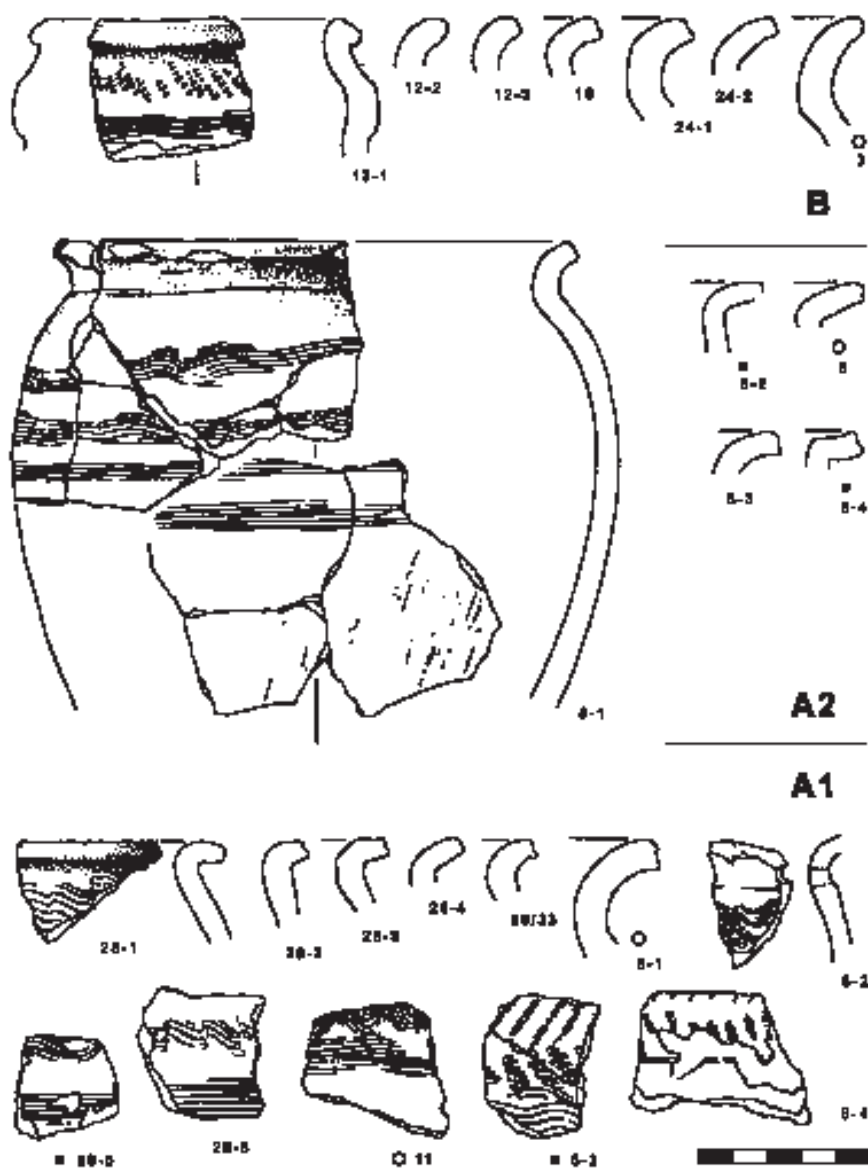
Morfologie souborů je opět velmi jednotná ve tvarech okrajů – všechny nalezené okraje lze popsat jako jednoduché, nepatrné rozdílly lze sledovat pouze v jejich délce a úpravě seříznutí, přecházejícího v mírné prožlabení a pouze v horizontu B i v mírné rozšíření (obr. 4: 12-1). Pestrostí ovšem hýří výzdoba nádob, téměř výlučně provedená hřebenem. S výjimkou vertikálních těžkopádných vlnic jsou zachyceny diagonální i horizontální vlnice s různou délkou amplitud, nepravidelnou ovšem i v rámci výzdoby jedné nádoby, běžící nad členicí či zdola uzavírající linií. Kompozici doplňují i odlehčující prvky hřebenového vpichu, opět v několika variantách.

V rámci rozšířené představy o typologii raně středověké keramiky se pohybujeme ve středohradištním období, přesnější chronologii nabízí keramika, v níž se hrubší výzdoba hřebenovým vpichem váže na silně slídnatý materiál teplých odstínů a hrubého povrchu (obr. 4: 8-2, 8-4, 28-5, 6-3). Nevíme, zda můžeme tuto keramiku považovat za výsledek autochtonního vývoje místní keramické produkce, či nádoby importované. Při první alternativě bychom zůstávali v rovině obecné klasifikace středohradištního období, druhá nabízí napojení nálezových souborů na stratigrafická pozorování a chronologii středohradištního období širší středočeské oblasti.

Při shledávání geograficky bližších analogií se můžeme ubírat několika směry. Poměrně volně bychom mohli spojit slídnatou keramiku zdobenou hrubým hřebenem s tzv. mladším klučovským horizontem východní částí středních Čech, kde je obohacena o členěné podhrdlí (nově *Bubeník 1998*), typické pro starší fáze vývoje hradišť Stará Kouřim a Libice (nově *Bartošková 2000; Mařík 2001*).

⁵ Talem je označován morfologicky i funkčně shodný prvek novověkých opevnění; může být účelné rozhojnit již přejaté a užívané pojmosloví o další termín.

Obr. 4. Mělník, č.p. 149. Výběr keramiky z nejstarších raně středověkých situací. A1 – úpravy terénu a těleso nejstarší hradby, A2 – sídlištní situace za nejstarší hradbou a povrch talu, B – těleso mladší hradby. První číslo označuje vrstvu, druhé pořadí v rámci obrázku. Prázdná značka u profilu – keramika s krupičkovitým povrchem, tmavá značka – hrubá, silně slídnatá keramika. Výběr obsahuje všechny okraje a typy výzdoby, vázané na základní technologické třídy. — Abb. 4. Mělník, Konstr.–Nr. 149. Auswahl von Keramikfunden aus den ältesten frühmittelalterlichen Situationen. A1 – Einebnung des Geländes und ältester Mauerkörper, A2 – Siedlungssituation hinter der ältesten Mauer und Walloberfläche, B – ältester Mauerkörper. Die erste Nummer bezeichnet die Schicht, die zweite ist die Abbildungsnummer. Leeres Zeichen beim Profil: Keramik mit griesartiger Oberfläche, volles Zeichen: grobe, stark glimmerhaltige Keramik. Die Auswahl enthält alle Rand- und Verzierungstypen, die an die technologischen Grundklassen gebunden sind.

Druhou oblastí, která by mohla přicházet v úvahu o původu keramických importů, je severní okraj Pražské kotliny. Při datování této keramiky se lze opřít o rozpracované sekvence chronologie Levého Hradce a Prahy. Poměrně výrazně je slídnatá keramika zastoupena na Levém Hradci, kde tvoří první klasifikovanou skupinu (Tomková 2001, 91) a kde ji nalézáme jak v situacích souvisejících se starším opevněním předhradí (srov. *o. c.*, obr. 58–59, komentář 26n.) ještě před nástupem keramiky s límcovitými či kalichovitě prohnutými okraji, tak v situacích souvisejících s opevněním mladším (*o. c.*, 85–87). Výstavba této fortifikace – hradby M – je datována srovnáním s keramickou sekvencí Prahy do intervalu posledních dvou desetiletí 9. a první třetiny 10. století (*o. c.*, 98). Ani v nálezích z Pražského hradu nenalézáme jednoznačné omezení výskytu slídnaté keramiky – objevuje se v situacích překrytých tělesem nejstarší dřevohlinité hradby, stejně jako v tělese této hradby i v jejím nadloží v kontaktu s keramikou s límcovitými okraji, tedy ve fázích PH A – PH B2 (srov. Boháčová 1996; 2001, 264n.). Dendrochronologické datování zde klade smýcení dřev konstrukce nejstarší dřevohlinité hradby na přelom 9.–10. století (Boháčová 2001, 273n.).

Nádoby ze silně slídnatého materiálu zdobené hrubým hřebenovým vpichem se tedy mohly na Mělnicko dostávat z východu jako tzv. mladší klučovský horizont před polovinou 9. století, nebo jako kouřimská či libická keramika před polovinou století následujícího. Představují-li jižní import, pak leží jejich počátky někde v 9. století a mohou přesahovat do prvních desetiletí století 10., kdy se setkávají s keramikou s výrazněji profilovanými (mj. límcovitými) okraji. Ty však v souborech z nejstarší fáze opevnění a k němu příslušného osídlení mělnického návrší ještě nezachycujeme, a lze se tedy přiklonit k časnějšímu datování hradby A do 9. století.

Závěrem

Na dohled seskupení hradišť Pražské kotliny stálo tedy téměř uprostřed pomyslné obilnice a ve strategické poloze na vodní cestě v 9. století hradiště, jehož centrální funkci v regionu prověřilo následujících více než tisíc let existence osídlení „v jedněch hradbách“. I když nemůžeme jednoznačně dosadit do Kristiánovy čtyřčlenné rovnice o jedné neznámé Kosmovo „castellum Psov“, lze chápat legendistou zmíněný dynastický sňatek Ludmily a Bořivoje jako počátek expanze, která mohla přímým připojením kraje Pšova otevřít Přemyslovcům cestu k ovládnutí severní poloviny Čech.

LITERATURA

- Bartošková, A. 2000: Libice nad Cidlinou – výzkum předhradí v roce 1997, Památky archeologické 91, 315–344.
- Boháčová, I. 1996: Nejstarší horizonty severního traktu Pražského hradu a jejich keramický inventář. In: Z. Kurnatowska ed., *Slowiańszczyzna w Europie średniowiecznej 1*, Wrocław, 215–325.
- 2001: Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy. In: *Mediaevalia archaeologica 3*. Pražský hrad a Malá Strana, Praha, 179–301.
- Bubeník, J. 1998: Ein Beitrag zur Erkenntnis des Klučover Horizontes – Příspěvek k poznání klučovského horizontu, Památky archeologické 89, 230–266.
- Mařík, J. 2001: Výzkum raně středověkého opevnění na parcele č. 5 v Libici nad Cidlinou, Archeologie ve středních Čechách 5, 581–590.
- Sláma, J. 1977: Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu. *Præhistorica 14*. Praha.
- Tomková, K. 2001: Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Díl I. *Castrum Pragense 4*. Praha.

Die älteste frühmittelalterliche Befestigung im Areal der Stadt Mělník

... provincia Sclavorum, que Psou antiquitus nuncupabatur, nunc a modernis ex civitate noviter constructa Mielnik vocitatur – wohl die literarische Form oder auch die Logik des Inhalts führte im 10. Jh. den Legendenschreiber Christianus dazu, dass er es dem Leser überließ, sich zur Landschaft

Pšov auch eine gleichnamige Burg zu denken. Ziel des vorliegenden Beitrags ist die Präsentation der Ergebnisse der Rettungsgrabungen im Areal der Stadt Mělník, die es ermöglichen, sich aufs neue vom Text der *Legenda Christiani* inspirieren zu lassen.

1999 ist im Anschluss an die vorangehenden Rettungsaktionen eine Grabung in der Česká-Gasse Kónskr.–Nr. 149 an der Südseite der Befestigungsmauer des historischen Stadtkerns von Mělník durchgeführt worden (Abb. 1). Der Aushub verband die Situationen aus den vorangehenden Etappen mit einer Sonde der Länge von 14 m, die in etwa quer zur Befestigungsmauer mit fünf dokumentierten, aneinander anschließenden Profilen verlief, die es ermöglichen, mehrere Bauphasen der Befestigung zu rekonstruieren; Unser Interesse gilt hier vor allem der ältesten frühmittelalterlichen Befestigung (Abb. 2).

Die ältesten belegten Aktivitäten lassen sich offensichtlich mit der Vorbereitung des Bauplatzes für den zukünftigen Mauerkörper in Verbindung bringen (Abb. 3, Schicht 28). Die nächste Etappe stellt bereits die Aufschüttung des Körpers des Erdwalls dar (Schicht 6, 20–22, 33) und eine weitere Einbebnung des Geländes hinter der Mauer (Schicht 11). Der Wall deutet durch seine unregelmäßige Inversion der Stratigraphie an, dass das Material im unbeschädigten Gelände außerhalb des Walls gewonnen wurde, d.h. dem gleichzeitig ausgehobenen Graben. Beim Mauerbau wurde bis zu 1 m Höhe der Hinterteil der Aufschüttung als durchgehende Rampe mit etwa 120 cm Breite belassen und die Rückwand der Mauer durch eine Flechtwand verfestigt. Nach einer gewissen Zeit des Nebeneinanders der Befestigung und der an die Mauer anliegenden Befestigung brannten beide Situationen aus (Schicht 5, 8). Die Sonde bot einen relativ eindeutigen Blick auf dieses Ereignis: die hintere Flechtwand der Befestigung verbrannte und teilweise erlagen dem Feuer auch die Siedlungssituationen in der unmittelbaren Umgebung. Ein Teil des Mauerkörpers überdeckte die beschriebenen Situationen (Schicht 7).

Die Keramikfunde aus den ältesten Situationen sind technologisch einheitlich, gewulstet und die oberen Teile beidseitig nachgedreht, im unteren Teil der Gefäße finden sich Spuren von vertikalem bzw. schrägen Nachglätten. Neben diesem geläufigen mittelalterlichen „Standard“ leicht glimmerhaltiger, glatter Keramik, finden sich in beiden Komplexen zwei technologisch interessante Gruppen. Die erste besteht aus für Mittelböhmen charakteristischer Keramik mit grießartiger Oberfläche, die bereits oft beschrieben und weiter untergliedert worden ist, die zweite dann aus stark glimmerhaltiger Ware (Abb. 4).

Gefäße aus stark glimmerhaltigem Material mit grobem Kammstich konnten in das Land von Mělník aus dem Ostteil Mittelböhmens gelangt sein, wie der sog. jüngere Horizont von Klučov vor der Mitte des 9. Jh., oder aus dem Nordteil des Prager Beckens irgendwann im 9. Jh. mit einem möglichen Übergreifen in die ersten Jahrzehnte des 10. Jh., als bereits Keramik grießartiger Oberfläche und deutlich profiliertem (dem sog. Kragen-)rand angetroffen wird. Diese Ränder sind jedoch unter den Funden aus der ältesten Bauphase der Befestigung und der dazugehörigen Besiedlung des Berges von Mělník noch nicht festzustellen, und wir können somit eine frühere Datierung der ältesten Mauer vorschlagen, zumindest in das 9. Jh.

In Sichtweite von den Burgen des Prager Beckens, nahezu im Zentrum der Getreidegegend und in strategisch günstiger Lage an einem Wasserweg befand sich somit eine Burg, deren zentrale Funktion in der Region durch eine nahezu tausendjährige nachfolgende Existenz „innerhalb der einen Mauern“ bestätigt wurde. Auch wenn wir außerstande sind, in die von Christian vorgegebene viergliedrige Gleichung mit einer Unbekannten das von Kosmas erwähnte „castellum Pšov“ einzusetzen, so kann doch die vom Legendenschreiber erwähnte dynastische Eheschließung zwischen Ludmilla und Bořivoj als der Anfang jener Expansion gesehen werden, die durch die Verbindung des Landes von Pšov den Přemysliden den Weg zur Beherrschung des böhmischen Nordens ebnete.

Deutsch von *Tomáš Mařík*

DISKUSE

JSOU PALEOLITICKÁ ZOBRAZENÍ SKUTEČNĚ UMĚNÍ?

Karel Valoch

K životnímu jubileu našeho předního prehistorika doc. PhDr. Slavomila Vencla, DrSc., vyšel zajímavý sborník prací, jemuž jeho redaktor, prof. PhDr. E. Neustupný, DrSc., určil jako téma „archeologii nenalézaného“ zcela v duchu otázek, jež se jubilant snaží po celou dobu své plodné činnosti objasnit. Shodou okolností – práce jsou řazeny v abecedním pořádku podle jmen autorů – se úvodní článek Jana Bažanta týká paleolitického umění. Je to práce záslužná a podává v českém jazyce – pokud vím – dosud nejuplnějším přehled názorů na toto téma i soupis literatury, jež je zčásti těžko dostupná. Nesporně bude také podnětem k dalším úvahám a studiím, neboť téma paleolitických výtvarných děl je vděčné – protože v konečném důsledku neřešitelné, ale vždy lákavé.

V citované práci mne zaujaly dvě, jak se domnívám, provokativní otázky, i když jako otázky nejsou formulovány. Autor píše, že je pouze neochvějnou vírou badatelů, že paleolitické malby, reliéfy, rytiny a sošky jsou obdobou toho, co my nazýváme uměním (Bažant 2002, 24). Tato teze by vyžadovala fundovaný rozbor z hlediska estetiky a historie umění s konečnou definicí, co lze za umění považovat. To ovšem není v mé kompetenci, domnívám se však, že nejnižší úroveň takové definice zní, že umění je to, co je v daném společenském kontextu za umění považováno. Možná je to banální, možná nedostačující, nevím. Chci tím však naznačit, že pojem umění může být v čase proměnlivý. Tak se dostáváme do neřešitelné pozice. Nikdy se přece nemůžeme dovědět, co si paleolitičtí tvůrci – v rámci jejich společenského statutu – mysleli, zda „... za tím pomyslným oknem ve skalní stěně, které svými malbami vytvořili ...“ (Bažant 2002, 23) skutečně něco viděli nebo ne.

Proto se domnívám, že nezbývá nic jiného, než použít dnešní kritéria, dnešní estetická měřítká, co se dnes považuje za umění, tak jak to zřejmě všichni prehistorici i publicisté dosud dělali. Dnešní škála uměleckých projevů je neobyčejně pestrá, a tak se ocitáme v záplavě nejrůznějších stylů, směrů a snah, o jejichž umělecké kvalitě v odborných kruzích nikdo nepochybuje. Od předchůdců „klasické“ moderny z počátku 20. století přes její vrcholy, počínaje kubismem, až po současné umění geometrické, konceptuální, imaginativní ..., vše je jako umění akceptované a – jak je možno se přesvědčit z katalogů četných aukcí – finančně hodnocené nemalými částkami. Nehledě na snahy (viz seminář v galerii v Žilině v r. 2000) uznat za umění i „výtvořiny“ našich sprejerů.

Snad není bez zajímavosti a bude mi dovoleno ocitovat názor, otištěný nedávno v Literárních novinách: „*Dívám se na 15 000 let staré jeskynní malby v Lascaux, na 30 000 let staré malby v Chauvet, které byly nedávno objeveny. Toto je umění. Elegantní, krásné, dokonalé. Degas, který uměl skutečně kreslit, by byl hluboce dojat. Matisse, mistr barev, by nejspíše omdlel. (Měl prý sklony k tomu třást se před obrazy). Jeskynní malby pulsuji napětím, jsou živé skutečnou zkušeností, nebezpečím, temnotou. Toto je kvalita. Toto je velké umění“ (Olitski 2002).¹*

To byl pocit umělce, můžeme jej však konfrontovat s míněním prehistorika (Verpoorte 2001, 16), který ze souhrnu různých interpretací a názorů odvodil tři hlavní prameny, z nichž třetí v této souvislosti stojí za citaci: „*Mladopaleolitické umění je motivované. Je výrazem světového názoru, ilustrací ideologie, materializací kosmologie, bez ohledu na to, zda archeologové jsou schopni pochopit motivaci nebo ne.*“² Dále autor uvažuje o umění obecně a shrnuje moderní názory do pěti bodů, z nichž poslední je opět vhodné ocitovat: „*Za páté, umění je nadčasové, má věčný význam – jednou*

¹ Jules Olitski je malíř, sochař, grafik a spisovatel. Jeho stať tvoří spolu se statí Roberta Brusteina článek „Co se to stalo s uměním?“ na citovaném místě v LtN. Obě stať přeložila z angl. originálu Magdaléna Platzová.

² V originále: „Upper Palaeolithic art is motivated. It is the expression of a world view, the illustration of an ideology, the materialisation of a cosmology, whether archaeologists are able to grasp the motivation or not.“

*umělecký objekt je vždycky umělecký objekt. Umělecké objekty včetně paleolitických, jsou sebrány a srovnány v nadčasovém pantheonu.*³

S ohledem na to, že slovo „umění“ je odvozeno od slovesa „uměti“, je nesporné, že vymyslet a realizovat např. obraz ze samých různobarevných čtverečků, obdélníčků či kroužků je umění stejně jako působivě zobrazit soba, mamuta či ženu. Ne každý člen mladopaleolitické společnosti něco takového dovedl a ten, kdo to **uměl**, byl jistě ceněn, ač výraz pro „umění“ nebo „umělce“ jejich komunikační báze neznala.

Otázky interpretace paleolitického umění jsou ještě spleťtější než sama jeho definice. Ve zmíněné studii Jan Bažant objektivně prezentuje vývoj názorů na význam paleolitického umění a komentuje je. Opět jedna z více otázek, autorem položených, stojí snad za zmínku: „*Možná, že série paralelních čar a vrypů na pozdně paleolitických předmětech skutečně byly nějakými symboly. Kde jsou však důkazy toho, že i zobrazení pocházející z této doby měla symbolický význam? Odkud víme, že měla vyjadřovat nějaké emoce či představy?*“ (Bažant 2002, 25). Pochopitelně nikdy nebudou moci být předloženy **důkazy** o významu paleolitických děl, ty by nám mohli poskytnout jen sami tvůrci. Můžeme jen uvažovat. Je přece nesporné, že ani malby ani figurky neměly utilitární význam, alespoň ne v dnešním pragmatickém pojetí. Přesto byly vytvářeny jen určitými jedinci, a to ne vždy a všude (i přes zdánlivě množství parietálního a mobilního umění zdaleka ne všechna mladopaleolitická tábořiště nějaké doklady poskytla, i když vezmeme v úvahu, že přírodními procesy mohlo být mnohé zničeno), malby byly umísťovány hluboko do jeskyní a lidé je tam zřejmě navštěvovali. Sotva by je někdo vytvářel v odlehlých prostorách jen proto, aby je ani on ani nikdo jiný nikdy více neviděl. I když v případě rytin, které jsou dnes jen velmi obtížně čitelné (jak jsem se mohl v několika jeskyních přesvědčit), se zdá, že význam měl pouze tvůrčí akt sám a ne opětné vyhledávání díla. Měly tedy nějakou společenskou funkci a ne-li čistě utilitární, pak asi nějakou ve sféře duchovní. Je příznačné, že v tomtéž sborníku čteme: „*Přitom symbolické aspekty artefaktů [v nejširším slova smyslu, podle E. Neustupného – pozn. K. V.] byly úžasné významné a na artefaktech všudypřítomné: téměř neexistují artefakty, které by neměly nějaký symbolický náboj ...*“ (Neustupný 2002, 142).

Dokázat můžeme z toho, co o paleolitu tvrdíme, jen velmi málo, jen to, k čemu máme materiální podklady. Ani tak zdánlivě banální věc, jako je funkce kamenných nástrojů, není doložitelná. Musí být složitě vyvozována pomocí studia trasologie, experimentu a ethnologických analogií, a přitom lze stěží **dokázat**, že výsledek našich **dedukcí** odpovídá přesně funkci, jaká byla s nástrojem kdysi vykonávána. Jsme prostě odkázáni na materiály a prostředky, které máme k dispozici, a záleží na invenci badatele, jaký závěr z nich vyvodí. A závěr o symbolickém (a jiném) náboji paleolitického umění není zcela jistě zcestný.

Zbývá ještě druhá, podle mého názoru provokativní poznámka: „*Měli bychom se tedy znovu zamyslet nad tím, jestli jsou nám lidé pozdního paleolitu opravdu tak blízci, jak se domníváme.*“ (Bažant 2002, 25). Tady je nutno se otázat, jak to autor myslel. Z biologického hlediska nemůže být pochyb o tom, že mladopaleolitický *Homo sapiens sapiens* je ve všech ohledech moderní člověk, od současné populace – přes její ohromou variabilitu – neodlišitelný. Na tom se shodli paleoantropologové, biologové i genetici. To je asi základní poznatek, od něhož se mohou odvíjet úvahy o psychických a jiných schopnostech. Opět stojíme u problému, že nic z toho, co si o blízkosti mladopaleolitických lovců k nám subjektivně myslíme, nemůžeme **dokázat**, ale ze všech projevů, které nám paleolitíci lovcí zanechali, můžeme **usuzovat**, že způsob jejich myšlení a konání byl srovnatelný s projevy současné populace *Homo sapiens sapiens*. Spekulacemi o event. genetických vztazích evropských mladopaleolitických lovců k postpaleolitickým populacím Evropy se zabývat nemůžeme, ale je to téma veskrze otevřené. Ukončil bych tyto úvahy také otázkou: Proč a v čem by nám Středoevropánům měla být mladopaleolitická populace *Homo sapiens sapiens* svým myšlením a konáním vzdálenější než rozmanití členové současné rasově diversifikované populace *Homo sapiens sapiens*?

³ V originálu: „Fifth, art is timeless, it has eternal value – once an art object, always an art object. The art objects, including palaeolithic ones, are collected and compared in a timeless pantheon.“

LITERATURA

- Bažant, J. 2002: „Paleolitické umění“: prvních sto let. In: E. Neustupný red., Archeologie nenalézaného, Plzeň – Praha, 9–33.
- Neustupný, E. 2002: Archeologie a historie. In: E. Neustupný red., Archeologie nenalézaného, Plzeň – Praha, 141–152.
- Olitski, J. 2002: Kroupová polévka a umění. Literární noviny 20. leden 2003, XIV:4, 1 a 10.
- Verpoorte, A. 2001: Places of art, traces of fire. Archaeological Studies Leiden University 8/Dolnověstonické studie 6. Leiden – Brno.

Sind die paläolithischen Darstellungen wirklich Kunst?

Verfasser reagiert auf eine von J. Bažant veröffentlichte Studie über die Deutung der jungpaläolithischen Kunst. Bažant stellte in Frage, ob man die paläolithischen Malereien, Gravierungen und Figuren als Kunst betrachten kann, ob man einen symbolischen Wert diesen Werken zumuten kann und ob uns die jungpaläolithischen Jäger wirklich so nahe stehen, wie man oft vermutet. Verfasser äußert seine positive Stellung zu diesen Fragen.

KAREL VALOCH, Moravské zemské muzeum, Zelný trh 7, 659 37 Brno; kvaloch@mzm.cz

JEŠTĚ JEDNOU O CANBURGU

Jiří Sláma

Nedávné úvahy a diskuse archeologů a historiků věnované problému lokalizace Canburgu,¹ vůbec prvého v písemných pramenech zmíněného a současně i jménem uvedeného hradu českých Slovanů, se zatím nijak neodrazily na stránkách *Archeologických rozhledů* (Juřina 2001; Kotyza – Tomas 1997; Sláma 2001, 536–538, 540; Šolle 1998, 11–23, 61–90, 143–144; Třeštík 2001, 71–85; část diskuse probíhala též na internetových stránkách). Tam nalezneme pouze stručnou, avšak věcně správnou glosu pocházející z pera našeho jubilanta, který na podkladě výborné znalosti keramiky staroslovanského období vyloučil možnost stavby opevnění hradiště Hradská nedaleko Mšena, kam nejčastěji bývá Canburg lokalizován, již ve starší fázi klučovského horizontu (Bubeník 1999, 633). Poněvadž ne se všemi myšlenkami vyslovenými v poslední době o Canburgu je možné souhlasit, považuji za nutné se k uvedenému tématu ještě jednou vrátit.

Od samých počátků české vědecké historiografie zajímala badatele především poloha Canburgu a v míře mnohem menší historická situace, za níž je tento hrad v roce 805 vzpomínán. Právě tyto okolnosti mohou však nepřímou k poloze vzpomínaného hradu říci velmi mnoho. Studium dějinných souvislostí, jež vedly k franským útokům do Čech na samém počátku 9. století, se věnovalo historické bádání teprve v nedávné době (Třeštík 2001, 71–72). Stručně lze říci asi tolik, že od 70. let 8. století začal Karel Veliký mohutnou expanzi své říše východním směrem. V roce 772 zahájil více než třicet let trvající válku za podmanění Sasů, o dva roky později ovládl území Langobardů, na počátku 80. let získal Bavorsko, odkud byl v roce 788 vypuzen tamní vévoda Tassilo III. Ve stejném desetiletí započaly také útoky proti Slovanům osídlenému Polabí, a to proti Srbům a Luticům. Zatím-

¹ Věnováno PhDr. Josefu Bubeníkovi k jeho životnímu jubileu.

co první již na počátku následujícího století ztratili svou samostatnost, druzí ještě po několik generací kladli tuhý odpor. V roce 791 zahájil Karel vojenské tažení proti Avarům, které dovršil po více než deseti letech definitivním franským zábořem někdejší antické Panonie. Po ukončení fransko-avarských válek začaly Karlovy pokusy o ovládnutí Dánska, jež však nebyly úspěšné. Je nepochybné, že Karlovou snahou bylo vytvoření závislých či přímo podmaněných území lemujících východní hranici jeho rozlehlé říše. Zřejmě s cílem uvést také zemi Boemanů-Čechů do závislosti vstoupila v roce 805 franská výprava na české území, jehož strategický význam poznala říše již v roce 791, kdy jím během fransko-avarských válek prošli Karlovi bojovníci. Jak je zřejmé z údaje Karlova životopisce Einharda (Einhardi Vita Caroli Magni, c. 15, *MMFH II*, 23) a potom ze slov českých předáků pronesených v roce 1040 před započetím války s Jindřichem III. (Kosmas II, 8; *Bretholz 1923*, 93–94), Čechové skutečně byli někdy na počátku 9. století franskými vojsky uvedeni v poplatnost.

O franském tažení do Čech v roce 805 nás různě obsírně zpravuje celkem asi 15 analistů a kronikářů, z nichž někteří nepochybně získali informace od přímých účastníků tažení. Část těchto pramenů jsou ovšem až mladší kompilace bez velké dokumentační ceny. Jak je všeobecně známo, nejvíce zpráv o tažení se dočítáme v Moissacké kronice (*MMFH I*, 60–61) a potom ve Starších metských analích (*MMFH I*, 56). Průběh tažení byl již v literatuře vícekrát popisován (naposledy *Třeštík 2001*, 72–77), takže lze pouze stručně shrnout. Franské vojsko vtrhlo do Čech ze tří směrů: od severu Nakléřovským průsmykem, hlavní voj vedený královským synem Karlem Mladším postupoval od západu Poohřím a konečně od jihozápadu vnikli na české území Bavoři. Ti zřejmě prošli některým ze šumavských sedel na dnešním Domažlicku (o tamějších přechodech naposledy uvažoval *Maur 2001*) a postupovali dál po známé stezce, jíž dali badatelé pojmenování řezenská. Všechna vojska se potom setkala kdesi v Poohří, a to nejspíše dolním, poněvadž tím prochází srbská cesta, po níž od severu jedna část nepřátelského vojska přitáhla. Bavoři proto museli nejspíše kdesi na Plzeňsku řezenskou stezku opustit a pochodovat směrem na severovýchod na místo srazu. Zřejmě použili stejnou (nebo přibližně stejnou) cestu, po níž v roce 1040 táhl se svými bojovníky kníže Břetislav I., když po porážce Jindřichova vojska pospíchal na Bilinsko, aby odtamtud vypudil míšeňského markraběho Ekerharda II. (*Krzemieńska 1999*, 285). Konečně i v roce 1004 při vyhánění polského Boleslava Chrabrého z Čech německý panovník Jindřich II. po vpádu na české území Nakléřovským průsmykem odtáhl nejdříve do Žatce, kde očekával opozdivší se Bavoře. I když místo tehdejšího plánovaného setkání není známo, zdá se být velmi pravděpodobné, že Bavoři po překonání šumavského hvozdu pospíchali k Jindřichovi do Poohří (*Krzemieńska 1970*, 518). Nedávný pokus (*Juřina 2001*, 561–562, obr. 1 a 2) vést Bavoře v roce 805 přes pražskou kotlinu (či přesněji Zbraslavsko) a předpokládat jakési „strategické kleště“ vytvořené jednotlivými franskými vojenskými proudy je naprostou fantazií, jež nemá oporu v pramenech. Moissacká kronika jasně uvádí, že se všechna tři vojska dostala k řece Ohři „insimul“ a že teprve potom táhla ke hradu Canburgu (*MMFH I*, 60–61). Spojovat tažení v roce 805 s vojenskou výpravou do Čech v následujícím roce, kdy Langobardi (kteří ovšem netáhli po řezenské cestě) nejspíše skutečně prošli jižním okrajem pražské kotliny (*Třeštík 2001*, 81–82), je samozřejmě rovněž omyl.

Další průběh tažení v roce 805 již jednoznačně rekonstruovat nelze. V Moissacké kronice se dočítáme, že po spojení všech tří vojsk kdesi na Ohři (nejspíše na dolní, jak již bylo uvedeno) vytáhli franští bojovníci ke Canburgu, který oblehli a současně zpusťovali krajinu po obou stranách Labe. Starší metské analý se zmiňují pouze o pustošení země trvajícím 40 dní, dále o zabítí slovanského velmože Lecha (tuto událost vzpomenulo ještě pět dalších analů, kdežto o Canburgu se zmínila pouze Moissacká kronika) a o návratu franského vojska domů, když na zpusťovaném území nebyly již žádné potraviny a píce. Z citovaných zpráv se téměř všeobecně vyvozuje, že Canburg ležel kdesi nedaleko místa spojení tří franských vojsk. To je ovšem pouhý dohad, který nemusí být správný. Počítá-li se průměrná denní rychlost pochodu raně středověkých vojsk okolo třiceti a více kilometrů (*Choc 1967*, 342–345), mohla franská vojska od Poohří proniknout během krátké doby dosti daleko. Bohužel o těchto, pro naše úvahy důležitých detailech se franské prameny nezmiňují.

Stejně nejisté je i určení labského břehu, na kterém se měl Canburg nalézat. Bezpečné stanovení pravého či levého břehu text Moissacké kroniky neudává (byť se v literatuře velmi často objevuje

tvrzení, že hrad stál na břehu pravém). Konečně také nevíme, nakolik správnou představu měl franský kronikář o českém vodopisu. Labe samozřejmě znal především z mimočeského území, nemusel ovšem nic vědět o jeho přesném toku v Čechách. Nezapomeňme, že cizinci často Labe zaměňovali s mohutnější Vltavou (*Blažek 2000*, 16). Tu franské analý poprvé konkrétně zmiňují až v roce 872 (*Annales Fuldenses ad a. 872*; *MMFH I*, 107). Jisté o poloze Canburgu je pouze to, že se nalézal kdesi „in planicie Behaim“, což jsou slova Starších metských analů (*MMFH I*, 56) označující nejnížší a většinou i nejurodnější část Čech (přibližně ohraničenou vrstevnicí 350 m n. m. a zahrnující střední a dolní Poohří, dolní Povltaví a značnou část českého Polabí). O přibližné intenzitě raně středověkého osídlení na tomto teritoriu (zkresleném ovšem nestejnou intenzitou archeologických výzkumů v jednotlivých regionech) podává rámcový přehled Bubeníkův katalog archeologických nálezů v Čechách v uvedeném období (*Bubeník 1997*, mapa RS. 3). Při čtyřicetidenním pustošení Čech mohla v roce 805 franská vojska prakticky vstoupit na většinu tohoto území.

Bylo-li cílem tažení v roce 805 uvedení Boemanů do poplatnosti vůči Karlově říši, musela být franská výprava nasměrována proti nejdůležitějším centrům napadeného území, poněvadž jedině tam bylo možné prosadit placení tributu i jeho další pravidelné odvádění. Jedině ústřední moc (kníže, sněm) mohla totiž shromažďování poplatku zorganizovat. Údaje známého Aribova listu králi Arnulfovi z počátku devadesátých let 9. století tuto skutečnost výborně dokresluje (o Aribově listu stručně naposledy *Třeštík 2002*).

Je nepochybné, že Karel Mladší v roce 805 toto centrum hledal a Canburg za takové pokládal. Musel to tudíž být hrad velmi významný. Je pravděpodobné (i když je to pouze dohad), že onen hrad byl sídlem v bojích zabitého velmože Lecha. O jeho mocenském postavení bohužel franské prameny nic konkrétnějšího nezaznamenaly, takže nezbyvá než vyslovovat hypotézy (např. *Profantová 1999a*). Skutečnost, že Karla Mladšího v roce 805 zajímal pouze Canburg a nikoliv jiná soudobá opevněná místa, dobře dokládá případ rubinského hradiště, o jehož nadregionálním významu nemá soudobé bádání pochybnosti (v řadě studií to prokázal *J. Bubeník*, např. *1996*). Ačkoliv Karel Mladší nepochybně se svými bojovníky v jeho okolí táhl, přesto se o dobytí nepokusil (alespoň o tom nic nevíme). Konečně i Bavoři s velkou pravděpodobností patrně procházeli v blízkosti Štítar, jež v 9. století byly nejvýznamnějším centrem v jihozápadních Čechách (o tomto hradišti to prokázali *Bašta – Baštová 1990*, 17–35, 47), a o jejich dobytí se rovněž nepokusili, neboť z jejich pohledu důležité nebylo.

Jak víme z průběhu východofranských tažení na Velkou Moravu, tak se cílem těchto výprav stávala centra napadeného území, panovnická sídla apod. V této souvislosti lze připomenout např. hrad Dowinu v roce 864 či o sedm let později „staré Rastislavovo město“ (*Annales Fuldenses ad a. 864 et 871*; *MMFH I*, 98, 104). Na počátku 9. století nemáme o existenci podobných hradů na českém území žádné historické zprávy, takže se musíme pokusit nahradit je ne zcela spolehlivými údaji archeologickými. Zpravidla se za taková významná hradiště s nadregionální funkcí považují rozlehlé, mohutně opevněné a vnitřně členěné objekty s nálezy importů a s doklady o přítomnosti nobility. Není snad zapotřebí podrobněji dokládat, jak jsou podobná kritéria ošemetná a často závislá na různé intenzitě archeologického výzkumu.

I když se v odborné literatuře velmi často uvažuje o možné lokalizaci Canburgu na hradiště Hradsko u Mšena (nejvýrazněji tuto myšlenku v poslední době zastává *M. Šolle 1998*, 11–23, 61–90, 143–144), je uvedený výklad málo pravděpodobný. Na jiném místě jsem již uvedl důvody, které mne k této skepsi vedou (*Sláma 2001*, 536–538, 540). Mezi zásadní námitky náleží např. okrajová poloha Hradska v rámci „planicie Behaim“, jež neodpovídá hradu s tak významnou předpokládanou funkcí. Okrajovou polohu hradiště dobře dokumentuje rozložení dosud známých archeologických památek na Mělnicku (*Sklenář 1999*, 71, mapa XIII; *Lukas 1978*, 105, mapa 3). Otevřeným problémem zůstává i stanovení doby, kdy bylo hradiště vybudováno. Dosavadní publikace výzkumu opevnění na Hradsku (provedená s chybami a bez zveřejnění při výzkumu nalezených keramických zlomků) jednoznačně existenci fortifikace na počátku 9. století neprokázala. Při úvahách o jejím stáří bude nutné vzít zřetel i na složité postdepozitní procesy odehrávající se při destrukci hradeb, jež moderní archeologie sleduje (např. *Frolík 1995*). Stejně pochybnosti nutně vyvolává i datování výstavby ta-

mějšiho dvorce a jeho označení za vůbec nejstarší archeologicky doložený dvorec na českém území. Ve žlabu pro palisádu obklopující dvorec se však objevuje i vyspělá středohradištní keramika. Na problematiku datování podobných žlabů nedávno upozornil S. Vencl (2001, 607–608). Nejasnosti (zaviněné mimo jiné opět nepřesnou a neúplnou publikací nálezové situace) se týkají i tamějšího „žertviště“, byť část našeho bádání tuto interpretaci nálezu jámového objektu akceptuje (Měřinský 2002, 555–556) a začleňuje do svých historických úvah (Charvát 1995, 85, 87). Samotný objekt však s největší pravděpodobností vznikl až postupným zahlubováním několika jam na stejném místě. Jednoznačnou historickou interpretaci neumožňuje ani náhodně na Hradsku učiněný nález dvou železných přileb, často přímočaře spojovaný s událostmi v roce 805. Varováním před podobnými závěry by měl být nález dvou starších vendelských přileb z Prahy–Stromovky (Hejdová 1964, 49–54), kde spojení s válečnými událostmi prokazatelně chybí. Velký důraz kladlo dosavadní bádání i na výskyt jména Kanina v blízkosti hradiště, a to pro jeho podobu se jménem Canburg. Podobných místních jmen zdánlivě blízkých franskému pojmenování českého hradu je však na našem území více, což vedlo k pokusům hledat tento hrad i na jiných místech. Již samotná tato skutečnost dokládá ošemetnost podobných výkladů. Se jmény Canburg a Kanina je v poslední době spojována jedna obzvláštní hypotéza. Podle jazykovědce H. Kunstmanna (1987) je odvozeno jméno hradu Pšova, což má být podle náznaků v písemných pramenech předchůdce přemyslovského Mělníka, nikoliv od pšenice, jak se dosud všeobecně předpokládalo (Lutterer – Majtán – Šrámek 1982, 251), ale od psa. Poněvadž ve jménu Canburg i Kanina zaznívá latinské slovo pes (*canis*), dostáváme tím prý doklad o správné lokalizaci Canburgu na Mělnicko do blízkosti Kaniny. Je více než příznačné, že čeští lingvisté odmítli o Kunstmannových názorech (zveřejněných ve studii dokazující balkánský původ Přemyslovců!) v odborné literatuře dále referovat (Spal 1988, 208). Nejnověji se stejnou myšlenkou (aniž by H. Kunstmanna citoval) vystoupil P. Juřina (2001, 562–563).

Je-li možné vznést vážné námitky proti lokalizování Canburgu na hradiště Hradsko u Mšena, jsme – jak se domnívám – v dosti obdobné situaci i v případě nedávno vyslovené myšlenky kladoucí tento hrad na Tříkřížový vrch nedaleko Velkých Žernosek na Litoměřicku (Kotýza – Tomas 1997, 67). Z polohy tohoto dosud málo archeologicky známého hradiště (údaje o tomto objektu shrnul Zápotocký 1974), dále z jeho velikosti, půdorysu, členění i z dosavadních poznatků o jeho osídlení se zdá, že by jenom těžko mohlo být místem, odkud by bylo možné prosadit odvádění poplatku z celých Čech. Ani blízkost srazu franských vojsk kdesi v (nejspíše dolním) Poohří o tom nic neříká, neboť nepřátelští bojovníci tehdy protáhli v blízkosti více hradišť českých Slovanů a o jejich dobytí se zřejmě vůbec nepokusili.

Nalézt odpověď na otázku, kde asi Canburg mohl stát, není nikterak snadné. Zásluhou revize hradišť, kterou provedl J. Bubeník, máme nyní mnohem lepší přehled o tom, která hradiště mohla nejspíše v době franského útoku v roce 805 na českém území stát (Bubeník 1998; 1999). Mezi nimi významných objektů podle kritérií naznačených výše mnoho není. Tento závěr ovšem pramení z našich současných znalostí opevněných objektů. Hradiště, u kterých můžeme předpokládat nadregionální funkci, nalézáme na východě středních Čech (např. Přistoupim, Kouřim), kde zjišťujeme i výraznější koncentraci památek západní proveniencí (Profantová 2001, 329), dále na Jičínsku (Češov) a v Pražské kotlině (Šárka). Když víme, že místo srazu Karlových bojovníků bylo kdesi v dolním Poohří, zdá se být málo pravděpodobné, aby se cíl jejich tažení nalézal až na východě středních Čech; samozřejmě, že při následném čtyřicetidenním ničení země mohli až tam nepřátelé proniknout. Na podkladě dnešních znalostí lze spíše jako Canburg označit šarecké hradiště, jehož historický význam zatím spíše tušíme, a to především na podkladě velkého počtu nálezů avarsko-slovanských ozdob (Profantová 1999b; Slabina 2001). Šarecké hradiště neleží ovšem v blízkosti Labe, jež v souvislosti s Canburgem vzpomíná kronika Moissacká. Jak jsem již výše upozornil, cizinci labský tok před Mělníkem někdy mylně spojovali s větší Vltavou. Za zmínku ještě stojí, že k překročení Ohře Karlovými bojovníky nejspíše došlo (dá se tak usuzovat z průběhu Srbské a Mostecké cesty) na některém brodu pod dnešními Louny (kdesi mezi Radonicemi a Budyní: Meduna 1994, 112). Odtud je hradiště Hradsko u Mšena přibližně stejně vzdáleno jako hradiště šarecké. Při cestě na Hradsko by ovšem nepřátelským bojovníkům stála v cestě řeka Labe. Vzdálenost od Ohře do Pražské kotliny mohlo voj-

sko překonat jednodenním pochodem (*Choc 1967*, 342–345). Následujícího roku 806, kdy bylo tažení do Čech v souladu s tehdejší vojenskou taktikou opakováno, nepřátelská vojska do Pražské kotliny skutečně vstoupila. *Chronicon Gothanum* totiž uvádí, že Langobardi účastníci se tohoto tažení viděli kdesi v Čechách zbytky domu či obydlí krále Wacha. Ty bývají spojovány se stavebními relikty na keltském oppidu proti Závisti (*Třešník 2001*, 81). Jinak tažení v roce 806 popsali analisté běžnými frázemi o ničené zemi, které nám nic konkrétního o místu bojů neříkají.

Otázka lokalizace Canburgu se řadí k těm problémům, které sice nejsou klíčové, přesto však na sebe poutají pozornost již generací odborníků, a u kterých dosud nebyl přesvědčivý a obecně přijímaný výklad nalezen. Konečným řešením samozřejmě není ani tento článek, který nutno chápat jako příspěvek do diskuse a současně jako snahu hledat nové cesty k objasnění tohoto problému.

PRAMENY A LITERATURA

- Baštová, D. – Bašta, J. 1990:* Slovanské osídlení v povodí horní Radbuzy, Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 5, 5–58.
- Blažek, V. 2000:* Keltové – Germáni – Slované. Lingvistické svědectví o kontinuitě a diskontinuitě osídlení střední Evropy, in: *Čeština – univerzália a specifika 2*, Brno, 9–30.
- Bretholz, B. ed. 1923:* *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. Monumenta Germaniae historica. Scriptores. Nova Series II. Berlin.
- Bubeník, J. 1996:* Hradiště Rubín u Podbořan v severozápadních Čechách v raném středověku, in: *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej*. Tom 1, Wrocław, 197–206.
- 1997: Archeologické prameny k dějinám osídlení Čech v 7. až polovině 9. století. Katalog nálezů. Praha.
- 1998: Opevněná sídliště, in: J. Bubeník – I. Pleinerová – N. Profantová, *Od počátků hradišť k počátkům přemyslovského státu*, Památky archeologické 89, 129–136.
- 1999: Poznámky o nejstarších hradištích raného středověku v Čechách, *Archeologické rozhledy* 51, 631–648.
- Frolík, J. 1995:* Bemerkungen zum Studium frühmittelalterlicher Keramik aus komplizierten stratigraphischen Situationen, in: *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*. Terminologie und Beschreibung (Internationale Tagungen in Mikulčice 2), Brno, 107–118.
- Hejdvová, D. 1964:* Přílba zvaná „svatováclavská“, Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie 18, 1–106.
- Charvát, P. 1995:* Libušinka, Žároví a Žiží: české pohanství na cestě ke státu, *Acta onomastica* 36, 84–88.
- Choc, P. 1967:* S mečem i štítem. České rané feudální vojenství. Praha.
- Juřina, P. 2001:* Nové hledání Canburgu. Po kolikáté již? Příspěvek k diskusi, *Archeologie ve středních Čechách* 5, 561–564.
- Kotyza, O. – Tomas, J. 1997:* Litoměřicko a Canburg franských pramenů, in: *Dějiny města Litoměřic*, Litoměřice, 65–68.
- Krzemienska, B. 1970:* Krize českého státu na přelomu tisíciletí, *Československý časopis historický* 18, 497–532.
- 1999: Břetislav I. Čechy a střední Evropa v první polovině XI. století. Praha.
- Kunstmann, H. 1987:* Waren die ersten Přemysliden Balkanslaven?, *Die Welt der Slaven* 32 (N. F. 11), 25–47.
- Lukas, J. 1978:* Vývoj osídlení Slánska a Mělnicka od 10. do poloviny 14. stol., *Historická geografie* 17, 99–148.
- Lutterer, I. – Majtán, M. – Šrámek, R. 1982:* Zeměpisná jména Československa. Sborník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje. Praha.
- Maur, E. 2001:* Řezenská cesta a zemské stezky na Domažlicku, *Západočeský historický sborník* 7, 5–40.
- Meduna, P. 1994:* Cesty ve středověku – středověk v cestách, in: *Mediaevalia archaeologica Bohemica 1993*. Památky archeologické – Supplementum 2, Praha, 108–116.
- Měřínský, Z. 2002:* České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I. Praha.
- MMFH I:* *Magnae Moraviae fontes historici*. I. Annales et chronicae. Praha – Brno 1966.
- MMFH II:* *Magnae Moraviae fontes historici*. II. Textus biographici, hagiographici, liturgici. Brno 1967.
- Profantová, N. 1999a:* Knížata, kmeny a „národ“ Čechů, in: M. Bláhová – J. Frolík – N. Profantová, *Velké dějiny země Koruny české*, sv. I. Do roku 1197, Praha, 174–186.
- 1999b: Zum gegenwärtigen Erkenntnisstand der frühmittelalterlichen Besiedlung des Burgwalls Šárka (Gem. Dolní Liboc, Prag 6), *Památky archeologické* 90, 65–106.

- Profantová, N. 2001:* K průniku prvků franského životního stylu do Čech 9. století (na základě poznatků archeologie), in: *Velká Morava mezi Východem a Západem*, Brno, 327–338.
- Sklenář, K. 1999:* Pravěk na soutoku. Nejstarší osudy Mělnické kotliny a jejího sousedství. Mělník.
- Slabina, M. 2001:* Tři nová avarsko–slovanská kování z Prahy (?), *Archeologie ve středních Čechách* 5, 529–531.
- Sláma, J. 2001:* K problému historické interpretace archeologických výzkumů staroslovanských hradišť v Čechách, *Archeologie ve středních Čechách* 5, 533–546.
- Spal, J. 1988:* Pocházejí Poláci z Balkánu?, *Onomastický zpravodaj ČSAV* 29, 207–208.
- Šolle, M. 1998:* Hradsko na Kokořínsku – Canburg franckých análů. Praha.
- Třeštlík, D. 2001:* Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871. Praha.
- 2002: List markrabího Ariba králi Arnulfovi, in: *Střed Evropy okolo roku 1000. Příručka a katalog k výstavě*, Praha, 459.
- Vencl, S. 2001:* Souvislosti chápání pojmu „nálezový celek“ v české archeologii, *Archeologické rozhledy* 53, 592–614.
- Zápotocký, M. 1974:* Hradiště Hrádek, k. o. Libochovany. Pravěké a raně středověké osídlení, *Severočeskou přírodou* 5, 111–119.

Noch einmal zu Canburg

Canburg ist die erste in den Schriftquellen verlässlich belegte Burg der böhmischen Slawen, und zwar in den Berichten über den fränkischen Kriegszug nach Böhmen im Jahr 805. Über diese Kampagne berichten 15 Annalisten und Chronisten, die ergiebigsten Informationen enthalten die Chronik des Klosters von Moissac und die älteren Metzger Annalen. Drei fränkische Expeditionen, die aus verschiedenen Richtungen Böhmen betreten, trafen sich im Einzugsgebiet der Ohře, von wo die Armee nach Canburg weiterzog. Während der Belagerung wurde in der umliegenden Landschaft „in planicie Behaim“ entlang beider Elbeufer (in ausländischen mittelalterlichen Quellen wird die Elbe oft mit dem Unterlauf der Moldau verwechselt) geplündert. Während der Kämpfe ist der Magnat Lech getötet worden, dessen Sitz wahrscheinlich Canburg war. Sofern es Ziel des Kriegszuges von 805 war, die Boemannen dem Reich Karls tributpflichtig zu machen, muss der fränkische Zug gegen die wichtigsten Zentren des angegriffenen Gebiets gerichtet gewesen sein, denn nur von da konnte die Einnahme der Abgaben organisiert werden. Die Belagerung Canburgs musste somit von strategischer Bedeutung gewesen sein. An anderen gut befestigten Stellen ging Karl der Jüngere während seines Zuges aus dem Weg (z.B. Rubín bei Podbořany). Gleichzeitig wissen wir aus dem Verlauf der ostfränkischen Expedition nach Mähren, dass sie auf Zentren, Herrnsitze usw. ausgerichtet war. Das Fehlen von schriftlichen Berichten für das Gebiet Böhmens kann teilweise durch die nicht so ganz verlässlichen Grabungsergebnisse ergänzt werden. Bisher sind in der Literatur verschiedene Stellen als Canburg identifiziert worden, am häufigsten Hradsko bei Mšeno. Dieser Ansatz ist mit Rücksicht auf die abgelegene Stellung von Hradsko und die Zweifel bezüglich seiner archäologischen Datierung, unwahrscheinlich. Ein neuerer Versuch verbindet den Ortsnamen Canburg mit dem Namen der Burg Pšov, der von dem Wort für Hund abgeleitet wird. Dank der von Josef Bubeník durchgeführten Revision frühmittelalterlicher Fundorte verfügen wir über eine gute Übersicht darüber, welche Burgen im Jahr 805 auf böhmischem Gebiet bestanden haben können. Aus der Gegenüberstellung der Erkenntnisse über den Routen der Kriegszüge des fränkischen Heeres, der Berichte über die Lage von Canburg sowie der gegenwärtigen Kenntnisse über die Ausdehnung der frühmittelalterlichen Siedlungsökumene und auch über die befestigten Stellen geht die Möglichkeit der Identifikation von Canburg als Šárka im Prager Becken hervor. Die historische Bedeutung dieser Stelle wird aufgrund zahlreicher Funde awarisch-slawischer Schmuckgegenstände vorausgesetzt. Übrigens sind im folgenden Jahr 806, als die Kampagne wiederholt wurde, fränkische Verbände tatsächlich ins Prager Becken eingedrungen.

O VALECH, ZAMYŠLENÍCH A ARCHEOLOGII

Jan Frolík

Pokus o kritické zhodnocení (Frolík 2002) dvou studií o raně středověkém opevnění Pražského hradu a Malé Strany (Boháčová 2001; Čiháková 2001) vedl k odezvě od obou autorek (Boháčová 2002; Čiháková 2002). Obě se vracejí k některým detailům původního kritického textu, vcelku na většinu námitek nereagují nebo je nevyvracejí. Diskusi o závažných problémech počátků Pražského hradu a Malé Strany posunují do osobní a emocionální roviny a k detailům, které mohou být jen nesnadno srozumitelné těm, kdo podrobně neznají archeologickou problematiku obou lokalit, a lze o nich jen obtížně diskutovat před co nejuplnějším publikačním zpřístupněním. Přesto bych chtěl využít této možnosti ke krátké replice nad některými problémy, které obě studie a diskuse nad nimi spojuje.¹ Právě v nich se snad odrážejí příčiny překvapivě rozdílného přístupu – a doufám že jen zdánlivé nesmiřitelnosti – ke studovanému problému.

O některých závažných problémech či objektech z minulosti Pražského hradu či Malé Strany byla vytvořena velká řada hypotéz (teorií, pracovních hypotéz, námětů, nápadů apod.). V některých případech byly patrně vyčerpány všechny výkladové varianty. Nicméně vynaložené myšlenkové úsilí často nevedlo k jednoznačnému výsledku nebo alespoň vymezení určitého koridoru možných a nepřijatelných řešení. Chybí totiž zveřejnění pramenné základny takovým způsobem, aby bylo možno tvrzení o nich ověřit a do budoucna pro příbuzné obory vymežit, co platí a nebude se měnit ani při dalším vývoji poznání (např. stratigrafické vztahy, příslušnost archeologického materiálu k nim a jeho vypovídací schopnost). Na tomto základě by snad bylo možné oddělit reálná řešení od těch neplatných.² Proto také není nutné hypotézu, s níž nesouhlasím, vyvracet vytvářením hypotézy nové a obě porovnávat s cílem nalézt přijatelnější řešení.³ Stačí posoudit, jak je kritizovaná hypotéza v souladu s publikovanými fakty. Může se také stát, že sít poznatků bude v některých případech natolik řídká, že průkazná zatím nebude žádná teorie.

Vedlejším důsledkem je značný nárok na způsob zpřístupnění dokladů a tvrzení k publikovaným hypotézám. Podle mého názoru je jím to, co jsem v původním zamyšlení nazval „edicí pramene“. O jejich užitečnosti se v případě složitých stratigrafií a jinak komplikovaných, zejména středověkých situací vede diskuse.⁴ Poukaz na náročnost a nadbytečnost této aktivity a malý okruh oslovených badatelů však nepokládám za relevantní. Dostatečně široké zveřejnění materiálu umožňuje práci s ním (snad i prohlubující původní míru poznání) dalšímu okruhu badatelů současných a především budoucích. Zejména ti zahraniční mohou jen s obtížemi navštěvovat naše archivy a pátrat po několika málo exemplářích nálezové zprávy (navíc ohrožených zánikem při nepředvídané katastrofě). Bylo by

¹ „... předmětem sporu se staly také obecnější otázky metodiky archeologie“ (Boháčová 2002, 728).

² Jako příklad takto řešeného tématu uvádím projekt zpracovávající archeologickou část materiálu k nejstarší církevní architektuře Pražského hradu (Frolík – Maříková-Kubková – Růžičková – Zeman 2000). Jsem si zároveň vědom toho, že zcela ideálního výsledku nebylo dosaženo, a odpovídám za všechny eventuální chyby. Neznámá to také, že všechny publikované výstupy mohou být takto podrobné. Předběžné zprávy jako rychlá informace o nejnovějších výzkumech jsou bezesporu užitečné a přehledné články, které nemohou být vybaveny detailní argumentací, jsou velmi často žádaným artiklem zejména pro širší veřejnost. Za stejně zpracovaný výstup považují publikaci Levého Hradce (Tomková 2001). Příkladem lokality se zásadním rozporem mezi předběžným vyhodnocením důležitých terénních situací a jejich konečným zpřístupněním může být akropole budečského hradiště (Bartošková 2000).

³ Pokud správně rozumím textu I. Boháčové (2002, 735).

⁴ Zčásti odlišný přístup je znát u obou autorek: „Prezentace archeologických pramenů v takové podobě, která umožní jejich následnou revizi, je často diskutovaným tématem zejména u rozsáhlejších výzkumů. Pramenné edice, oslovující jen minimální počet zájemců, jsou nahrazovány archivním zpracováním materiálu v několika exemplářích, nověji také elektronickými nosiči“ (Boháčová 2002, 732–733). „Otázka publikování složitých situací ... je mimo téma. Faktem ale zůstává, že kompletní zveřejnění složitějšího výzkumu ve formě pouhých tří exemplářů nálezové zprávy ji neřeší“ (Čiháková 2002, 741).

zajímavé prozkoumat, proč se podobná diskuse odehrává právě jen nad výstupy z výzkumů se složitými stratigrafiemi. Patrně nikdo v archeologické obci nepovažuje za nadbytečný např. katalog pohřebiště s mnoha hroby s opakujícím se vybavením. Stejně tak příbuzné obory nemají problém se zpřístupňováním pramenů, které také v daném okamžiku osloví jen nevelkou skupinu badatelů (např. edice přijaté korespondence osoby XY či katalog prací marginálního malíře).

Emotivních námitek (Čiháková 2002, 738, 740, 748, pozn. 11) se dočkala poznámka zabývající se metodou vedení terénního odkryvu a dokumentace a jejich vlivu na celkový obraz lokality. Snad se s oponentkou shodneme v tom, že použitá metoda ovlivňuje výsledek. Modelově to lze ukázat na problematice vedení terénního odkryvu po mechanických vrstvách, tedy způsobu, který rezignuje na poznání uloženin v rámci přirozeně vzniklých rozhraní a na veškerou stratigrafickou informaci z toho plynoucí. Údajnou „výhodou“ této metody má být rozčlenění naleziště na stejnorodé části, umožňující snadnější porovnání při zpracování (Ambrosiani 1977). Tyto stejnorodé části lze bezesporu zkoumat velmi pečlivě, dokonce detailněji, než se obvykle děje při výzkumu po přirozených vrstvách (např. trojrozměrné zaměřování každého artefaktu, úplné plavení, nadstandardní odebrání vzorků pro přírodovědné analýzy atd.). Je však zřejmé, že již sama volba metody ochudila informační výpověď o nalezišti a převod do dokumentace je deformovaný, ne-li zcela zkreslený. Stručně řečeno, již sama metoda předurčila a v tomto případě znehodnotila výsledek. Domnívám se proto, že je legitimní uvažovat o tom, zda také různé postupy při vedení odkryvu po přirozených vrstvách, zpravidla polaritně vyjadřované jako preference řezů na straně jedné vůči preferenci plošného odkryvu na straně druhé,⁵ mohou ovlivnit celkový výsledek výzkumu. Jednoznačné rozhodnutí je patrně nedosažitelné. Jednak z toho důvodu, že totéž místo nelze prozkoumat vícekrát různými způsoby, a jednak proto, že určité kategorie nalezišť vyžadují specifické postupy, obtížně aplikovatelné jinde (např. výzkumy jeskyň či mohyl). Přesto si myslím, že např. opakované chybění určitých kategorií objektů při používání stále stejného postupu nebo naopak patrné rozdíly v celkovém obrazu dvou částí naleziště, jehož části jsou zkoumány různými postupy, by měly vést k zamyšlení a měly by být více diskutovány. Tyto otázky se totiž nijak nedotýkají pečlivosti a konzistentnosti dokumentace, požizované v intencích zvolené metody odkryvu.

Jiným okruhem, kde je znát zčásti rozdílné pojetí, je otázka objektivnosti či subjektivnosti různých částí dokumentace⁶ a toho, co se dokumentuje v terénu, a toho, co se dedukuje během zpracování. „Kulturní souvrství“ (pokud si pro účely tohoto textu zjednodušíme širokou kategorii archeologických nalezišť na tento příklad) je bezesporu primárním pramenem, pohřichu však přístupným pouze tomu archeologovi, který ho zkoumá. Ostatní musí vystačit s tím, co jim zprostředkovává dokumentace pořízená v terénu jejich šťastnějším kolegou. Archeologický výzkum není nic jiného (ponechdávám zjednodušeně) než převod onoho kulturního souvrství do papírové podoby. Souvrství nabízí velkou škálu informací, z kterých se sice díky pokroku archeologie zaznamenává stále více detailů (stačí porovnat, jak se charakterizovaly jednotlivé uložení před padesáti lety a co se zapisuje dnes – a práce obou oponentek je následovánímhodným příkladem⁷), ovšem určitě se tím nevyčerpávají

⁵ Připomeňme, že „objev“ Harrisova diagramu provázela komplexní metoda terénního odkryvu, která rezignuje na pořizování řezů bez ztráty informací, které s tím obvykle spojujeme. V našem prostředí byla podle mých zkušeností užita jen ojediněle.

⁶ „Konstrukce vývojových diagramů archeologicky dokumentovaných událostí je vždy již subjektivní interpretací objektivní nálezové situace ... Primárním pramenem je vždy samo kulturní souvrství, s určitou rezervou za něj můžeme považovat i dokumentovaný řez, z něhož lze – alespoň dílčí – vývojový diagram vždy odvodit“ (Boháčková 2002, 733).

⁷ Sem by patřila poznámka k importovanému zlomku keramiky, která byla pochopena jako zpochybnění kvality terénní práce (Čiháková 2002, 744). Nikdo nepochybuje, že bezprostředně po objevu tohoto ojedinělého dokladu dálkových kontaktů bylo učiněno vše, co by zmenšilo mezeru mezi významem nálezů a nešťastnými nálezovými okolnostmi. Po nalezení příslušné analogie bude zlomek jistě správně časově zařazen a bude určena jeho provenience. Tím se jen posílí význam pro dobu, kdy se k nám mohl dostat. Přes to všechno však nemůže figurovat jako součást schématu, v němž se na základě stratigrafie stanovuje chronologie keramiky (Čiháková 1997, 127–128). Nelze a priori vyloučit, že pochází ze záspy nevelkého výkopu (např. kúlóvé jamky) o rozměrech menších než

zdaleka všechny. Vyplývá z toho, že i při velmi pečlivém převodu souvrství do papírové podoby (plány, řezy, formuláře atd.) je výsledek více či méně subjektivně ovlivněn a dále se může pracovat jen s tím, co bylo zaznamenáno. Mělo by být samozřejmé, že pořizovaná dokumentace bude informačně bohatá (např. bude přesahovat jako zdroj okruh otázek, které sleduje archeolog, provádějící převod do dokumentace; všem částem zkoumaného místa bude věnována stejnoměrná pozornost apod.), bude zřetelná pečlivost při pořizování (např. poloha výkopů na plánech bude odpovídat poloze výkopů na řezech apod.) a bude konzistentní (např. uložení A bude nad uloženinou B na celé zkoumané ploše). Tím se stane (na místo zlikvidovaného souvrství) pramenem, s kterým mohou pracovat také další archeologové (pro které se stává primárním pramenem!) a v příznivém případě prohlubovat jeho výpověď. Při splnění výše naznačených kritérií pak nemůže být rozdíl mezi informacemi, které poskytují o stratigrafických vztazích řezy, slovní popisy na formulářích a Harrisův diagram, který je jen jinak zobrazeným vyjádřením toho, co zachycuje řez (a který může být vytvářen přímo v terénu nalezišti), a jejich objektivita/subjektivita musí být pojímána jako jednotná.

Velkou část příspěvku věnuje J. Čiháková (2002, 738–741) svému pojetí a způsobu vytváření Harrisova diagramu (či v její terminologii Stratigrafického schématu). Toto vysvětlení však neodstraňuje původně vyslovené pochybnosti. Výklad je uveden přesně formulovanými pozorováními o stykových plochách a možnosti chápat také druhou kategorii dvourozměrných stratigrafických jednotek – výkopy – jako určitou kategorii stykových ploch.⁸ Avšak vyčlenění výkopů jako samostatné kategorie je dáno praktickými důvody. Kromě toho, že jsou samy o sobě dokladem určité události na nalezišti (stejně jako stykové plochy a všechny ostatní druhy stratigrafických jednotek), nesou v sobě další důležité informace (tvar, hloubka, vzhled stěn a dna) o události, která vedla k jejich vyhloubení. V některých případech může již samotný tvar výkopu předurčovat jeho interpretaci, a není proto nutné ji při každém novém odkryvu znovu opakovaně deduktivně odvozovat (kulové jamky⁹, jímký, zemnice apod.). Proto je těžko akceptovatelný postup, který by ho během výzkumu eliminoval (Harris 1999).¹⁰ Ostatní dvourozměrné jednotky se evidují jako stykové plochy, ale v dokumentaci se opět z praktických důvodů objevují jenom ty, které v sobě nesou nějakou další informaci navíc, než jen tu, že jsou běžným rozhraním mezi dvěma uloženinami. I toto prosté rozhraní je však dokladem o události, která trvala určitou dobu (= přerušení nárůstu stratigrafie)¹¹. Jen zcela mizivá část stykových ploch (v dosavadní polemice významově nadhodnocená) se rozezná až ve stupni zpracování (interpretace) a může být do schématu doplněna dodatečně.

Nastíněný výklad má za cíl ukázat, že drtivá většina stratigrafických jednotek je rozeznána už během terénního odkryvu (převodu naleziště do dokumentace) a stejně musejí být popsány vztahy mezi nimi. Konstrukce Harrisova diagramu je záznamem o těchto (stratigrafických) vztazích a platí

---

bylo narušení archeologické situace. Tato jamka mohla být mnohem mladší, ovšem pokud její zásyp vznikl překopáním uložení, do nichž se zahlubuje, nemusel být jednoznačně rozpoznatelný (je-li k dispozici jen to, co je nalepeno na střepe).

⁸ Při úvahách o stratigrafickém vývoji lze v zásadě vystačit pouze se dvěma druhy jednotek. Pracovně byly odlišeny jako dvourozměrné a trojrozměrné. I všechny trojrozměrné (uloženiny, zdi, dřevěné konstrukce, kostry, rakve) můžeme chápat jednotně jen jako uložení a jejich zvláštní případy. Rozčlenění je dáno praktickými důvody (např. o dřevěné konstrukci se zaznamenávají zčásti jiné informace než o zdi).

⁹ Např. kulovou jamku bude charakterizovat tvar, velikost průřezu v porovnání s hloubkou, tvar dna apod. bez ohledu na charakter výplně, která nemusí mít s určením výkopu jako kulové jamky nic společného. Také kauzální vztah je opačný, než uvažuje J. Čiháková (2002, 739, pozn. 2). Právě tvar definovaný výkopem (dvourozměrnou jednotkou) předurčuje tvar a zčásti také texturu výplně (trojrozměrná jednotka), která se v něm posléze uložila. Nic na tom nemění fakt, že výzkum postupuje v pořadí výplň – výkop.

¹⁰ „W związku z ignorowaniem zjawiska styku więcej niż połowa świadectwa stratygraficznego skazana została na zapomnienie, ponieważ z reguły stanowisko składa się w większej części z jednostek stykowych, niż materialnych (fizycznych)“ (Harris 1999, 80).

¹¹ Navíc platí, že velmi často by časový součet těchto přerušení dal dohromady delší dobu než součet období, během níž vznikaly trojrozměrné stratigrafické jednotky.

pro ni několik velmi jednoduchých pravidel.¹² Na tomto základě je zobrazení stratigrafických vztahů převážně mechanickou činností, která jen jinou formou zachycuje a pro **další** práci (tentokrát již skutečně interpretační povahy) zpřehledňuje to, co je obsaženo v jiných částech dokumentace (jak již bylo řečeno výše). Oponentkou široce rozebraný stratigrafický vztah mezi příkopem 2 a vrstvou 28 (Čiháková 2002, 2, pozn. 6) dokládá něco jiného. Stratigrafické vztahy se zde nezaznamenávají/nepřevádějí z dokumentace (řezů), ale na jejím podkladě se o nich rozhoduje.¹³ Má tedy J. Čiháková pravdu v tom, že její modifikace Harrisova diagramu není nepřijatelná.¹⁴ Nemá s ním nic společného. Není zpřehledněným obrazem stratigrafického vývoje na nalezišti (což je hlavní účel Harrisova diagramu – včetně všech nejasností a chyb učiněných při převodu z terénní situace do dokumentace), ale vyjádřením autorčina názoru o něm, který se může neověřitelným způsobem lišit (protože ve Stratigrafickém schématu neodlišeným od „bezproblémových“ vztahů“) od situace zaznamenané v terénu.¹⁵

Rozvoj metodiky a vpád teorie do oblastí, kde se o ní dosud příliš neuvažovalo (práce v terénu a dokumentační postupy), stejně jako vliv a nároky příbuzných disciplín (*Razím 2002*), pro archeologii znamenají, že stojí na určitém rozcestí. Jedna z cest klade důraz na jednoznačnost metodických postupů, ověřitelnost publikovaných faktů a ještě více zdůrazňuje odpovědnost archeologa při převodu jedinečné terénní situace do dokumentace, které stály na počátku této úvahy. Diskuse o nich je možná zatím nezvyklá a nepříliš častá. K archeologii však rozhodně patří.¹⁶

LITERATURA

Ambrosiani, B. 1977: Comments on Units of Archaeological Stratification, *Norwegian Archaeological Review* 10, 95–97.

Bartošková, A. 2000: Revize klíčové archeologické situace na Budči – Revision der zentralen archäologischen Situation auf dem Burgwall Budeč, *Archeologické rozhledy* 52, 665–678.

¹² Proto také může konstrukci diagramu sestávajícího z několika set či tisíců jednotek usnadnit nevelký počítačový program. Kdyby se jednalo o činnost interpretačního charakteru, asi by to naráželo na obtíže.

¹³ „Rozhodnutí o časové následnosti příkopu a vrstvy 28 jako možného zbytku po tělese hradby je natolik závažné, že bez jednoznačného stratigrafického vztahu je jejich napojení na jednu vývojovou linii nezodpovědné. ... Vzhledem k profilu vrstvy 28 jsem **zvolila** [zvýraznil J. F.] vztah, jaký je publikován“ (Čiháková 2002, 741, pozn. 6).

¹⁴ „Je možné připustit, že má modifikace Harrisova diagramu je nezvyklá atd., ale odmítám označení nepřijatelná ..., neboť nevede ke zkreslení poznání lokality“ (Čiháková 2002, 738). V této souvislosti poznámka k chybě (Frolík – Maříková – Kubková – Růžičková – Zeman 2000, 45), na kterou J. Čiháková (2002, 740, pozn. 4) upozorňuje: Uvedená informace skutečně neoznačuje událost, která předcházela vzniku uložení 156. Není jí výkop, ale styková plocha. Vynechání jejího označení ochuzuje příslušný diagram o jednu stratigrafickou jednotku (událost), ale relativně stratigrafickou posloupnost všech ostatních nezkruskuje. Dokumentuje to i fakt, že toto vynechání může být zpětně odvozeno a do diagramu doplněno.

¹⁵ J. Čihákovou uváděný příklad možná vysvětluje také ostatní rozdíly na dalších Stratigrafických schématech v původní studii (Čiháková 2001). Je také možné (pokud přijmeme premisu, že se posuzovaný vzájemný vztah nepodařilo přesvědčivě rozeznat v terénu – ať již kvůli špatné čitelnosti či prostým opomenutím), že k základním třem stratigrafickým vztahům (superpozice, totožnost, bez vztahu) by bylo vhodné ještě doplnit (patrně zřídka se vyskytující) kategorii „nelze rozhodnout“. Ovšem ani pak by nemohl být diskutovaný vztah zobrazen tak jednoznačně jako na publikovaném stratigrafickém schématu a bez komentáře.

¹⁶ Ve snaze udržet tento text krátký jsem vědomě rezignoval na reakci na palčivé problémy interpretace některých malostranských situací, mimo jiné proto, že diskuse o nich bude možná až po náležité publikaci (např. dřevěné konstrukce a jejich chronologie v Mostecké ulici). Pokud bych mohl naléhat na publikaci některých údajů, byla by to dendrochronologie valového opevnění v Josefské čp. 42/III. Musí existovat, protože je základem pražské (= společné malostranské + hradní) letokruhové křivky (*Dvorská – Boháčová 1998, 57*). Jistě by pomohla posunout debatu o chronologii opevnění.

- Boháčová, I. 2001:* Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy — Die Prager Burg und ihre ältesten Befestigungssysteme, in: *Mediaevalia archaeologica 3. Pražský hrad a Malá Strana*, Praha, 179–301.
- *2002:* Zamyšlení nad zamyšlením Jana Frolíka — Gedanken zu den Gedanken Jan Frolíks, *Archeologické rozhledy 54*, 727–737.
- Čiháková, J. 1997:* Sdělení o archeologickém a palynologickém výzkumu v Praze – Malé Straně (čp. 259/III), in: *Život v archeologii středověku*, Praha, 120–129.
- *2001:* Raně středověké fortifikace na jižním okraji pražského levobřežního podhradí — Frühmittelalterliche Befestigung an der Südgrenze des Prager Suburbiums (linkes Moldauufer), in: *Mediaevalia archaeologica 3. Pražský hrad a Malá Strana*, Praha, 29–135.
- *2002:* K dosavadnímu stavu poznání raně středověké Malé Strany, *Archeologické rozhledy 54*, 738–752.
- Dvorská, J. – Boháčová, I. 1998:* Das historische Holz im Kontext der archäologischen Untersuchungen der Prager Burg, in: L. Poláček – J. Dvorská Hrsg., *Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talau der March. Internationale Tagungen in Mikulčice V, Brno*, 55–67.
- Frolík, J. 2002:* Zamyšlení nad třetím svazkem sborníku „Mediaevalia Archaeologica“ (K výsledkům výzkumů raně středověkého opevnění Pražského hradu a Malé Strany), *Archeologické rozhledy 54*, 705–726.
- Frolík, J. – Maříková–Kubková, J. – Růžičková, E. – Zeman, A. 2000:* Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu. Výpověď archeologických pramenů. — Die ältesten Kirchenbauten der Prager Burg aufgrund der archäologischen Quellen. *Castrum Pragense 3*. Praha.
- Harris, E. C. 1999:* Stratygrafia struktur stojących, in: Z. Kobyliński ed., *Metodyka badań archeologiczno–architektonicznych*, Warszawa, 77–88.
- Razím, V. 2002:* K otázkám stavebního vývoje a původu hradu Týřova. Poznámky k metodice výzkumu hradů v bývalém královském hvozdu — Zu den Fragen der Bauentwicklung und des Ursprungs der Burg Týřov. Anmerkungen zur Methodik der Burgenforschung im einstigen königlichen Forst, *Archeologické rozhledy 54*, 625–680.
- Tomková, K. 2001:* Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. Díl I. *Castrum Pragense 4*. Praha.

JAN FROLÍK, *Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4, 118 01 Praha 1; frolik@arup.cas.cz*

PÁR SLOV K MAXIRECENZI *Románské domy v Praze po roce*

Zdeněk Dragoun – Jiří Škabrada – Michal Tryml

Nebývá zvykem, aby autoři odpovídali na recenzi své práce (Zdeněk Dragoun – Jiří Škabrada – Michal Tryml: *Románské domy v Praze*. Nakladatelství Paseka: Praha – Litomyšl 2002). Sejdou-li se ale recenze na jednom místě v reakci na jedinou knihu čtyři (v úctyhodném rozsahu 18 stran: *Archeologické rozhledy 55 2003*, 193–210), je jistě možné takovou situaci považovat za ne zcela standardní a podobným způsobem na ni reagovat (zejména v době, kdy se v archeologických periodikách rozproudily donedávna nepředstavitelné polemiky, pohříchu občas osobní a vesměs velmi nesmiřitelné). Naše reakce by v žádném případě nechtěla rozebírat jednotlivé detaily, ale zamyslet se nad nimi v několika okruzích otázek. I nad zcela vážnými připomínkami si dovoluujeme především vyjádřit určitý pocit uspokojení z toho, že naprostá většina podnětů se týká závěrečných shrnujících kapitol, zatímco k devadesátiprocentní katalogové podstatě knihy jsou výhrady pouze minimální. Z toho vyplývá, že značnou část připomínek je možné považovat spíše za podněty k další, navazující práci, které se autoři v souvislosti s přípravou katalogu programově pouze lehce dotkli.

V otázce koncepce ideálního katalogového hesla jsme velmi skeptičtí, protože jsme přesvědčeni o tom, že každá kategorie popisovaných prvků má vlastní specifika, která je potřebné respektovat. Jejich výsledkem je i schéma grafického pojetí zobrazovaných skutečností, v němž jsme se vědomě

odchýlili od používaných způsobů a především záměrně rezignovali na analytické vyhodnocení ne-románských částí staveb, které v této souvislosti nepovažujeme za podstatné. Při zodpovědném přístupu v jinak stanovené koncepci by totiž hrozilo, že by se značná část úsilí musela věnovat právě hodnocení mladších zásahů (těm, kdo nepokládají takto věcnou formulaci za dostatečné obhájení zvoleného přístupu, doporučujeme vlastní cvičné vyhodnocení stáří veškerého zdiva a otvorů v něm v jediném složitějším suterénním prostoru).

Za poměrně vážnou připomínku ke katalogové části knihy pokládáme výtku týkající se odlišnosti měřítek v dokumentačním doprovodu jednotlivých hesel. Při prohlídce katalogu je skutečně zřejmé, že zobrazení značné části půdorysů se příliš neodlišuje od měřítka 1 : 200 a u značné části pohledů od měřítka 1 : 50. Výhoda sjednocených měřítek by ovšem (kromě zvýšených obtíží pro grafika, který takto v publikaci prostě mohl podle nejlepšího vědomí a svědomí umísťovat dodané plány) přinášela i nevýhody zobrazení méně podrobného nebo naopak nutnost zbavit se zachycení širšího situačního kontextu v dnešní zástavbě. Uvedenou výtku snad částečně zmírňuje důsledné použití měřítek grafických (příčemž opomenutí měřítka v jednom případě padá zcela na naši hlavu), a také možnost relativně snadné komparace plánů prostřednictvím kompletní grafické přílohy v elektronické podobě.

Otázky terminologie občas narážejí v katalogovém textu, který je z podstatné části monotónním popisem týchž jevů pomocí relativně omezené zásoby správných názvů, na celkem pochopitelnou snahu o zpestření použitím slov, která by mohla mít téměř synonymický obsah. Situace je někdy komplikována i charakterem prvku stojícím právě na rozhraní užití různých názvů (např. zda je pro relativně tenkou mírně kónickou podporu osmibokého profilu správný název *pilíř* či *sloup*). V konkrétních případech takovoto nepodařené snahy bychom uvítali odkaz na přesná místa v textu, abychom situaci mohli posoudit v kontextu a případně opravit – ať již pro chystanou anglickou verzi nebo pro (méně pravděpodobný) dotisk.

Některé drobnosti jsou zajímavým dokladem toho, že i přes opakované čtení textu (v našem případě mezi spoluautory navzájem „křížovým“ způsobem) některé věci prostě uniknou. Chápeme, že se jedná především o míru takových nedostatků a že to může být označeno za nedostatek pozornosti autorů (kteří se musí připojit k rozpakům nad tím, že k takovým výpadkům došlo, a podívat se, že prošly až do finální podoby díla nepovšimnuti). V této souvislosti i nám nezbyvá než litovat absence lektorování publikace, ale každý (nebo alespoň skoro každý), kdo má zkušenost s dokončováním rozsáhlejších knihy v daném termínu, dobře ví, že tou dobou mají autoři jiné starosti než sledovat, zda nakladatelství zadává všechny běžné náležitosti. Nicméně zůstáváme přesvědčeni, že vyjde-li jednou kniha bez jediné formální chyby, pak nejspíš nastane konec světa. Detailní rozborů některých vět a použitého výraziva ale **pokládáme** za zhoubu pro jakékoliv dílo a na tom **pokládání** trváme, přestože je rovněž možné napsat, že takový přístup zhoubou **je**.

Mezi připomínkami se prakticky ve všech případech objevuje poznámka o určité stručnosti až strohosti závěrečného shrnujícího oddílu. Toho jsme si vědomí, ale snažili jsme se, aby publikace stála v co největší míře na pevných nohou: bezpochyby bychom dokázali rovněž vymyslet celou řadu hypotéz, které jsou více či méně pravděpodobné, ale prakticky nedoložitelné (viz úvahu o pronajímání nebo o „podnikatelské“ výstavbě některých objektů). Některé připomínky ale považujeme za významné a budeme na ně reagovat v anglické verzi – např. charakteristika románské Prahy, doplnění map o vyloučené domy a případně o další románské stavby.

Rozhodně závažné jsou úvahy o doložitelnosti obytné funkce domů. Jednoznačných dokladů (otopné či hygienické zařízení) je minimum, na druhé straně si nedovedeme představit, že by takto honosné, bezpochyby výjimečné stavby v organismu vznikajícího nebo dokonce rozvíjejícího se města sloužily pouze skladování a prodeji. I v teoretickém příkladu užívání domu nikoli domácím majitelem, který v Praze trvale nepřebýval, se kloníme k tomu, že tyto domy byly rozhodně nějakým jeho zástupcem spravovány a užívány, zejména při situování objektů v popředí parcel, v kontaktu s veřejným prostorem. Pravděpodobně odlišná asi mohla být funkce vesměs jednodušších objektů v odlišné situaci v hloubce parcel, u nichž skladištní funkce (minimálně v určité fázi jejich existence) jistě dominovala. Rádi bychom rovněž připomenuli, že leckdy elegantním a stavebně náročným spodním podlažím

kvádríkových domů nepřipisujeme pouze funkci skladovací, ale uvažujeme rovněž o příbuzném využití těchto částí stavby jako prostor, v nichž se obchody s příslušnými komoditami realizovaly.

Právě poslední věta je příkladem problému, jehož se týká jedna z výtek – užití termínu „parcela“ bez jasné definice a hlubšího rozboru. Z výskytu několika domů, které dnes zasahují do dvou parcel (čp. 10–11/I, 165–166/I, 145–146/I), je zřejmé, že i vývoj parcely byl dynamický proces, který je ovšem dnes sledovatelný jen ve velmi omezené míře, byť k němu někdy nepřímo vypovídá i sám objekt (např. směřováním svých okenních otvorů – viz čp. 156/I). Situaci komplikuje i to, že Staré Město není (snad s výjimkou části Havelského města) lokačně vzniklým organismem s jednorázovou parcelací. Pisemné zprávy dokládají ještě hluboko ve 13. století na Starém Městě pražském rozpad a tedy druhotné parcelování starších areálů (Jarošův dvorec). V tomto vývoji považujeme za pravděpodobnější spíše postupný rozpad bývalého dvorce než jeho jednorázové a pravidelné rozdělení. Samozřejmě, že situace kolem tržiště byla odlišná, ale (opakujeme): toto jsou přesně otázky, které si zasluhují důkladnou zvláštní pozornost, a považujeme je tudíž za problémy druhého kroku. Sem samozřejmě patří i hodnocení vztahu k románským kostelům nebo otázka změn komunikační sítě. Výraznější změny této sítě oproti situaci, do níž byly stavěny pražské románské domy, pokládáme za výjimečné, realizované snad jen mimo hlavní komunikace a hlavní veřejná prostranství pravobřežní části podhradí. Jsme si vědomi, že některé formulace, týkající se otázek vzniku staroměstského tržiště i zástavby v jeho okolí, jsou konstruovány příliš striktně. Přestože uznáváme jejich hypotetičnost a menší míru průkaznosti, jsou našemu pojetí vývoje této části pražského podhradí bližší a nepostrádají podle našeho názoru svoji vnitřní logiku.

Detailnější rozborů předchozí shrnující literatury jsme vynechali především z toho důvodu, že bychom nutně zabředali do polemiky s vyslovovanými závěry (a někdy i s otázkou, zda popisovaný objekt byl autorem vůbec spatřen). Vzhledem k nově a jednotně prováděné dokumentaci jsme k řadě objektů přistupovali se snahou o předem neovlivněný pohled a základní reakce na starší názory jsme prezentovali většinou jen u hodnocení jednotlivých domů. Opomenutí práce (vlastně prací) V. Píši v seznamu literatury je technická, lidsky ovšem téměř neomluvitelná chyba autorů, kteří se tímto alespoň o omluvu pokoušejí. Zmírněná je snad tím, že jak Píšova diplomová práce, tak studie uveřejněná ve sborníku *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok* jsou citovány v literatuře u jednotlivých domů. Podobně je tomu i u základní práce Hlubinkovy, která je v celkovém seznamu literatury citována neúplně, ale v literatuře u jednotlivých domů je uváděna vždy v plné citaci a především v plné účtě k její nepopiratelné hodnotě.

V diskusi o datování pražské raně středověké keramiky jsou podle našeho názoru jednoznačně využitelné pouze případy takových domů, u nichž proběhl archeologický výzkum (těch je kolem deseti) a které jsou přesně datovány (což je pouze jediný – dendrochronologicky určená stavba čp. 459/I k roku 1213). Bohužel v tomto jediném případě zase nemáme k dispozici výkop s nálezy, které by bylo možné konkrétně vztáhnout k době před vystavěním domu a po něm.

Při souhrnném hodnotícím pohledu na stavby domů by byla asi skutečně přínosná podrobnější dokumentace architektonických článků, zejména když se jich v domech vyskytuje jen omezené množství. Zůstává ale otázkou, zda by to pomohlo v některých sporných případech (třeba při poznání, zda koncová část podpory, druhotně použité v jižní části domu čp. 147/I, je někdejší patka či hlavice). Opomenutím je rovněž absence výslovného připomenutí nejen odlišné funkce, ale také bezpochyby někdejšího záměrně skrývaného uzavírání půdorysně složitějších „trezorových“ nik (díky takovému uzavření může ostatně být část těchto zařízení stále neznámá). Protože zjištěné otvory do těchto skrytých nik nikdy nepřesahují výšku řádky, předpokládáme téměř automaticky jejich uzavírání kamenem s lícovým formátem kvádríku. Otázkou zůstává pouze jeho upevnění v líci.

Kritizované kresby a reprodukováná vyobrazení (vesměs v úvodní části knihy) jsou zařazeny spíše jako ilustrační doprovod, proto také zcela záměrně nejsou vybaveny popiskami. To ovšem neomlouvá jejich nedostatky. Připouštíme rovněž, že při publikování Čarkovy rekonstrukce (na str. 348) a nových kresebných pokusů (str. 5 a 332) mohly být znovu očištěny i starší kvalitní kresby V. Mencla (čp. 16/I a 222/I). O leteckých záběrech se nedomníváme, že by byly v uvažovaných souvislostech přínosem – za podstatné a nejnázornější považujeme plány.

Některé připomínky snad pramení z nepochopení nebo dokonce nepozorného čtení. Tak například existenci věžových domů (alespoň v řezenské podobě) u pražských románských domů prakticky odmítáme. Rovněž nikde netvrdíme, že by podobnost románských domů s prvky výstavby jednotlivých částí strahovského kláštera vyplývala z obdoby jejich funkcí.

Za úsměvnou rozdílnost mezi recenzemi považujeme uvádění odlišných souhrnných počtů dokumentovaných pražských románských domů, zejména při vědomí, že se sami v tomto ohledu nepovažujeme za autoritu: domy jsme snad počítali hlavně v okamžicích nakonec stejně neúspěšných obav, aby jich (tedy povinnosti zpracovat jejich katalogové položky) na někoho nepadlo příliš málo, nebo naopak mnoho. Nicméně na s. 348 uvádíme jako číslo platné na počátku roku 2002 šedesát tři dochovaných domů nebo jejich částí. K tomuto číslu jsme dospěli součtem katalogových položek (61), zvýšeným o 2, neboť u domu čp. 24/I v ulici U radnice a u domu čp. 930/I na Staroměstském náměstí počítáme s existencí dvou patrně samostatných staveb na ploše jedné dnešní parcely. Toto číslo jsme nikterak nezdůrazňovali, vědomi si toho, že se dříve či později objeví nová zjištění. Některé nové poznatky, zčásti související s likvidací následků loňských povodní, byly ostatně již zaznamenány (v případě domu čp. 368/III v ulici Tržiště se dokonce doslova vynořila i starší dokumentace). Tyto doplňující informace se stanou v nejbližší době předmětem samostatného článku (*Průzkumy památek X/1 2003*).

Hlubší zamyšlení nad problematikou pražských románských domů však zůstává před námi. Mezi konstatovanými „námi“ se skrývají jak autoři recenzovaného díla, tak jeho recenzenti i všichni další odborníci, kteří jsou na základě publikované pramenné základny a svých vlastních znalostí a zkušeností schopni a ochotni se těmito otázkami zabývat.

ZDENĚK DRAGON, Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště v hlavním městě Praze, Řetězová 3, 110 00 Praha; spuarcheo@volny.cz

JIŘÍ ŠKABRADA, Fakulta architektury ČVUT, Thákurova 7, 166 34 Praha 6

MICHAL TRYML, Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště v hlavním městě Praze, Řetězová 3, 110 00 Praha; spuarcheo@volny.cz

K PROBLÉMU ZÁCHRANY HRADU VÍZMBURK

Petr Kotlík

V loňském roce uplynulo 30 let od zahájení archeologického výzkumu gotického hradu Vízmburk nedaleko Červeného Kostelce na Náchodsku. Nadšení PhDr. A. Hejny – hlavního iniciátora prací – i řady dalších účastníků, kteří se na odkryvání hradu podíleli, tehdy rostlo současně s tím, jak byly odhalovány další dochovalé části této významné stavby. Postupně se objevilo překvapivě dobře zachovalé torzo hradu pocházejícího z poslední třetiny 13. století, který patřil k významným stavbám své doby a dodnes je dokladem postavení zakladatele Tase zvaného z Vízmburku na dvoře panovníka Přemysla Otakara II. (*Durdík 2001*).

Již v době odkryvání hradu se však objevovaly otázky, jak odhalené stavební konstrukce zabezpečit před působením zdejšího drsného klimatu i před zloději či vandaly (*Slavík 2001*). Menší nálezy byly uloženy na několika různých místech – v Muzeu Podkrkonoší v Trutnově, v Městském muzeu v Úpici, část je dosud v tzv. Hejnově statku v obci Havlovice, která leží těsně pod hradem, některé nálezy jsou v současné době deponovány ve sklepech zámku v Litomyšli (*Burdychová – Madaj 2001*; *Šulcová 2001*). Železné předměty jsou uloženy v ARÚ AV ČR. Zachovalé konstrukce však zůstaly dále vystaveny působení srážek a dalších vlivů okolí.

Ve druhé polovině roku 1981 přešel hrad pod správu tehdejšího KSSPPOP v Pardubicích a v péči jeho nástupce NPÚ v Pardubicích je dosud. Od té doby proběhla řada jednání, která měla hledat

odpověď na otázku, jak zdivo torza chránit. Prakticky jakýkoliv návrh důslednějšího způsobu ochrany však většinou záhy bývá označen jako příliš nákladný, a tedy nepoužitelný. Ponechme na tomto místě stranou peníze a pokusme se shrnout technické možnosti ochrany zbytků hradu, které v současnosti přicházejí v úvahu.

Zdivo hradu je tvořeno místním světlým, téměř bílým pískovcem, který se dodnes těží v nedalekém lomu Krákorka (*Kotlík – Kotlíková 1999*). Tento střednězrný křemenný pískovec triasového stáří s kaolinickým tmelem má relativně dobré mechanické vlastnosti, odolnost vodě i povětrnosti i nízkou nasákavost (*Štrouf 2001; Rybařík 1994*). Pro některé architektonické detaily (části oken, patky kleneb apod.) bylo použito i tmavě červeného arkózovitého pískovce permského stáří, který se rovněž dodnes těží v lomu Lány nedaleko obce Úpice severně od Vízmburku (*Kotlík – Kotlíková 1999*). Kombinace bílého zdiva s červenými prvky je velice působivá a není pochyb o tom, že na hradě byla použita záměrně především z estetického důvodu.

Kameny byly zděny na vápennou maltu. O jejím složení však nevíme prakticky nic, její systematický průzkum pravděpodobně dosud nebyl proveden. Pouze tři vzorky malt odebrané autorem v letě 2001 byly analyzovány pomocí metody DTA (diferenciální termické analýzy) (*Kotlík 2001*). Výsledky potvrzují předpoklad, že se jedná o maltu vápennou, pravděpodobně s malým obsahem hydraulických příměsí.

Porovnáme-li dnešní stav zdiva hradu s fotografiemi pořízenými v době odkrývání, je na první pohled patrné výrazné zhoršení. Největší škody představují zřícení některých partií zdiva, také některé části kleneb jsou poškozeny. Ve stále větším měřítku se objevují náletové rostliny – od drobných bylin po vzrostlé keře a stromy.

V roce 1991 byla nad podstatnou částí hradu postavena provizorní konstrukce z lešenářských trubek, zakrytá prkny a dehtovým papírem. Tento „dočasný“ – provizorní přístřešek plnil dobře svoji funkci téměř 10 roků. V posledních několika letech, zvláště po zimě 2001/2002, se však jeho stav zhoršil do té míry, že dnes některé jeho části představují pro zdivo reálné nebezpečí poškození. V důsledku koroze trubek a spojovacího materiálu, násobené činností trampů, kteří zde pravidelně přespávají, rozdělávají ohně apod., se některé části přístřešku hroutí. Kryt dehtového papíru je na řadě míst porušen a voda ze zbylé, neporušené plochy protéká vzniklými otvory a nadměrně zatěžuje místa pod těmito poruchami. Paradoxně tak poškozený přístřešek může být příčinou většího nebezpečí pro některé partie zdiva, než kdyby nebyly zakryty vůbec. S rostoucím množstvím vody ve zdivu rostě nebezpečí mrazového poškození, dochází k vyplavování zbytků pojiva z malty a v neposlední řadě přítomnost vody podporuje i růst náletové zeleně.

Je tedy zřejmé, že hlavním směrem, kudy by se měly návrhy ochrany Vízmburku ubírat, je ochrana před vodou. Bohužel, vlhkost zdiva nebyla, pokud je známo, zkoumána. Vzhledem k tomu, že hrad stojí na ostrohu nad údolím Úpy a terén se ze tří jeho stran prudce svažuje, je pravděpodobnost nebezpečí vztlínající vlhkostí relativně malá. Daleko významnější nebezpečí představuje voda srážková – z deště nebo sněhu. Naneštěstí severovýchodní Čechy včetně okolí Červeného Kostelce patří mezi srážkově bohaté oblasti. O to větší pozornost je třeba věnovat ochraně stavby hradu před tímto zdrojem vlhkosti.

V zásadě existují dvě základní možnosti řešení zmíněné situace. Rezignujeme-li na zastřešení objektu, je třeba se postarat o zamezení či alespoň podstatné omezení pronikání vody do konstrukce zdiva. Toho je možno dosáhnout pečlivým spárováním (odmítneme-li omítnutí zdiva). Zároveň je nezbytné upravit koruny zdiva tak, aby se zde netvořily prohlubně zadržující vodu, ale naopak, aby voda co nejkratší cestou z vodorovných ploch odtékala. To vyžaduje především částečné dozdění korun či zhroucených líců zdiva, které by zároveň bránilo jeho další mechanické destrukci. Pro ochranu korun před pronikáním srážkové vody je možno využít suchomilných travin či bylin. Spolehneme-li se na náletovou zeleň, je třeba její růst pečlivě hlídat a nevhodné rostliny včas odstraňovat. Rychlejší a pro zdivo bezpečnější je umělá výsadba vybraných rostlin. Koruna zdiva může být předem pokryta vhodnou podložkou (např. geotextilií nebo folií) a na ní tenkou vrstvou substrátu. Ani uměle vysazený rostlinný kryt není možno ponechat zcela bez dohledu, avšak dobře provedenou skladbou vrstev a výběrem rostlin se potřeba dodatečných úprav výrazně snižuje, jak uká-

zal např. experiment, který zorganizovala Společnost pro technologie ochrany památek (STOP) ve spolupráci se správou hradu Křivoklát (*Sterec 1999; Ulbrich 2002*).

Ochrany před pronikající srážkovou vodou je možno dosáhnout i hydrofobizací korun zdiva a svislých (přinejmenším návětrných) stěn. Dnes se pro tento účel používají téměř výhradně prostředky obsahující některou ze silikonových sloučenin. Životnost takovéto úpravy je při dodržení technologie a správné volbě prostředku dosti dlouhá (*Bárta – Gavenda – Kotlík – Rathouský 1994*), vyžaduje však pevný, soudržný povrch.

Kámen, z něhož je Vízmburk vystavěn, má relativně dobré mechanické vlastnosti, malou nasákavost, a tedy dobrý předpoklad dlouhodobé trvanlivosti. Avšak vzhledem k dlouhotrvající expozici kamenného zdiva zemní vlhkostí a po odkrytí i srážkové vodě a teplotním změnám je dnes povrchová vrstva kamenných bloků v různé míře narušena korozi (*Štrouf 2001*). Pro zpevnění kamene jsou v současnosti nejčastěji používané organokřemičité sloučeniny ve formě roztoků v organických rozpouštědlech (např. látky typu Porosil, Ifest OH, Funcosil KSE, Asolin OH /*Kotlík – Kotlíková 1998*). Výborně pronikají do struktury kamene, při správné aplikaci prakticky nemění vzhled kamene, je možno je aplikovat nátěrem či postřikem. Nevýhodou je relativně vyšší cena. Jejich konsolidační účinek je většinou vyhovující pro zpevnění drolicího se povrchu. Nejsou však obvykle schopny dostatečně zpevnit kámen s hlubšími prasklinami, u něhož dochází k odlupování větších, korozi napadených vrstev. Praktické zkoušky s organokřemičitým konsolidantem provedené na zkušební ploše hradu Vízmburk v roce 1991 ukázaly určitou možnost jejich použití pro ošetření kamene. Zvláště výhodné se ukázaly prostředky, které vedle konsolidačního účinku mají i účinek hydrofobizační. Přes ne zcela vhodné podmínky pro aplikaci konsolidantů (podzimní období, kdy vyšší vlhkost kamene do jisté míry omezuje jejich penetrační schopnost) klesla nasákavost kamene vodou a povrch měl při subjektivním hodnocení lepší mechanické vlastnosti. Další vyhodnocování bohužel nebylo prováděno.

Nejúčinnější ochranu Vízmburku v současné situaci by však poskytlo celkové zastřešení hradu. Námitky proti tomuto řešení jsou obvykle dvě: finanční náročnost a architektonické ztvárnění zastřešení. Pokud jde o první z nich, je třeba zvážit, zda by vynaložené náklady byly adekvátní a zda je dostupné jiné obdobně účinné, avšak levnější řešení. Dlouhodobé zkušenosti ukazují, že takové řešení v současnosti neexistuje, a je malá naděje, že by bylo nalezeno.

Dnes však existuje řada příkladů dlouhodobě instalovaných, stabilních přístřešků, především nad rozsáhlými plochami archeologických nalezišť. Brání srážkové vodě zaplavovat zastřešenou plochu včetně zde se nalézajících objektů. Klasickou ukázkou vývoje ochrany archeologických nalezišť je možno vidět na několika lokalitách na Krétě. Není to jen světově známý Knossos, ale i další památky minojské kultury (např. Malia ve východní části ostrova). V Knossu můžeme vedle sebe, na jedné lokalitě, porovnat přístup k ochraně archeologických vykopávek z počátku i konce 20. století. Původní doplňování a zpevňování odkrytého zdiva betonovými doplňky, běžné v první fázi vykopávek (které ale pravděpodobně zachránilo jejich část před zkázou zemětřesením), bylo později zcela opuštěno. Poslední nálezy, odkryté francouzskými archeology koncem 20. století, jsou prezentovány pouze po citlivějším a šetrnějším ošetření, spíše konzervaci. Větší důraz je kladen právě na ochranu před účinky povětrnosti, především před srážkami. V obou zmíněných lokalitách jsou postaveny rozsáhlé, ale konstrukčně jednoduché a lehké přístřešky. Jako krytu je použito polymerních desek, které jsou lehké, dostatečně pevné a přitom transparentní, propouštějí a zároveň rozptylují světlo. Jsou dostatečně odolné proti slunečnímu záření i v těchto zeměpisných podmínkách, kde je sluneční svit velice intenzivní. Podobné přístřešky jsou známé i z dalších zemí – starověké město Anuradhapura na Srí Lance, vykopávky v Egyptě, rozsáhlé plochy archeologických vykopávek (Terrace House 2) v Efesu (<http://www.oeci.at/eng/ausland/schutzbau.html>) ad.

Základní požadavky na konstrukci přístřešků chránících památkové objekty byly diskutovány na semináři „Ochranné přístřešky v památkové péči“ v roce 1998 v Praze (*Kolektiv 1998*). Lze je shrnout následovně: Přístřešek by především žádným způsobem neměl ohrožovat samu památku, a to ani při stavbě, ani později. V této souvislosti je nutno zmínit několik technických požadavků, které by měly být při plánování a provádění ochranných zastřešení respektovány. Konstrukce stavby by pokud možno neměla vyžadovat nebezpečné hloubení či vrtání v těsné blízkosti památky nebo do

Obr. 1. Vízmburk 2002. Pohled na hradní nádvoří (foto P. Kotlík).

Obr. 2. Vízmburk 2002. Východní část jádra hradu.

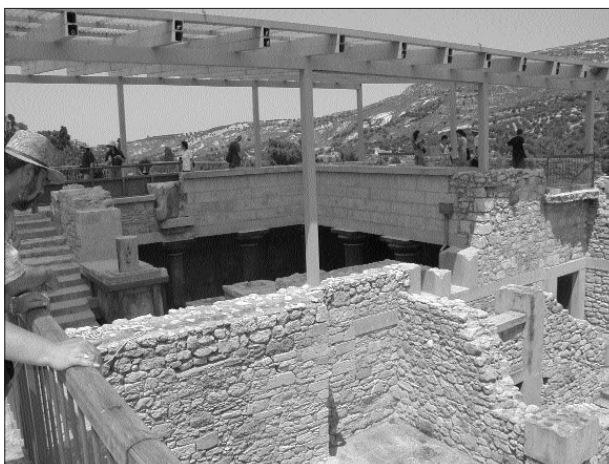
hmoty památky samé. Pokud je třeba vyhloubit jámy pro základy konstrukce přístřešku (pro patky nosných sloupů apod.), je třeba volit metody co možná nejšetrnější. Otřesy nebo chvění podloží mohou přispět ke statickému poškození památkového objektu, ke vzniku prasklin v kamenných blocích, ve zdivu apod. Nebezpečný může být i provoz těžkých nákladních automobilů nebo činnost velkých kompresorů či vrtných zařízení v blízkosti chráněného objektu.

Při budování přístřešků hrozí nebezpečí mechanického poškození subtilnějších částí objektu nešetrnou prací řemeslníků. Neopatrné používání betonových směsí (při stavění základů apod.), tmečících prostředků (např. při instalaci kotev) apod. může vést k těžko odstranitelnému znečištění povrchu objektu. Také nadměrné množství vody používané při stavebních nebo vrtných pracích může přispět k poškození památky.

Nedostatečně pevná konstrukce zastřešení (příliš lehká nebo špatně zajištěná) se může působením větru nebo při zatížení vrstvou sněhu apod. zřítit a objekt poškodit. Špatně navržená konstrukce může být příčinou špatného větrání prostoru pod přístřeškem, může zde vyvolávat kondenzaci vlhkosti či přehřívání tohoto prostoru. Účinek takového krytu může být potom právě opačný – namísto ochrany může vyvolávat zvýšení vlhkosti doprovázené růstem různých druhů vegetace, destruktivním působením vodorozpustných solí atd. Nevhodně zvolený tvar přístřešku může lákat ptáky nebo jiné živočichy, poskytovat jim úkryt a tím zvyšovat nebezpečí znečištění památky trusem i mechanického poškození. Problémem může být i odvod srážkové vody ze střechy; pokud není řešen správně, může být voda sváděna k základům objektu. Takováto úprava samozřejmě, místo aby mu bránila, podporuje přísun vody do hmoty památky.

Návrh zastřešení musí ovšem splňovat ještě jeden důležitý požadavek – postupnou změnu mikroklimatu památky, zejména postupný pokles vlhkosti objektu. U většiny materiálů i jejich kombinací v reálných objektech bývají nebezpečnější částé (zvláště velké) změny teploty a vlhkosti než konstantní, byť ne zrovna optimální stav (jsou samozřejmě výjimky – při haváriích apod.). Proto je také třeba při změně okolních podmínek (i když požadovaným směrem, k optimálním hodnotám) pečlivě sledovat odezvu materiálu a včas podmínky upravit (např. snížit rychlost změny) tam, kde je reakce objektu na změnu nežádoucí. V praxi to znamená, že i když je zřejmé, že pro určitý objekt je vhodné snížení stupně jeho zavlhčení, a rozhodneme se pro zhotovení ochranného přístřešku, je nutné sledovat chování objektu při postupném vysoušení. Projevují-li se závady či poruchy, které souvisejí s příliš rychlým poklesem vlhkosti materiálu, je třeba vysoušení zpomalit nebo i zastavit a dát tím hmotě objektu čas, aby se se změněnými podmínkami vyrovnala (objemové změny, odumírání vegetace atd.). Tento požadavek platí obecně, ale v případech změn vlhkosti a teploty zvláště – i u anorganických materiálů.

Obr. 3. Pohled pod přístřešek vztyčený nad odkrytými relikty budov, Knossos (Kréta).

Obr. 4. Pohled pod přístřešek nad odkrytými relikty budov, Knossos (Kréta).

Obr. 5. Přístřešek nad odkrytými památkami v Malii (Kréta).

AKTUALITY

PRŮZKUM POBESKYDÍ V ROCE 2002

O projektu „Průzkum pravěkých výšinných sídlišť v Pobeskydí mezi Bečvou (Česká republika) a Białou (Polská republika) – Badania pradziejowych osiedli wyżynnych na Pobeskidziu między Bezwą (Republika Czeska) a Białą (Rzeczpospolita Polska)“ a výsledcích jeho dosavadních tří etap jsme informovali pravidelně (*Janák – Chorąży – Grepl 2001; Janák – Chorąży – Břízová – Grepl 2001; Janák – Chorąży – Břízová – Grepl 2002*). Ve čtvrté etapě v dubnu 2002 se aktivita výzkumného týmu v obvyklém složení (Z. Břízová, B. Chorąży a E. Grepl, dále J. Číp jako dokumentátor a studenti Slezské a Jagellonské univerzity) koncentrovala na českou část Jablunkovského průmysku, Třineckou (Jablunkovskou) brázdu a jejich severní předpolí, tj. do území mezi slovenskou hranicí na jihu, polskou na severu a východě a linií Český Puncov – Třinec – Guty na severozápadě.

V páté etapě v říjnu 2002 pracoval tým ve stejném složení především na území na východě ohraničeném řekou Ostravicí, na jihu silnicí E 462 z Nového Jičína do Frýdku–Místku, na západě a severu Ondřejnicí, Odrou a jižním okrajem integrované zástavby Ostravy. Ve zbylém čase se procházelo území na severozápad od Českého Těšína v okolí Zpupné Lhoty. Ve starší literatuře existují totiž údaje o halštatském pohřebišti snad někde na katastru Zpupné Lhoty (*Peter 1870, 71; Elvert' d 1893, 10; Kulka – Makowsky 1897, 518*), ale identifikovat se ho nepodařilo.

Ve čtvrté a páté etapě bylo registrováno celkem 47 lokalit, jejich celkový počet tak během pěti dosavadních etap stoupl na 117. Na 9 ze zmíněných 47 lokalit bylo však získáno jen několik středověkých či novověkých střepů, takže jejich kognitivní cena je pramalá. Ze zbývajících 38 se na třech (lokality č. 101 /Staříč/, 110 /Fryčovice/ a 113 /Fryčovice/) našlo vždy několik desítek úlomků pravěké keramiky – pravděpodobně šlo o regulérní sídliště vesnického typu. Na lokalitě č. 101 navíc takřka 50 úlomků středověké keramiky, tedy zde snad kdysi stála i středověká osada, několik desítek jen středověkých střepů na lok. č. 108 (Staříč). Na lok. č. 98 (Zpupná Lhota, část Chotěbuzi) bylo získáno několik desítek střepů z raného novověku. S určitou výhradou bychom mohli o pravěké, příp. středověké osadě uvažovat ještě u lok. č. 86 (Staříč), kde se

kromě tří úlomků pravěké keramiky našlo 9 ks štípané industrie a také 9 středověkých střepů, u lok. č. 88 (Staříč) – 3 fragmenty pravěké keramiky a 6 ks štípané industrie a nepochybně i u lok. č. 107 (Staříč) s 8 fragmenty pravěké a 14 fragmenty středověké keramiky. Výraznými lokalitami jsou č. 76 (Dolní Líštná, část Třince) a č. 77 (Nýdek) – na první byly nalezeny jen 2 a na druhé 5 pravěkých střepů, v obou případech však jde o strategicky významné vrcholy kopců v blízkosti Jablunkovského průmysku (lokality č. 77 má nadm. výšku 709 m). Ze zbylých lokalit stojí za zmínku ještě lok. č. 85 (Staříč) se 2, č. 90 (Staříč) se 4, č. 92 (Staříč) s 5, č. 96 (Zpupná Lhota, část Chotěbuzi) se 3 a č. 111 (Nová Bělá, část Ostravy) také se 3 ks štípané kamenné industrie. Po 1 ks pravěké keramiky se získalo na 3 a po 1 ks štípané industrie na 19 lokalitách. Na jedné lokalitě v blízkosti Jablunkovského průmysku (č. 75, Písek) byla i v r. 2002 konstatována kumulace nedatovatelných a neinterpretovatelných kamenných konstrukcí („kup“), o kterých jsme podrobněji psali ve zprávě o druhé etapě projektu (*Janák – Chorąży – Břízová – Grepl 2001, 644*).

Většinu zjištěných lokalit lze datovat jen obtížně, protože mezi keramikou dominují atypické a často silně korodované drobné střepy. Poměrně nejsnazší je oddělit lokality se středověkými nálezy, které však obvykle mají jen minimální vypovídací hodnotu (srov. výše). Pokud jde o nálezy štípané kamenné industrie, jen zcela výjimečně by se mohlo jednat o industrii paleolitickou; naprostá většina z nich náleží zřejmě období neolitu/eneolitu, příp. starší době bronzové. Pravěká osada na lok. č. 101 (Staříč) patří do doby římské, je to však jen jediný případ. Mezi ostatními pravěkými sídlišti převažují zřejmě lokality (mladších) popelnicových polí, což ve výjimečných případech naznačují i jednotlivé zdobené úlomky keramiky, ale musíme počítat i se sídlišti z neolitu/eneolitu – snad lok. č. 86 (Staříč) a lok. č. 88 (Staříč) – a asi i se sídlišti púchovské kultury.

Průzkum v r. 2002 opět podstatně rozšířil nálezný katastr české části Pobeskydí a jeho výsledky dále posílily především:

1) hypotézu o velmi řídkém, enklávovém a diskontinuitním osídlení Pobeskydí od neolitu do stře-

dověku i předpoklad, že bylo ze značné části determinováno průběhem tras dálkové komunikace (srov. Janák – Kouřil 1991, 196–200, s lit.).

2) předpoklad o využívání Jablunkovského průsmyku v dálkové komunikaci v pravěku,

3) předpoklady, vycházející z výsledků průzkumu polské části Pobeskydí v 90. letech – jednak o vazbě osad v sídelních enklávách především k lehkým půdám na vápencovém podloží, jednak o existenci nové sídelní struktury v mladší části období popelnicových polí, opírající se o síť výšinných sídlišť (Choraży – Kuś 1998, 8–10). Tato struktura – prozatím jsme indicie pro její existenci konstatovali především v severní části Pobeskydí, v území kolem Kotouče scházejí – začala vznikat snad již v mladší části slezského období, kulminovala však až v platěnickém období lužického komplexu. Konec stupně Ha D velmi pravděpodobně nepřekročila.

Projekt by měl být ukončen poslední, šestou etapou v dubnu 2003.

Vratislav Janák – Bogusław Choraży
– Zuzana Břizová – Emanuel Grepl

LITERATURA

Peter, A. 1870: Heidnische Gräberalterthümer in Schlesien, Mittheilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 15, 70–80.

Elvert'd, Ch. 1893: Zur Althertumskunde Mährens und Österr. – Schlesiens, zvl. otisk z Notizenblatt der historisch-statistischen Section der k.k. mährischen Gesellschaft zur Beförderung der Landwirtschaft, Natur- und Landeskunde, Jhrg. 1892, Brünn, 1–11.

Choraży, B. – Kuś, W. 1998: Najstarsze dzieje Śląska Cieszyńskiego (od paleolitu do średniowiecza), in: Śląsk Cieszyński (zarys dziejów), Cieszyn, 3–24.

Janák, V. – Choraży, B. – Břizová, Z. – Grepl, E. 2001: Druhá etapa terénního průzkumu Pobeskydí, Archeologické rozhledy 53, 643–645.

— 2002: Průzkum Pobeskydí na podzim r. 2001, Archeologické rozhledy 54, 753–754.

Janák, V. – Choraży, B. – Grepl, E. 2001: Projekt „Průzkum pravěkých výšinných sídlišť v Pobeskydí mezi Bečvou (Česká republika) a Białou (Polská republika) – Badania pradziejowych osiedli wyżynnych na Pobeskidziu między Beczwą (Republika Czeska) a Białą (Rzeczpospolita Polska)“, Archeologické rozhledy 53, 155–156.

Janák, V. – Kouřil, P. 1991: Problémy a úkoly archeologie v českém Slezsku a na severovýchodní Moravě, Časopis Slezského zemského muzea – series B 40, 193–219.

Kulka, R. – Makowsky, A. 1897: Vorgeschichte, in: Mähren und Schlesien in Wort und Bild, Wien, 517–525.

PRACOVNÍ MEZINÁRODNÍ SETKÁNÍ „NEOLIT A ENEOLIT NAŠICH ZEMÍ“

Ve dnech 17.–20. září 2002 se v Hradci nad Moravicí, v prostorách Červeného zámku, uskutečnilo pod záštitou Archeologického semináře ÚHM Slezské univerzity v Opavě a ÚAPP Brno 21. pracovní setkání *Neolit a eneolit našich zemí*, jež si díky hostům z Polska, Slovenska a Rakouska udrželo tradiční mezinárodní charakter. Vedle přednášek se v průběhu tří denního maratónu uskutečnily prohlídka státního zámku Hradec nad Moravicí a jednodenní exkurze, jejíž součástí byla návštěva vybraných pracovišť Slezské univerzity v Opavě, prohlídka historických památek města, návštěva vybraných archeologických lokalit s exkurzí na jedno z lengyelských výšinných sídlišť v polské části Těšínska a prohlídka halštatského a slovanského hradiska s rozestavěným archeoparkem Chotěbuz–Podobora. Zde u rybníka pod hradiskem byla exkurze uzavřena přátelským posezením.

Přednesené referáty: Z. Čižmář: Poznámky k nejstarším fázím moravské LnK; R. Tichý: Druhá

verze datování neolitického sídliště v Mohelnici u Zábřeha; M. Furmanek: Niektóre aspekty zagospodarowania przestrzeni osiedli kultury ceramiki wstęgowej rytej na Śląsku; E. Kazdová: Osídlení Moravy lidem s vypíchanou keramikou; J. Kovárník: Stav výzkumů na lokalitě Těšetice–Kyjovice; J. Kličová: Keramika zo sídliska lengyelskej kultúry vo Svodíně; S. Kadrow: Chronologia wczesno-eneolitycznej kultury lubelsko-wolynskiej na tle wybranych problemów sytuacji kulturowej w Środkowo-wschodniej Europie; L. Jiráň: Informace o škodách způsobených ARÚ v Praze letní povodní; P. Valde-Nowak: Nowy mikroregion osadnictwa wstęgowego w Polskich Karpatach; V. Struhár: Osídlenie povodia Gidry v neolite a eneolite vo vzťahu ku prírodným podmienkám; M. Soják: Neolitické sídlisko v Gánovciach na Spiši; M. Metlička: Výzkum neolitického sídelního areálu v Křimicích v roce 2002; I. Cheben: Neolitické a eneolitické nálezy z Bieloviec; I. Kuzma: Rondel v Žitavciach;

Účastníci setkání při prohlídce archeoparku na hradisku Chotěbuz–Podobora.

M. Šmíd: Výzkum eneolitické mohyly v poloze „Džbán“ u Náměště na Hané. Příspěvek k metodice výzkumu mohly; *G. Nevizánský:* Antropomorfné a gynekomorfné nádoby badenskej kultúry; *E. Horvátová:* Sídliskové objekty badenske kultúry na Východoslovenskej nížine; *J. Pavelčík:* Keramika horizontu IV z Hlinska u Lipníka nad Bečvou; *A. Kernn Leeb:* Neues zur Jevišovice–Kultur in Niederösterreich; *J. Peška:* Středomoravská šňůrová pohřebišť; *J. Kalferst:* Šňůrový hrob z Čejkovic u Jičína; *E. Hajnalová:* Zbierané rostliny v praveku na základe archeobotanických nálezov zo Slovenska; *M. Dočkalová:* Demografický rozbor neolitické populace z Vedrovic a z Horních Kráskan; *J. Langová:* Žárový hrob KZP (2/91) z Tvořihráze, okr. Znojmo. Příspěvek k pohřebnímu ritu v pozdním eneolitu; *B. Šreinová* (s *V. Šreinem* a *M. Štátným*): Stanovení chemického složení hornin artefaktů z naleziště Bylany u Kutné Hory; *V. Šrein* (s *B. Šreínovou*, *M. Štátným* a *P. Šidou*): Petrografie a chemické složení hornin z naleziště Ohrazenice u Turnova; *J. Bátora:* Príspevok k problematike medených sekeriek s jedným ostrím; *L. Šebela* – *A. Přichystal:* Moravské a slezské nálezy silicitových seker z polských surovin; *D. Stolz:* Distribuce surovin BI a ŠI

na příkladu Hořovické kotliny; *S. Stuchlík:* Pes v neolitu.

Věříme, že i tentokrát se podaří sestavit z přednesených referátů sborník, jenž byl důstojným završením několika posledních setkání. Příští konference se uskuteční ve středních Čechách pod patronací ÚAPP středních Čech.

Krátké zamyšlení závěrem: Domnívám se, že nepřerušená řada 21 setkání specialistů na neolit a eneolit opravňuje vyslovit závěr, že jsou nejen užitečná, ale přímo potřebná. Ostatně, svědčí o tom i vzrůstající zájem zahraničních odborníků. Novou kvalitu těmto zprvu neformálním střetnutím dal sborník přednesených referátů, který se daří vydávat od 16. – „turnovského“ – kolokvia. Nebylo by jistě od věci každoroční setkání tolika odborníků vždy motivovat řešením určitého problému, jenž by byl, vedle nezbytných aktualit, nosným tématem programu, a tím povýšit tato, řekněme, kolokvia na konference. Mnohé z přednesených referátů tento trend naplňují již delší dobu. Mám na mysli především prezentované výsledky přírodovědných disciplín, podílejících se na řešení závažných archeologických projektů.

M. Šmíd

KONFERENCE „POHANSTVO A KŘESŤANSTVO“ V BANSKÉ BYSTRICI

Ve dnech 5.–6. 2. 2003 zorganizovaly katedry historie univerzit v Banské Bystrici a Ružomberoku mezinárodní setkání věnované problematice pohanství a křesťanství v různých historických obdobích. Vzorně připravená konference (hlavní organizátoři Rastislav Kožiak, Jaroslav Nemeš, Hana Chorvátová, Imrich Nagy) se dotkla problematiky z hlediska mnoha oborů. Zde podán jen stručný přehled referátů týkajících se archeologie, případně historie s ní související. *Martin Hurbanič* v referátu „Byzantská ideologie v misijní metodice 9. století“ zdůraznil politický aspekt byzantské misijní činnosti. Každý, kdo přijal křesťanství z Byzance, se považoval za poddaného tohoto státu. Byl zde však rozpor mezi přáním či chtěním a skutečností a koncept se mnohokrát nenaplnil (například na Rusi, na Velké Moravě). *Vincent Múcska* proslavil obsažný referát „Křesťanský uhorský stát 11. století v zápasech proti pohanstvu“. Již v 10. stol. byli v Uhrách činní křesťanští misionáři (např. 995 sv. Vojtěch), ale těžko se překonával separatismus lokálních knížat. Od přelomu 10. a 11. století neexistovala jiná varianta než přijetí křesťanství. Proti tomu však propukaly pohanské reakce a povstání (1046, 1061), které byly s úsilím likvidovány. Uhry se křesťanským státem stávají až koncem 11. stol. *Hana Chorvátová* svůj referát nazvala „Přehled doterajších interpretací vztahu pohanstva a křesťanstva v ranom stredoveku“. Zabývala se v něm přechodem od zárovňového k tzv. kostrovému pohřebnímu ritu, který předběhl přijetí křesťanství. Panovník musel pro zemědělské obyvatelstvo prokázat výhodu křesťanství, k čemuž sloužilo i přizpůsobení liturgického roku. *Danica Staššiková–Štukovská* se ve svém referátu „Pohanstvo a křesťanstvo – k vybraným prejavom vo včasnostredovekých pohrebiskách“ zabývala hroby koní, výklenkovými hroby na okraji avarské-

ho území, omezením milodarů a dalšími aspekty, především na základě rozsáhlého výzkumu pohřebiště v Borovcích. Široký záběr sledované problematiky charakterizoval referát *Michala Slivky* „K náboženskému synkretizmu v Strednej Európe“, jenž se dotkl průběhu christianizace v Evropě, která proběhla na různých místech různě. Zabýval se kultovními místy svázanými s místními a pomístními jmény Balvany, Veče, Třebice, Háje, Radunice, a také problematikou jeskyní souvisejících s černou magií. *Josef Unger* se v referátu „Hroby v intravilánu jako projev změny náboženství“ zabýval hroby na moravských velkomoravských centrech. Některé z nich považuje za doklady snahy panovníka rozbit rodovou společností. Přesun pohřebních areálů do těsné blízkosti či přímo do sídlišť považuje za doklad vlivu křesťanství. Domnívá se, že v 9. stol. započal proces přesunu pohřebních areálů do intravilánu sídlišť, který byl dokončen až v 13. stol. s organizací husté farní sítě. *Piotr Boroń* zaměřil svoji pozornost na vliv lidových shromáždění na přijetí křesťanství v referátu „Słowiańskie wiece a decyzja o przyjęciu chrześcijaństwa“. Ukázal na důležitou roli knížete, který křesťanství podporoval, protože bylo chápáno jako služba Bohu i vládci, musel se však radit s lidem (Pomořany, Měšek aj.). *Karin Reichenbach* představila předběžné výsledky své disertační práce týkající se srpů vyskytujících se v hrobech od 7. stol. až do novověku. Jev je pozorovatelný jak v hrobech mužů, tak i žen, přičemž v nejstarším období je charakteristický pro mužské hroby. Konference s častou, spontánní a věcnou diskusí znamenala velmi dobrý přínos do studia nastíněné problematiky. Pokud se vbrzku podaří vydat plánovaný sborník, bude ji možno hodnotit jako excelentní.

Josef Unger

JAROSLAV KUDRNÁČ OSMDESÁTNÍKEM

Dalším jubilem mezi českými archeology starší generace se stal PhDr. Jaroslav Kudrnáč, CSc., písecký rodák (17. 10. 1922), emeritní vědecký pracovník Archeologického ústavu AV ČR v Praze. K jeho předchozím životním výročím připravili kolegové a přátelé jubilejní články v odborném tisku, v nichž podali přehled jeho působení v české archeologii a připojili příslušnou bibliografii (*Váňa 1982; Fröhlich – Michálek 1982; Hrala 1993; Šolle 1997*).

Jubilant nebere ohled na přibývajících léta ani na zdravotní nesnáze, které věk přináší, a pokračuje ve

výzkumné a publikační činnosti. O „zaslouženém odpočinku“ neuvažuje. Svědčí o tom bibliografický výčet jeho prací za poslední dobu. Sluší se při této příležitosti uvést, že obce, které svými výzkumy a jejich následnými publikacemi v odborné i populární vědecké literatuře učinil známými (Klučov a Strunkovice nad Blanicí), mu slavnostně udělily čestná občanství. Za všechny přátele připojujeme přání zdraví a životní pohody do dalších let.

V. Spurný

LITERATURA

- Fröhlich, J. – Michálek, J. 1982:* Šedesátiny PhDr. Jaroslava Kudrnáče, CSc. Výběr prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Č. Budějovicích 19, České Budějovice, 174, 179.
- Hrala, J. 1993:* Životní jubileum Jaroslava Kudrnáče, Archeologické rozhledy 45, 148–151.
- Šolle, M. 1997:* Životní jubileum PhDr. Jaroslava Kudrnáče, CSc., Archeologické rozhledy 49, 708.
- Váňa, Z. 1982:* Jaroslav Kudrnáč šedesátiletý, Archeologické rozhledy 34, 562–567 (s bibliografií od J. Rataje).

Bibliografie PhDr. Jaroslava Kudrnáče, CSc., od roku 1997
(Předchozí bibliografie byla uveřejněna v AR 49 1997, 708.)

188. Archeologický výzkum ve Strunkovicích nad Blanicí v r. 1996, Výběr 34, 1997, 85–92.
189. Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren, Bd. I. (kolektivní práce), Praha 1997, 45, 48–49, 65, 410.
190. Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren, Bd. II, Praha 1997 (s J. Fröhlichem) – soupis 631 lokalit v Čechách s archeologickými a písemnými doklady o pravěké a středověké těžbě zlata.
191. Strunkovice nad Blanicí. In: Výzkumy v Čechách 1993–1995, Praha 1997, 287–288.
192. Strunkovice nad Blanicí. In: Výzkumy v Čechách 1996–1997, Praha 1998, 217.
193. Strunkovice nad Blanicí od pravěku do novověku. Strunkovice nad Blanicí 1998.
194. Montánní archeologie a geologie, Archeologické rozhledy 51, 1999, 168–172.
195. Archeologie o dějinném vývoji předcházejícím první písemnou zprávou o Klučově před 750 lety a o událostech po ní následujících. In: 750 let Klučova, Klučov 2000, 3–18, 22.
196. Šumava a zlato. In: Zlatá stezka 6. (Sborník Prachatického muzea), Prachatice 1999, 13–25.
197. K vývoji slovanského osídlení v Klučově a Pošembeři v 6.–9. století, Archeologie ve středních Čechách 6, 2002, 147–197.
198. Pietní park. Památník města Písku neodumírá. Písek 2002 (vydalo Prácheňské muzeum k 80. narozeninám PhDr. J. Kudrnáče, CSc., red. J. Fröhlich).
199. J. Mařík: Paměti městyse Strunkovic 1926. Písek 2002. – Předmluva a odborné poznámky.

Dále Jaroslav Kudrnáč uveřejnil 7 recenzí v odborném tisku a 26 popularizujících článků v denním tisku.

ŽIVOTNÍ JUBILEUM PhDr. JOSEFA BUBENÍKA, CSc.

V dnešní uspěchané době, kdy často pro sběh nejrůznějších událostí přestáváme vnímat běh času, mnohdy s údivem zjišťujeme, že někteří naši mladší kolegové, které dobře známe od jejich prvních krůčků v archeologii, dospěli do věku, jenž je připomínán na stránkách odborného tisku a k němuž přátelé jubilujícího píší dedikované články. To je i případ Josefa Bubeníka, který se narodil před šedesáti roky 1. listopadu 1942 v městečku Sázavě.

Byl to nepochybně tamější slovanský klášter, který J. Bubeník již od jeho dětství k sobě přitahoval, a tak ho zprostředkovaně přivedl k zájmu o české raně středověké dějiny. Nermalou zásluhu na prohlubování Bubeníkova vztahu k naší národní minulosti měl i emauzský benediktin a sázavský farář P. Metod Klement, výrazná postava českého katolicismu poloviny 20. století. Z jeho podnětu se náš jubilant

velmi záhy stal průvodcem po někdejších klášteře. Zřejmě nikoho z tehdejších návštěvníků nenapadlo, že z mladého průvodce se po čase stane uznávaný odborník, který svými studii přispěje k lepšímu poznání dějin této památky a okolního kraje.

Zatímco základní školní vzdělání získal jubilant v rodné Sázavě, do gymnázia (tehdy ovšem označovaného nevhodným a dnes již zapomenutým názvem jedenáctiletka) dojížděl do Benešova. Po maturitě v roce 1959 byl přijat ke studiu archeologie na pražské Filozofické fakultě, kde ještě zastihl prof. J. Eisnera na samém konci jeho pedagogického působení. Hluboký zájem o archeologii raného středověku přivedl Josefa Bubeníka během studia jako tzv. pomocnou vědeckou sílu do Archeologického ústavu a na výzkum v Březně. V téže době se účastnil i archeologického výzkumu pořádaného toruňskou uni-

verzitou. Na rozdíl od současnosti byla tehdejší účast studentů na zahraničních výzkumech spíše výjimkou. Studium na Karlově univerzitě ukončil J. Bubeník v roce 1964 obhajobou diplomové práce *Hromadné nálezy železných předmětů hradištního období*. Ta mu byla o několik let později uznána jako práce rigorózní, umožňující získat titul PhDr.

Úspěšně začínající cesta mladého archeologa byla po opuštění fakulty na dlouhé dva roky přerušena vojenskou službou. Po jejím ukončení se stal Josef Bubeník v roce 1966 ředitelem muzea v Žatci, odkud po třech letech přešel do mostecké expozitury Archeologického ústavu. V ní pracoval celkem třináct let až do roku 1982, kdy nastoupil na pražské pracoviště tohoto ústavu. Tam se po určitém čase stal na několik let vedoucím tehdejšího oddělení slovanské archeologie.

Bubeníkovo působení v severozápadních Čechách je pevně svázáno se studiem tamějšího raně středověkého osídlení a s ním spojené historické problematiky. K hlubšímu poznání sídelních aktivit podnikl Josef Bubeník v tomto kraji archeologické výzkumy na celé řadě míst, ze kterých především výkopy na hradišti Rubínu u Podbořan přinesly mnoho závažných poznatků, jež hrají významnou úlohu v úvahách o historické funkci tohoto důležitého objektu. Z dalších jím zkoumaných lokalit lze vzpomenout např. Břežánky, Kadaň, Drahůš, Jenišův Újezd, Hněvín či několik poloh na ploše likvidovaného města Mostu. Tyto výzkumy napomohly k ozřejnění mnoha důležitých archeologických a historických problémů, jako např. k upřesnění terminologie keramiky pražského typu, k poznání vývoje raně středověkých vesnických osad apod. J. Bubeník záhy velmi správně postřehl, že historickou roli jednotlivých hradišť i vesnických osad nelze dobře rozpoznat bez prostudování jejich vztahu k okolnímu osídlení, a proto se rozhodl pořádit soupis všech raně středověkých archeologických památek nalezených v severozápadních Čechách. S velkou pilí se pustil do tohoto náročného úkolu, jehož výsledkem je cenná monografie *Slovanské osídlení středního Poohří* (díl I. a II., Praha 1988), která podává ucelený historicko–archeologický pohled na dějiny této části Čech od počátků slovanského osídlení až do období vzniku přemyslovského státu. Ještě před vydáním tiskem byla tato kniha v roce 1983 úspěšně obhájena jako práce kandidátská.

Ačkoliv jubilant byl svým pracovištěm vázán především k severozápadním Čechám, přesto se stále vracel i k oblíbenému sázavskému klášteru a k jeho okolní krajině. Vedle studií o tamějších raně stře-

dověkých hradištích u Dojetřic a Vraníka vychází z uvedeného zájmu i cenná studie o staroslovanském osídlení okolního Posázaví. Vlastnímu sázavskému klášteru věnoval potom jubilant mimo jiné důležitou studii o jeho někdejší pozemkové držbě, napsal rovněž zajímavý komentář k problému nejstarších klášterních staveb a publikoval též objev středověké zvonařské dílny v jeho areálu.

Postupem času se začal Josef Bubeník zaměřovat na některé klíčové problémy nejstaršího slovanského období v Čechách. Do popředí jeho zájmu se dostala např. nejstarší staroslovanská opevněná místa a hradiště. S jejich studiem vyvstal problém vypořádat se s terminologií slovanské tzv. starohradištní keramiky či s nutností celkově zhodnotit keramiku klučovského horizontu. Potřeba podrobnějšího poznání proměn osídlení v 7. až 9. století si vynutila nutnost ověřit téměř 500 dosud známých lokalit z uvedeného období, jejichž alfabetycky řazený katalog s uvedením nejdůležitějších údajů byl autorem vydán tiskem (*Archeologické prameny k dějinám osídlení Čech v 7. až polovině 9. století. Katalog nalezišť*. Praha 1997). Znalost tohoto materiálu umožnila jubilantovi nastínit základní vývojové tendence staroslovanského osídlení na území celých Čech a detailně je potom ozřejmit na menším regionu dobře prozkoumaného Českobrodka.

Nepochybně určitým vyvrcholením Bubeníkovy práce je jeho účast na kolektivní studii *Od počátků hradišť k počátkům přemyslovského státu* (Památky archeologické 89 1998, 104–145), jež je pokusem o moderně pojatý komplexní pohled na archeologickou problematiku českých dějin předstátního období. Porovnáme-li obsah této práce s některými staršími syntetickými pohledy na uvedené období (např. s příslušnými kapitolami v *Pravěkém Československu* J. Filipa či v *Čechách na úsvitě dějin* R. Turka), potom je zřejmé, jak velký pokrok učinilo archeologické bádání při studiu vzpomenuté epochy. J. Bubeník má na tomto úspěchu nemalý podíl.

Je nepochybné, že osobu každého odborníka necharakterizují pouze jeho vědecké práce, ale rovněž tak jeho lidské vlastnosti, mezi kterými by neměly chybět poctivost, skromnost, umění překonávat nejrůznější překážky a nástrahy chorob, schopnost nalézat dobrý vztah ke svým kolegům a dlouhá řada dalších. Je nepochybné, že Josef Bubeník osobností i v tomto ohledu nesporně je. Přejeme mu mnoho štěstí do dalších let!

J. Sláma

Bibliografie PhDr. Josefa Bubeníka, CSc.

Diplomová práce: Hromadné nálezy železných předmětů hradištního období. Praha, FF UK 1964.

Kandidátská práce: Slovanské osídlení středního Poohří. Praha ARÚ ČSAV 1988. I. Text, 228 s., II. Dokumentace, 364 s. III. 28 obr., 285 tab.

Monografie:

1. Slovanské osídlení středního Poohří – Die slawische Besiedlung im Einzugsgebiet der mittleren Ohře. Praha 1988. I. Text, 286 s., II. Obrazové přílohy, 289 tab.
2. Archeologické prameny k dějinám osídlení Čech v 7. až polovině 9. století (Katalog nálezů). Praha 1997. 95 s.

Články a studie:

3. Pozdně římský nález z Libočan u Žatce – Ein spätrömerzeitlicher Fund aus Libočany bei Žatec, Archeologické rozhledy 20, 1968, 86–87.
4. Dvě hrozníčkovité náušnice z okolí vrchu Rubína u Podbořan – Zwei traubenförmige Ohrgehänge aus der Umgebung des Berges Rubín bei Podbořany, Archeologické rozhledy 20, 1968, 359–360.
5. Zlomek avarsko-slovanského kování z hradiště „Na šancích“ mezi Dojetřicemi a Sázavou – Der Bruchteil eines awarisch-slavisches Beschlags vom Burgwall „Na šancích“ zwischen Dojetřice und Sázava, Archeologické rozhledy 20, 1968, 516–517.
6. Několik středověkých památek od osady Mrchojedy u Sázavy nad Sázavou – Einige mittelalterliche Denkmäler aus der Nähe der Gemeinde Mrchojedy bei Sázava an der Sázava, Archeologické rozhledy 22, 1970, 204–205.
7. Příspěvek k poznání hradištního osídlení Posázaví – Ein Beitrag zur Kenntnis der burgwallzeitlichen Besiedlung im Gebiet von Sázava, Archeologické rozhledy 22, 1970, 286–306.
8. Nový nález pražského typu a hradištní keramiky v severozápadních Čechách – Ein neuer Fund des Prager Typus und der burgwallzeitlichen Keramik in Nordwestböhmen, Sborník Národního muzea v Praze A – Historie 24, 1970, 21–25.
9. Slovanské hradiště u osady Vraník – Der slawische Burgwall bei der Gemeinde Vraník, Archeologické rozhledy 23, 1971, 58–62, 123–124.
10. Žárový hrob z doby římské ze Sázavy nad Sázavou – Das kaiserzeitliche Brandgrab von Sázava an der Sázava, Archeologické rozhledy 23, 1971, 215–216.
11. Staroslovanské sídliště v Kadani – Die altslawische Siedlung von Kadaň, Archeologické rozhledy 24, 1972, 373–386.
12. K problematice železné misky tzv. slezského typu – Zur Problematik der Eisenschale vom sog. Schlesischen Typus, Archeologické rozhledy 24, 1972, 542–567.
13. Hradištní nálezy z vrchu Hněvína v Mostě – Burgwallzeitliche Funde vom Berg Hněvín in Most, Archeologické rozhledy 24, 1972, 668–671.
14. Staroslovanské sídliště u Kadaně, Památky příroda život 4, 1972 (1973), č. 3–4, nestr.
15. Několik nových časně slovanských nálezů ze severozápadních Čech – Neue frühslawische Funde aus Nordwestböhmen, Archeologické rozhledy 25, 1973, 678–680.
16. Nálezy hradištního období z vrchu Hradiště u Černovic, okr. Chomutov – Burgwallzeitliche Funde vom Burgberg bei Černovice, Kr. Chomutov, Archeologické rozhledy 26, 1974, 56–60, 110.
17. Nástin stavu bádání slovanského osídlení severozápadních Čech – Ein Abriss der Forschungsstandes der slawischen Besiedlung Nordwestböhmens, Zprávy a studie Oblastního vlastivědného muzea v Teplicích 10, 1974, 25–31.
18. Slovanské sídliště u Břežánek na Bílinsku, okr. Teplice – Die slawische Siedlung bei Břežánky in der Gegend von Bílina, Kr. Teplice, Archeologické rozhledy 27, 1975, 642–650.
19. K topografii původní pozemkové držby sázavského kláštera, Sborník vlastivědných prací z Podblanic-ka 16, 1975, 295–302.
20. Hroby kultury šňůrové keramiky ze Širokých Třebčic, okr. Chomutov – Schnurkeramische Körpergräber in Široké Třebčice, Kr. Chomutov, Archeologické rozhledy 28, 1976, 361–367 (et E. Lehečková).
21. Příspěvek k topografii slovanského osídlení středního Poohří – Ein Beitrag zur Topographie der slawischen Besiedlung des mittleren Egergebiets, Archeologické rozhledy 28, 1976, 374–388.

22. K počátkům města Žatce. Topografie raně středověkých nálezů na jeho území – Zu den Anfängen der Stadt Žatec. Topographie der frühmittelalterlichen Funde in jenem Gebiet, Památky archeologické 68, 1977, 193–218 (et O. Uhlíková).
23. K počátkům města Žatce – Zu den Anfängen der Stadt Žatec. In: Středověká archeologie a počátky měst, Praha 1977, 36–48 (et O. Uhlíková).
24. Na okraj několika starších starohradištních nálezů ze severozápadních Čech – Bemerkungen zu einigen älteren altburgwallzeitlichen Funden aus Nordwestböhmen, Archeologické rozhledy 29, 1977, 87–88.
25. Na okraj objevů v bývalém slovanském klášteře v Sázavě nad Sázavou, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 18, 1977 (1978), 117–127.
26. Neznámý nález z doby stěhování národů z Třebívlic (o. Litoměřice) a otázka lokalizace hrobu ze Solan (o. Litoměřice), Litoměřicko 1978, 51–53.
27. K původní podobě kostela sv. Jakuba v Bedřichově Světci, obec Bělušice, okr. Most (Zpráva o archeologickém výzkumu) – Kirche St. Jacob in Bedřichův Světec (Kreis Most), Zprávy a studie Krajského muzea v Teplicích 13, 1978, 71–82.
28. Nový nález časně slovanské keramiky z Podkrušnohoří a otázka tzv. zdobeného pražského typu – Ein neuer Fund der frühslawischen Keramik aus Unterem Erzgebirge und die Frage des sog. verzierten Prager Typs, Archeologické rozhledy 31, 1979, 151–162.
29. 25 let expozitury Archeologického ústavu ČSAV v Mostě. Most 1979 (et T. Velímský, Z. Smrž, J. Fridrich, J. Klápště, D. Koutecký, I. Rada).
30. Slované v severních Čechách. Výstava v Teplicích 17. 4. 1979 – 1. 6. 1980, Archeologické rozhledy 32, 1980, 650–651.
31. K otázce funkce železné misky tzv. slezského typu – Zur Frage der eisernen Schüssel des sog. Schlesischen Typs. In: Slované 6.–10. století. Sborník referátů ze symposia Břeclav–Pohansko 1978, Brno 1980, 49–54.
32. Doba stěhování národů. Časně slovanské a hradištní nálezy – Die Volkerwanderungszeit. Frühslawische Funde (Prager Typ) und burgwallzeitliche Funde. In: Archeologické studijní materiály 13/1, Praha 1980, 47–54, 175–177.
33. Poznámky k nálezům avarsko–slovanských kování z vrchu Rubína u Podbořan – Bemerkungen zu den Funden von awarisch–slawischen Riemenbeschlägen von Rubinberg bei Podbořany. In: Praehistorica 8. Varia archaeologica 2, Praha 1981, 261–265.
34. Významné staroslovanské památky z vrchu Rubína ve sbírkách, Památky příroda život 13, 1981, 109–113.
35. Příchod Slovanů do Čech. Charakteristika nálezů pražského typu. Rozsah prvotního osídlení. Vztah k jiným etnikům (Germáni, Avari). Sámova říše – historie a archeologie. Ideologie, kultura. In: Čechy v době slovanské. Archeologie o vzniku a počátcích českého státu. Teze, Praha 1984, 12–16, 24–27.
36. Život prostého lidu. Vesnice. In: Čechy v době slovanské. Archeologie o vzniku a počátcích českého státu. Teze, Praha 1984, 50–55 (et I. Pleinerová).
37. Rozšiřování kulturní krajiny, vývoj osídlení. Vesnice. In: Čechy v době slovanské. Archeologie o vzniku a počátcích českého státu. Teze, Praha 1984, 81–84.
38. Jenišuv Újezd, r–n Teplice. Selišče 6–13 vv. In: Archeologičeskije izučeniya pamjatnikov 6–15 vekov v Čechii 1975–1985 gg., Praga 1985, 127–129 (et T. Velímský).
39. Rubín/Dolanki, s. Kašnice, R–n Louny. Gorodišče 7–10 vv. In: Archeologičeskije izučeniya pamjatnikov 6–15 vekov v Čechii 1975–1985 gg., Praga 1985, 226–227.
40. Melkije issledovanija slavjanskogo perioda. In: Archeologičeskije izučeniya pamjatnikov 6–15 vekov v Čechii 1975–1985 gg., Praga 1985, 255–260.
41. Early Mediaeval settlement of NW Bohemia, its structures and centres. In: Archaeology in Bohemia 1981–1985, Praha 1986, 183–190.
42. Archeologický výzkum polykulturní lokality u Jenišova Újezda, okr. Teplice – Archäologische Ausgrabungen einer polykulturellen Lokalität bei Jenišuv Újezd, Bez. Teplice. In: Archeologické studijní materiály 15, Praha 1986, 42–49, 137–138 (et T. Velímský).
43. K časně slovanským nálezům v exponovaných polohách na území Čech – Zu den frühslawischen Fundorten in exponierten Lagen in Böhmen, Památky archeologické 79, 1988, 183–198.
44. K raně středověkému osídlení severozápadních Čech, jeho strukturám a centřům – Zur frühmittelalterlichen Besiedlung Nordwestböhmens, ihren Strukturen und Zentren. In: Studia mediaevalia Pragensia 1, Praha 1998, 51–62.

45. K současnému stavu archeologie raného středověku v Čechách – Zum gegenwärtigen Stand der Archäologie des frühen Mittelalters in Böhmen, *Archeologické rozhledy* 42, 1990, 343–352.
46. Slovanské osídlení středního Poohří a počátky Žatce, *Sborník Okresního archivu v Lounech* 3, 1990, 1–5.
47. Slovanské osídlení středního Poohří a jeho přírodní poměry. Vztah osídlení k rekonstruovaným vegetačním jednotkám – Slawische Besiedlung de mittleren Egergebietes und seine Naturbedingungen. Verhältnis der Besiedlungen zu den rekonstruierten Vegetationseinheiten, *Archeologické rozhledy* 43, 1991, 120–132.
48. The archaeology of the Early Middle Ages (6th – 12th centuries). On the present state of Early Medieval archaeology in Bohemia. In: *Archaeology in Bohemia 1986–1990*, Praha 1991, 27–34.
49. Rubín Hill and its significance for Early Medieval settlement. In: *Archaeology in Bohemia 1986–1990*, Praha 1991, 233–236.
50. Z problematyky wczesnośredniowiecznego osadnictwa północno–zachodnich Czech, *Studia Lednickie* 2, 1991, 76–86.
51. Nově objevené sídliště na strategickém návrší u Kličina (obec Žatec, okr. Louny), *Archeologické rozhledy* 44, 1992, 124–128 (et M. Rathouský).
52. Výzkum vrchu Rubín (Dolánky, obec Podbořany, okr. Louny) a jeho okolí v letech 1984–1989. Předběžná zpráva – Untersuchung des Hügels Rubín (Rubbinberg, Dolánky, Gem. Podbořany, Bez. Louny), und seiner Umgebung in den Jahren 1984–1989, *Archeologické rozhledy* 44, 1992, 216–230.
53. K mladolatenskému osídlení vrchu Rubína u Podbořan a okolí – Zur Besiedlung der Höhe Rubín bei Podbořany und Umgebung in der späten Latenezeit, *Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie* 8, 1992, 126–136.
54. Slovanské osídlení středního Poohří a počátky Žatce. In: *Žatec*, Praha 1992, 16–25.
55. Rubín. Souhrn objevů z období raného středověku, *Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností* 30 (100), 1992, 145–155.
56. Několik poznámek na okraj diskuse o odrazu českých kmenů v archeologických pramenech. In: *Archeologické fórum* 3, Praha 1992, 57–58.
57. Příspěvek k poznání rozsahu a rozvoje osídlení Čech ve starší až střední době hradištní – Beitrag zur Erkennung des Umfangs und der Entfaltung der Besiedlung von Böhmen in der älteren bis mittleren Burgwallzeit, *Archeologické rozhledy* 45, 1993, 57–71.
58. Zajímavý nález z úpatí vrchu Rubínu u Podbořan – An interesting find from the foot of the Rubín hill by Podbořany, *Archeologické rozhledy* 45, 1993, 683–685.
59. Nejstarší osídlení a počátky dějin Sázavy, *Sázavsko* 1, 1993, 26–37.
60. Páter K. M. Klement O. S. B., *Sázavsko* 1, 1993, 124–125.
61. K problémům periodizace a chronologie staršího úseku vývoje raně středověké hmotné kultury v Čechách – Zu Problemen der Periodisierung und Chronologie des älteren Entwicklungsabschnittes der frühmittelalterlichen materiellen Kultur in Böhmen, *Archeologické rozhledy* 46, 1994, 54–64.
62. From the emergence of hillforts to the beginning of the state – Research into the initial phase or the Early Middle Ages in Bohemia. In: *25 years of archaeological research in Bohemia. Památky archeologické – Suppl. 1*, Prague 1994, 133–152 (et B. Nechvátal, I. Pleinerová, J. Princová, N. Profantová, K. Tomková).
63. Výstava Avari a Slované – setkání v srdci Evropy, *Archeologické rozhledy* 46, 1994, 633.
64. Zur frühmittelalterlichen Keramik in Nord–West Böhmens. In: *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*, Brno 1994, 183–192 (et P. Meduna).
65. K opevnění vrchu Rubínu u Podbořan (osada Dolánky, obec Podbořany, okr. Louny) v době hradištní – Zur Befestigung des Rubinberges bei Podbořany (Ot. Dolánky, Gde. Podbořany, Bez. Louny) in der Burgwallzeit, *Archeologické rozhledy* 47, 1995, 128–151.
66. Zusammenfassung der Diskussion zur gemeinsamen Terminologie der grundlegenden keramischen Begriffe. In: *Slawische Keramik im Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung*, Brno 1995, 127–130 (et J. Frolík).
67. Pozoruhodný hrobový nález z Českého středohoří – Ein beachtenswerter Grabfund aus dem Böhmisches Mittelgebirge. In: *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1983–1992*, Most 1995, 191–196.
68. Ke stavu poznání počátků slovanského osídlení Čech v době Niederlově a v současnosti, *Slavia* 64, 1995, 257–262.

69. Poznámky k terminologii keramiky staršího úseku (6.–8. stol.) našeho raného středověku, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity E 40, 1996, 55–60.
70. Hradiště Rubín u Podbořan v severozápadních Čechách v raném středověku. In: *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej*, Wrocław 1996, 197–206.
71. Die Besiedlung des südöstlichen Vorfeldes des Berges Rubín in der Burgwall und ihre Chronologie (Ausgrabung in den Jahren 1984–1991), *Památky archeologické* 88, 1997, 56–106.
72. Zur Problematik der befestigten Siedlungen des älteren Frühmittelalters (7.–9. Jahrhundert) in Böhmen. In: *Život v archeologii středověku*, Praha 1997, 93–100.
73. Veletín–Beletín, Sázavsko 4, 1997, 55–58.
74. Od počátků hradišť k počátkům přemyslovského státu. Nástin stavu archeologického poznání staršího úseku raného středověku, *Památky archeologické* 89, 1998, 104–145 (et I. Pleinerová, N. Profantová).
75. Studien über mittelböhmisches Burgwallanlagen im Šembera–Gebiet – Studie o středočeských hradištích v Pošembeři, *Památky archeologické* 89, 1998, 227–364 (et N. Profantová, K. Tomková).
76. Železářská osada z 3. – poč. 5. stol. v Přerubenicích – Ein Siedlungs- und Eisenverhüttungsareal aus dem 3. Jh. – Anfang 5. Jh. in Přerubence. In: *Præhistorica* 23, Praha 1998, 95–131 (et N. Venclová, J. Zeman).
77. Příspěvek k poznání počátků raně středověkých (7./8. – 9./10. století) opevněných sídlišť v Čechách. In: *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, Poznań 1998, 82–91.
78. Sv. Martin a Sázava (Příspěvky k otázce počátků kostela a města), Sázavsko 5, 1998, 27–30.
79. Poznámky o nejstarších hradištích raného středověku v Čechách – Bemerkungen zu den ältesten Burgstätten des Frühmittelalters in Böhmen, *Archeologické rozhledy* 51, 1999, 631–648.
80. Vznik států v Čechách a na Moravě. In: *Kronika Českých zemí*, Praha 1999, 32–41 (et P. Charvát).
81. K terminologii a problematice rozpoznávání opevněných sídlišť našeho raného středověku – Zu einer Terminologie und Problematik von einem Erkennen der befestigten Siedlungen böhmisches Frühmittelalters, *Archeologie ve středních Čechách* 4/2, 2000, 391–395.
82. K otázce výšinných lokalit staršího úseku raného středověku v Čechách – Zur Frage der Höhengiedlungen im älteren Abschnitt des Frühmittelalters in Böhmen. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl.* 13, Praha 2000, 60–67.
83. Od počátků hradišť k počátkům přemyslovského státu – Von Burgwallanfängen zu Beginn des Přemyslidischen Staates. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*, Most 2000, 49–50.
84. K topografii, vývoji a strukturám staršího raně středověkého (6.–9. stol.) osídlení Pošembeři – Zu Topographie, Entwicklung und Strukturen einer älteren frühmittelalterlichen (6.–9. Jh.) Besiedlung von Šembera Gebiet, *Archeologické rozhledy* 53, 2001, 256–278.
85. Raně středověký hrad u Vraníka, jeho okolí a zázemí, Sázavsko 8, 2001, 34–43.
86. Poznámka k Veletínu–Beletínu, Veletýnu a Veletýnské cestě, Sázavsko 8, 2001, 128–130.
87. K topografii raně středověkého osídlení v okolí dnešního města Sázavy (okr. Benešov) – Zur Topographie der frühmittelalterlichen Besiedlung in der Umgebung der heutigen Stadt Sázava (Kreis Benešchau), *Historická geografie* 31, 2001, 31–45.
88. Několik poznámek ke studii P. Čecha „Hrady a výšinná sídliště raného středověku v Poběří a středním Poohří“ – Einige Bemerkungen zu P. Čech „Hrady a výšinná sídliště raného středověku v Poběří a středním Poohří“ (Frühmittelalterliche Burgen und Höhengiedlungen im Bělá– und Ohře–Land), *Archeologické rozhledy* 54, 2002, 319–326.
89. K staroslovanskému sídlišti u Bíliny a počátkům slovanského osídlení jejího okolí. In: *Sborník k počtě dr. Drahomíra Kouteckého*, Most 2002, 49–50.

Josef Bubeník je autorem řady recenzí a referátů otištěných v *Památkách archeologických* a v *Archeologických rozhledech*.

Zpracovala M. Drašnarová

Vedle celkového zastřešení je možno rovněž uvažovat pouze o zastřešení nad stávajícími místnostmi (bez nádvoří a blízkého sousedství okolí). V tomto případě by bylo pravděpodobně vhodnější volit mírně „zborcený“ tvar střechy, do jisté míry kopírující úroveň zachovalého zdiva (Šefců 2001). Krycím materiálem by mohly být opět zmíněné polymerní desky (nabízené i na našem trhu), avšak v tomto případě by nebylo nutno v takové míře požadovat prosvětlení přístřešku, a proto by mohl být kryt i „tradiční“ krytinou – prkny, šindelem, pálenou krytinou apod.

Neméně důležité než technické parametry zastřešení jsou samozřejmě požadavky estetické a památkářské, které dobrý přístřešek musí splňovat. Ochranné přístřešky instalované po delší dobu by měly být řešeny tak, aby v minimální míře rušily vnímání chráněného objektu. Ne příliš vhodný by byl i přístřešek, který by svým vzhledem, konstrukcí či architektonickým řešením přitahoval větší pozornost než sama omšelá památka.

O finanční náročnosti zastřešení takového objektu, jako je Vízmburk, není pochyb. Základní podmínkou získání finančních prostředků je zpracování přiměřeného projektu záchrany. Měl by obsahovat nejen konkrétní představy o podobě zastřešení, ale i o sledování stavu památky a celkové úpravě lokality tak, aby ji bylo možno prezentovat veřejnosti. Nutná je rovněž „etapizace“ prací, zpracování postupných kroků, které bude možno provádět v závislosti na dostupných finančních příspěvcích. Každý, kdo financuje takovýto velký projekt, chce samozřejmě znát, jak hospodárně budou jeho prostředky využity. Pro zpracování takového projektu by měla vzniknout pracovní skupina složená z pracovníků památkové péče, místního zastupitelstva a z odborníků na jednotlivé problémy (technologie, stavaře, architektky, odborníky na úpravu zeleně a krajiny atd.). Vedle dostatečné odbornosti a vůle hledat rozumné kompromisy by však na jednom z předních míst měla být i schopnost koordinovat takovýto projekt. Není přitom nezbytné, aby celý projekt byl ponechán pouze na bedrech příslušného památkového ústavu. Víím, že jsou obavy z určitého nebezpečí zanícených, avšak nepoučených laiků. Spoléhat se však pouze a výhradně na odborná pracoviště znamená někdy ponechat památku svému osudu. Jsem přesvědčen, že je možné vytvořit skupinu, jejíž složení a cíle by zaručovaly, že zde budou mít dostatečné slovo odborníci z památkové péče, a ostatní členové skupiny by přitom mohli převzít většinu organizačních a koordinačních prací. Je však nutné, aby existovala obecně přijímaná představa, jak s danou památkou (a hrad Vízmburk není výjimkou) nakládat – tedy použijme dnes někdy poněkud zprofanované slovo *koncepte* záchrany a využití.

Zpracováno s podporou výzkumného záměru MSM 223100002.

LITERATURA

- Bárta, J. – Gavenda, M. – Kotlík, P. – Rathouský, J. 1994: Katedrála sv. Víta. Technologie opravy, Zprávy památkové péče 54, 325.
- Burdychová, H. – Madaj, M. 2001: Nálezy uložené v muzeu, stav hradu. In: Zpravodaj STOP 3/3, Praha, 23.
- Durdík, T. 2001: Stavební podoba hradu a jeho postavení v rámci vývoje. In: Zpravodaj STOP 3/3, Praha, 6.
- Kolektiv 1998: Ochranné přístřešky v památkové péči. Seminář. STOP, Praha.
- Kotlík, P. 2001: Technologické možnosti ochrany zdiva hradu Vízmburk. In: Zpravodaj STOP 3/3, Praha, 44.
- Kotlík, P. – Kotlíková, O. 1998: Průzkum zpevňovačů na českém trhu. STOP, Praha.
- 1999: Průzkum přírodního kamene. STOP, Praha.
- Rybařík, V. 1994: Ušlechtilé stavební a sochařské kameny České republiky. Nadace SPŠSK, Hořice.
- Slavík, J. 2001: Aktuální úkol záchrany památkového objektu. In: Zpravodaj STOP 3/3, Praha, 18.
- Sterec, J. J. 1999: Zelené koruny zdí. Sborník semináře Křivoklát 99. STOP, Praha.
- Šefců, O. 2001: Jak chránit výjimečný archeologický nález. In: Zpravodaj STOP 3/3, Praha, 36.
- Širouf, R. 2001: Mineralogicko-petrologické studium materiálu hradu. In: Zpravodaj STOP 3/3, Praha, 38.
- Šulcová, J. 2001: Vízmburk, hrad stále ohrožený. In: Zpravodaj STOP 3/3, Praha, 26.
- Ulbrich, J. 2002: Zeleň na památkách. In: Zpravodaj STOP 4/2, Praha, 51.

AKTUALITY

PRŮZKUM POBESKYDÍ V ROCE 2002

O projektu „Průzkum pravěkých výšinných sídlišť v Pobeskydí mezi Bečvou (Česká republika) a Białou (Polská republika) – Badania pradziejowych osiedli wyżynnych na Pobeskidziu między Bezwą (Republika Czeska) a Białą (Rzeczpospolita Polska)“ a výsledcích jeho dosavadních tří etap jsme informovali pravidelně (*Janák – Chorąży – Grepl 2001; Janák – Chorąży – Břízová – Grepl 2001; Janák – Chorąży – Břízová – Grepl 2002*). Ve čtvrté etapě v dubnu 2002 se aktivita výzkumného týmu v obvyklém složení (Z. Břízová, B. Chorąży a E. Grepl, dále J. Číp jako dokumentátor a studenti Slezské a Jagellonské univerzity) koncentrovala na českou část Jablunkovského průmysku, Třineckou (Jablunkovskou) brázdu a jejich severní předpolí, tj. do území mezi slovenskou hranicí na jihu, polskou na severu a východě a linií Český Puncov – Třinec – Guty na severozápadě.

V páté etapě v říjnu 2002 pracoval tým ve stejném složení především na území na východě ohraničeném řekou Ostravicí, na jihu silnicí E 462 z Nového Jičína do Frýdku–Mítku, na západě a severu Ondřejnicí, Odrou a jižním okrajem integrované zástavby Ostravy. Ve zbylém čase se procházelo území na severozápad od Českého Těšína v okolí Zpupné Lhoty. Ve starší literatuře existují totiž údaje o halštatském pohřebišti snad někde na katastru Zpupné Lhoty (*Peter 1870, 71; Elvert'd 1893, 10; Kulka – Makowsky 1897, 518*), ale identifikovat se ho nepodařilo.

Ve čtvrté a páté etapě bylo registrováno celkem 47 lokalit, jejich celkový počet tak během pěti dosavadních etap stoupl na 117. Na 9 ze zmíněných 47 lokalit bylo však získáno jen několik středověkých či novověkých střepů, takže jejich kognitivní cena je pramalá. Ze zbývajících 38 se na třech (lokality č. 101 /Staříč/, 110 /Fryčovice/ a 113 /Fryčovice/) našlo vždy několik desítek úlomků pravěké keramiky – pravděpodobně šlo o regulérní sídliště vesnického typu. Na lokalitě č. 101 navíc takřka 50 úlomků středověké keramiky, tedy zde snad kdysi stála i středověká osada, několik desítek jen středověkých střepů na lok. č. 108 (Staříč). Na lok. č. 98 (Zpupná Lhota, část Chotěbuzi) bylo získáno několik desítek střepů z raného novověku. S určitou výhradou bychom mohli o pravěké, příp. středověké osadě uvažovat ještě u lok. č. 86 (Staříč), kde se

kromě tří úlomků pravěké keramiky našlo 9 ks štípané industrie a také 9 středověkých střepů, u lok. č. 88 (Staříč) – 3 fragmenty pravěké keramiky a 6 ks štípané industrie a nepochybně i u lok. č. 107 (Staříč) s 8 fragmenty pravěké a 14 fragmenty středověké keramiky. Výraznými lokalitami jsou č. 76 (Dolní Líštná, část Třince) a č. 77 (Nýdek) – na první byly nalezeny jen 2 a na druhé 5 pravěkých střepů, v obou případech však jde o strategicky významné vrcholy kopců v blízkosti Jablunkovského průmysku (lokalita č. 77 má nadm. výšku 709 m). Ze zbylých lokalit stojí za zmínku ještě lok. č. 85 (Staříč) se 2, č. 90 (Staříč) se 4, č. 92 (Staříč) s 5, č. 96 (Zpupná Lhota, část Chotěbuzi) se 3 a č. 111 (Nová Bělá, část Ostravy) také se 3 ks štípané kamenné industrie. Po 1 ks pravěké keramiky se získalo na 3 a po 1 ks štípané industrie na 19 lokalitách. Na jedné lokalitě v blízkosti Jablunkovského průmysku (č. 75, Písek) byla i v r. 2002 konstatována kumulace nedatovatelných a neinterpretovatelných kamenných konstrukcí („kup“), o kterých jsme podrobněji psali ve zprávě o druhé etapě projektu (*Janák – Chorąży – Břízová – Grepl 2001, 644*).

Většinu zjištěných lokalit lze datovat jen obtížně, protože mezi keramikou dominují atypické a často silně korodované drobné střepy. Poměrně nejsnazší je oddělit lokality se středověkými nálezy, které však obvykle mají jen minimální vypovídací hodnotu (srov. výše). Pokud jde o nálezy štípané kamenné industrie, jen zcela výjimečně by se mohlo jednat o industrii paleolitickou; naprostá většina z nich náleží zřejmě období neolitu/eneolitu, příp. starší době bronzové. Pravěká osada na lok. č. 101 (Staříč) patří do doby římské, je to však jen jediný případ. Mezi ostatními pravěkými sídlišti převažují zřejmě lokality (mladších) popelnicových polí, což ve výjimečných případech naznačují i jednotlivé zdobené úlomky keramiky, ale musíme počítat i se sídlišti z neolitu/eneolitu – snad lok. č. 86 (Staříč) a lok. č. 88 (Staříč) – a asi i se sídlišti púchovské kultury.

Průzkum v r. 2002 opět podstatně rozšířil nálezný katastr české části Pobeskydí a jeho výsledky dále posílily především:

1) hypotézu o velmi řídkém, enklávovém a diskontinuitním osídlení Pobeskydí od neolitu do stře-

dověku i předpoklad, že bylo ze značné části determinováno průběhem tras dálkové komunikace (srov. Janák – Kouřil 1991, 196–200, s lit.).

2) předpoklad o využívání Jablunkovského průsmyku v dálkové komunikaci v pravěku,

3) předpoklady, vycházející z výsledků průzkumu polské části Pobeskydí v 90. letech – jednak o vazbě osad v sídelních enklávách především k lehkým půdám na vápencovém podloží, jednak o existenci nové sídelní struktury v mladší části období popelnicových polí, opírající se o síť výšinných sídlišť (Choraży – Kuś 1998, 8–10). Tato struktura – prozatím jsme indicie pro její existenci konstatovali především v severní části Pobeskydí, v území kolem Kotouče scházejí – začala vznikat snad již v mladší části slezského období, kulminovala však až v platěnickém období lužického komplexu. Konec stupně Ha D velmi pravděpodobně nepřechala.

Projekt by měl být ukončen poslední, šestou etapou v dubnu 2003.

Vratislav Janák – Bogusław Choraży
– Zuzana Břízová – Emanuel Grepl

LITERATURA

Peter, A. 1870: Heidnische Gräberalterthümer in Schlesien, Mittheilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 15, 70–80.

Elvert'd, Ch. 1893: Zur Althertumskunde Mährens und Österr. – Schlesiens, zvl. otisk z Notizenblatt der historisch-statistischen Section der k.k. mährischen Gesellschaft zur Beförderung der Landwirtschaft, Natur- und Landeskunde, Jhrg. 1892, Brünn, 1–11.

Choraży, B. – Kuś, W. 1998: Najstarsze dzieje Śląska Cieszyńskiego (od paleolitu do średniowiecza), in: Śląsk Cieszyński (zarys dziejów), Cieszyn, 3–24.

Janák, V. – Choraży, B. – Břízová, Z. – Grepl, E. 2001: Druhá etapa terénního průzkumu Pobeskydí, Archeologické rozhledy 53, 643–645.

— 2002: Průzkum Pobeskydí na podzim r. 2001, Archeologické rozhledy 54, 753–754.

Janák, V. – Choraży, B. – Grepl, E. 2001: Projekt „Průzkum pravěkých výšinných sídlišť v Pobeskydí mezi Bečvou (Česká republika) a Białou (Polská republika) – Badania pradziejowych osiedli wyżynnych na Pobeskidziu między Beczwą (Republika Czeska) a Białą (Rzeczpospolita Polska)“, Archeologické rozhledy 53, 155–156.

Janák, V. – Kouřil, P. 1991: Problémy a úkoly archeologie v českém Slezsku a na severovýchodní Moravě, Časopis Slezského zemského muzea – series B 40, 193–219.

Kulka, R. – Makowsky, A. 1897: Vorgeschichte, in: Mähren und Schlesien in Wort und Bild, Wien, 517–525.

PRACOVNÍ MEZINÁRODNÍ SETKÁNÍ „NEOLIT A ENEOLIT NAŠICH ZEMÍ“

Ve dnech 17.–20. září 2002 se v Hradci nad Moravicí, v prostorách Červeného zámku, uskutečnilo pod záštitou Archeologického semináře ÚHM Slezské univerzity v Opavě a ÚAPP Brno 21. pracovní setkání *Neolit a eneolit našich zemí*, jež si díky hostům z Polska, Slovenska a Rakouska udrželo tradiční mezinárodní charakter. Vedle přednášek se v průběhu třídního maratónu uskutečnily prohlídka státního zámku Hradec nad Moravicí a jednodenní exkurze, jejíž součástí byla návštěva vybraných pracovišť Slezské univerzity v Opavě, prohlídka historických památek města, návštěva vybraných archeologických lokalit s exkurzí na jedno z lengyelských výšinných sídlišť v polské části Těšínska a prohlídka halštatského a slovanského hradiska s rozestavěným archeoparkem Chotěbuz–Podobora. Zde u rybníka pod hradiskem byla exkurze uzavřena přátelským posezením.

Přednesené referáty: Z. Čižmář: Poznámky k nejstarším fázím moravské LnK; R. Tichý: Druhá

verze datování neolitického sídliště v Mohelnici u Zábřeha; M. Furmanek: Niektóre aspekty zagospodarowania przestrzeni osiedli kultury ceramiki wstęgowej rytej na Śląsku; E. Kazdová: Osídlení Moravy lidem s vypíchanou keramikou; J. Kovárník: Stav výzkumů na lokalitě Těšetice–Kyjovice; J. Kličová: Keramika zo sídliska lengyelskej kultúry vo Svodíně; S. Kadrow: Chronologia wczesno-eneolitycznej kultury lubelsko-wolynskiej na tle wybranych problemów sytuacji kulturowej w Środkowo-wschodniej Europie; L. Jiráň: Informace o škodách způsobených ARÚ v Praze letní povodní; P. Valde-Nowak: Nowy mikroregion osadnictwa wstęgowego w Polskich Karpatach; V. Struhár: Osídlenie povodia Gidry v neolite a eneolite vo vzťahu ku prírodným podmienkám; M. Soják: Neolitické sídlisko v Gánovciach na Spiši; M. Metlička: Výzkum neolitického sídelního areálu v Křimicích v roce 2002; I. Cheben: Neolitické a eneolitické nálezy z Bieloviec; I. Kuzma: Rondel v Žitavciach;

Účastníci setkání při prohlídce archeoparku na hradisku Chotěbuz–Podobora.

M. Šmíd: Výzkum eneolitické mohyly v poloze „Džbán“ u Náměště na Hané. Příspěvek k metodice výzkumu mohly; *G. Nevizánský:* Antropomorfné a gynekomorfné nádoby badenskej kultúry; *E. Horvátová:* Sídliskové objekty badenske kultúry na Východoslovenskej nížine; *J. Pavelčík:* Keramika horizontu IV z Hlinska u Lipníka nad Bečvou; *A. Kernn Leeb:* Neues zur Jevišovice–Kultur in Niederösterreich; *J. Peška:* Středomoravská šňůrová pohřebišť; *J. Kalferst:* Šňůrový hrob z Čejkovic u Jičina; *E. Hajnalová:* Zbierané rostliny v praveku na základe archeobotanických nálezov zo Slovenska; *M. Dočkalová:* Demografický rozbor neolitické populace z Vedrovic a z Horních Kráskan; *J. Langová:* Žárový hrob KZP (2/91) z Tvořihráze, okr. Znojmo. Příspěvek k pohřebnímu ritu v pozdním eneolitu; *B. Šreinová* (s *V. Šreinem* a *M. Štátným*): Stanovení chemického složení hornin artefaktů z naleziště Bylany u Kutné Hory; *V. Šrein* (s *B. Šreínovou*, *M. Štátným* a *P. Šidou*): Petrografie a chemické složení hornin z naleziště Ohrazenice u Turnova; *J. Bátor:* Príspevok k problematike medených sekeriek s jedným ostrím; *L. Šebela* – *A. Přichystal:* Moravské a slezské nálezy silicitových seker z polských surovin; *D. Stolz:* Distribuce surovin BI a ŠI

na příkladu Hořovické kotliny; *S. Stuchlík:* Pes v neolitu.

Věříme, že i tentokrát se podaří sestavit z přednesených referátů sborník, jenž byl důstojným završením několika posledních setkání. Příští konference se uskuteční ve středních Čechách pod patronací ÚAPP středních Čech.

Krátké zamyšlení závěrem: Domnívám se, že nepřerušená řada 21 setkání specialistů na neolit a eneolit opravňuje vyslovit závěr, že jsou nejen užitečná, ale přímo potřebná. Ostatně, svědčí o tom i vzrůstající zájem zahraničních odborníků. Novou kvalitu těmto zprvu neformálním střetnutím dal sborník přednesených referátů, který se daří vydávat od 16. – „turnovského“ – kolokvia. Nebylo by jistě od věci každoroční setkání tolika odborníků vždy motivovat řešením určitého problému, jenž by byl, vedle nezbytných aktualit, nosným tématem programu, a tím povýšit tato, řekněme, kolokvia na konference. Mnohé z přednesených referátů tento trend naplňují již delší dobu. Mám na mysli především prezentované výsledky přírodovědných disciplín, podílejících se na řešení závažných archeologických projektů.

M. Šmíd

KONFERENCE „POHANSTVO A KŘEŠŤANSTVO“ V BANSKÉ BYSTRICI

Ve dnech 5.–6. 2. 2003 zorganizovaly katedry historie univerzit v Banské Bystrici a Ružomberoku mezinárodní setkání věnované problematice pohanství a křesťanství v různých historických obdobích. Vzorně připravená konference (hlavní organizátoři Rastislav Kožiak, Jaroslav Nemeš, Hana Chorvátová, Imrich Nagy) se dotkla problematiky z hlediska mnoha oborů. Zde podán jen stručný přehled referátů týkajících se archeologie, případně historie s ní související. *Martin Hurbanič* v referátu „Byzantská ideologie v misijní metodice 9. století“ zdůraznil politický aspekt byzantské misijní činnosti. Každý, kdo přijal křesťanství z Byzance, se považoval za poddaného tohoto státu. Byl zde však rozpor mezi přáním či chtěním a skutečností a koncept se mnohokrát nenaplnil (například na Rusi, na Velké Moravě). *Vincent Múcska* proslavil obsažný referát „Křesťanský uhorský stát 11. století v zápasech proti pohanstvu“. Již v 10. stol. byli v Uhrách činní křesťanští misionáři (např. 995 sv. Vojtěch), ale těžko se překonával separatismus lokálních knížat. Od přelomu 10. a 11. století neexistovala jiná varianta než přijetí křesťanství. Proti tomu však propukaly pohanské reakce a povstání (1046, 1061), které byly s úsilím likvidovány. Uhry se křesťanským státem stávají až koncem 11. stol. *Hana Chorvátová* svůj referát nazvala „Přehled doterajších interpretací vztahu pohanstva a křesťanstva v ranom stredoveku“. Zabývala se v něm přechodem od zárovňového k tzv. kostrovému pohřebnímu ritu, který předběhl přijetí křesťanství. Panovník musel pro zemědělské obyvatelstvo prokázat výhodu křesťanství, k čemuž sloužilo i přizpůsobení liturgického roku. *Danica Staššiková–Štukovská* se ve svém referátu „Pohanstvo a křesťanstvo – k vybraným prejavom vo včasnostredovekých pohrebiskách“ zabývala hroby koní, výklenkovými hroby na okraji avarské-

ho území, omezením milodarů a dalšími aspekty, především na základě rozsáhlého výzkumu pohřebiště v Borovcích. Široký záběr sledované problematiky charakterizoval referát *Michala Slivky* „K náboženskému synkretizmu v Strednej Európe“, jenž se dotkl průběhu christianizace v Evropě, která proběhla na různých místech různě. Zabýval se kultovními místy svázanými s místními a pomístními jmény Balvany, Veče, Třebice, Háje, Radunice, a také problematikou jeskyní souvisejících s černou magií. *Josef Unger* se v referátu „Hroby v intravilánu jako projev změny náboženství“ zabýval hroby na moravských velkomoravských centrech. Některé z nich považuje za doklady snahy panovníka rozbit rodovou společností. Přesun pohřebních areálů do těsné blízkosti či přímo do sídlišť považuje za doklad vlivu křesťanství. Domnívá se, že v 9. stol. započal proces přesunu pohřebních areálů do intravilánu sídlišť, který byl dokončen až v 13. stol. s organizací husté farní sítě. *Piotr Boroń* zaměřil svoji pozornost na vliv lidových shromáždění na přijetí křesťanství v referátu „Słowiańskie wiece a decyzja o przyjęciu chrześcijaństwa“. Ukázal na důležitou roli knížete, který křesťanství podporoval, protože bylo chápáno jako služba Bohu i vládci, musel se však radit s lidem (Pomořany, Měšek aj.). *Karin Reichenbach* představila předběžné výsledky své disertační práce týkající se srpů vyskytujících se v hrobech od 7. stol. až do novověku. Jev je pozorovatelný jak v hrobech mužů, tak i žen, přičemž v nejstarším období je charakteristický pro mužské hroby. Konference s častou, spontánní a věcnou diskusí znamenala velmi dobrý přínos do studia nastíněné problematiky. Pokud se vbrzku podaří vydat plánovaný sborník, bude ji možno hodnotit jako excelentní.

Josef Unger

JAROSLAV KUDRNÁČ OSMDESÁTNÍKEM

Dalším jubilem mezi českými archeology starší generace se stal PhDr. Jaroslav Kudrnáč, CSc., písecký rodák (17. 10. 1922), emeritní vědecký pracovník Archeologického ústavu AV ČR v Praze. K jeho předchozím životním výročím připravili kolegové a přátelé jubilejní články v odborném tisku, v nichž podali přehled jeho působení v české archeologii a připojili příslušnou bibliografii (*Váňa 1982; Fröhlich – Michálek 1982; Hrala 1993; Šolle 1997*).

Jubilant nebere ohled na přibývajících léta ani na zdravotní nesnáze, které věk přináší, a pokračuje ve

výzkumné a publikační činnosti. O „zaslouženém odpočinku“ neuvažuje. Svědčí o tom bibliografický výčet jeho prací za poslední dobu. Sluší se při této příležitosti uvést, že obce, které svými výzkumy a jejich následnými publikacemi v odborné i populární vědecké literatuře učinil známými (Klučov a Strunkovice nad Blanicí), mu slavnostně udělily čestná občanství. Za všechny přátele připojujeme přání zdraví a životní pohody do dalších let.

V. Spurný

LITERATURA

- Fröhlich, J. – Michálek, J. 1982:* Šedesátiny PhDr. Jaroslava Kudrnáče, CSc. Výběr prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Č. Budějovicích 19, České Budějovice, 174, 179.
- Hrala, J. 1993:* Životní jubileum Jaroslava Kudrnáče, Archeologické rozhledy 45, 148–151.
- Šolle, M. 1997:* Životní jubileum PhDr. Jaroslava Kudrnáče, CSc., Archeologické rozhledy 49, 708.
- Váňa, Z. 1982:* Jaroslav Kudrnáč šedesátiletý, Archeologické rozhledy 34, 562–567 (s bibliografií od J. Rataje).

Bibliografie PhDr. Jaroslava Kudrnáče, CSc., od roku 1997
(Předchozí bibliografie byla uveřejněna v AR 49 1997, 708.)

188. Archeologický výzkum ve Strunkovicích nad Blanicí v r. 1996, Výběr 34, 1997, 85–92.
189. Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren, Bd. I. (kolektivní práce), Praha 1997, 45, 48–49, 65, 410.
190. Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren, Bd. II, Praha 1997 (s J. Fröhlichem) – soupis 631 lokalit v Čechách s archeologickými a písemnými doklady o pravěké a středověké těžbě zlata.
191. Strunkovice nad Blanicí. In: Výzkumy v Čechách 1993–1995, Praha 1997, 287–288.
192. Strunkovice nad Blanicí. In: Výzkumy v Čechách 1996–1997, Praha 1998, 217.
193. Strunkovice nad Blanicí od pravěku do novověku. Strunkovice nad Blanicí 1998.
194. Montánní archeologie a geologie, Archeologické rozhledy 51, 1999, 168–172.
195. Archeologie o dějinném vývoji předcházejícím první písemnou zprávou o Klučově před 750 lety a o událostech po ní následujících. In: 750 let Klučova, Klučov 2000, 3–18, 22.
196. Šumava a zlato. In: Zlatá stezka 6. (Sborník Prachatického muzea), Prachatice 1999, 13–25.
197. K vývoji slovanského osídlení v Klučově a Pošembeři v 6.–9. století, Archeologie ve středních Čechách 6, 2002, 147–197.
198. Pietní park. Památník města Písku neodumírá. Písek 2002 (vydalo Prácheňské muzeum k 80. narozeninám PhDr. J. Kudrnáče, CSc., red. J. Fröhlich).
199. J. Mařík: Paměti městyse Strunkovic 1926. Písek 2002. – Předmluva a odborné poznámky.

Dále Jaroslav Kudrnáč uveřejnil 7 recenzí v odborném tisku a 26 popularizujících článků v denním tisku.

ŽIVOTNÍ JUBILEUM PhDr. JOSEFA BUBENÍKA, CSc.

V dnešní uspěchané době, kdy často pro sběh nejrůznějších událostí přestáváme vnímat běh času, mnohdy s údivem zjišťujeme, že někteří naši mladší kolegové, které dobře známe od jejich prvních krůčků v archeologii, dospěli do věku, jenž je připomínán na stránkách odborného tisku a k němuž přátelé jubilujícího píší dedikované články. To je i případ Josefa Bubeníka, který se narodil před šedesáti roky 1. listopadu 1942 v městečku Sázavě.

Byl to nepochybně tamější slovanský klášter, který J. Bubeníka již od jeho dětství k sobě přitahoval, a tak ho zprostředkovaně přivedl k zájmu o české raně středověké dějiny. Nermalou zásluhu na prohlubování Bubeníkova vztahu k naší národní minulosti měl i emauzský benediktin a sázavský farář P. Metod Klement, výrazná postava českého katolicismu poloviny 20. století. Z jeho podnětu se náš jubilant

velmi záhy stal průvodcem po někdejším klášteře. Zřejmě nikoho z tehdejších návštěvníků nenapadlo, že z mladého průvodce se po čase stane uznávaný odborník, který svými studii přispěje k lepšímu poznání dějin této památky a okolního kraje.

Zatímco základní školní vzdělání získal jubilant v rodné Sázavě, do gymnázia (tehdy ovšem označovaného nevhodným a dnes již zapomenutým názvem jedenáctiletka) dojížděl do Benešova. Po maturitě v roce 1959 byl přijat ke studiu archeologie na pražské Filozofické fakultě, kde ještě zastihl prof. J. Eisnera na samém konci jeho pedagogického působení. Hluboký zájem o archeologii raného středověku přivedl Josefa Bubeníka během studia jako tzv. pomocnou vědeckou sílu do Archeologického ústavu a na výzkum v Březně. V téže době se účastnil i archeologického výzkumu pořádaného toruňskou uni-

verzitou. Na rozdíl od současnosti byla tehdejší účast studentů na zahraničních výzkumech spíše výjimkou. Studium na Karlově univerzitě ukončil J. Bubeník v roce 1964 obhajobou diplomové práce *Hromadné nálezy železných předmětů hradištního období*. Ta mu byla o několik let později uznána jako práce rigorózní, umožňující získat titul PhDr.

Úspěšně začínající cesta mladého archeologa byla po opuštění fakulty na dlouhé dva roky přerušena vojenskou službou. Po jejím ukončení se stal Josef Bubeník v roce 1966 ředitelem muzea v Žatci, odkud po třech letech přešel do mostecké expozitury Archeologického ústavu. V ní pracoval celkem třináct let až do roku 1982, kdy nastoupil na pražské pracoviště tohoto ústavu. Tam se po určitém čase stal na několik let vedoucím tehdejšího oddělení slovanské archeologie.

Bubeníkovo působení v severozápadních Čechách je pevně svázáno se studiem tamějšího raně středověkého osídlení a s ním spojené historické problematiky. K hlubšímu poznání sídelních aktivit podnikl Josef Bubeník v tomto kraji archeologické výzkumy na celé řadě míst, ze kterých především výkopy na hradišti Rubínu u Podbořan přinesly mnoho závažných poznatků, jež hrají významnou úlohu v úvahách o historické funkci tohoto důležitého objektu. Z dalších jím zkoumaných lokalit lze vzpomenout např. Břežánky, Kadaň, Drahůš, Jenišův Újezd, Hněvín či několik poloh na ploše likvidovaného města Mostu. Tyto výzkumy napomohly k ozřejnění mnoha důležitých archeologických a historických problémů, jako např. k upřesnění terminologie keramiky pražského typu, k poznání vývoje raně středověkých vesnických osad apod. J. Bubeník záhy velmi správně postřehl, že historickou roli jednotlivých hradišť i vesnických osad nelze dobře rozpoznat bez prostudování jejich vztahu k okolnímu osídlení, a proto se rozhodl pořádit soupis všech raně středověkých archeologických památek nalezených v severozápadních Čechách. S velkou pilí se pustil do tohoto náročného úkolu, jehož výsledkem je cenná monografie *Slovanské osídlení středního Poohří* (díl I. a II., Praha 1988), která podává ucelený historicko–archeologický pohled na dějiny této části Čech od počátků slovanského osídlení až do období vzniku přemyslovského státu. Ještě před vydáním tiskem byla tato kniha v roce 1983 úspěšně obhájena jako práce kandidátská.

Ačkoliv jubilant byl svým pracovištěm vázán především k severozápadním Čechám, přesto se stále vracel i k oblíbenému sázavskému klášteru a k jeho okolní krajině. Vedle studií o tamějších raně stře-

dověkých hradištích u Dojetřic a Vraníka vychází z uvedeného zájmu i cenná studie o staroslovanském osídlení okolního Posázaví. Vlastnímu sázavskému klášteru věnoval potom jubilant mimo jiné důležitou studii o jeho někdejší pozemkové držbě, napsal rovněž zajímavý komentář k problému nejstarších klášterních staveb a publikoval též objev středověké zvonařské dílny v jeho areálu.

Postupem času se začal Josef Bubeník zaměřovat na některé klíčové problémy nejstaršího slovanského období v Čechách. Do popředí jeho zájmu se dostala např. nejstarší staroslovanská opevněná místa a hradiště. S jejich studiem vyvstal problém vypořádat se s terminologií slovanské tzv. starohradištní keramiky či s nutností celkově zhodnotit keramiku klučovského horizontu. Potřeba podrobnějšího poznání proměn osídlení v 7. až 9. století si vynutila nutnost ověřit téměř 500 dosud známých lokalit z uvedeného období, jejichž alfabetycky řazený katalog s uvedením nejdůležitějších údajů byl autorem vydán tiskem (*Archeologické prameny k dějinám osídlení Čech v 7. až polovině 9. století. Katalog nalezišť*. Praha 1997). Znalost tohoto materiálu umožnila jubilantovi nastínit základní vývojové tendence staroslovanského osídlení na území celých Čech a detailně je potom ozřejmit na menším regionu dobře prozkoumaného Českobrodka.

Nepochybně určitým vyvrcholením Bubeníkovy práce je jeho účast na kolektivní studii *Od počátků hradišť k počátkům přemyslovského státu* (Památky archeologické 89 1998, 104–145), jež je pokusem o moderně pojatý komplexní pohled na archeologickou problematiku českých dějin předstátního období. Porovnáme-li obsah této práce s některými staršími syntetickými pohledy na uvedené období (např. s příslušnými kapitolami v *Pravěkém Československu* J. Filipa či v *Čechách na úsvitě dějin* R. Turka), potom je zřejmé, jak velký pokrok učinilo archeologické bádání při studiu vzpomenuté epochy. J. Bubeník má na tomto úspěchu nemalý podíl.

Je nepochybné, že osobu každého odborníka necharakterizují pouze jeho vědecké práce, ale rovněž tak jeho lidské vlastnosti, mezi kterými by neměly chybět poctivost, skromnost, umění překonávat nejrůznější překážky a nástrahy chorob, schopnost nalézat dobrý vztah ke svým kolegům a dlouhá řada dalších. Je nepochybné, že Josef Bubeník osobností i v tomto ohledu nesporně je. Přejeme mu mnoho štěstí do dalších let!

J. Sláma

Bibliografie PhDr. Josefa Bubeníka, CSc.

Diplomová práce: Hromadné nálezy železných předmětů hradištního období. Praha, FF UK 1964.

Kandidátská práce: Slovanské osídlení středního Poohří. Praha ARÚ ČSAV 1988. I. Text, 228 s., II. Dokumentace, 364 s. III. 28 obr., 285 tab.

Monografie:

1. Slovanské osídlení středního Poohří – Die slawische Besiedlung im Einzugsgebiet der mittleren Ohře. Praha 1988. I. Text, 286 s., II. Obrazové přílohy, 289 tab.
2. Archeologické prameny k dějinám osídlení Čech v 7. až polovině 9. století (Katalog nálezů). Praha 1997. 95 s.

Články a studie:

3. Pozdně římský nález z Libočan u Žatce – Ein spätrömerzeitlicher Fund aus Libočany bei Žatec, Archeologické rozhledy 20, 1968, 86–87.
4. Dvě hrozníčkovité náušnice z okolí vrchu Rubína u Podbořan – Zwei traubenförmige Ohrgehänge aus der Umgebung des Berges Rubín bei Podbořany, Archeologické rozhledy 20, 1968, 359–360.
5. Zlomek avarsko-slovanského kování z hradiště „Na šancích“ mezi Dojetřicemi a Sázavou – Der Bruchteil eines awarisch-slavisches Beschlags vom Burgwall „Na šancích“ zwischen Dojetřice und Sázava, Archeologické rozhledy 20, 1968, 516–517.
6. Několik středověkých památek od osady Mrchojedy u Sázavy nad Sázavou – Einige mittelalterliche Denkmäler aus der Nähe der Gemeinde Mrchojedy bei Sázava an der Sázava, Archeologické rozhledy 22, 1970, 204–205.
7. Příspěvek k poznání hradištního osídlení Posázaví – Ein Beitrag zur Kenntnis der burgwallzeitlichen Besiedlung im Gebiet von Sázava, Archeologické rozhledy 22, 1970, 286–306.
8. Nový nález pražského typu a hradištní keramiky v severozápadních Čechách – Ein neuer Fund des Prager Typus und der burgwallzeitlichen Keramik in Nordwestböhmen, Sborník Národního muzea v Praze A – Historie 24, 1970, 21–25.
9. Slovanské hradiště u osady Vraník – Der slawische Burgwall bei der Gemeinde Vraník, Archeologické rozhledy 23, 1971, 58–62, 123–124.
10. Žárový hrob z doby římské ze Sázavy nad Sázavou – Das kaiserzeitliche Brandgrab von Sázava an der Sázava, Archeologické rozhledy 23, 1971, 215–216.
11. Staroslovanské sídliště v Kadani – Die altslawische Siedlung von Kadaň, Archeologické rozhledy 24, 1972, 373–386.
12. K problematice železné misky tzv. slezského typu – Zur Problematik der Eisenschale vom sog. Schlesi-schen Typus, Archeologické rozhledy 24, 1972, 542–567.
13. Hradištní nálezy z vrchu Hněvína v Mostě – Burgwallzeitliche Funde vom Berg Hněvín in Most, Archeologické rozhledy 24, 1972, 668–671.
14. Staroslovanské sídliště u Kadaně, Památky příroda život 4, 1972 (1973), č. 3–4, nestr.
15. Několik nových časně slovanských nálezů ze severozápadních Čech – Neue frühslawische Funde aus Nordwestböhmen, Archeologické rozhledy 25, 1973, 678–680.
16. Nálezy hradištního období z vrchu Hradiště u Černovic, okr. Chomutov – Burgwallzeitliche Funde vom Burgberg bei Černovice, Kr. Chomutov, Archeologické rozhledy 26, 1974, 56–60, 110.
17. Nástin stavu bádání slovanského osídlení severozápadních Čech – Ein Abriss der Forschungsstandes der slawischen Besiedlung Nordwestböhmens, Zprávy a studie Oblastního vlastivědného muzea v Teplicích 10, 1974, 25–31.
18. Slovanské sídliště u Břežánek na Bílinsku, okr. Teplice – Die slawische Siedlung bei Břežánky in der Gegend von Bílina, Kr. Teplice, Archeologické rozhledy 27, 1975, 642–650.
19. K topografii původní pozemkové držby sázavského kláštera, Sborník vlastivědných prací z Podblanic-ka 16, 1975, 295–302.
20. Hroby kultury šňůrové keramiky ze Širokých Třebčic, okr. Chomutov – Schnurkeramische Körpergräber in Široké Třebčice, Kr. Chomutov, Archeologické rozhledy 28, 1976, 361–367 (et E. Lehečková).
21. Příspěvek k topografii slovanského osídlení středního Poohří – Ein Beitrag zur Topographie der slawischen Besiedlung des mittleren Egergebiets, Archeologické rozhledy 28, 1976, 374–388.

22. K počátkům města Žatce. Topografie raně středověkých nálezů na jeho území – Zu den Anfängen der Stadt Žatec. Topographie der frühmittelalterlichen Funde in jenem Gebiet, *Památky archeologické* 68, 1977, 193–218 (et O. Uhlíková).
23. K počátkům města Žatce – Zu den Anfängen der Stadt Žatec. In: *Středověká archeologie a počátky měst*, Praha 1977, 36–48 (et O. Uhlíková).
24. Na okraj několika starších starohradištních nálezů ze severozápadních Čech – Bemerkungen zu einigen älteren altburgwallzeitlichen Funden aus Nordwestböhmen, *Archeologické rozhledy* 29, 1977, 87–88.
25. Na okraj objevů v bývalém slovanském klášteře v Sázavě nad Sázavou, *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 18, 1977 (1978), 117–127.
26. Neznámý nález z doby stěhování národů z Třebívlic (o. Litoměřice) a otázka lokalizace hrobu ze Solan (o. Litoměřice), *Litoměřicko* 1978, 51–53.
27. K původní podobě kostela sv. Jakuba v Bedřichově Světci, obec Bělušice, okr. Most (Zpráva o archeologickém výzkumu) – Kirche St. Jacob in Bedřichův Světec (Kreis Most), *Zprávy a studie Krajského muzea v Teplicích* 13, 1978, 71–82.
28. Nový nález časně slovanské keramiky z Podkrušnohoří a otázka tzv. zdobeného pražského typu – Ein neuer Fund der frühslawischen Keramik aus Unterem Erzgebirge und die Frage des sog. verzierten Prager Typs, *Archeologické rozhledy* 31, 1979, 151–162.
29. 25 let expozitury Archeologického ústavu ČSAV v Mostě. Most 1979 (et T. Velímský, Z. Smrž, J. Fridrich, J. Klápště, D. Koutecký, I. Rada).
30. Slované v severních Čechách. Výstava v Teplicích 17. 4. 1979 – 1. 6. 1980, *Archeologické rozhledy* 32, 1980, 650–651.
31. K otázce funkce železné misky tzv. slezského typu – Zur Frage der eisernen Schüssel des sog. Schlesischen Typs. In: *Slované 6.–10. století. Sborník referátů ze symposia Břeclav–Pohansko 1978*, Brno 1980, 49–54.
32. Doba stěhování národů. Časně slovanské a hradištní nálezy – Die Volkerwanderungszeit. Frühslawische Funde (Prager Typ) und burgwallzeitliche Funde. In: *Archeologické studijní materiály* 13/1, Praha 1980, 47–54, 175–177.
33. Poznámky k nálezům avarsko–slovanských kování z vrchu Rubína u Podbořan – Bemerkungen zu den Funden von awarisch–slawischen Riemenbeschlägen von Rubinberg bei Podbořany. In: *Præhistorica* 8. *Varia archaeologica* 2, Praha 1981, 261–265.
34. Významné staroslovanské památky z vrchu Rubína ve sbírkách, *Památky příroda život* 13, 1981, 109–113.
35. Příchod Slovanů do Čech. Charakteristika nálezů pražského typu. Rozsah prvotního osídlení. Vztah k jiným etnikům (Germáni, Avari). Sámova říše – historie a archeologie. Ideologie, kultura. In: *Čechy v době slovanské. Archeologie o vzniku a počátcích českého státu. Teze*, Praha 1984, 12–16, 24–27.
36. Život prostého lidu. Vesnice. In: *Čechy v době slovanské. Archeologie o vzniku a počátcích českého státu. Teze*, Praha 1984, 50–55 (et I. Pleinerová).
37. Rozšiřování kulturní krajiny, vývoj osídlení. Vesnice. In: *Čechy v době slovanské. Archeologie o vzniku a počátcích českého státu. Teze*, Praha 1984, 81–84.
38. Jenišuv Újezd, r–n Teplice. Selišče 6–13 vv. In: *Archeologičeskije izučeniya pamjatnikov 6–15 vekov v Čechii 1975–1985 gg.*, Praga 1985, 127–129 (et T. Velímský).
39. Rubín/Dolanki, s. Kašnice, R–n Louny. Gorodišče 7–10 vv. In: *Archeologičeskije izučeniya pamjatnikov 6–15 vekov v Čechii 1975–1985 gg.*, Praga 1985, 226–227.
40. Melkije issledovanija slavjanskogo perioda. In: *Archeologičeskije izučeniya pamjatnikov 6–15 vekov v Čechii 1975–1985 gg.*, Praga 1985, 255–260.
41. Early Mediaeval settlement of NW Bohemia, its structures and centres. In: *Archæology in Bohemia 1981–1985*, Praha 1986, 183–190.
42. Archeologický výzkum polykulturní lokality u Jenišova Újezda, okr. Teplice – Archäologische Ausgrabungen einer polykulturellen Lokalität bei Jenišuv Újezd, Bez. Teplice. In: *Archeologické studijní materiály* 15, Praha 1986, 42–49, 137–138 (et T. Velímský).
43. K časně slovanským nálezům v exponovaných polohách na území Čech – Zu den frühslawischen Fundorten in exponierten Lagen in Böhmen, *Památky archeologické* 79, 1988, 183–198.
44. K raně středověkému osídlení severozápadních Čech, jeho strukturám a centřům – Zur frühmittelalterlichen Besiedlung Nordwestböhmens, ihren Strukturen und Zentren. In: *Studia mediaevalia Pragensia* 1, Praha 1998, 51–62.

45. K současnému stavu archeologie raného středověku v Čechách – Zum gegenwärtigen Stand der Archäologie des frühen Mittelalters in Böhmen, *Archeologické rozhledy* 42, 1990, 343–352.
46. Slovanské osídlení středního Poohří a počátky Žatce, *Sborník Okresního archivu v Lounech* 3, 1990, 1–5.
47. Slovanské osídlení středního Poohří a jeho přírodní poměry. Vztah osídlení k rekonstruovaným vegetačním jednotkám – Slawische Besiedlung de mittleren Egergebietes und seine Naturbedingungen. Verhältnis der Besiedlungen zu den rekonstruierten Vegetationseinheiten, *Archeologické rozhledy* 43, 1991, 120–132.
48. The archaeology of the Early Middle Ages (6th – 12th centuries). On the present state of Early Medieval archaeology in Bohemia. In: *Archaeology in Bohemia 1986–1990*, Praha 1991, 27–34.
49. Rubín Hill and its significance for Early Medieval settlement. In: *Archaeology in Bohemia 1986–1990*, Praha 1991, 233–236.
50. Z problematyky wczesnośredniowiecznego osadnictwa północno–zachodnich Czech, *Studia Lednickie* 2, 1991, 76–86.
51. Nově objevené sídliště na strategickém návrší u Kličina (obec Žatec, okr. Louny), *Archeologické rozhledy* 44, 1992, 124–128 (et M. Rathouský).
52. Výzkum vrchu Rubín (Dolánky, obec Podbořany, okr. Louny) a jeho okolí v letech 1984–1989. Předběžná zpráva – Untersuchung des Hügels Rubín (Rubbinberg, Dolánky, Gem. Podbořany, Bez. Louny), und seiner Umgebung in den Jahren 1984–1989, *Archeologické rozhledy* 44, 1992, 216–230.
53. K mladolatlenskému osídlení vrchu Rubína u Podbořan a okolí – Zur Besiedlung der Höhe Rubín bei Podbořany und Umgebung in der späten Latenezeit, *Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie* 8, 1992, 126–136.
54. Slovanské osídlení středního Poohří a počátky Žatce. In: *Žatec*, Praha 1992, 16–25.
55. Rubín. Souhrn objevů z období raného středověku, *Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností* 30 (100), 1992, 145–155.
56. Několik poznámek na okraj diskuse o odrazu českých kmenů v archeologických pramenech. In: *Archeologické fórum* 3, Praha 1992, 57–58.
57. Příspěvek k poznání rozsahu a rozvoje osídlení Čech ve starší až střední době hradištní – Beitrag zur Erkennung des Umfangs und der Entfaltung der Besiedlung von Böhmen in der älteren bis mittleren Burgwallzeit, *Archeologické rozhledy* 45, 1993, 57–71.
58. Zajímavý nález z úpatí vrchu Rubínu u Podbořan – An interesting find from the foot of the Rubín hill by Podbořany, *Archeologické rozhledy* 45, 1993, 683–685.
59. Nejstarší osídlení a počátky dějin Sázavy, *Sázavsko* 1, 1993, 26–37.
60. Páter K. M. Klement O. S. B., *Sázavsko* 1, 1993, 124–125.
61. K problémům periodizace a chronologie staršího úseku vývoje raně středověké hmotné kultury v Čechách – Zu Problemen der Periodisierung und Chronologie des älteren Entwicklungsabschnittes der frühmittelalterlichen materiellen Kultur in Böhmen, *Archeologické rozhledy* 46, 1994, 54–64.
62. From the emergence of hillforts to the beginning of the state – Research into the initial phase or the Early Middle Ages in Bohemia. In: *25 years of archaeological research in Bohemia. Památky archeologické – Suppl. 1*, Prague 1994, 133–152 (et B. Nechvátal, I. Pleinerová, J. Princová, N. Profantová, K. Tomková).
63. Výstava Avari a Slované – setkání v srdci Evropy, *Archeologické rozhledy* 46, 1994, 633.
64. Zur frühmittelalterlichen Keramik in Nord–West Böhmens. In: *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*, Brno 1994, 183–192 (et P. Meduna).
65. K opevnění vrchu Rubínu u Podbořan (osada Dolánky, obec Podbořany, okr. Louny) v době hradištní – Zur Befestigung des Rubinberges bei Podbořany (Ot. Dolánky, Gde. Podbořany, Bez. Louny) in der Burgwallzeit, *Archeologické rozhledy* 47, 1995, 128–151.
66. Zusammenfassung der Diskussion zur gemeinsamen Terminologie der grundlegenden keramischen Begriffe. In: *Slawische Keramik im Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung*, Brno 1995, 127–130 (et J. Frolík).
67. Pozoruhodný hrobový nález z Českého středohoří – Ein beachtenswerter Grabfund aus dem Böhmisches Mittelgebirge. In: *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1983–1992*, Most 1995, 191–196.
68. Ke stavu poznání počátků slovanského osídlení Čech v době Niederlově a v současnosti, *Slavia* 64, 1995, 257–262.

69. Poznámky k terminologii keramiky staršího úseku (6.–8. stol.) našeho raného středověku, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity E 40, 1996, 55–60.
70. Hradiště Rubín u Podbořan v severozápadních Čechách v raném středověku. In: *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej*, Wrocław 1996, 197–206.
71. Die Besiedlung des südöstlichen Vorfeldes des Berges Rubín in der Burgwall und ihre Chronologie (Ausgrabung in den Jahren 1984–1991), *Památky archeologické* 88, 1997, 56–106.
72. Zur Problematik der befestigten Siedlungen des älteren Frühmittelalters (7.–9. Jahrhundert) in Böhmen. In: *Život v archeologii středověku*, Praha 1997, 93–100.
73. Veletín–Beletín, Sázavsko 4, 1997, 55–58.
74. Od počátků hradišť k počátkům přemyslovského státu. Nástin stavu archeologického poznání staršího úseku raného středověku, *Památky archeologické* 89, 1998, 104–145 (et I. Pleinerová, N. Profantová).
75. Studien über mittelböhmisches Burgwallanlagen im Šembera–Gebiet – Studie o středoečeských hradištích v Pošembeři, *Památky archeologické* 89, 1998, 227–364 (et N. Profantová, K. Tomková).
76. Železářská osada z 3. – poč. 5. stol. v Přerubenicích – Ein Siedlungs- und Eisenverhüttungsareal aus dem 3. Jh. – Anfang 5. Jh. in Přerubence. In: *Præhistorica* 23, Praha 1998, 95–131 (et N. Venclová, J. Zeman).
77. Příspěvek k poznání počátků raně středověkých (7./8. – 9./10. století) opevněných sídlišť v Čechách. In: *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, Poznań 1998, 82–91.
78. Sv. Martin a Sázava (Příspěvky k otázce počátků kostela a města), *Sázavsko* 5, 1998, 27–30.
79. Poznámky o nejstarších hradištích raného středověku v Čechách – Bemerkungen zu den ältesten Burgstätten des Frühmittelalters in Böhmen, *Archeologické rozhledy* 51, 1999, 631–648.
80. Vznik států v Čechách a na Moravě. In: *Kronika Českých zemí*, Praha 1999, 32–41 (et P. Charvát).
81. K terminologii a problematice rozpoznávání opevněných sídlišť našeho raného středověku – Zu einer Terminologie und Problematik von einem Erkennen der befestigten Siedlungen böhmisches Frühmittelalters, *Archeologie ve středních Čechách* 4/2, 2000, 391–395.
82. K otázce výšinných lokalit staršího úseku raného středověku v Čechách – Zur Frage der Höhensiedlungen im älteren Abschnitt des Frühmittelalters in Böhmen. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl.* 13, Praha 2000, 60–67.
83. Od počátků hradišť k počátkům přemyslovského státu – Von Burgwallanfängen zu Beginn des Přemyslidischen Staates. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*, Most 2000, 49–50.
84. K topografii, vývoji a strukturám staršího raně středověkého (6.–9. stol.) osídlení Pošembeři – Zu Topographie, Entwicklung und Strukturen einer älteren frühmittelalterlichen (6.–9. Jh.) Besiedlung von Šembera Gebiet, *Archeologické rozhledy* 53, 2001, 256–278.
85. Raně středověký hrad u Vraníka, jeho okolí a zázemí, *Sázavsko* 8, 2001, 34–43.
86. Poznámka k Veletínu–Beletínu, Veletýnu a Veletýnské cestě, *Sázavsko* 8, 2001, 128–130.
87. K topografii raně středověkého osídlení v okolí dnešního města Sázavy (okr. Benešov) – Zur Topographie der frühmittelalterlichen Besiedlung in der Umgebung der heutigen Stadt Sázava (Kreis Benešov), *Historická geografie* 31, 2001, 31–45.
88. Několik poznámek ke studii P. Čecha „Hrady a výšinná sídliště raného středověku v Poběří a středním Poohří“ – Einige Bemerkungen zu P. Čech „Hrady a výšinná sídliště raného středověku v Poběří a středním Poohří“ (Frühmittelalterliche Burgen und Höhensiedlungen im Bělá– und Ohře–Land), *Archeologické rozhledy* 54, 2002, 319–326.
89. K staroslovanskému sídlišti u Bíliny a počátkům slovanského osídlení jejího okolí. In: *Sborník k počtě dr. Drahomíra Kouteckého*, Most 2002, 49–50.

Josef Bubeník je autorem řady recenzí a referátů otištěných v *Památkách archeologických* a v *Archeologických rozhledech*.

Zpracovala M. Drašnarová

NOVÉ PUBLIKACE

Jan Kovanda a spolupracovníci: Neživá příroda Prahy a jejího okolí. Nakladatelství Academia a Český geologický ústav, *Praha 2001*. 215 str., 7 skládaných příloh.

Jan Zavřel a kolektiv: Pražský vrch Petřín. Nakladatelství Paseka *Praha – Litomyšl 2001*. 215 str., 16 barevných fotograf. příloh.

Vydávání mezioborových publikací je počinem záslužným a stále ještě ne zcela běžným. A tak je nutno s povděkem přivítat poměrně nedávné vydání hned dvou pragenzií, které svým záběrem spadají také – či v prvním případě především – do přírodovědecké literatury a velmi úzce se dotýkají i zájmu archeologů. Rozdílné je nejenom pojetí mezioborového přístupu, ale bohužel i kvalita zpracování informací.

Po chronologicky první knize **Neživá příroda Prahy a jejího okolí** sáhne již podle názvu jak pragenzista, tak i přírodovědec, konkrétně především geolog nebo ekolog, avšak ani v archeologově knihovně zřejmě nebude chybět. To samo o sobě je beze všech pochybností pozitivum. Právě geolog znalý pražských poměrů se však v tomto případě ani přes všechny klady neubrání rozpakům nebo i velmi podstatným výtýkám.

Kladem je samo široké spektrum záběru knihy, pojaté s ohledem na celou plochu hlavního města i část jeho širšího okolí (ovšem dosti neorganicky až nelogicky ohraničeného okraji mapového listu) a také na komplexní rozsah zájmu geologických věd i dalších oborů s neživou přírodou více či méně souvisejících, tj. zejména archeologie a urbanistiky. K pozitivům lze připočíst i skutečnost, že celá publikace je v mírně zkrácené verzi bezplatně přístupná také v internetové podobě (www.metropol.cz). I to je zatím v naší odborné literatuře počín ojedinelý.

Kolektivu autorů pod redakcí Jiřího Kovandy, se základem v týmu někdejšího Ústředního ústavu geologického (v době vydání Český geologický ústav), je nutno přičíst k zásluze především první takto komplexně pojatou práci, alespoň co se týče prací publikovaných. Má pochopitelně již své četné předchůdce – na geologické poměry Prahy a jejího okolí se v minulosti soustředilo několik autorů (pamětníci jistě vzpomenou na skvělé Boučkovy *Geologické vycházky do okolí pražského*, na něž v novější době navázal zejména Chlupáč), pražská chráněná území geologické povahy podrobně zpracoval Kříž (*Geologické památky Prahy*, ČGÚ Praha 1999), pozornost této problematice věnoval sborník *Staletá Praha XV* (1985) a zájem vzbudila i výstava na Staroměstské radnici v roce 2000 (autoři scénáře Jaroslav Voltr a Jan Král). Vyskytly se již i poměrně četné práce věnované pražským dekoračním kamenům (z nichž se především sluší jmenovat kolektivní dílo *Praha kamenná*, vydané Národním muzeem, Praha 1996) i různé snahy o podání populárnějšího přehledu pražských geologických pozoruhodností. Někteří autoři citovaných publikací se ostatně podíleli na jednotlivých statích recenzované knihy. Několik autorů z celkem 24 uvedených se bohužel vydání knihy již nedočkal: Zdenka Brunnerová (redaktorka oddílu věnovaného nerostným surovinám, jejíž odchod se na úrovni kapitol podepsal zřetelně negativně), Marie Fridrichová, Vladimír Havlíček a Miloslav Kleček.

V logicky a přehledně uspořádané osnově s mimořádně zhuštěným množstvím informací a s bohatou dokumentací obrazovou a mapovou najdeme ve stručné formě vše, co o geologických pozoruhodnostech i kamenné kráse Prahy může hledat odborník i laik. Přesto publikace nezapře, že je určena spíše veřejnosti odborné. Vyžaduje alespoň základní (ale někdy i dosti podrobné) znalosti geologických pojmů a přehled o dění v zemské kůře, což u veřejnosti není vůbec obvyklé. A veřejností v tomto případě vůbec není myšlen „nevzdělaný lid“, ale i odborníci z jiných oborů, včetně např. památkářů.

Občasné kolísání na hraně populárního a odborného textu, např. školácké vysvětlování jednoduchých geologických pojmů a hned následné rutinní používání pojmů složitějších, není v naší takto orientované literatuře koneckonců žádnou výjimkou a nevyhnuly se mu ani práce z nejkvalitnějších. Drobný typický příklad hned z úvodní kapitoly: na straně 8 najdeme informaci o tom, že *proterozoikum* se česky nazývá *starohory*, ale hned poté se jedním dechem a bez vysvětlení operu-

je s termínem *kadomský horotvorný pochod*. Víme ale, jak nesmírně obtížné je formulovat text tak, aby zároveň odborníka obohatil i laikovi věc vysvětlil. Proto nedostatky tohoto rázu považujeme za nepodstatné a autorům je odpustíme. Bude řeč o horších.

Knihla podává základní i podrobnější informace o geologickém podkladu Prahy a jeho vývoji, o nerostných surovinách, o pražských minerálech (což bylo snad dosud nejméně systematicky zpracovávané téma) i o dekoračních kamenech historické i současné Prahy. Pozornost je věnována také inženýrskogeologickým a stavebním poměrům, hydrogeologii, geofyzice a syntéze životního prostředí se zvláštním zřetelem na neživé složky přírody. Relativně stručný, ale přehledný a instruktivní oddíl se zabývá i archeologií z hlediska časové posloupnosti pražského osídlení. Podrobněji se hovoří také o vývoji středověkého města, jak jej můžeme sledovat ze sondážních a výkopových prací. Tato problematika na rozhraní geologie a archeologie je popularizující knižní formou publikována vůbec poprvé. Veškeré klady, vyplývající z komplexnosti knihy a v některých kapitolách až z průkopnického pojetí (jako v právě zmíněné dokumentaci vývoje města, kterou zpracoval Ladislav Hrdlička), jsou žet převáženy hned celou řadou negativ.

Při pozorném listování se nelze ubránit dojmu, že kolektiv *zkušených* autorů týmovou práci takového rozsahu prostě plně nezvládl. Při znalosti českých edičních poměrů pak lze vycítit dvě běžná úskalí, která se vždy neblaze projeví na kvalitě výstupu: počáteční tápání a zvláště finální kvalitování. A ještě jednu událost můžeme tušit v podtextu různých vad a nedodělků: změnu společenského a zvláště ekonomického systému v průběhu předlouhé lhůty zpracování publikace. Vždyť počátek prací, jak editor sám v závěru sděluje, spadá ještě hluboko do 80. let uplynulého století, a navíc byly práce na delší dobu přerušeny pro nedostatek financí.

Některé zvláště závažné nedostatky jistě nelze než vysvětlit – ne však ospravedlnit – právě uvedenými nebo podobnými organizačními dopady. Jako např. to, že ze seznamu autorů zcela vypadl Václav Rybařík, autor řady prací v oboru pražských nerostných surovin a dekoračního kamene, který se na knize přímo podílel jako spoluautor statí o nerostných surovinách. Podle zjištění autora této recenze obdržel sice omluvu, avšak nic to nemění na skutečnosti, že v přehledu autorů nadále nefiguruje – a to dokonce ani na internetových stránkách, které se přece dají snadno aktualizovat.

Minimální až téměř nulová je koordinace mezi textem knihy a mapovými přílohami v samostatné složce, jejichž úroveň stojí za zvláštní postesek o několik odstavců dál. Čistě proto, že knižní text vydala Academia, zatímco mapové přílohy Český geologický ústav, dostává tu náhle čtenář (a především čtenář–neodborník) do ruky mapky, s nimiž neví, co si počít, které v textu často nemají relevantní návaznost a zdánlivě jaksi „visí ve vzduchu“ (nemluvě o tom, že nikde není uveden jejich seznam).

Jakkoli snad s pochopením přijmeme takovou technicko–organizační nedotaženost jinak pozoruhodného díla, přece se nelze nepozastavit nad mnohými jeho vadami odbornými a informačními. Nejde mnohdy ani o hrubé chyby. Horší je to s velmi pochybnou vypovídací hodnotou některých sdělení a hlavně vyobrazení v textu – například schematické náčrtu podzemních prostor v Praze 9 neřeknou laikovi ani odborníkovi nic kromě totálního zmatení – nehledě na měřítko studovatelné spíše pod mikroskopem i na neúplné vysvětlivky (typickým příkladem obojího je obrázek 30/9). Avšak hlavně je tu neadekvátní pozornost věnována řadě věcí nepodstatných na úkor vynechání věcí podstatných. Jako velmi charakteristický příklad je možno uvést, že oproti přehnaně detailnímu výčtu pražských ložisek písků (kde snad nebylo opomenuto jediné rýpnutí lopatou do země) je naopak v příslušné kapitole zcela vynecháno dobývání kamenečné suroviny v Hloubětíně. I to bylo sice lokální, ale z geologického hlediska nesporně zajímavé (šlo o zvětralé silně zkyzovatělé jílovce cenomanu) a ke konci 18. století zřejmě poměrně významné i ve vztahu k počátkům rozvoje průmyslu. Malá zmínka o této těžbě je pouze v kapitole 30 v souvislosti s podzemními prostory po dobývání uhlí.

Podobný rozpor představuje mimořádně podrobný výčet pramenů vody v Praze v kapitole 23 (který je jinak nutno hodnotit velmi kladně!) a na druhé straně jen značně všeobecné až frázevitě informace o střetech zájmů (kapitola 28). Místo prezentace konkrétních krizových lokalit a případně i některých zajímavostí o nich se tu dozvídáme jen obecně známé pravdy – jako např. že „Území hlavního města považujeme za oblast nejvyšší kategorie střetů zájmů“ (zdůrazněno na str. 166, též úvodní odkaz na mapy z edice ČGÚ, které nejsou součástí této publikace).

Je patrné, že svědomitost jednotlivých autorů se značně lišila. Vzájemný nepoměr jednotlivých témat je místy až zarážející. Některým (např. chráněným územím geologické povahy) by slušel i prospíval podstatně větší prostor, zatímco jiná (např. již zmíněné pražské prameny) jsou na zhruba stejném stránkovém rozsahu neadekvátně roztažena do přílišných podrobností. Záměrně minimální nebo žádný zásah redaktora do jednotlivých autorských textů způsobil, že nejen v mnoha různých kapitolách najdeme znovu totéž (na což nicméně pamatují odkazy v záhlaví), ale že je nutno probíjet se i stylistickou a didaktickou nejednotností knihy jako celku. Ba i na informační hodnotě se odrazil tento nešvar. Plně se to ukázalo na oddílu věnovaném dekoračním kamenům – jinak tradičně dobře zpracovaném D. Březinovou a M. Bukovanskou. A přesto i tady oproti jiným pracím těchto osvědčených autorek přistupuje cosi rušivého: na první pohled viditelná snaha vejít se do předepsaného limitu, přestože kapitola je jednou z nejobsažnějších v celé knize. Následkem toho vypadla hned celá řada velmi zajímavých aplikací kamene v pražské architektuře (příklady z nejkřiklavějších: Královský letohrádek s jeho sochařsky pojatým pískovcovým exteriérem, pozoruhodná kolekce žul i mramorů Národního památníku na Žižkově nebo terasy na Letné s dominujícím rudým svědským granitem mezi jinak výhradně českými materiály). Kromě toho celek působí tak trochu seškrtaným dojmem, ke škodě věci. Zatímco někteří jiní z autorů museli své příspěvky do stanoveného limitu naopak zřejmě natahovat.

I nad tím lze při jistě dávce dobré vůle přimhouřit oči. Co je však doslova zarážející, jsou citace. Autoři jednotlivých statí uvádějí odkazy na literaturu prostě tak, jak jsou zvyklí: někdo až přehnaně, někdo téměř vůbec. Jakékoli sjednocení chybí (třebaže je to jistě obtížné). A nejen to; některé prokazatelně použité prameny ani nejsou v textu řádně citovány. To by bylo ještě odpustitelné, kdyby šlo o čisté populární publikaci – Neživá příroda Prahy je však, jak jsme se již zmínili, „něco mezi“. Mimo jakoukoli diskusi je doslova diletantský přístup k uvedené věci. Vždyť už jenom *výběr literatury* (str. 214–215) zahrnuje pouze 87 prací – což je střizlivým odhadem snad desetina všeho, co kdy bylo pražské geologii a dekoračním kamenům věnováno. Podle editora jde o práce *nejdůležitější* – dejme tomu. Jsou ovšem vybrány podle prazvláštního klíče: mnohá stěžejní díla tu chybějí – jmenujme namátkou třeba právě Boučkovy *Geologické výlety do okolí pražského* z roku 1941, dodnes nepřekonané zejména co do didaktické hodnoty a nota bene citované v kapitole 3, nebo další *základní studii*, Röhlichův *Ordovik severovýchodní části Prahy* z roku 1960 (ze kterého pravděpodobně bylo přímo čerpáno). Specialista může postrádat i souborné práce v oboru dekoračního kamene či využití nerostného bohatství Prahy (např. Bartova publikace *Z našich dějin keramiky a staviv*, 1940). Naproti tomu jsou citovány články zcela drobné (např. *Mašín 1998* nebo *Velebil – Šípek 1996*), velmi úzce a detailně orientované (z více než desítky takových budiž jmenován např. *Bouška et al. 1960: Příspěvek k poznání destinezitu*), nebo s územím Prahy související jen velmi okrajově (jako např. *Němejc 1949: Rostlinné otisky středočeských neogenních ostrovů*). Např. práce věnované geologii středočeského plutonu a metamorfovaných ostrovů se mezi neživou přírodou *Prahy* dostaly jen již zmíněným násilným „řiznutím“ podle mapového listu.

Jen rámcově se zastavme u chyb a nepřesností odhalitelných spíše odborníky jednotlivých geologických specializací. Kvartérní geologové např. upozorňují na zřetelnou disproporcii ve stratigrafii nejnižších vltavských teras, jak se uvádí v kapitole 18 (autor J. Kovanda, kde cituje Zárubu a Šimka) a v kapitole 29 (V. Cílek). Názory v těchto specifických otázkách se neustále vyvíjejí, a tak předpokládáme, že tentokrát nenadělají příliš mnoho šumu. Měly by však v rámci této knihy být alespoň sjednoceny – zvláště, když je na související kapitolu přímo v textu uveden odkaz.

Zastavení zasluhují skládané mapové přílohy. To, že na prvních dvou je číslo přílohy dodatečně doleповáno na již vytištěný list, to je samozřejmě nedostatek okrajový a ryze technický – v mnohém zájemci však může vzbudit určitou nedůvěru a pochybnosti přinejmenším o profesionalitě technické redakce. Řekněme hned, že taková nedůvěra je v daném případě oprávněná. Pokud odhlédneme od nevhodných měřítek silně snižujících úroveň jinak precizních geologických map a pomíne me rozháranost zpracování od záměrně schematického (půdní mapa v příloze č. 4, hydrogeologická mapa v příloze č. 6) po vysoce specializované (podélný profil vltavskými terasami, příloha č. 3), zarází nás např. skutečnost, že v půdní mapě chybí prakticky jakýkoli topografický podklad kromě vy-

tečkované hranice hlavního města. Co ale říci tomu, že v mapě výskytu nerostných surovin zcela schází nejnvýznamnější pražské ložisko dekoračního kamene, lom Cikánka u Slivence, zatímco daleko méně důležité ložisko jílu v tomtéž katastru vyznačeno je? Podobně je tomu i s jedním z nejdůležitějších zdrojů kameniva pro pražskou oblast v Klecanech: v mapě najdeme pouze značku pro lom a kromě toho jen řádně vyznačené sousední ložisko cihlářských surovin. Např. ložisko opuky v Přední Kopanině nebo hloubětínská cihelna (ale i další lokality) nesou rovněž jen značku pro opuštěný lom, opět bez označení suroviny. K mapě je možno ostatně i postrádat podrobnější vysvětlivky, minimálně obsahující rozdíl mezi aktivní a opuštěnou těžbou. Protože se citovaná příloha uvádí jako originál Z. Brunnerové, lze se právem domnívat, že mapa je nedokončená. Pak je ale trestuhodné, že jí nikdo nerevidoval ani tyto nedostatky neodhalil při lektorských a korektorských pracích.

Celek knihy i s přílohami vůbec působí již při zběžném prolistování rozháraným dojmem. Část kapitol je pro neširší veřejnost, část pro úzké specialisty. Část je psána srozumitelně a přístupně, část těžko prokousatelným vědeckým slohem. Část je objemná a vzrušující – a jiné části jako by byly pouze nutnou a dosti odbytou výplní (což se překvapivě týká zejména kapitoly 27, tedy chráněných území geologické povahy – i při vědomí, že jde o pouhý zhuštěný souhrn látky rozpracované samostatně jinde). Ba co víc, někteří autoři se ani nedovedli beze zbytku vymanit ze stylu závěrečných zpráv a interních oponentur (což platí např. o kapitolách 24, 25 nebo 28).

Sám závěr knihy ostatně přiznává takovouto formální nejednotnost a různorodost pojetí jednotlivých autorů, přičemž soudí, že to na škodu knihy není. Na rozdíl od editora se však obáváme, že čtenář si totéž myslet nebude. Zejména ne takový čtenář, který svou cestu ke geologii teprve hledá. Právě takoví jistě mezi zájemci o knihu nebudou chybět. Je třeba si znovu uvědomit, že nemá jít o vědecký sborník, ale o srozumitelné a integrálně provázané dílo. A tento cíl zkrátka splněn nebyl. Uvedli jsme jenom některé typické příklady zvlášť křiklavých nedostatků, kterých by bohužel bylo možno nalézt ještě víc. Banální chybičky a překlepy – byť matoucí (*manínská* terasa místo *maninské* na str. 93) – nepočítáme. Znovu raději vyzdvihneme odborný i popularizační přínos knihy, který by jinak byl skutečně vysoký. Vyjmenované nedostatky jej však citelně srážejí k zemi. Trochu reklamně pojatý komentář nevedeného autora na poslední straně obalu hodnotí knihu jako „*Zcela ojedinělý soubor faktů a zajímavostí o neživé přírodě Prahy, sestavený našimi předními odborníky ... Pro množství poznatků, mnohdy dosud nezveřejněných, si kniha zaslouhuje pozornost jak širší odborné veřejnosti, tak i milovníků pragenzií a obdivovatelů Prahy vůbec*“. Ano, to všechno je pravda. Víc než kde jinde tu však platí ono pověstné „ale“.

A tak vznesme hlas za veřejnost jistě nejen odbornou: dočkáme se v brzké době nového vydání, které by se dovedlo vypořádat s uvedenými vadami na kráse? Nejsme idealisté, a tak známe překážky: čas, kapacity, finance. Především jistě finance. Přesto: předcházet může alespoň důkladná aktualizace titulu na internetových stránkách. I zvážení dalšího knižního vydání je námětem k zamyšlení. Zásadní revizí, nápravou nedostatků i sjednocením textu by totiž vzniklo dílo tak mimořádných hodnot a takového vkladu i pro budoucí generace, že by možná stálo za to do něj dále investovat. Zatím je nutno s politováním konstatovat, že se povedl pouze nedotažený polotovár či určité – byť výpravné – provizorium. Na tom nic nemění ani výborné technické provedení a špičková grafická a výtvarná úroveň. Pohlížíme-li však na celou věc s vědomím, že každý začátek je těžký a že se snad někdy v budoucnu kniha dočká lepších a propracovanějších verzí, pak nezbyvá než opakovaně vysoce vyzdvihnout mimořádný nakladatelský počín. Kniha jistě již vzbudila nemalý zájem a zdůrazněme znovu, že i za současného stavu je dílem obohacujícím. Má však ještě velmi velké rezervy.

Druhý z titulů nese lakonický, vše zahrnující a vše vysvětlující název: **Pražský vrch Petřín**. Autorský kolektiv tentokrát vedl Jan Zavřel. Na rozdíl od předchozí publikace jsou autoři – je jich celkem 32 – podepsáni pouze u jednotlivých kapitol, nikoli společně v tiráži. Na rozdíl od předchozí publikace ani nejde o tak „zvučná“ jména v odborném světě. Možná právě to je ku prospěchu věci.

V řadě ohledů jde o protiklad první z recenzovaných publikací. Především: dostáváme zde do rukou komplexní monografii úzce vymezeného místa, opět ovšem velmi široce pojatou – tentokrát co do úhlu záběru. Dozvídáme se o Petříně snad všechno, co se vůbec dozvědět lze: od přírodních po-

měří a kuriozit, přes historii, parkovou a zahradní architekturu a popisy jednotlivých památek až po zajímavosti technické. Velkou pozornost věnovanou archeologii a geologii snad ani není nutno zdůrazňovat. Opět jde tedy o knížku, do níž se začtou odborníci nejrozličnějších oborů od ekologů po památkáře. I zde je samozřejmě patrný rozdílný autorský rukopis zpracovatelů jednotlivých kapitol. Společným jmenovatelem je však snaha o srozumitelný, stručný a přitom odborně vyčerpávající popis skutečností. A oproti knize předchozí příjemně překvapí „jednota v různosti“, tedy právě jakési sladění rozdílných a různorodých textů na společnou strunu, které *Neživé přírodě Prahy* tak citelně chybí. Lze namítnout, že v případě užší monografie je takovéto sladění méně obtížné, než u tak „velkého sousta“, jaké představovala kniha předchozí. Patrně ano. Přesto tak elegantní a hlavně čtivý výsledek koordinace díla rozhodně zaslouží uznání.

I zde jsou mnohé skutečnosti publikovány poprvé – či alespoň poprvé v knižní podobě. Mohli bychom třeba jmenovat většinu přírodovědných zajímavostí Petřina s velkým důrazem na geologické poměry, historickou těžbu nerostných surovin a složitou hydrogeologii, to vše předurčující hojně rozkutatí známého pražského vrchu. Takto souhrnně dosud nikde nebyla uvedena problematika podána. Autorem většiny takto orientovaných kapitol je sám editor knihy. Avšak i kapitoly věnované archeologii (spoluautoři F. Kolář, M. Tryml, J. Čiháková, J. Žegklitz, J. Mlíkovský) přinášejí mnoho nových, a dokonce i pro znalce Prahy překvapivých poznatků. Pozornost zaslouží i to, že poprvé v publikaci určené pro širokou veřejnost je tu podán úplný výčet petřínských archeologických nalezišť podle aktuálního stavu z konce 20. století. V historických kapitolách pak nechybějí ani některé zajímavé či úsměvné detaily.

Pokud bychom chtěli něco publikaci vytknout, pak snad především technické provedení, které není zcela nejdokonalejší (včetně přebalu). Týká se to zejména některých černobílých fotografií, jejichž estetická a někdy i informační hodnota je snížena polygrafickým zpracováním (vytiskly Tiskárny Vimperk). Platí to hned o předsádce, která je typickým důkazem toho, jak není radno dát na první dojem. Všechno naštěstí napravuje samostatný blok kvalitních vyobrazení barevných, s řadou snímků, které lze bez nadsázky prohlásit za unikátní (záběry z Železité štol, dokumentace archeologických výkopů, ale např. i snímky vzácných druhů hub).

Co se týče věcné stránky, mohou mít dílčí výhrady snad jen někteří specialisté. Náročného zájemce o pražskou geologii např. trochu zamrzí, že chybí samostatná kapitola věnovaná petřínským sesuvům. Sesuvy a jejich následky – zmiňované zde pouze v souvislosti s historií konkrétních objektů, zejména lanové dráhy – by si zvláštní oddíl nepochybně zasloužily. Bylo by možno si představit i bohatší obrazovou a mapovou dokumentaci petřínských štol. Jinak lze v knize postrádat jenom skutečné detaily. Čistě pro ilustraci: není uvedeno komu byla zasvěcena dodnes zachovaná karmelitánská kaple (příčemž je zajímavé, že o tom mlčí i jiné podrobné pragenzie), či je možno připomenout, že barokizující sousoší dvou hrajících si chlapců od Karla Dvořáka z r. 1949 nese údajně portréty dvou vnuků T. G. Masaryka v dětském věku. Podobné detaily a zajímavosti, o které by se kniha dala ještě doplnit, se pochopitelně vždy najdou.

Na všechny tyto připomínky je však nutno se dívat pod zorným úhlem skutečnosti, že publikace nechce a nemá být odborným pojednáním rozpitvávajícím problematiku do dílčích témat a přehnaných podrobností, nýbrž přehledným sumářem *všech důležitých* informací, které lze o Petříně získat. *Nota bene* s akcentem na populární přiblížení co nejvíce čtenářům. Že přináší ještě mnohé navíc, už to je veliké plus. Několik drobných překlepů (v celé knize bychom je asi napočítali na prstech jedné ruky) je záležitost vcelku pominutelná a nesnižující kvalitu publikace.

Avšak ještě je nutno se pozastavit nad pozitivem, které stojí v přímém protikladu vůči první ze zde recenzovaných publikací: jsou to opět citace, jejichž pojetí je tentokrát třeba vyzdvihnout jako příklad. Odkazy v textu se vůbec neobjevují, naopak každá jednotlivá kapitola má na konci uveden vlastní seznam literatury (různého rozsahu, podle pozornosti dosud věnované danému tématu). Pro knihu, která má splňovat zároveň požadavky odborné i popularizační, je toto řešení téměř ideální, ne-li jediné správné.

Ze srovnání obou knih tedy vyplývá nejen různorodost až protichůdnost, ale doslova rozpornost dvojího netradičního pojetí pohledů na město Prahu. Obě nám odkrývají málo známou tvář města,

každá po svém. A právě s onou netradičností se zřetelně lépe vyrovnal druhý z autorských kolektivů, resp. redakce. Tuto knihu tedy nelze než jednoduše a jednoznačně doporučit. Ale ani první z publikací rozhodně nezasluhuje zatracení – je spíše naopak výzvou. Výzvou k dotažení toho, co bylo velmi slibně „nakousnuto“. S tím, že už ani za současného stavu její pořízení není marné, neboť v knihovně určitě nebude zahálet.

Společným kladem je, že obě publikace oslovují široké spektrum zájemců současně, a to v několika vrstvách: ve vrstvě profesní, vzdělanostní, věkové i místopisné. Budou je vyhledávat památkáři, architekti i přírodovědci všech oborů, zkušení odborníci, studenti i naprostí laici, dospělí i mládež, Pražané (ti jistě především), ale nepochybně i mimopražští zájemci o přírodu i kulturní historii. Už jen takovýto komplexní přístup je mimořádným počinem. Neboť nejen že si zde každý čtenář najde to své, ale otevírají se mu zároveň dveře do jiných specializací i široké obzory poznatků vpravdě encyklopedických. A to i přes výtku výše uvedených kontrastů. Je proto nutno přičíst ke cti obou nakladatelství (profilově od sebe jinak vzdálených), že se odhodlala k takovému počínu.

Jiří Slouka

Sigmar Bortenschlager – Klaus Oegg eds.: *The Iceman and his Natural Environment. Palaeobotanical Results.* Springer–Verlag Wien 2000. 166 str., 108 obr. ISBN 3211825502.

Před objevem „ledovcového muže“ v sedle v jižním Tyrolsku, 3210 m n. m., toho bylo o eneolitu centrálních Alp známo poměrně málo. Nález dokonale zachovaného lidského těla a množství artefaktů starých přes 5000 let (v září roku 1991) nebyl pouhou mediální senzací, ale především mimořádnou příležitostí pro vědeckou komunitu. Mnoho času a finančních prostředků bylo v následujících letech investováno nejen do zhodnocení samotného nálezů, ale také do revize dosavadních obecných poznatků o eneolitu jihotyrolského vysokohoří. Případ se stal dokonalou ukázkou toho, jaké množství detailních informací lze vyčíst z jediného nálezového kontextu a jaké nečekané plody může přinést kvalitní mezioborová spolupráce. Okamžitě po objevu „ledovcového muže“ zahájila katedra botaniky při univerzitě v Innsbrucku detailní archeobotanický výzkum zaměřený na rekonstrukci životních podmínek dávného eneolitického obyvatele Alp. Od samého počátku byl výzkum zaměřen na dva nezávislé zdroje dat, a tak umožnil ucelenější pohled na příslušný úsek minulosti. Maximálně detailnímu archeobotanickému průzkumu byl podroben především materiál získaný přímo z místa unikátního nálezů. Navíc byla zpracována celá řada pyloanalytických profilů ve vertikálních transektech od přilehlých podhorských oblastí až na hranici věčného sněhu. S podobným výzkumem mělo pracoviště innsbrucké univerzity rozsáhlé zkušenosti již z dřívějších desetiletí v souvislosti se studiem postglaciálního vývoje horní hranice lesa v Ötztálských Alpách.

Sborník sestavený pod vedením S. Bortenschlagera a „Ötziho dvorního archeobotanika“ K. Oeggla shrnuje dosavadní výsledky přírodovědného výzkumu související s mimořádným nálezem. Přestože se nejdůležitější příspěvky týkají paleobotanických témat, je ve sborníku obsažena také řada významných výsledků dosažených v rámci jiných přírodovědných oborů. Podtitul sborníku je proto zvolen nepřesně a vyznívá poněkud nespravedlivě. Celé dílo je sestaveno pečlivě a čtivost většiny příspěvků netrpí ani faktem, že se jedná o vysoce odborné texty obsahující množství detailních informací. V úvodech k většině příspěvků se pouze zbytečně opakuje konstatování nálezových okolností, které se občas zvrhne až k adoraci „Ötziho poselství“. Tento nedostatek by mohli editoři snadno vyřešit pouhým vypuštěním příslušných pasáží a přesunutím potřebné informace do předmluvy či samostatné úvodní kapitoly.

V následujícím textu se pokusím shrnout část obsahu sborníku, respektive ta zjištění, která považuji pro české čtenáře za nejzajímavější. Z výsledků výzkumu postglaciálního vývoje Ötztálských Alp zřetelně vyplývá, že lidská aktivita poblíž horní hranice lesa (tedy zhruba mezi 1900 a 2500 m n. m.) byla podstatně intenzivnější a navíc staršího data, než se předpokládalo. Vysoká diverzita zdrojů v této zóně přitahovala již ve starším holocénu mezolitického člověka, který tu zanechal překvapivě četné stopy v podobě zbytků dočasných sídlišť a horizontů s uhlíky v jezerních a rašelinných

sedimentech. Podle svědectví archeologických nálezů by se mohlo zdát, že v následující neolitické periodě ztratil člověk o prostředí vysokých hor dočasně zájem. Objev „ledovcového muže“ však nastartoval výzkum, který tento názor zásadním způsobem změnil. Analýza více než dvaceti rašelinových profilů ukázala, že počínaje asi rokem 4000 B.C. nastávají vegetační změny, které je možno bez větších pochybností připsat vlivu vysokohorského pastevectví (příspěvek S. Bortenschlagera). Tento nález ukazuje, že již neolitický člověk měl přímý ekonomický zájem na využívání rozsáhlých přirozených pastvin nad horní hranicí lesa a že, s pomocí umělých požárů, tyto pastviny dokonce rozšiřoval do nižších poloh. Stáda dobytka přitom v letním období přesouval vysoko do hor, mimo jiné zřejmě z důvodu nedostatku kvalitních pastvin v úzkých horských údolích, kde byla lokalizována trvalá sídliště. Přítomnost Ötziho v tak velké nadmořské výšce by tedy dost dobře nemusela být ojedinělým zjevem. Radiokarbonové datování organického materiálu z naleziště (příspěvek W. Kutchery a kol.) tento předpoklad, zdá se, potvrdilo. Kromě řady artefaktů, které na základě absolutního datování přesně odpovídají stáří Ötziho těla (tj. mezi 3350 a 3120 cal. B.C.), byla zjištěna přítomnost dvou předmětů, které se tomuto časovému horizontu výrazně vymykají. Jedním z nich je borová větev, jejíž stáří je středně neolitické (4900–4550 cal. B.C.) a druhým je opracovaný kus dřeva z doby železné (790–480 cal. B.C.). Oba předměty se na lokalitu musely dostat lidskou rukou. Také nedávný nález ostří neolitické sekerky poblíž místa nálezu těla „ledovcového muže“ naznačuje, že nejvyšší horské polohy Alp byly víceméně trvale využívány od mezolitu až po naše dny. Pro odborníky znalé výsledků pylových analýz z centrálních Alp však takové zjištění není překvapením. Mnoho pyloanalytických profilů lokalizovaných nad horní hranicí lesa potvrzuje již pro střední neolit významné šíření těch rostlinných taxonů, kterým se daří na plochách postižených intenzivní pastvou a místech obohacených živinami ze zvířecího trusu.

Pylové analýzy z Ötztálských Alp (opět příspěvek S. Bortenschlagera) ukazují, že lidská aktivita zasahovala do nejvyšších horských poloh především od jihu. Podobné zjištění dobře podporuje původní typologické argumenty, podle kterých měl „ledovcový muž“ kořeny v eneolitické kultuře Remedello. Sídliště lidu této kultury ležela jižním směrem od hlavního alpského hřebene. Poslední slovo v této otázce nejspíš zůstane archeologickému výzkumu, ale nálezy rostlinných a živočišných zbytků v kontextu Ötziho těla ukazují, že jeho přirozený životní prostor se musel nacházet ve výrazně nižších nadmořských výškách, než odpovídá místu jeho posledního odpočinku. Pouze malá část nalezených druhů se mohla vyskytovat v okolí místa nálezu, zatímco většina z nich musela být záměrně či náhodou transportována ze zalesněných údolí. Ukazuje to již analýza materiálu použitého na výrobu dřevěných součástí nástrojů. Materiál na tisový luk a tisové topůrko měděné sekery, šipy vyrobené z prutů kaliny (*Viburnum lantana*) a dřínu (*Cornus* sp.), lísková kostra krosny, lipový retušér či jasanová rukojeť pazourkové dýky ukazují na původ v teplejších údolních polohách (příspěvek K. Oeggl a W. Schocha). Nejbližší možné odpovídající podmínky se nacházejí pouhých 25 km jižním směrem od místa nálezu. V interpretaci dřevěných artefaktů a jejich vztahu ke geografickému původu Ötziho však nacházíme zjevný rozpor. Na jednu stranu autoři konstatují, a to jistě zcela právem, že na výrobu jednotlivých nástrojů byl použit ideální možný materiál. Na druhou stranu vycházejí z předpokladu, že tento materiál byl získán z nevelké vzdálenosti od sídliště, ve kterém nástroje vznikly. Pokud však měly být nástroje plně funkční, musel být podle mého názoru odpovídající materiál na jejich výrobu opatřen i za cenu, že bude dopraven z poměrně veliké vzdálenosti. Úsilí na jeho dopravu přitom nemuselo být mimořádně veliké vzhledem k tomu, že v horském prostředí leží klimaticky (a tedy i vegetačně) velmi kontrastní území nedaleko od sebe. Mnohem spolehlivější zdroj informací o mužově domovském území pochází z výsledků analýz dalších organických zbytků. Pozůstatky mechů vyzvednutých spolu s Ötziho výstrojí mají bez výjimky původ v lesním prostředí (příspěvek J. H. Dicksona). Stejný závěr platí také pro zbytky hmyzu nalezené na mužových šatech (příspěvek W. Schedla). Překvapivý důkaz v tomto směru přinesla pylová analýza obsahu zažívacího traktu „ledovcového muže“. Jeho střevo obsahuje veliké množství pylových zrn habrovce habrolistého (*Ostrya carpinifolia*). Jedná se o středomořskou dřevinu, jejíž přirozené rozšíření končí v nížinách jižně od hlavního alpského hřebene. Pylová zrna habrovce se spolu s dalšími pylovými zrny (a rovněž s množstvím vodních řas – rozsivek) dostala do Ötziho zažívacího traktu náhodně, spolu

s potravou či spíše s pitnou vodou. Tento nález (příspěvek K. Oeggla) lze bezesporu považovat za velmi silný argument pro mužův původ v nížinách současné severní Itálie. Pylová zrna habrovce poskytl ještě další, velmi detailní vhléd do okolností Ötziho úmrtí. Jejich zachované vnitřní struktury totiž poukazují na skutečnost, že se poslední cesta „ledovcového muže“ odehrála v jarním období, nanejvýš v časném létě. (Jedná se tedy o posun oproti někdejšímu názoru, který je prezentován i v českém vydání knihy K. Spindlera: *Muž z ledovce*. Mladá fronta, Praha 1998.) Vnitřní struktury pylových zrn jsou totiž natolik jemné, že mohou přežít vnější podmínky pouze velmi krátkou dobu po opuštění mateřské rostliny. Habrovec habrolistý kvete začátkem jara a jeho pylová zrna musela být právě v tuto dobu zakonzervována v Ötziho vnitřnostech. Podmínky věčného vysokohorského mrazu pak umožnily jejich uchování po dobu delší než 5000 let.

Výzkum Ötziho zaživacího traktu přinesl také informace o jeho poslední stravě. Ta se prokazatelně skládala z pšenice jednozrnky (*Triticum monococcum*) a z masa, zřejmě kozího (podle příspěvku K. Oeggla). Muž však pravděpodobně trpěl silným průjemem, neboť byl masově infikován parazitickým červem tenkohlavcem bičíkovým (*Trichuris trichiura*), jehož mikroskopické vaječné obaly lze snadno determinovat (příspěvek H. Aspöcha et al.). V této souvislosti není bez zajímavosti epidemiologie tenkohlavce bičíkového, jehož rozšíření v lidské populaci se někdy dává do souvislosti s počátkem chovu domácího prasete, které je rovněž jeho častým hostitelem. Obaly oocytů tenkohlavce bičíkového nechybějí v archeologických kontextech ani na území České republiky, kde jsou například běžnou součástí výplní středověkých fekálních jímek. Nález jejich zbytků v Ötziho zaživacím traktu je však bezmála o 4500 let starší a představuje tak zatím nejstarší prokazatelný doklad svého druhu vůbec.

Snažil jsem se stručně vyzdvihnout některé závěry, které považuji za zvlášť důležité jak z hlediska faktického, tak metodického. Recenzovaný sborník obsahuje nepřeberné množství ještě dalších detailních informací a ovšem také zřetelné stopy slepých uliček, kterými se náročný mezioborový výzkum rovněž ubíral. Do této kategorie na první pohled spadají příspěvky k dendrochronologii Ötziho luku (W. Oberhuber a R. Knapp), analýze vivianitu (modře zbarveného $\text{Fe}_3(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$) vzniklého fosilizací na jeho kůži (R. Tessardi) či příspěvek s výsledky sekvenování DNA z rostlinného materiálu šatů „ledovcového muže“ (S. Antonini et al.). Autoři těchto kapitol velmi detailně popisují aplikovanou metodiku a uvádějí veškerá primární data, avšak mají zřetelné potíže s interpretací, či na ni dokonce explicitně rezignují. Je jistě pozitivním faktem, že tyto příspěvky byly pro úplnost do sborníku zahrnuty, mohlo se to ovšem stát poněkud zkrácenou formou, aby nebyla narušena jinak velmi hutná narativní forma celého díla.

Sborník *The Iceman and his Natural Environment* přináší bezesporu více než jen pouhé rozmnožení informací o kontextu unikátního (a proto v podstatě velmi nereprezentativního) archeologického nálezu. Zkušený tým odborníků dokázal z dostupných naturfaktů vytěžit nejen řadu zajímavých informací, ale také propojit získané informace do vzájemných souvislostí. Obohatil tak archeologickou obec o celou řadu zásadně nových podnětů. Archeobotanika a archeozoologie se zde nenápadně emancipují z pozice „pomocných oborů“ do situace nositelů nových impulsů. Přírodně–deterministické paradigma je zde zřetelně překonáno čímsi novým. Mám osobně silný pocit, že je to právě archeobotanika, která dodala výzkumu „ledovcového muže“ tolik potřebnou dynamiku a napomohla tak překonat pohled na celý případ jako na pouhou starožitnickou senzaci. Toto budiž vnímáno nikoliv jako výtka archeologii. Naopak. Vždyť sama archeobotanika čerpá z archeologie své intelektuální zdroje a je, podle mého názoru, její neoddelitelnou součástí. Dnes snad již konečně.

Petr Pokorný

Amei Lang – Vladimír Salač Hrsg.: Fernkontakte in der Eisenzeit. Dálkové kontakty v době železné. Konferenz – Konference Liblice 2000. Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik *Praha 2002*. 441 S. mit zahlreichen Abbildungen.

Zum 4. Deutschen Archäologenkongreß in Hamburg konnten Amei Lang und Vladimír Salač als Herausgeber den Tagungsband von Liblice, wo sich die *Arbeitsgemeinschaft Eisenzeit* im Jahre 2000

getroffen hatte, druckfrisch präsentieren: Unter dem Titel „Fernkontakte in der Eisenzeit“ beinhaltet er 29 Beiträge, die chronologisch die gesamte Eisenzeit und geographisch fast ganz Europa, von der Bretagne bis zum Schwarzen Meer, von Polen bis Italien, umspannen. Der Band bietet somit eine wichtige Grundlage für die weitere Beschäftigung mit dem Thema „Kontakte“, die im Jahre 2002 unter den Titeln „Nord–Süd–Kontakte“ in Hamburg und „Ost–West–Kontakte“ in Sopron von der Arbeitsgemeinschaft fortgesetzt wurde.

Zu Beginn stehen drei Beiträge, die den Themenkomplex aus theoretischer Sicht beleuchten: In ihrem Einführungsbeitrag definiert A. Lang Fernkontakte als solche, die über die benachbarte Kulturgruppe hinausgehen. Sie behandelt in knapper Form das Verkehrsnetz als Voraussetzung für Kontakte und bespricht die unterschiedlichen Interpretationsmöglichkeiten archäologisch identifizierbarer Fremdstücke. Die Frage nach den Auswirkungen von Fernkontakten beantwortet sie differenziert und skeptisch: In der Hallstattzeit hätten sie keine Auswirkung auf den „durchschnittlichen Menschen“ gehabt, erst der Frühlatènezeit hätte mit seiner weiten Verbreitung auf vielen Gegenständen des täglichen Lebens Bedeutung für den „kleinen Mann auf der Straße“ besessen, und nach den Keltenwanderungen hätten Fernkontakte in der Spätlatènezeit zu strukturellen Veränderungen, nicht jedoch zur Entwicklung einer Hochkultur geführt. – N. Venclová hingegen beurteilt die Wirkung der „unsichtbaren Kontakte“, nämlich Techniken, Strategien, soziales Verhalten, Gebräuche oder Ideologien, auf die Transformation latènezeitlicher Gesellschaften Europas als wesentlich tiefgreifender.

V. Salač untersucht den Zusammenhang zwischen Zentralorten und Fernkontakten. Auf der Grundlage zahlreicher Studien zur Güterverteilung im Böhmischem Becken, die am Beispiel von Mahlsteinen, Sapropelit, Keramik und Glas eingehend untersucht ist, entwickelt er ein siedlungsgeographisches Modell, das auf den naturräumlichen Gegebenheiten Böhmens basiert und hohes Erklärungspotential für Phänomene der *longue durée* besitzt. Zentralsiedlungen der Latènezeit in Böhmen, wie Kadaň an der Eger, Prag–Bubeneč an der Moldau, Lovosice an der Elbe oder Kolín am Haberer Steig Richtung Mähren lagen nicht in der Mitte einer naturräumlichen Region, sondern randlich an den Hauptzugängen zur Böhmischem Tafel. Seit dem Neolithikum hatten diese sich aus regelmäßig benutzten Rastplätzen über „Organisierungspunkte“ für den Handel zu Knotenpunkten entwickelt. Daneben existierten in bestimmten Zeiten „Zusatzzentren“, wie die Siedlung von Mšec, die ihren Aufstieg der Sapropelitverarbeitung verdankt, oder die böhmischen Oppida, die auf grüner Wiese errichtet wurden, um die Verbindung Böhmens mit dem Donauraum, Mähren und zum Maingebiet abzusichern.

Zwei Schweizer Beiträge beschäftigen sich mit konkreten Wegen als Voraussetzungen für Kontakte. P. Jud gibt einen Überblick über latènezeitliche Brücken und Straßen in der Westschweiz, wo der Forschungsstand durch die Untersuchungen bei der ersten und zweiten Juragewässerkorrektion besonders gut ist. Die dendrochronologische Datierung der Pfahljochbrücken erlaubt die Rekonstruktion der Verkehrsnetze, die regional im Gebiet der Juraseen um 300 v. Chr. und ab dem späten 2. Jahrhundert entlang der Fernhandelsrouten ausgebaut und auch in römischer Zeit beibehalten wurden. – B. Schmid–Sikimič behandelt die Frage nach den Paß- und Handelswegen über die Zentralalpen im 6. und 5. Jahrhundert v. Chr. Sie untersucht die Rolle der alpinen Golasecca–Kultur als Vermittler der Kontakte und stellt Überlegungen zu den notwendigen Einrichtungen, wie Kontroll- (Arbedo), Rast- und Halteplätzen (Mesocco, Dalpe), für die schwierige Alpenüberquerung an. Aus der Verbreitung geschlechtsspezifischer Trachtbestandteile schließt sie auf die Rolle der Männer als Händler und die exogame Verheiratung der Frauen zur Sicherung der Kontakte.

In den meisten Beiträgen werden Verteilungsmuster archäologischer Funde zur Rekonstruktion von Kontakten herangezogen:

Diesen Ansatz verfolgt J. Pape mit umfangreichen Untersuchungen zu etruskischer und griechischer Importkeramik im Westhallstattkreis, die optisch eindrucksvoll in 26 Verbreitungskarten nach vier Zeitphasen getrennt präsentiert werden. Sie verfolgt die geopolitischen Umstrukturierungen im Spannungsfeld zwischen der Vorherrschaft im Mittelmeerraum und der Herausbildung von Machtzentren in Mitteleuropa von der zweiten Hälfte des 7. Jahrhunderts bis in die erste Hälfte des 5. Jahrhunderts v. Chr. Die ausführlichen Ergebnisse sind mittlerweile in Band XI der Heuneburgstudien (Kimmig Hrsg. 2000) erschienen.

Auch *St. Fichtl* geht es in seinem Beitrag um großräumige Wirtschaftsströme während der Spätlatènezeit, die er ausgehend von neuen Ausgrabungen im Oppidum Fossé des Pandours im Elsaß untersucht. Er analysiert Austauschbeziehungen mit Italien anhand von Amphoren, campanischer Ware und italischem Bronzegegeschirr sowie innerkeltische Kontakte vor allem anhand ostgallischer Münzen, die Verbindungen von Gallien und dem Rheintal mit den deutschen Oppida belegen. Zwei Karten zeigen zusammenfassend, wie der Rhein als Verkehrsroute am Ende von Lt D1 zugleich mit den süddeutschen Oppida an Bedeutung verliert und sich der Rhône–Saone–Mosel–Weg als neue Haupttroute etabliert.

Nur kurz erwähnt werden können die weiteren Beiträge – von Westen nach Osten gereiht: *M.–Y. Daire* beschäftigt sich vor allem anhand der Keramik mit Kontakten zwischen Armorika und Britannien im Lauf der Eisenzeit. – *L. Bernard* stellt keltische Einflüsse im Hinterland von Massalia dar, wo sich die Forschung bisher auf die Auswirkungen der Hellenisierung konzentrierte. – *G. Wieland* untersucht die Distribution von Amphoren, um die Frage der Anbindung der zwei größten süddeutschen Oppida, Heidengraben und Manching, an den Rhône–Oberrhein–Weg zu klären. Entlang des Neckars finden sich Amphorenscherben sogar im Kontext ländlicher Siedlungen, was auf Wegzölle entlang dieser flußaufwärts (!) genutzten Route hinweisen könnte. – *J. Schulze–Forster* bearbeitet die Münzen vom Dünsberg und differenziert zwischen zwei Phasen: In Lt C2–D1 stand der Dünsberg eng mit dem Heidetränk–Oppidum und den süddeutschen Oppida in Verbindung, während am Übergang zu Lt D2 im Lahn–Dill–Bereich regionale Münzprägungen entstanden, die bald darauf auch in Westfalen und am Niederrhein erscheinen. – *S. Stegmann–Rajtár* untersucht die Fernverbindungen entlang der Ostalpen, deren Verlauf eine Kette von Höhensiedlungen östlich der Kleinen Karpaten markiert, sowie die Beziehungen zum italischen und südostalpinen Raum vom 7. bis zum Beginn des 6. Jahrhunderts v. Chr.

Mehrere Autoren bemühen sich um die nähere Differenzierung von Kontakten und ihren Ausdrucksformen in der materiellen Überlieferung:

Eine besondere Herausforderung stellt diese Aufgabe im Falle des prähistorischen Salzhandels dar, wie *Th. Stöllner* darlegt. Nach einem Überblick über die Salzproduktion (vgl. dazu neuerdings auch *Saile 2000*) unterscheidet Stöllner zwischen lokaler Salzproduktion, die in vielen Formen anzunehmen und kaum nachweisbar ist, regionaler Salzdistribution, die etwa anhand der kleinräumigen Verteilung späthallstatt–/frühatènezeitlicher Stapelbehälter im Main–Tauber–Gebiet oder anhand der alpinen Inn–Salzach–Gruppe erkennbar ist, und Salzerzeugung für den Fernhandel, der sich erst ab großen Mengen lohnt. Stöllner vermutet, daß die Produzenten selbst die Verhandlung des Salzes in die Hand nahmen und postuliert für Hallein eine mindestens ebenso wichtige Rolle als Handelsknotenpunkt wie als Salzproduzent.

Für das Gebiet der Wetterau in Hessen differenziert *M. Seidel* verschiedene Arten von Kontakten in der jüngeren Latènezeit. Die Mobilität einzelner Personen läßt sich an Plattengürtelhaken sowie an Fibeln vom Typ Beltz J ablesen, die als Belege für weitab ihrer Heimat verheirateter Frauen interpretiert werden. Für den Zuzug ganzer Bevölkerungsgruppen führt Seidel die Keramik der Oder–Warthe–Gruppe der Przeworsk–Kultur zwischen Harz, Rothaargebirge und Steigerwald als Beispiel an. Der Markthandel kann anhand der Verbreitung von Glasarmringen und der Graphittonkeramik illustriert werden. – *C. Haselgrove* zeigt anhand konkreter Beispiele zu den Verbreitungsmustern und zur wirtschaftlichen und symbolischen Bedeutung der Objekte die sozialen Bedingungen und die Reichweite für die Kontakte der Britischen Inseln mit dem Kontinent auf. – *R. Spehr* gibt einen Überblick über die Beziehungen Sachsens mit Böhmen, mit dem Elberaum, mit dem nordbayerischen–westböhmischem Frühatènekreis und mit der Jastorf–Kultur. Seine Terminologie für Kontakte fällt aus dem Rahmen der übrigen Beiträge: Den „Jastorf–Vorstoß an der unteren Saale“, die „Frühatène-welle“ oder die „Neulanderschließung durch Fremdlinge“ sollte man besser mit neutralen Vokabeln aus der Soziologie oder Demographie bezeichnen.

In einer Reihe von Beiträgen wird jeweils ein Fundort im Beziehungsgeflecht seiner Kontakte anhand „antiquarischer“ Analysen dargestellt:

C. Tappert betont in einem Aufsatz über die frühatènezeitlichen Siedlungen in Straubing (Niederbayern) ihre verkehrsgeographisch günstige Lage und zeigt die Beziehungen nach Südwestdeutsch-

land, Böhmen und Richtung Slowenien anhand der Keramik auf (zum Thema Kontakte zwischen Bayern und Böhmen siehe auch *Chytráček – Michálek – Schmotz Hrsg. 2002*). Besondere Beachtung verdient eine kleine syrische Bronzesitula, die in einer frühlatènezeitlichen Grube ganz in der Nähe des späteren römischen Hafens entdeckt wurde. – In drei Beispielen aus der hallstatt- und latènezeitlichen Nekropole von Pottenbrunn in Niederösterreich geht *P. C. Ramsel* unterschiedlichen Fernbeziehungen nach: An einer versilberten Hohlblechperle mit Fuchsschwanzkette läßt sich die Verbindung frühlatènezeitlicher Toreutik mit etruskischer Handwerkstechnik studieren. In der Stufe Lt B1 überwiegen die westlichen Einflüsse, die sich exemplarisch im Grab einer „Einwandererin“ zeigen, während Pottenbrunn in Lt B2/C1 Teil des ostkeltischen Kreises ist. Die Dissertation von *P. C. Ramsel (2002)* ist vor Kurzem als Monographie erschienen. – *M. Schönfelder* stellt Überlegungen zu einem Paar etruskischer Bronzebecken, das aus Grabhügeln im Samsbacher Forst in der Oberpfalz stammt, an. Die Deponierung eines stapelbaren Paares, die sich von der einfachen Beckenbeigabe in italischen Gräbern unterscheidet, könnte die Verwendung als Hand- und Fußwaschbecken im Rahmen eines Gastlichkeitszeremoniells widerspiegeln. – *I. Balzer* gibt einen Überblick über den Stand des Forschungsprojektes, das sich mit der Auswertung der Grabungen 1980–1986 auf dem Münsterberg von Breisach beschäftigt. Die Menge der Importkeramik hat sich bedeutend vergrößert und läßt neue Erkenntnisse auch in Hinblick auf technologische Fragestellungen erwarten. – *M. Trefný* geht in einem antiquarisch ausgerichteten Beitrag auf die Bronzefunde aus der Býčí skála-Höhle in Mähren und ihre Beziehungen zum Südostalpenraum und Italien ein. – Besonders interessant für den mitteleuropäischen Leser ist der Beitrag von *A. Zanoci* über mediterrane Einflüsse in der geto-dakischen Architektur. Im Raum zwischen Ostkarpaten und Dnjestr sowie zwischen Südkarpaten, Donau und Schwarzem Meer, also im heutigen Moldawien und Rumänien, treten im 4.–3. Jahrhundert v. Chr. Innovationen im Befestigungsbau sowie in der profanen Architektur auf. Zanoci stellt Befunde von Lehmziegelmauern und isodomen Steinmauern vor, äußert sich aber leider nicht näher zur Verbreitung der Vorbilder und darüber, wie der Technologie-Transfer sich konkret gestaltet haben könnte.

Mehrere Beiträge beschäftigen sich mit Kunst bzw. Kunsthandwerk als Bedeutungsträger bzw. Symbolsystem:

P. Sankot betont am Beispiel des neu restaurierten Schwertgrabes von Chlum in Böhmen, das auch eine goldene Scheibenfibel des Typs Weisskirchen enthält, den Zusammenhang zwischen einer hohen sozialen Stellung und der Bereitschaft zur Aufnahme von Ideen. – Ein innovativer Ansatz, die Ornamentik auf hallstattzeitlicher Keramik als Zeichensystem zu verstehen und so Einblick in die Kommunikation zu gewinnen, stammt von *U. Broszeder*. Bestimmte Muster und Motive zeigen weitreichende Verbindungen zwischen Mähren, Böhmen und Bayern, andere zwischen Nordbayern, Böhmen und Schlesien auf. Die inzwischen in Berlin abgeschlossene Dissertation soll in der Reihe Universitätsforsch. Prähist. Arch. erscheinen. – *J. Bouzek* gibt einen Überblick über die Beziehungen der keltischen Kunst zum Osten. – In einem Beitrag zu Haus- und Gesichturnen lenkt *R. Müller* das Augenmerk von der Frage nach dem Ursprungsgebiet und der Ausbreitung, die die Forschung lange Zeit dominierte, auf ihre ideelle Bedeutung im Totenkult. – *J. Kneisel* widmet sich den Gesichturnen der Pommerschen Kultur zwischen Oder und Ostsee, die interessante geschlechtsspezifische Aussagen ermöglichen: Weibliche Ausstattungsmuster weisen vor allem kleinstregionale Unterschiede auf, während männliche im gesamten Gebiet der Gesichturnen und darüber hinaus Verbreitung finden. Leider läßt die Qualität der drei Verbreitungskarten in diesem Beitrag zu wünschen übrig.

Die meisten Beiträge bewegen sich aus methodischer Sicht im traditionellen Rahmen; neuere Theorien oder interdisziplinäre Ansätze sind lediglich in zwei Aufsätzen vertreten:

H. van den Boom weist auf ethnographische Analogien hin, um die Auswirkung von Fernkontakten auf die Entstehung von metallurgischen Zentren in Polen zu erklären. Ausgangspunkt für ihre Fragestellung ist die unterschiedliche Dynamik bei der Übernahme der Eisentechnologie in verschiedenen Gebieten Polens: In Schlesien ersetzt das Eisen bereits in Ha C die bronzernen Beigaben in Gräbern, und gleichzeitig sind vielfältige Kontakte zum Osthallstattkreis nachweisbar. Das Eisen selbst mußte wahrscheinlich gegen Bernstein, von dessen Transithandel Schlesien profitierte, einge-

führt werden. In Großpolen und Kujawien hingegen nahm die Eisenverarbeitung erst in Ha D zu. Die Übernahme der technologischen Innovationen erfolgte laut van den Boom durch Wanderhandwerker, die wie bei Homer auch Händler in Personalunion gewesen seien. Ethnographische Parallelen zeigen, daß Reiserechte religiös beschränkt sein konnten und politische Eliten aus Reisen in die Fremde ihre Autorität legitimieren konnten.

In dem einzigen naturwissenschaftlichen Beitrag stellen *J. Wiethold* und *J.-M. Treffort* archäobotanische Untersuchungen aus Roche Noire vor. Von dieser schwer zugänglichen Felsterrasse im mittleren Rhôneal (Dép. Ain), die in der Hallstattzeit besiedelt war, sind umfangreiche Vorräte an Getreide und Hülsenfrüchten bekannt. Besondere Aufmerksamkeit verdient der Nachweis einer kultivierten Platterbse, die vermutlich aus dem mediterranen Süden Frankreichs importiert wurde und für deren Anbau bzw. Zubereitung als Nahrungsmittel spezielle Kenntnisse notwendig sind. Welches Aussagepotential die Archäobotanik sowie die Archäozoologie auch zu Fernkontakten besitzen, wurde erst vor kurzem durch den Nachweis von Feigen in der frühlatènezeitlichen Siedlung von Bad Nauheim (*Kreuz – Boenke 2001*, 240) sowie durch den Nachweis einer Ringelbrasse in Manching, die auf den Import von *garum* deutet, unter Beweis gestellt (*Manhart 1998*, 664 f.).

Wie kann das Ergebnis der Tagung in knappen Worten zusammengefaßt werden? Es wurde deutlich, daß der Begriff der Fernkontakte sehr unterschiedlich ausgelegt wird, was Nachweisbarkeit, Reichweite, Bedeutung und Auswirkungen anbelangt. Viele abstrakt als „Kontakte“ bezeichnete Phänomene bedürfen noch konkreter Interpretationen – auch durch neue methodische und theoretische Ansätze. Ein Weg zur Abgrenzung und zum Verständnis von Fernkontakten könnte über die Untersuchung der Nahkontakte, der alltäglich erfahrenen Umgebung prähistorischer Menschen, führen. Die Reichweite von Kontakten hängt sicherlich auch von der Stellung sozialer Gruppen ab oder ist sogar bestimmend für diese, was in mehreren Beiträgen über den engen Zusammenhang von Fernkontakten mit Gräbern der Elite oder mit Zentralorten behandelt wurde.

Positiv hervorzuheben ist schließlich die Entscheidung der Herausgeber, alle Beiträge mit Zusammenfassungen in deutscher, englischer und tschechischer Sprache sowie mit Schlagwörtern zu versehen. Am Schluß des Bandes erinnert ein „Photoalbum“ mit Bildern des Symposiums über keltische Oppida im Jahr 1970 und Schnapsschüssen der Tagung im Jahr 2000 an die gastfreundliche und anregende Atmosphäre des Schlosses in Liblice.

Peter Trebsche

LITERATURVERZEICHNIS

- Chytráček, M. – Michálek, J. – Schmotz, K. Hrsg. 2002:* Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 11. Treffen 20. bis 23. Juni 2001 in Oberzell. Rahden/Westf.
- Kimmig, W. Hrsg. 2000:* Importe und mediterrane Einflüsse auf der Heuneburg. Röm.–Germ. Forsch. 59. Mainz.
- Kreuz, A. – Boenke, N. 2000/2001:* Archäobotanische Ergebnisse der eisenzeitlich–keltischen Fundstellen Bad Nauheim „Im Deut“ und Schwalheim, Bad Nauheim „Wilhelm–Leuschner–Straße“ (Wetteraukreis). Ber. Komm. Arch. Landesforsch. Hessen 6, 233–255.
- Manhart, H. 1998:* Noch einmal Tierknochenfunde aus Manching. In: S. Sievers, Vorbericht über die Ausgrabungen 1996–1997 im Oppidum von Manching. *Germania* 76, 661–668.
- Ramsl, P. C. 2002:* Das eisenzeitliche Gräberfeld von Pottenbrunn. Forschungsansätze zu wirtschaftlichen Grundlagen und sozialen Strukturen der latènezeitlichen Bevölkerung des Traisental, Niederösterreich. *Fundber. Österr. Materialh.* A 11. Wien.
- Saile, Th. 2000:* Salz im ur- und frühgeschichtlichen Mitteleuropa – Eine Bestandsaufnahme. Ber. RGK 81, 129–234.

Martin Nodl – František Šmahel edd.: Člověk českého středověku. Argo (edice Každodenní život) Praha 2002. 500 str., ISBN 80–7203–448–0.

Knížka sdružuje osmnáct autorů, z nichž každý vložil do společného díla, redigovaného M. Nodlem a F. Šmahalem, po jedné své kapitole vytvářející představu o někdy více profesně, jindy spíše sociálně určené skupině středověkých lidí žijících na území Čech.¹ Obsáhlá publikace, která společnou prací vznikla, je svým tématem, zvolenou koncepcí i způsobem zpracování dobrým příkladem tzv. „třetího proudu“, což znamená, že je napsána nejen pro specialisty v oboru historie, ale poskytuje informace a podněty k zamyšlení i k vlastní práci také badatelům v dalších, historii blízkých oborech a zcela jistě patří též do rukou vzdělaného laického čtenáře a vážného zájemce o minulost Čech. Je to způsob publikace, který již dlouhou dobu zajímá přední evropské nakladatelské domy, zejména francouzské a anglické, a je to cesta, na niž se stále více jako autoři vydávají i pracovníci předních vědeckých pracovišť a nejlepších universit, aby před veřejností pomohli obhájit a legitimovat své obory ve stále vzrůstající záplavě plytkého populárního braku. Zde samozřejmě nerozhoduje tučnost poznámkového aparátu a délka seznamů posbírané literatury, ale kvalita srozumitelně tlumočených myšlenek. Není to tedy cesta snadná.

V prezentované publikaci se jednotlivé kapitoly svou individuální koncepcí i hloubkou záběru navzájem poněkud liší, ale všechny mají společného jmenovatele. Všechny se pohybují uvnitř trojúhelníku vymezeného stranami, jež lze opatrně pojmenovat klasickými názvy „sociální, hospodářské a kulturní dějiny“, a inklinují tu více a jindy méně k některé z těch stran uvedeného pomyslného obrazce. Nepochybně přečte tedy s užitekem 18 z 19 kapitol i archeolog středověku, pokud ovšem svůj profesionální úkol chápe jako integrální pokus o konstrukci představy o podobě kultury středověku, co nejvíce se blížící minulé realitě. Může být přitom dokonce potěšen, že v textu publikace občas probleskne i nepatrná připomínka přínosu archeologie, ale bohužel jen jedna z kapitol se úspěšně snaží pracovat jak s prameny psanými, tak s výsledky archeologie středověku², což samozřejmě není u všech kapitol možné, ale u některých využití této možnosti citelně chybí. Například soubor většiny kapitol vázaných na *středověké město*³, jemuž archeologie středověku věnovala v uplynulých čtyřiceti letech značnou pozornost⁴, vede k zamyšlení nad pozoruhodným míjením se možností svě-

¹ *Martin Nodl – František Šmahel*, Člověk v českém středověku, 9–24, společná úvodní kapitola obou editorů; *Josef Žemlička*, Panovníci z rodu Přemyslovců, 25–56; *Božena Kopiczková*, Urozená paní, 57–91; *Martin Wihoda*, Moravský úředník, 92–117; *Ivan Hlaváček*, Dvořan – diplomat, 118–138; *Zdeňka Hledíková*, Biskup, 139–165; *Libor Jan*, Řeholník, 166–191; *Martin Nodl*, Farář, 192–219; *Pavčina Rychterová*, Vikleřice a její předchůdkyně, 220–247; *Pavel Kras*, Český kacíř – husita, 248–269; *Michal Svatoš*, Vzdělanec – učenec – profesor, 270–284; *Pavel Špunar*, Spisovatelé – vzdělanci – básníci, 285–308; *Milada Říhová*, Středověký lékař, 309–336; *Jan Klápště*, Měšťané a lidé z města, 337–363; *František Hoffmann*, Remeslník a kupec, 364–391; *Tomáš Borovský*, Měšťan, 392–412; *Thomas Krzenck*, Měšťanka, 413–435; *Jaroslav Čechura*, Sedlák, 436–459; *František Šmahel*, „Lidé na okraji“ pozdně středověké společnosti, 460–481; Seznam vyobrazení, 482–486; Jmenný rejstřík, 487–500.

Bylo by komické vyjmenovávat, která profese nebo která skupina středověkých obyvatel v obsahu knihy ještě chybí. Výběr kapitol a autorů závisí především na volbě některé z více koncepčních možností; z hlediska té varianty, jež byla realizována v této publikaci, nutno poznamenat, že představa o obyvatelích středověkých Čech bez těch, co žijí na *hradech a tvrzích*, je neúplná.

² *J. Klápště*, op. cit. v poznámce 1.

³ Kromě *J. Klápště*, op. cit. v poznámce 1, dále ibid. *F. Hoffmann*, 364–391; *T. Borovský*, 392–412; *T. Krzenck*, 413–435. Totéž ovšem platí i pro kapitolu *J. Čechury*, 436–459.

⁴ Základní archeologická literatura k problematice města viz *J. Klápště*, op. cit. v poznámce 1, 362–363; dále *J. Klápště et al.*, Medieval Archaeology 1969–1993. Selected bibliography of the works prepared within the research programme of the Institute of Archaeology, Prague. In: 25 Years of Archaeological Research in Bohemia, Památky archeologické – Supplementum 1, Prague 1994, zvl. s. 118–119, 123–124 a jednotlivé údaje v ostatních tematických oddílech bibliografie. – Navazující bibliografie viz *M. Drašnarová ed.*, Bibliografie české a moravské archeologie za r. 1994–1995, Archeologické rozhledy 49, 1997, zvl. s. 763–728; za roky 1996–1997, Archeologické rozhledy 51, 1999, zvl. s. 952–956; za roky 1998–1999, Archeologické rozhledy 53, 2001, zvl. s. 886–888.

Poprvé přímo historikům zprostředkovaly výsledky archeologického výzkumu měst tři články: *M. Richter*, Der archäologische Beitrag zur Kleinstadtforschung in Böhmen. In: Vor- und Frühformen der europäischen Stadt

dectví pramenů hmotných obecně, a archeologických zvláště, se svědectvím pramenů psaných, jehož výsledkem může být ochuzení pohledu na minulost. Existují samozřejmě oblasti historického poznání, kam prameny archeologické nedosáhnou nikdy, nebo jen v nepatrné míře, stejně jako existují oblasti, kde budou naopak mlčet nebo jen nepatrně a neurčitě vypovídat prameny psané. Existuje však i prostor dotyku, vzájemného doplnění, a ten by neměl zůstat nevyužit. Studium života českých měst je toho obzvláště dobrým příkladem. Jednu ze tří patrně nejdůležitějších a nepominutelných oblastí vzájemného dotyku archeologie středověku a historiografie pro studium života v městském prostředí naznačil ve své kapitole J. Klápště přílehlavým přirovnáním: „Okřídlený výrok tvrdí, že písemné prameny snáze přibližují vlastní historický děj, zatímco archeologie lépe kreslí jeviště, na němž se příslušná dějinná kapitola odehrává“.⁵ Což znamená konkrétní studium a znalost „morfologie i anatomie“ města, tedy jeho celkového uspořádání, znalost obytných a veřejných staveb, náhled do jejich vnitřků i pohled na veřejný prostor a mnohé další sondy do různých segmentů života městských lidí.

Do sféry vzájemného dotyku náleží ovšem ještě nejméně dvě další oblasti. Na městském jevišti se neodehrávají jen velké děje; zato každodenní předivo drobných, nikoliv ve svém souhrnu nevýznamných mikroudálostí zanechává množství materializovaných stop, jež jsou výmluvným pozůstatkem běžného, dokonce každodenního života měšťanů a měšťanek, činnosti městských řemeslníků, poněkud méně již obchodníků. Jen namátkou a spíše jen jako jednotlivý příklad z mnoha možných připomeňme, že každý měšťan, a zvláště měšťanka, se běžně nezabývá potravinovými řemesly a ta-ji obchodu ve velkém slohu, ale den za dnem, po celé roky, obojího využívá v malém, v konkrétní sféře konzumu a domácí práce. Je dobře výrazněji si též připomenout, že život v domě, v zadních traktech i na dvoře je především životem rodiny a dalších spoluživatelů obytného prostoru, tedy lidí různých generací, lidí s různým osobním statutem, s množstvím rozmanitých rolí a nejrůznějších tomu odpovídajících činností, včetně profesí, po nichž zůstávají různé čitelné materiální stopy. S trochou metaforické nadsázky lze říci, že pro většinu měšťanek je charakteristická třeba každodenní cesta od tržiště přes ohniště černé kuchyně až k odpadní jímce.

Konečně je třeba ještě alespoň stručně připomenout oblast třetí, a to oblast environmentální. Archeologická ekofakta poskytují dnes poznatky o části každodennosti všech městských obyvatel, jednotlivých držitelů parcel a domů i městských obyvatel jako celku, a zpřesňují též podobu onoho již zmíněného životního jeviště. Prohlubují jeho podobu o odlišnosti, výjimečnosti, někdy i o změny, z nichž mnohé ovlivňují život každého z obyvatelů města, a to někdy dokonce podstatně. Jistě stačí jako podnět badatelům o středověkém městě a měšťanech připomenout nedávné osudy obyvatel některých částí Prahy v srpnu roku 2002. A také přidat ledacos, co o tom dnes již archeologie a historická klimatologie ví.

Pisatelé těchto několika recenzních glos připadá patrně také ještě povinnost srovnat způsob zpracování publikace s jinými dosud užitými možnostmi, jak přiblížit současnému čtenáři život některých, zde většinou souhrnně charakterizovaných skupin osob a jejich sociálního a profesního určení (a chování) žijících v období středověku na území Čech a Moravy. Opačný způsob zpracování, blí-žící se velmi konkrétnímu až individuálnímu pólu poznání, téměř biografií, je znám a respektován,

---

in Mittelalter, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch–Historische Klasse (Dritte Folge), 239–257, Göttingen 1974; *M. Richter*, České středověké město ve světle archeologických výzkumů, *Archeologické rozhledy* 27, 1975, 245–258; *M. Richter*, Archeologický výzkum českých měst 13. století, *Hospodářské dějiny* 4, 1979, 5–41. – Z novější monografické literatury např.: *J. Klápště*, Paměť krajiny středověkého Mostecka, Most 1994 (zázemí města); městu a jeho regionu byl věnován svazek *Mediaevalia archaeologica* 1, Praha 1999; *Mediaevalia archaeologica* 2, Praha – Brno 2000 („Brno a jeho region“); *Mediaevalia archaeologica* 4 (*J. Klápště* ed., Archeologie středověkého domu v Mostě – čp. 226), Praha – Most 2002; *R. Krajíc*, Středověká kachlová kamna v Táboře (Archeologický výzkum v Křížkově ulici čp. 28), Tábor 1997; *R. Krajíc et al.*, Dům pasíře Prokopa v Táboře (Archeologický výzkum odpadní jímky v domě čp. 220), Tábor 1998; *M. Richter – R. Krajíc*, Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 2. Levobřežní předměstí – archeologický výzkum 1962–1988, Praha – Sezimovo Ústí – Tábor 2001.

⁵ *J. Klápště*, op. cit v poznámce 1, 350.

nechci-li přímo napsat, že obdivován, téměř osmdesát let. Knížka nazvaná „Medieval People“ napsaná Eileen Power byla vydána v roce 1924 jako devatenáctý svazek v nedlouho předtím založené řadě *Pelican Books (Science, Economics, History, Sociology, Art)*. Nebyla zde v bezvýznamné společnosti. Již jména jako G. B. Shaw s jeho „The Intelligent Woman's Guide“, archeolog Sir Leonard Wooley a dodnes známé „Digging up the Past“, proslulý teoretický astronom Sir James Jeans se svým „The Mysterious Universe“, politiký myslitel a praktik Harold J. Laski a jeho „Liberty in the Modern State“ a řada dalších děl od renomovaných autorů (např. H. G. Wells, entomolog J. H. Fabre, pozorovatel sociálního života hmyzu aj.) jsou jistě dobrým sousedstvím a nepřímo spoluzaručují kvalitu publikace. Autorka, absolventka a posléze lektorka na Girton College v Cambridge, si doplnila své vzdělání v Paříži (a na jejím stylu je to k poznání), aby nakonec svoji vědeckou činnost spojila (1931) jako profesorka hospodářských dějin s mimořádně náročnou a vysoce prestižní *London School of Economics and Political Science*.⁶ Přísně na základě písemných pramenů a s trochou nadhledu a osobních sympatií ke studovaným, zčásti výjimečným a zčásti obyčejným, zčásti skutečným a zčásti napolovic smyšleným nebo snad anonymním osobám, charakterizovala jejich životní pouť a snažení (sedlák Bodo za časů Karla Velikého; Benátčan Marco Polo; priorka z Chaucerových *Canterburských povídek*; bezejmenná pařížská měšťanka a její domácnost ve 14. století, k níž náležel i nepřiměřeně starý, leč bohatý patricij–manžel; velkoobchodník s vlnou Thomas Betson v 15. století; Thomas Paycocke, textilní faktor z konce 15. století). Kniha byla úspěšná a pečet úspěchu ji doprovázela mnoho let od prvního vydání. V roce 1937 se dočkala sedmého vydání, dále se mi její dráhu nepodařilo sledovat. Zcela jistě vyšla ještě nejméně jednou, a to po druhé světové válce, tedy již po autorčině smrti (zemřela 8. 8. 1940, v den, v němž započala letecká válka o Velkou Británii). V tomto poválečném vydání (1963) byla editorem doplněna ještě o jednu kapitolu, která k původní knížce nepatřila.⁷

V úvodu své knížky E. Power vyjádřila názor, že sociální historie, a dodejme, že i mnohá další odvětví historických věd, musí snášet výtky, že jejich výklad je někdy vágní a příliš obecný. Připustíme navíc, že někdy i dost abstraktní, plný různých nezbytných tabulek a grafů, a tedy pro nespecializovaného čtenáře málo schopný konkurovat dějově exponovaným tématům, jaká přinášejí například politické dějiny, nepostrádající významných osobností a jejich zásahů do mnoha lidských osudů. Personální, téměř biografická koncepce může občas takovým „nevýhodám“ čelit též v oblasti sociálních a hospodářských dějin. Ale srovnáme-li naše domácí pramenné možnosti s možnostmi, jaké se nabízí E. Power, pak musíme konstatovat, že nemáme mnoho příležitostí postupovat podobně, nechceme-li se pohybovat na příliš delikátní hraně reality a fikce. Přesto se našťastí několik kapitol recenzované publikace pozorností ke skutečným jedincům blíží individuálnímu pojetí. Tlumočení a přímé citace z jejich literárních děl a vysvětlování jejich postojů četbu těchto kapitol neobyčejně oživuje a autentizuje. Tím spíše pro řadu témat, kde individualizace zatím z pramenných důvodů není dost dobře možná, nebo se zatím nedaří, se nabízí zdokonalení, vyplývající například ze svědectví pramenů archeologických, jazykových i z dalších zdrojů.

Navzdory odlišné pramenné situaci, v níž se nacházíme, může i tak četba naprosté většiny kapitol o lidech českého středověku, kromě nesporné užitečnosti pro archeologa středověku, být rovněž četbou poutavou, často půvabnou a místy i vysloveně krásnou.

Z. Smetánka

⁶ Kromě mnoha velkých studií byla E. Power jedním ze spoluprojektantů ve své době významných „The Cambridge Economic History of Europe“ (Cambridge CUP) a zároveň editorkou a spoluautorkou prvního svazku z roku 1942 (bohužel ten první svazek musel být označen jako vydaný „by late Eileen Power“).

⁷ Doplněná kapitola byla věnována patrně nejvýznamnějšímu římskoprovinciálnímu básníku Ausoniovi (310–395), tvůrci proslulých veršů o řece Mosele, v níž Eileen Power na příkladu zhoubných důsledků opouštění Galie vyjádřila svůj odpor k mnichovské dohodě a k politice appeasementu lorda Chamberlaina, opouštějícího spřátelený demokratický stát „... pro spor v daleké zemi a mezi lidem, o němž my nevíme nic ...“, jak čteme v dokumentech i ve stručném ohlasu ve vzpomínuté poválečné edici „Středověkých lidí“. – Viz též výběr z Ausoniova díla E. Stehliková ed., *Sbohem starý Říme*, Praha 1983.

Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen (Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko/západní a jižní Čechy). 11. Treffen 20. bis 23. Juni 2001 in Oberzell. *Rahden/Westf.* 2002. 298 str.

Sborník přednášek z pravidelného zasedání pracovní skupiny, tentokrát v Oberzellu (u Pasova) v roce 2001. Tématem setkání byla komunikace přes Šumavu, Český les a Bavorský les a s ní spojená kulturní výměna s důsledky pro obě území. V úvodním zasedání bylo vzpomenueno narozenin zaslužilé organizátorky těchto setkání PhDr. Marie Zápotocké, CSC.

Luboš Jiráň: Topographie der Kulturimpulse, 15–20. Studie se zabývá předpoklady pro šíření kulturních podnětů, vznikem větších celků a jejich vzájemným ovlivňováním. Nové podněty mohou zanechávat hmotné stopy jako rozšíření výrobků, tvarů nebo výzdobných prvků. Jako příklad může sloužit rozšíření typu Riegsee ve střední Evropě na počátku mladší doby bronzové. Z jižních Čech pochází z té doby významná skupina depotů s předměty typickými pro střední Podunají (např. Hořice v Čechách, Varvažov). V tomto i následujícím období Br D – Ha A jsou v nálezech doklady dálkové komunikace, spočívající v širokém spektru domácích i cizích předmětů, které podávají jednoznačné informace o spojeních různých území, a tím i směru dálkových cest.

Antonín Beneš: Bemerkungen zu den Wegen zwischen Ostbayern, Österreich und Böhmen, 21–22. Archeologické bádání na území mezi Čechami, Rakouskem a Bavorskem má dlouhou tradici hlavně díky amatérským pracím J. Rychlého od konce 19. stol. a K. Brdlika ve 20. stol. na Českokrumlovsku. Šumava nebyla nikdy neproniknutelným horským pásmem, jak dokládá i etnografický poznatek ze začátku 20. stol. Husy z oblasti Vimperska se prodávaly do Německa živé a pochod od hradiště Věneč přes Bohumilice, Strážný do Freiburgu trval 3 dny. Čechy měly vždy úzký vztah k Podunají jak rakouskému (jižní Čechy), tak bavorskému (západní Čechy).

Pavel Břicháček – Milan Metlička: Die linearbandkeramische Besiedlung der Region Domažlice und ihre Kontakte mit dem bayerischen Donaugebiet, 23–34. Teprve v posledním desetiletí bylo možno i západní Čechy zahrnout mezi oblasti s neolitickým osídlením. Potvrdily se dříve vyslovované domněnky o postupu prvních zemědělců z pražské kotliny přes Beroun, Hořovice, Cerhovice, Rokycany do plzeňské kotliny. Poslední velké výzkumy (Vochov, Plzeň–Křimice, Litice, Malesice) doplňují chronologické schéma. Zjištěno postupné osídlení kultur s lineární a vypíchanou keramikou. Zvlášt in-

tenzivní bylo v mladším lineárním stupni patrně se sílicí kolonizací. Podnětem k osídlení domažlické krajiny (přes Chotěšov a Stod), ležící na přímé spojnici k Dunaji, byl přístup k dolnobavorským zdrojům kamenné suroviny v dolech u Arnhofce (rohovce, křemence).

Marie Zápotocká: Kontakte, Importe, Warenaustausch und mögliche Pässe und Wege zwischen Böhmen und Bayern im Neolithikum, 35–41. Šumava ani Český a Bavorský les nebyly ani v neolitu nepřekročitelnou přírodní překážkou. Trvalejší osídlení je doloženo pro období lineární a vypíchané keramiky v Plzeňské pánvi a v bavorské nížině. Budějovická oblast byla osídlena jen přechodně. Ojedinelé nálezy kamenných nástrojů v horách a při potocích dokazují, že tehdejší obyvatelé horské přechody znali a přenášeli tudy nejen importy (v Čechách keramika typu Oberlauterbach, kamenná surovina). Je otázkou, zda změna stylu lineární keramiky ve vypíchanou nebyla ovlivněna kolonizací ze severozápadních Čech nebo pražské či plzeňské kotliny a zda také žárový pohřební ritus odtud nepřišel do Bavorska. Jak se zdá, tak nejpoužívanější cesta vedla z Plzeňska po Radbuze k Všerubskému průsmyku a pak podél řek Cham a Regen do oblasti surovinových zdrojů (lomů).

Jiří Havlica – Petr Hrubý: Betrachtungen über die Burgwälle und Höhensiedlungen am Ende der Frühbronzezeit in Südböhmen, 42–61. Při studiu starší doby bronzové v jižních Čechách jsou důležité otázky spojené s obchodními a kulturními kontakty. Zvláště rozbor a rozšíření bronzových depotů a ostatních kovových předmětů a jejich typologie ukazují určitou souvislost mezi dolováním a alpskými zpracovatelskými centry, dálkovými spoji a výšinnými sídlišti. Z konce starší doby bronzové je jich dnes známo již dvacet. Je popsána jejich stavební struktura, opevňovací prvky, poloha v krajině, vzdálenost od vody. U těch, které byly více zkoumány, autoři popisují další detaily. Důležité nálezy jsou z výzkumů na Dívčím Kameni a ve Vrcovicích. Z většiny ostatních jsou jen nálezy získané povrchovými průzkumy. Keramické tvary souvisí s podunajským územím, zastoupeny jsou kultury věteřovská, maďarovská, straubinská a kultury z maďarského Podunají. Jsou tu i stopy metalurgické činnosti. Výšinná sídliště zaujímají převážně polohy podél největších řek. Tato dispozice dosvědčuje význam spojení S–J, zvláště po Vltavě od středních Čech k Dunaji. Jejich význam tkví v mladším období starší doby bronzové. Velká mohylová pohřebiště s bohatou výbavou vedle výšinných sídlišť ukazují, že zde žila společnost, která si mohla dovolit provozovat dálkový obchod a sou-

časně být spotřebitelem dovážených luxusních předmětů, ať už jde o jižní importy bronzových předmětů nebo např. o depot jantarových perel u Dívčího Kamene. Zánik těchto hradišť je nejasný, stejně jako kultury lidí, pohřbených v pozdně starobronzovém období v mohylách. Časově jsou nálezy z výšinných sídlišť řazeny do st. Br A2–B1. Otázkou zůstává osídlení jižních Čech a jejich kulturní příslušnost ve starším úseku v Br A1, protože se nezdá, že by v tuto dobu byla oblast neosídlená.

Wolfgang David: Bayern und Böhmen zwischen Ost und West während früherer und mittlerer Bronzezeit, 62–93. V rozsáhlé práci autor pojednává o stycích mezi východním Bavorskem a západními a jižními Čechami, jejich příslušností k nadřazeným archeologickým skupinám a celkům a o rozdílných nebo společných kulturních znacích mezi těmito sousedními krajinami, rozdělenými jen přirozenou horskou hranicí. Při sledování této tematiky zůstává dodnes jedinečným výchozím bodem práce Fr. Holsta z r. 1953, v níž jsou dány ještě dnes uznávané kulturní zóny západní, východní a severní. Autor sleduje větší či menší změny v rozdílech těchto oblastí, jak je přinášela nová interpretace, nové výzkumy a hlavně detailnější poznání náplně materiální kultury v mnoha svazcích PBF. Dále se zabývá přínosem jednotlivých evropských, hlavně německých badatelů k interpretaci mohylových skupin, jejich chronologii a ke vzájemným vztahům na celém území mezi Porýním a Podunajím. Podrobně se zabývá vznikem, vývojem a rozšířením základních typů bronzových předmětů, vytvářením lokálních tradic až do oblastí dunajsko–potiské, pak vzájemně se překrývajícími východními a západními tvary v oblastech mezi jižním Bavorskem a Karpatkou kotlinou. Konstatuje, že krajina po obou stranách česko-bavorské horské hranice byla silně ovlivněna rozšířením západních i východních (podunajských) nejen bronzových tvarů a patří ke stejné oblasti v rámci mohylové kultury a jejího třídění. Tato práce vyčerpávajícím způsobem daleko přesáhla dané téma.

Michal M. Rind: Beziehungen zwischen Bayern und Böhmen in der mittleren Urnenfelderzeit, 94–106. Původní dělení období popelnicových polí podle nálezů z hrobů a sídlišť od Müllera–Karpe a H. Hennig na časné (Br D – Ha A1), střední (Ha A2–B1) a pozdní (Ha B2/3) bylo v posledních letech dále zjemňováno. Problematický je pro tuto kulturu relativně malý počet bronzových předmětů v hrobech a také těžko rozlišitelná hrobová a sídlištní keramika. Podle hrobových celků po obou stranách horského přechodu jsou v severozápadním Bavorsku a v Čechách dva výrazné keramické typy,

kteří se opakují, tzv. attinské zboží a mísy s turbanovitým okrajem. Na více příkladech autor rozebírá rozdíl mezi attinským ornamentem v Ha A a tzv. attinským zbožím s horizontálními pásy rytých linií. V Čechách jsou takto zdobené nádoby, známé z knovízské kultury, datované do Ha A–B1, stejně tak v nynické kultuře. Současně s attinským zbožím se objevují mísy s turbanovitě utvářeným okrajem v hrobech i na sídlišťích. Keramické tvary, které se společně vyskytují v Čechách a v Bavorsku během středního období popelnicových polí, dokládají vzájemné vztahy v obou krajinách žijících obyvatel, což předpokládá komunikační systém, který mohl překonávat přírodní bariéry.

Ondřej Chvojka: Die Verbindungen zwischen Südböhmen und den Nachbarregionen in der Urnenfelderzeit, 107–120. V době popelnicových polí tvořily jižní Čechy se středními jednotnou oblast (knovízská kultura a štítarská) a i v nich se knovízská vyvinula z mohylové a nikoli kolonizací ze severu. Ta postupovala jen do dřívě neosídlených krajin středního Povltaví v Ha A2. Také v západních Čechách se mohylová měnila v kulturu popelnicových polí – zde milavečskou (Br D – Ha A). V pozdní době bronzové nastává rozdíl, v západních Čechách vzniká k. nynická z úzkými vztahy k oblastem chebské a frankohornofalcké. V jižních Čechách následoval vývoj knovízské ve štítarskou. Vzájemný styk západních a jižních Čech není zcela vyjasněn, jsou jen ojedinělé doklady kontaktů, hlavně v depotech, kde předměty dokládají kulturní impulsy z jižního a jihozápadního Bavorska. Na jižní Čechy významně působila oblast podunajská z Hor. Rakouska. Směrem S–J lze pro styky vymezit dvě cesty. Ta podél Vltavy se dělila na západní (lineckou nebo krumlovskou) a východní, zvanou freistadtská. Po obou byla na sever dopravována měď a sůl, co se dopravovalo na jih je předmětem úvah. Obě cesty jsou vyznačeny depoty a výšinnými sídlišťi (Dívčí Kámen). Na základě rozboru nálezů a jejich styků se sousedními oblastmi je jasné, že jižní Čechy v době popelnicových polí byly důležitým středoevropským prostorem, v němž se stýkaly tři velké celky: homodunajský, středodunajský a lužická popelnicová pole. Byly prostředníkem styků mezi středními Čechami a alpskými centry.

Miloslav Chytráček: Südwestböhmen im überregionalen Verkehrsnetz der Hallstatt- und Frühlatènezeit, 121–142. Importy ze středomořského prostoru, které se nacházejí v bohatých hrobech a na sídlišťích v pozdně halštatském a časně laténském období, svědčí o významné roli Čech na tehdejších dálkových cestách, zvláště o jejich vztazích k některým centřům vysoké kultury. Předpokládá se, že

význam Čech nejen jako průchozího území náhle vzrostl, když po začátku 6. století byla tzv. jantarová cesta po východních úbočích Alp opuštěna. Nálezy etruských bronzových nádob v bohatých hrobech v časném latěnu, stejně jako na sídlišťích nově nalézané fragmenty řecké a etruské keramiky, přináší řadu otázek po způsobu, intenzitě a příčině těchto dálkových spojů. Autor se nad těmito otázkami podrobně zamýšlí, probírá jednotlivé nálezy v Čechách a v okolních krajinách již od konce období popelnicových polí a sleduje oboustranné vztahy mezi Itálií a oblastí severně od Alp. Roztroušené nálezy značí dřívější trasy, po nichž se dostávaly italské importy, asi prostřednictvím východohalštatského okruhu, až do Polska. Jednotlivé předměty italsko-etruských dílen ve stupni Ha C a D je třeba uvést v souvislost s obchodem s jantarem. Cesty etruských nádob z dílen ve Vulci, vyráběných zvláště v 5. století, vedly do Čech přes Alpy. Pak také do západního Švýcarska, východní Francie a jihozápadního Německa k nově zakládaným velmožským sídlům, a zdá se, že v 1. polovině 5. století prožívala keltská střední Evropa svůj rozkvět. Na významu získaly cesty do Tyrolska podél Salzachu, Innu a Ilzu do jižních Čech ve směru Vimperk – Strakonice. Jistě existovalo i spojení západní Čechy, Porýní, Švýcarska a Francie, což dosvědčují nejen bohaté hroby, ale i polohy opevněných sídel ve strategických polohách. Své výroky autor dokládá podrobným výčtem lokalit a úvahami o charakteru a intenzitě vztahů mezi Etrurií a keltským světem za Alpami.

Pavel Sankor: Ein Beitrag zu den Wegen und dem kulturellen Austausch zwischen Ostbayern, Österreich und Böhmen in der Stufe LT A, 143–149. Ve stupni LT A byly Čechy pod silným vlivem italských oblastí. Jsou tu jednotně vybavené hroby válečníků z nižších sociálních vrstev a hroby soudobé aristokracie (meče různých typů, pasové zápony). Okolní oblasti vykazují nejen dvoustranné styky, ale tehdejší komunikační spojení mezi evropským jihem a severem.

Peter Trebsche: Herstellung und Verbreitung von Keramik mit Feinkammstrich: Beispiele für Kontakte in der Spätlatènezeit, 150–160. Úvahy o vzájemných stycích jižního Bavorska, jižních Čech, Salzburska a Horního Rakouska na základě výskytu keramiky s jemným hřebenováním, která patří vedle malované keramiky k nejkvalitnějším výrobkům pozdně laténského hrnčířství. Příklady dílen z Rakouska.

Joachim Zuber: Die Cham–Further Senke in der Vorgeschichte, 161–178. Oblast Všerubské vrchoviny mezi Českým lesem, Bavorským lesem a Šumavou má svou vlastní historii jako spojnice mezi Horní

Falcí a Čechami. Výčet důležitějších nalezišť a nálezů v různých obdobích. Zatím je tato oblast nedostatečně prozkoumaná, ačkoli jde o důležité území mezi Bavorskem a Čechami v celé historii.

Werner Perlinger: Die Cham–Further Senke im Mittelalter, 179–188. Místopis a historie nejdůležitějších středověkých lokalit.

Jarmila Princová–Justová: Bavaria Bohemia, Magna Moravia und Marchia orientalis: Zusammenleben miteinander und gegeneinander, 189–204. Přehledné podání historie a územní rozlohy západních slovanských kmenů od soužití s Avary přes Samovu říši až po karolinské období do příchodu Maďarů (6.–10. století). Současně je podán přehled vývoje materiální kultury (keramika podunajská, pražského typu a všechny stupně hradištní, šperky, zbraně, nářadí), změny pohřebního ritu, sídlišť a hradišť, a to na území Čech a Moravy a v okolních krajích (Bavorsko, Horní a Dolní Rakousko), doklady vzájemných styků podle vybraných předmětů a lokalit.

Pavel Šebesta: Die ältesten Spuren der Kolonisation in Cheb–Eger, 210–226. Místo, kde vzniklo dnešní město Cheb, leží na křižovatce cest S–J (Sasko – Bavorsko) a V–Z (Horní Franky – Čechy). Při výzkumech na hradě v posledních letech byly objeveny sídlištní objekty ze slovanského období, které byly poničeny při stavbě předštaufského hradu a štaufské falce. Také z předhradí jsou dnes známé zapuštěné objekty z předkolonizačního období, které svědčí o relativně silném slovanském osídlení v době od 8. století až do středověku.

František Kubů – Petr Zavřel: Die Steige im Böhmerwald in der Vorzeit und im Mittelalter, 210–226. Vzhledem k nálezům na obou stranách Šumavy se předpokládá, že i v pravěku byly určité trasy používány. Jejich směry do jižních Čech jsou tu vylíčeny od paleolitu až po historické období, podle ojedinělých nálezů, depotů, hradišť, nálezů mincí apod. V písemných pramenech se objevují zmínky o horských stezkách až od 11. století. Autoři se podrobněji zabývají dvanácti historicky doloženými stezkami, používanými od 14. do 16. století jako kupecké (dovoz soli, tzv. zlatá stezka).

Johannes Molitor: „Die Straße die nach Bayern führt“ und der Gunthersteig. Zwei Altstraßen von der Donau durch den Mittleren Bayerischen Wald nach Böhmen, 227–240. Nejpřímější cesta přes střední Bavorský les do blízkosti Dunaje, od Degendorfu k Sušici a Klatovům, zvaná bavorská nebo česká a pak stezka Vintířova. Pojednání o stezkách v historickém kontextu s topografií a archeologickými doklady.

Veronika Höfinger: Die mittelalterliche Salzstraße von Regensburg nach Prag und ihre neuzeit-

lichen Nachfolgestraßen. Teilstück II: von Rötzbis Pilsen, 241–249. Sledování úseků cesty na německé i české straně s historickými doklady.

Karl Böhm: Unterwegs nach „Strupinga“ – Straubing, 250–272. Na křižovatce cest v římské Raetii vybudován kastel Serviodurum na místě dřívě snad keltského oppida, které bylo osídlováno i v různých obdobích pravěku. Od 5. do 8. století se v pramenech nevyskytuje žádná zmínka, až od r. 897 se objevuje označení Strupinga jako bajuvarského střediska. Jméno odvozeno patrně od velmože jménem Strupo, středisko mohlo existovat již v 6. století. Původní římské cesty se staly základem časně středověkých, vedoucích k Všerubské vrchovině a pak dále na východ.

Michal Ernée: Krummauer Ofenkacheln der Gotik und Renaissance. Ein Beitrag zu den kulturellen Kontakten des südlichsten Böhmen mit dem Donauraum, 273–286. Historie nálezů kamenných gotických a renesančních kachlí z Českého Krumlova a jejich hodnocení podle velikosti a výzdobných motivů (většina vyobrazena). Kolekce těchto kachlí patří k největším a nejzajímavějším celkům v Čechách.

Bibliographie, 287–298. Soupis referátů přednesených na všech deseti setkáních pracovní skupiny, konaných od r. 1991. Sborník uzavírá seznam účastníků a autorů.

Eva Čujanová

H. Baitinger – B. Pinsker Hg.: Das Rätsel der Kelten vom Glauberg. Theiss Verlag Stuttgart 2002. 344 str. s 377 obr. ISBN 3–80621592–8.

Pořadatelé výstav již po několik desetiletí zcela správně využívají vlny zájmu o statečné Kelty, opírající se o představu, že jde o předky velké části dnešních Evropanů, jejichž kultura obsáhla rozsáhlá území v Evropě a kteří se nebáli střetnutí s civilizací antického světa. Můžeme to jen přivítat, protože archeologie (a archeologické, resp. kulturní památky v nejširším slova smyslu se tak dostávají do povědomí široké veřejnosti spolu s chápáním, že je třeba je chránit – před zubem času, před ignorancí, před zloději a nesvědomitými sběrateli. Jen informovanost na nejširší úrovni a doslova v každé komunitě může zabránit plundrování archeologických lokalit a nálezů. Výstava „Das Rätsel der Kelten vom Glauberg. Glaube – Mythos – Wirklichkeit“ tento cíl dokonale splnila. Byla otevřena v květnu až září 2002 ve Frankfurtu a uskutečnila se pod záštitou a s podporou spolkové země Hessensko a hessenského ministerstva pro vědu a kulturu, kteří přispěli také k vydání doprovodné publikace. Záštita

na úrovni vlády spolkové země měla svůj důvod: spektakulární archeologický nález časně laténské antropomorfní skulptury z Glaubergu, který se stal senzací německé archeologie v 90. letech 20. století.

Pozdně halštatské až časně laténské hradiště Glauberg bylo zkoumáno již ve 30. letech 20. století; nálezy odtud, ale zejména z blízkého z okolí, indikují zdejší existenci nadregionálního centra a sídla elity v 6., ale zejména v 5. stol. př. Kr. Plocha o rozloze 8 ha byla ohrazena hradbou z kamene a dřeva; další linie fortifikací zvětšily tuto plochu na 20 ha. V letech 1994–2000 proběhly nové výzkumy a průzkumy při úpatí hradiště, kde byl za pomoci magnetické prospekce a leteckého průzkumu odkryt systém lehčího ohrazení valy a příkopy, a v jejich rámci také dvě „knížecí“ mohyly s pohřby z 5. stol. př. Kr. Větší mohyla č. 1 o průměru 48 m lemoval příkop, který pokračoval jako vymezení „ceremoniální“ cesty vedoucí k mohyle. Mohyla, zachovaná jen do výšky 70 cm, obsahovala uprostřed téměř čtvercovou jámu zcela bez nálezů, kromě ní dva hroby. V hrobě č. 1 se zbytky dřevěné komory byl uložen kostrový pohřeb muže s bohatou výbavou bronzové zobákovité konvice se zbytky textilu vně a se stopami medoviny uvnitř, se zbraněmi, opaskem a zbytky obuvi, se zlatými náušnicemi, nákrčníkem, náramkem a prstenem a dalšími předměty. Hrob č. 2 obsahoval dřevěnou truhlu se žárovým pohřbem muže se skromnější výbavou. Ve druhé mohyle o průměru ca 24 m, vymezené příkopem, byl uložen kostrový hrob muže s mečem, kopím, zlatým náramkem a prstenem, opaskem a dvěma bronzovými sponami.

Nejpozoruhodnější nález bezpochyby představovala skulptura nalezená spolu s fragmenty dalších tří soch v příkopu lemujícím mohylu č. 1. Plastika vyrobená z místního pískovce zobrazuje muže v životní velikosti, s ulomenými dolními částmi nohou; další tři sochy, z nichž se zachovaly jen fragmenty, byly pravděpodobně totožné. Původní místo, kde plastiky stály, je neznámé. Socha zobrazuje bojovníka s pancířem z textilu a kůže; levou rukou drží oválný štít, na pravém boku má meč, pravá ruka spočívá na prsou, na krku má nákrčník se třemi kuželkovitými závěsky, tři nápažníky na levé ruce, náramek a prsten na pravé ruce. Stylizovaný obličej s mandlovýma očima, lichoběžníkovým nosem, knírem a bradkou má na čele znázorněnou čapku (přilbu?) se dvěma listovitými útvary (tzv. listová koruna). Předpokládá se, že socha byla polychromaná a že představovala věrný obraz knížete té doby s jeho typickými symboly moci; ostatně muž pohřbený v hrobě 1 v první mohyle měl zcela totožnou výbavu. Uvažuje se, že bohatství zdejší elity

vycházelo z přístupu k soli v nedalekých salínách (Bad Nauheim). Ačkoli samotná hrobová výbava stojí za pozornost a byla také předmětem speciálních analýz, hlavní zájem na sebe pochopitelně strhla popsaná kamenná soška známá dnes jako „Glaubi“, jak byla familiárně nazvaná nadšenými návštěvníky a obdivovateli. Protože jde skutečně o unikátní artefakt, není divu, že frankfurtská výstava byla vlastně vytvořena kolem tohoto pozoruhodného díla, budícího zasloužený zájem spolu s dalšími 30 shromážděnými soškami Evropy doby železné počínaje 7. stol. př. Kr. Pozornosti se přirozeně dostalo také reprezentativnímu souboru nálezů z bohatých hrobů, depotů či jednotlivých předmětů ze 6.–5. stol., jako protějšku výbavy hrobů z Glaubergu; nechybějí ani nálezy z Čech (Manětín–Hrádek, Droužkovice, Hořovičky aj.).

Náplň publikace, která výstavu doprovázela (a na rozdíl od mnoha jiných případů byla k dispozici v den vernisáže), je velmi široká, jak to odpovídá celému týmu autorů nejrůznější specializace: zahrnuje přehled keltského světa od historických zpráv po archeologii sídlení, pohřbívání a ekonomiky, podrobně se věnuje popisu nálezů z Glaubergu a okolí, restauraci kovových i organických předmětů (zachovaly se např. textilní obaly konvic, kožené a dřevěné součásti zbraní aj.) i metodám a výsledkům přírodovědných analýz (pylová analýza medu/medoviny, ale i pylové diagramy získané ze zázemí lokality). Ikonografický rozbor nálezů z Glaubergu provedl O.–H. Frey (prvè vyhodnocení již Frey 1996 a Frey – Herrmann 1997), který připojil úvahu o časně laténském umění obecně a věnoval se také kamenné plastice daného období a typu v Evropě; připomněl další zhruba současná plastika počínaje halštatskými jen náznakově provedenými stélami z Německa a konče známým bojovníkem z Capestrana a soškami z jižní Francie. Za možné vzory pro „Glaubiho“ považuje D. Steuernagel řecké *kouroi* 7.–5. stol. př. Kr. Jak ukazují A. Rapin a B. Lescure, pozoruhodná podobnost s plastikami z Roquepertuse, vybavenými stejným typem pancíře, přispěla k posunu jejich datování blíže k datu nálezu z Glaubergu – od původně předpokládaného 3. stol. nyní k 5. stol. př. Kr. M. Höck upozorňuje na zhruba současná soška bojovníků ze severozápadní části Iberského poloostrova (k sympoziu na toto téma v Lisabonu 2002 a k názorům na interpretaci těchto plastik cf. Megaw 2002).

Publikaci uzavírá katalog s detailním popisem vystavených předmětů, zahrnující kromě nálezů z Glaubergu ještě dalších 140 exponátů – jednotlivých předmětů či souborů z převážně časně laténského střední a západní Evropy, více či méně známých

(škoda, že některé drobné předměty, např. unikátní bronzová šelma z Droužkovic, nebyly na výstavě instalovány tak, aby vynikly detaily jejich provedení). Tento chronologický rámec přesahují kamenné sošky s počátky v 7. stol. př. Kr. (stély) a některé mladší. K nim patří také známá hlava ze Mšecových Žehrovc. Domnívám se, že toto dílo se z daného kontextu vymyká, a to nejen svým pozdějším vznikem a nejistotou, zda jde o torzo celé postavy nebo jen busty. Rysy této sošky jsou unikátním výrazem specifické laténské tvorby bez patrného ovlivnění mediteránními vzory a bez přímých paralel ve vystaveném souboru. Daleko spíše patří ke soškám v rámci hérójských kultů demonstrováných např. francouzskými bustami typu Paule nebo Yvignac z mladší části laténského období (Ménez et al. 1999; Venclová 2002), které však expozice nijak nereflektovala.

Výstava, po zásluze úspěšná, se řadí k inspiračním počínáním, přinášejícím řadu nových idejí. Kvalitní a obsahově bohatý katalog je jejím důstojným zrcadlem, ale nejen to: předkládá množství nových dat i jejich interpretaci a má šanci stát se hojně používanou příručkou pro badatelskou i širší veřejnost.

N. Venclová

LITERATURA

- Frey, O.–H. 1996: Die Funde aus den Fürstengräber. In: Die Keltenfürsten vom Glauberg, Wiesbaden, 55–98.
- Frey, O.–H. – Herrmann, F.–R. 1997: Ein frühkeltischer Fürstengrabhügel am Glauberg im Wetteraukreis, Hessen. Germania 75, 459–550.
- Megaw, J. V. S. 2002: Report. In: Editorial, Antiquity 76, No. 292, 304–305.
- Ménez, Y. et al. 1999: Les sculptures gauloises de Paule (Côtes-d'Armor). Gallia 56, 357–414.
- Venclová, N. 2002: Druidové, archeologie a historie. Památky archeologické 93, v tisku.

A. Boos Hg.: Wirtshauskultur. Archäologie, Geschichte und Hinterlassenschaft einer alten Regensburger Schänke. Museen der Stadt Regensburg, Regensburg 2002. 205 str., 100 obr., 27 tab. ISBN 3–935052–18–9.

Pomineme-li vynikající grafickou úpravu knihy o „pohostinské“ kultuře období kolem roku 1500 v Řezně, zasluhuje práce dvanáctičlenného autorského kolektivu pod vedením A. Boose pozornost z jiného důvodu. Především je spolu s výstavou uspořádanou Historickým muzeem města Řezna

v létě roku 2002 završením interdisciplinárního výzkumu dějin domu č. 10 na Auergasse v historickém jádru města (Altstadt), na kterém se podílela celá řada institucí od roku 1997 v souvislosti s rekonstrukcí objektu a předstihovým archeologickým výzkumem. Odkryté situace předurčily téma a celkové pojetí publikace, jež se vedle stavebně historických otázek v převážně většině odvíjely od komplexního zhodnocení obsáhlého nálezového fondu 15.–16. stol. z výplně velkokapacitního odpadního objektu, pracovně pojmenovaného „Grosse Latrine“.

Kniha, sestávající z deseti kapitol, poznámkového aparátu a seznamu literatury, je určena jak odborné, tak širší čtenářské obci. To odráží i ztencená širše analytických pasáží v textu jednotlivých kapitol. Autoři se soustředí především na prezentaci závěrů a hledání kulturně historických vazeb mezi „mrtvým“ a „živým“ kontextem.

První kapitola (A. Boos: Von der Ausgrabung in der Auergasse 10 bis zur Ausstellung „Wirtshauskultur“, 7–14) uvádí do projektu s jeho technicko-organizačním zázemím a připomíná věnování knihy tragicky zesnulému studentovi H. Militzerovi, jenž se podílel na zpracování nálezového souboru.

Druhá kapitola (S. Codrenau–Windauer – K. Schnieringer: Ein altes Haus enthüllt seine Geschichte – Archäologie und Bauforschung im Anwesen Auergasse 10, 15–28) se věnuje nejen stavebnímu vývoji domu, ale také předchozímu osídlení doby římské, a dále dokladům o existenci dřevěné stavby v 10. století. Zástavba parcely, která ve 12.–13. stol. sestávala pravděpodobně až ze dvou kamenných jader kombinovaných s dřevěnými nástavbami či samostatnými dřevěnými stavbami, se kolem roku 1338 (dendro) mění v důsledku požáru. Do roku 1388 (dendro) se dům skládal z obytné části v prvním patře (světnice, síň), přízemí zůstávalo stále vyhrazeno řemeslnické výrobě. Doložena ozdobná fasáda. Po roce 1388 se dům rozšířil o dřevěné přístavby v hloubce parcely, čelní kamenné a dřevěné stěny domu byly omítnuty a zdobeny. V průběhu 15. stol. přibývá druhé patro, dům pravděpodobně mění svou funkci (hospoda), na což poukazuje nálezy vyzděné velkokapacitní latriny (40 m³) v rámci domovního traktu. K roku 1535 (dendro) doloženy přestavby související s definitivní stabilizací dispozice domu, zaniká velká latrina a je nahrazena objektem novým (jímka 2). Fungování domu 15. a 16. stol. jako hostince naznačují nepřímo bezpečné písemné zmínky z roku 1471 a 1753 a snad také, i když nikoli přímočaře, nálezový soubor z „Grosse Latrine“.

Třetí kapitola (W. Endres – E. Militzer: Keramikfunde aus der „Grossen Latrine“ im Anwesen

Auergasse 10 in Regensburg, 29–84) pojednává o širokém spektru keramických výrobků z výplně objektu: nejen o běžné polévané či nepolévané kuchyňské a stolní keramice, ale také o méně obvyklých formách (destilační nádobka, aquamane aj.), importech, hliněných figurkách, nádobkových kachlic apod. Obecné rozšíření glazury na nádobách od pol. 15. stol. mělo dle autorů jen nevelký vliv na zlepšování hygienické situace a nároků na stravování. Konstatují relativně malý počet nádob na uchovávání tekutin, což kontrastuje s předpokládanou funkcí domu. Dále upozorňují na přítomnost dokladů nadregionálních kontaktů a směny: např. keramické zboží z waldenburských či siegburských dílen, kameninový pohár z Lužice, grafitové hrnce z Pasova. Jako svědectví „privátní religiozity“ uvádějí sériově vyráběné hliněné figurky znázorňující světce (sv. Barbora), nevylučují však u nich funkci hraček. V celku hrnčina navazuje na tradice výroby 14. stol., běžné formy nepřekračovaly směnný okruh ca 30 km od produkčních center. Ty byly situovány na předměstích Řezna (Prebrunn ad.). Datování souboru je kladeno od poč. 15. do 15./16. stol., mladší soubor představují nálezy z jímky 2 (závěr 16. a 17. stol.). Ke kapitole připojen katalog (85–96).

Skleněnými nádobami se zabývá kapitola čtvrtá (R. Hannig: Die Hohlglasfunde aus der „Grossen Latrine“, 97–123). Autorka konstatuje výskyt četných typů barevných i nebarevných pohárů s nálepy či bez nálepy a lahvovitých tvarů určených k uchovávání a konzumaci vína nebo lihovin (kutrolfy). Otázky původu, transportu a lokální výroby ponechává vzhledem k absenci nálezů výrobních zařízení v sv. Bavorsku otevřené. Datování souboru se pohybuje v rozmezí 15. – 1. pol. 16. stol., výskyt tzv. shaffhausenských pohárů ve spodních výplních jímky však dovoluje uvažovat o mírném posunu datování proti časové ose. Nelze přitom vyloučit vliv post-depozičních procesů (propadání těžších fragmentů z vyšších partií výplně do nižších). Za kapitolou následuje katalog (124–128) a obrazové přílohy.

Kapitola pátá (A. Driesch – N. Pöllath: Tierknochen aus der „Grossen Latrine“ und ihre Aussagen zu Knochenhandwerk und Fleischangebot, 137–144) jmenuje na základě osteologického rozboru skladbu jak domácích (hovězí, skopové, drůbeží aj.), tak exotických druhů (mořské ryby). Za pozornost stojí doklady výroby růžencových perel ve svrchních partiích jímky. Jejich přítomnost poukazuje na blízkost kostela sv. Emmerama.

V šesté kapitole (H. Küster: Pflanzenreste aus der „Grossen Latrine“ und ihre Aussagen zur pflanzlichen Ernährung, 145–147) vypovídají nálezy jader hroznového vína, fíků, okurky, jablek, jahod atd.

o zahradnictví a dovozu (středomořských?) rostlinných druhů. Doklady předpokládaného sladovnictví a konzumace piva chybějí, nelze ale vyloučit, že vzaly za své ve výplni odpadního objektu.

Obrázek hygienických poměrů významně doplňují parazitologické nálezy, o nichž pojednává kapitola sedmá (*A. Staskiewicz: Parasiten aus der „Grosen Latrine“ und ihre Aussagen zur Hygiene in der Zeit um 1500, 149–152*). Spodní vrstvy jímky vydaly doklady o existenci škrkavky dětské, bičkovců, tasemnice, motolice jaterní atd.

Osmá kapitola (*H. Wanderwitz: Zur Entwicklung des Regensburger Wirtshauswesens in Spätmittelalter und früher Neuzeit, 153–164*) vychází při nástinu vývoje hostinských a výčepních zařízení z nečetných městských privilegií, daňových soupisů a dochovaných ustanovení městské rady 13.–15. stol. Autor konstatuje překvapivou absenci písemných dokladů pro existenci hostinců ve městě, které bylo významným tržním centrem profitujícím z dálkového obchodu. Dále se zabývá ustanoveními rady města ohledně regulace poměrů v těchto zařízeních. Písemné prameny funkce domu na Auergasse 10 jako hostince nevyklučují, avšak ani nepotvrzují.

Na odlišné kulturně historické souvislosti odkazuje kapitola devátá (*W. Hartinger: Wallfahrt und Pilgerwesen im spätmittelalterlichen Regensburg bis ins frühe 16. Jahrhundert, 165–176*), jež se zabývá formami křesťanské laické zbožnosti vrcholného a pozdního středověku a náboženskými poutěmi jako projevy duchovních hnutí (mód) utívajících ostatky svatých. Poutnická mušle, růžencové perly a s nimi související výrobní odpad ve výplni jímky odrážejí jednu z etap poutnictví svázanou s horlívým utíváním sv. Emmerama či Panny Marie v 1. pol. 16. stol.

Otázky nálezového prostředí a vypovídací hodnoty nálezového souboru pak diskutuje kapitola desátá (*A. Boos: Bemerkungen zur der „Grossen Latrine“ und ihrem Fundmaterial, 177–185*). Vedle problémů s časovým zařazením souboru (na základě mincovních nálezů kladen do 15. a 1. pol. 16. stol.) a dobou vzniku objektu (snad konec 14. stol.) se potýká především s problematickou otázkou, do jaké míry je sociálně indikační hodnota posuzované hmotné kultury slčitelná s koncepcí „hostinské kultury“ a nakolik se liší od běžné výbavy měšťanských domácností na přelomu pozdního středověku a raného novověku. S tím úzce souvisí interpretace funkce odpadního objektu, a tedy i celého domu, která v tomto případě není samozřejmá, zůstává ale pravděpodobným řešením.

Ondřej Wolf

Č. Červený – V. Komárek – O. Štěrba: Koldův atlas veterinární anatomie. Avicenum – Grada Publishing, Praha 1999. 704 str., 308 tab.

Velkým pomocníkem pro všechny zájemce o anatomii a morfologii domácích zvířat je publikace „Koldův atlas veterinární anatomie“. Atlas je dílem zkušených odborníků: prof. MVDr. Čeněk Červený, CSc. (VFU Brno), prof. MVDr. Vladimír Komárek CSc. (ČZU Praha) a prof. MVDr. Oldřich Štěrba, DrSc. (VFU Brno). Vznikl na počest zakladatele české veterinární anatomie prof. MVDr. Jana Koldy, DrSc. (1895–1958). Původní atlas J. Koldy (*Srovnávací anatomie zvířat domácích*) byl prvně vydán vlastním nákladem roku 1936 v Brně.

Koldův atlas veterinární anatomie je vybaven 308 tabulemi. Jedna tabule obsahuje obvykle dvě nákresy (většinou černobílé, některé jsou řešeny i barevně). Celkem má atlas 10 kapitol. První popisuje části a krajiny těla, další kapitoly se již zabývají jednotlivými soustavami (kosterní, svalová, trávicí, nervová atd.). Například druhá kapitola popisuje na 77 stranách a 50 tabulích kosterní soustavu. Užitečné jsou (zejména pro archeozoology) původní údaje o prořezávání jednotlivých zubů savců. Popisovány a graficky znázorňovány jsou všechny anatomické části běžných domácích zvířat, tj. koně, skotu, prasete, psa, kozy, z ptáků kura, kachny a holuba. Naprosto převažují obrazy a jejich popisy, text zaujímá pouze asi 5 % prostoru publikace. V závěru je přiložen krátký anatomický slovníček. Je třeba zdůraznit, že atlas zobrazuje jednotlivé anatomické části věrohodně, přesně a vědecky správně s použitím platné latinské terminologie.

Srovnáme-li původní atlas J. Koldy s recenzovaným atlasem, je evidentní zestručnění. Například jen první díl „Koldy“ zabývající se opornou soustavou (I. Část obecná, II. Nauka o kostech a chrupavkách) představuje 914 stran a 301 obrazů, v porovnání se 77 stranami kapitoly 2 u atlasu Červeného et al. (počet obrázků zůstává zhruba stejný). Publikace z roku 1936 je také jinak řešena: text zde převažuje nad obrazy, a kniha tak představuje zároveň rozsáhlé vědecké pojednání a slouží i jako učebnice.

Koldův atlas veterinární anatomie je přehledným a podrobným pomocníkem při studiu kterékoliv z tělních soustav, které přibližuje především za pomoci přesného zobrazení. Je vhodnou pomůckou pro studenty veterinárního lékařství i zoologie, pro vědecké pracovníky zabývající se anatomii a srovnávací morfologií (včetně archeozoologů) a díky své přehlednosti i pro laické zájemce.

René Kyselý

František Kubů – Petr Zavřel: Der Goldene Steig. Historische und archäologische Erforschung eines bedeutenden mittelalterlichen Handlungsweges. 1. Die Strecke Prachatitz – Staatsgrenze. Vydal Verein für Ostbairische Heimatforschung Passau spolu s Jihočeským muzeem v Českých Budějovicích a Prachatickým muzeem v Prachaticích, *Passau 2001*. 191 str. s četnými kresbami, mapkami, plány a černobílými i barevnými fotografiemi.

Terénní výzkum dálkových stezek a komunikací obecně, dříve většinou opomíjený, patří mezi významné fenomény současné archeologie. Stačí připomenout např. řadu studií ze severních Čech (např. *Velímský – Černá 1990; Velímský 1992; Černá 1998*), jižní Moravy (např. *Měřínský – Zumpfe 1998*) nebo rozvíjející se prospekci stezek mezi Bavorskem západními Čechami (např. *Široký – Nováček 1998; Hofinger 2002*). Mezi regiony s pokročilým výzkumem dávných komunikací lze počítat i jižní Čechy. Zasloužili se o to zejména historik František Kubů a archeolog Petr Zavřel, kteří se již od počátku 90. let intenzivně věnují výzkumu nejznámější jihočeské středověké cesty – Zlaté stezky. Dílčí výsledky své práce publikovali již autoři v řadě periodik (viz zejména články a studie v periodikách *Zlatá stezka, Archeologické výzkumy v jižních Čechách, Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen, Archaeologia historica* aj.), souhrn výsledků výzkumu první ze tří větví Zlaté stezky pak dostali čtenáři do rukou nyní v monografické formě.

Knihy přináší komplexní pohled na českou část východní trasy Zlaté stezky, označovanou jako prachatická větev. Kombinací archeologických, historických a geodetických metod se autorům podařilo získat ucelený obraz o této komunikaci, který výrazně překonává všechny předchozí práce na toto téma. Publikace ovšem zaujme i po stránce formální – text je doprovázen řadou kvalitních kreseb, plánek, mapek a fotografií. K výbavě patří i složený plán celé stezky od Prachatic po státní hranice.

Po stránce obsahové je kniha rozdělena do dvou základních částí. První seznamuje čtenáře se základními fakty o Zlaté stezce jako celku, druhá část pak pojednává přímo o prachatické větvi. V první kapitole je přehlednou formou shrnuto celkové komunikační schéma Zlaté stezky (s. 9–11), přičemž všechny hlavní trasy a nejdůležitější stanice jsou zakresleny v připojené mapce. Následuje pasáž o dosavadní literatuře a hlavních písemných pramenech k tématu (s. 12–20). Poměrně obsáhlá je kapitola, věnovaná přehledu historického vývoje Zlaté stezky (s. 21–33). První písemné zprávy pocházejí z 11. a 12. století, ke značnému rozvoji pak dochází zejména ve 14.

století. Po dočasném úpadku v důsledku husitských válek nastává „zlatý věk“ této komunikace, který s sebou přinesl nebývalý rozkvět celé oblasti. Zásadní zlom pak přináší 17. století, kdy třicetiletá válka a přenesení obchodu se solí na trasu Linec – České Budějovice znamenají postupný zánik Zlaté stezky.

Podstatná část knihy je ovšem věnována přímo prachatické větvi Zlaté stezky. Za povšimnutí stojí hned první kapitola této části, která pojednává o otázkách využívání této komunikace již v pravěku (s. 34–39). Autoři zde shrnují všechny známé nálezy z okolí prachatické větve, přičemž některé jsou zde i vyobrazeny. Na tomto místě je třeba upozornit na jeden chybně uvedený údaj: v textu (s. 38) i v popisku pod obrázkem (s. 37) jsou popsány dvě mladobronzové etážovité nádoby z Prachatic, ve skutečnosti se však jedná o jeden nález (viz *Parkman 1997*). Na základě provedené analýzy dospívají autoři k názoru o možném využití této komunikace alespoň v některých pravěkých epochách, i když důkazy jsou jen nepřímé.

Jádro práce tvoří popis a dokumentace všech stávajících reliktvů prachatické větve Zlaté stezky. Nejprve se autoři zaměřili na předpokládanou nejstarší trasu této stezky, vedoucí z Libinského Sedla na Zbytiny, Pěknou a Stožec (s. 40–45). Tato komunikace sice zanikla již před rokem 1359, dodnes je z ní však zachováno několik terénních útvarů. V následující kapitole je popsána pracovní metoda výzkumu reliktvů vlastní prachatické větve (s. 46–49). Autoři rozdělili celou její trasu od Prachatic po státní hranice na třináct úseků, každému z nich je věnována samostatná kapitola (s. 50–172). V rámci těchto kapitol je však pojednáno nejen o samotných terénních reliktech, ale také o dějinách jednotlivých obcí a staveb, o několika hradech (Hus, Stožecká skála), o vojenském opevnění u Volar, o meznících apod. Na řadě míst využívají autoři výsledků mnoha archeologických výzkumů – připomeňme např. výzkum hrádku na Stožecké skále (1991), výzkum městského opevnění v Prachaticích (1993), sondáže úvozových cest v tzv. Blažejovickém systému (1998), dokumentaci řezu v Albrechtovicích (1998) aj. Některé výzkumy a nálezy jsou zde publikovány vůbec poprvé. Pozornost je věnována také ojedinělým nálezům, které autoři získali pomocí detektoru kovů, samostatný exkurs je pak věnován nálezům železných podkov a jejich kompletnímu soupisu.

Závěr knihy (s. 173) je věnován aktivitám několika posledních let, které vedou k postupnému ožívání tradic Zlaté stezky – upozornit lze např. na vytvoření značené naučné stezky nebo pochody soumarů z Pasova do Prachatic. Publikaci uzavírá

soupis literatury a dva velmi užitečné rejstříky – českých pomístních názvů s německými překlady a naopak německých názvů s českými ekvivalenty.

Celkově je možné konstatovat, že dílo Františka Kubů a Petra Zavřela představuje jeden z vrcholů na poli bádání o starých stezkách. Svým komplexním přístupem, zahrnujícím několik vědních oborů, se jistě stane vzorem pro zpracování dalších komunikací i v jiných regionech. Kniha je navíc psána čtivým, svěžím stylem, což jí jistě zajistí patřičný ohlas i v širších čtenářských kruzích (znalých německého jazyka). Již nyní se tak můžeme těšit na vydání dalších dílů této vynikající monografie, které obdobným způsobem shrnou výsledky výzkumu zbývajících tras Zlaté stezky.

Ondřej Chvojka

LITERATURA

- Černá, E. 1998: Komunikační síť v SV části Krušných hor v období vrcholného středověku a její kontext s polohami sklářských hutí, *Archaeologia historica* 23, 97–110.
- Hofinger, V. 2002: Die mittelalterliche Salzstraße von Regensburg nach Prag und ihre neuzeitlichen Nachfolgestraßen. Teilstück II: von Rötzbis Pilsen, in: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen*. 11. Treffen (20.–23. 6. 2001 in Oberzell), Rahden/Westf., 241–249.
- Měřinský, Z. – Zumpfe, E. 1998: Obchodní cesty na jižní Moravě a v Dolním Rakousku do doby vrcholného středověku, *Archaeologia historica* 23, 173–181.
- Parkman, M. 1997: Příspěvek k lokalizaci staršího nálezu knovízské nádoby z Prachatic, Zlatá stezka 4 (Sborník Prachatického muzea), 167–169.
- Široký, R. – Nováček, K. 1998: K počátkům Norimberské cesty na Tachovsku, *Archaeologia historica* 23, 59–71.
- Velímský, T. 1992: Studium středověkých cest a problematika vývoje osídlení levobřežní části oblasti labských pískovců, *Archaeologia historica* 17, 349–364.
- Velímský, T. – Černá, E. 1990: Výsledky rekonstrukce středověké cesty z Mostu do Freibergu, *Archaeologia historica* 15, 477–487.

Henryk Machajewski: Wygoda. Ein Gräberfeld der Oksywie-Kultur in Westpommern. Monumenta Archaeologica Barbarica Tomus IX. Fundacja Przyjaciół Instytutu archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Instytut archeologii Uniwersytetu Warszawskiego a Instytut prahistorii Uni-

wersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, *Warszawa 2001*. A4, 130 str., 6 obr. a 8 tab. v textu, 58 tab. v příloze.

Pohřebiště bylo objeveno v roce 1979 na malém pravostranném přítoku řeky Parsęty, severně od obce Wygoda (okr. Białogard) v Pomořansku. Jeho objev souvisel s prospekciemi prováděnými na sklonku 70. let v okolí pracovníky Univerzity Adama Mickiewicze v Poznani. Tyto práce přinesly takové poznatky k osídlení v době okolo změny letopočtu, že v následujících letech 1980–1982 bylo přistoupeno k plošným odkryvům některých situací, mezi něž patří i zde předkládané polohy č. 6, 6A a 6B z katastru obce Wygoda. Na celkové zkoumané ploše 3205 m² bylo odkryto pohřebiště se 150 žárovými hroby od stupně A2 předřímské doby železné až po stupeň B1 doby římské (poloha 6), dále pak dvě sídlištní jednotky ze stejného období, vzdálené od nekropole často jen několik, maximálně pak 50 m. Tři čtvrtiny hrobů (112) byly hodnoceny jako chudé, další část jako průměrně vybavené (33 hrobů) a pouze pět jich spadá pod označení bohatě vybavené, mj. s nálezy zbraní a zlatých šperků. Bohatší pohřby byly povětšinou uloženy v urnách, chudší pak v jámách a z nich 56 nemělo keramické milodary. Celkově patří pohřebiště ve Wygodě do střední fáze vývoje západopomořanské skupiny oksywské kultury, začíná několika hroby ve stupni A2, s typickými sponami typu K, varianty A, G a K, pokračuje ve stupni A3, se sponami typu K/V, varianty Ma a Na a končí ve stupni B1 doby římské, s výrazným zastoupením spon typu Almgren 68 a 49/50. V průběhu vývoje oksywské kultury, vznikající západně od oblasti skupiny do oblasti kultury jastorfské ve stupni A2/A3 a A3 dochází k zahušťování sídelní sítě a vznikají dobře studovatelné mikroregiony. Mezi ně patří i střední tok Parsęty s trojicí sídlišť a pohřebiště v okolí obce Wygoda. Právě takové situace by měly přispět k řešení problémů geneze a vývoje oksywské kultury v západním Pomořansku. Závěr využívání pohřebiště spadá do stupně B1, kdy se oblast oksywské kultury očitá mezi územími na západě polabských Germánů a na východě vznikající wielbarskou kulturou. V oblasti druhdy oksywské jsou pak starší nekropole zčásti využívány nositeli wielbarské kultury, jinde dochází k uzavření funkce pohřebního areálu a přesunu na nedaleké větší pohřebiště. Příkladem je přesun mezi zanikající Wygodou a asi 1 km vzdáleným nově založeným pohřebištěm u obce Rzyszczewo. Předloženou publikací standardně vysoké úrovně bylo výrazně zlepšeno poznání kulturních a sídelních změn v západním Pomořansku v době okolo změny letopočtu. Důležitá jsou pak zejména pohřebiště založe-

ná zhruba ve stupni A2 a opuštěná v průběhu stupně B1 doby římské, která ukazují na vyšší dynamiku vývoje osídlení, než se dosud předpokládalo.

Jan Blažek

Muzeum – Sborník Muzea Kroměřížska III – 2000. Red. J. Stránský. *Kroměříž 2002*. 164 str.

Z obsahu (archeologie): *H. Chybová*: Nově zjištěné časně slovanské osídlení Kroměříže, 3–18. Záchranný výzkum 1997–1998 při stavebních pracích v Kroměříži–Kotojedech. Autorka učinila významný objev, který přispívá k poznání nejstarších dějin lokality od poloviny 6. do počátku 8. stol. Dosud bylo doloženo jen střední a mladší období slovanského osídlení. Tři sídlištní objekty, keramika pražského typu, pražnice, kostěná industrie (zlomky hřebenu, proplátček), železný nožik. Rozbor nálezů. *H. Chybová*: Kamenný „bůžek“ z Kovářské ulice, 91–102. Pískovcová soška vysoká 41,5 cm, s vyrytými domnělými znaky „slovanského“ runového písma, v majetku muzea. Původně ve sbírce Jindřicha Slovákova, jím též publikovaná (ČVMS Olomouc, 1895). Patří k romantickým falzům z pohanského období na Moravě. *H. Chybová*: k životnímu jubileu PhDr. Václava Spurného, CSc., 146 (vedoucí archeologického výzkumu na Kroměřížsku v letech 1949–1957). – Sborník obsahuje příspěvky z oboru historie, etnografie, literatury a přírodních věd; dále je zde mj. publikováno významné dílo malíře Josefa Jíry „Křížová cesta“ (str. 141–144), doprovázené slovem Vladimíra Vodičky a Ludvíka Kundery (str. 137–140). Sborníku prospělo zařazení cizojazyčných výtahů (angl., něm.); je tištěn na křídě, grafická výprava zůstává vysoká jako u předešlých ročníků.

V. Spurný

Michał Parczewski Hg.: Quellen zur slawischen Besiedlung im Karpatengebiet. Band 1. Moravia Magna – Seria Polonia 1. *Kraków 2001*. 160 str., 50 obr. a 65 tabulek.

Do první knihy vydané v Polsku v rámci mezinárodního projektu Moravia Magna zařadil editor M. Parczewski výtahy ze tří diplomních prací vzniklých v jeho semináři na Jagellonské univerzitě v Krakově. Všem je společné, že zpracovávají dřívější nezhodnocené nebo jen částečně publikované nevelké výzkumy raně středověkých lokalit v jv. Polsku. Hradiště Przeczycy a dvě otevřená sídliště Ulucz a Przemysł leží na severním úpatí Karpat.

Piotr Dziedzic: Frühmittelalterlicher Burgwall in Przeczycy, Kr. Dębica, 18–59. Diplomová práce byla obhájena v r. 1996. Hradiště ve tvaru protáhlé

ledviny s maximálními rozměry 198 x 82 m je trojdílné, nejvýše položená akropole leží na jednom konci komplexu a přiléhající údolí převyšuje o 130 m. Výzkum probíhal střídavě do r. 1965 a obsáhl 2 % celkové plochy, z níž poskytl pouhých 828 keramických zlomků. Autor se potýkal s nedokonalou dokumentací. Vyplývá z ní, že akropoli chránila dřevohlinitá hradba, kdežto předhradí ohrazoval jen hlinitý násyp. Jelikož výzkum po mechanických vrstvách zpřetrhal vazby mezi nálezem a přirozenými vrstvami, mohl být keramický soubor analyzován jen jako celek. Dosti široké datování hradiště podle keramiky do 9.–11. století, uvedené v článku, nemusí odrážet ani tak skutečnou dobu jeho existence, jako spíše nejistotu v chronologickém určení keramiky (v tomto případě jediné opory), spočívajícím na analogiích z příliš vzdálených lokalit.

Izabela Mianowska: Frühmittelalterliche Siedlung von Ulucz, Kr. Brzozów, 61–115. Práce obhájena r. 1998. Výzkum Parczewského z let 1981–1983 odkryl plochu 825 m², tvořící odhadem 1 % lokality, z níž pocházejí nálezy od pravěku do novověku. Raně středověkých zahloubených objektů se našlo 7 ve dvou skupinách (3 + 4) vzdálených od sebe 50 m, jež snad mohou být pozůstatky dvou usedlostí. V každé skupině byly vedle hospodářských staveb shledány i příbytky. V jedné skupině se dvě obytné stavby vyskytují příliš blízko vedle sebe, takže jsou považovány za nesoučasné (= přesun obydlí v rámci jedné usedlosti?). Z hmotných nálezů je vedle nádob (ca 2110 zlomků) zastoupeno několik kovových předmětů a přeslen. Datování do 2. pol. 7. – 10. století se opět opírá o keramiku a platí pro něj stejné výhrady jako u předchozí práce.

Marcin Tworzydło: Das Fundmaterial aus der Frühmittelalterlichen Siedlung von Przemysł, Fst. 124, 117–160. Obhájeno v r. 1999. Výzkum z r. 1972 odkryl na ploše 210 m² 10 objektů, mezi nimiž jsou pozůstatky dvou obytných polozemnic a dvě protáhlé mísovité jámy dlouhé 3–4 m, v nichž byl kdysi udržován oheň (výrobní objekt?). Pro datování nabízí analýza keramiky jen příliš široký interval 8.–10. století. Pozoruhodný je výsledek mineralogického zkoumání jednoho z keramických zlomků, který díky výskytu vápence a obsidiánu v ostřivu odkazuje na původ příslušné nádoby ve vzdáleném Potisi.

Hlavní pilíř všech tří prací tvoří rozbor keramiky. Je pozoruhodné, že způsob jejího zpracování byl ve všech případech identický. Metodou je analýza rozkládající znaky jednotlivých fragmentů a následná syntéza tyto znaky sledující zvlášť jeden po druhém (druh, četnost a velikost ostřiva, formování statické nebo obtáčení, barva lomu, síla střeptu,

tloušťka okraje a typ okraje, dna a výzdoby). O vlivu Parzewského proto není pochyb. Podle použité metody se všechny soubory jeví být relativně homogenní, což pravděpodobně neodpovídá historické skutečnosti, obzvláště přijmeme-li široké intervaly, v nichž by měla být keramika na příslušné lokality dodávána. Čtenář proto může postrádat úvahy zdůvodňující volbu metody, která je automaticky předkládána. Vždyť i nečetné případy odlišného druhu ostřiva v textu zmíněné teoreticky vytváří dobré předpoklady pro vyčlenění keramických skupin, které by pak samy o sobě představovaly přirozenější celky, lépe použitelné pro další studium. Celkově však práce představují dobrý standard, vhodným způsobem publikují (katalogy a vyobrazení objektů, tabulky předvádějí všechny významnější nálezy) a interpretují výzkumy (různou měrou nedokonalé) a uvádějí je z depozitářů do světa archeologie. To, že se staré a nezpracované výzkumy stávají tématem diplomních prací a jsou zveřejněny, prospívá nejen zkoumaným lokalitám, ale i jednotlivým autorům–studentům a konečně i odborné veřejnosti, která díky použití německého jazyka může být rozsáhlejší. Polská resumé proto považují za nadbytečná.

Ladislav Varadzin

Marcin Rafał Pauk: Działalność fundacyjna możnowładztwa czeskiego i jej uwarunkowania społeczne (XI – XIII wiek). Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana“, *Kraków – Warszawa* 2000. 278 str.

Fundace církevních staveb a institucí v přemyslovských Čechách se zpočátku odehrávaly téměř výhradně v panovníkově režii. Tento fakt samozřejmě vyplýval z jeho pozice ekonomického hegemonu, vlastníka v podstatě veškeré půdy. Doklady o prvních šlechtických založeních spadají do 2. poloviny 11. století. Na svých dvorcích v blízkosti hradských center budovali velmoži také soukromé kostely (případ Kosmova Mstiše, správce Bíliny, k roku 1061). O něco mladší jsou první velmožské donace ve prospěch klášterů a kapitul (okolo roku 1073, klášter v Opatovicích). Spolehlivé zprávy se datují od začátku 12. století (1100–1107, Nemojova donace vyšehradské kapitule). Na základě znění příslušných pramenů (téměř výhradně listin) si můžeme učinit alespoň přibližnou představu o kvantitě a kvalitě majetku rané beneficiární nobility. V průběhu 12. století (zvláště v jeho druhé polovině) se v Čechách konstituovala vrcholně feudální „pozemková“ šlechta, které její rostoucí ekonomická a politická moc umožnila vyvinout do té doby nemysli-

telné fundační aktivity – kláštery. (Někdy bývají za „pozemkovou“ šlechtu pokládáni už Vršovci, údajní zakladatelé postoloprtského kláštera.) Ačkoli počátkům a vývoji šlechty i klášterů v Čechách se již v odborné literatuře dostalo nemalé pozornosti, teprve publikovaná diplomová práce (!) mladého varšavského medievisty M. Pauka, žáka prof. Karla Modzelewského, přináší pokus o komplexní systematické zpracování fundačního úsilí české šlechty jako význačného společensko-ekonomického jevu.

Kniha je rozdělena do čtyř částí. V první kapitole autor shrnuje vědomosti o procesu utváření české šlechty v 10.–13. století. Ve druhé kapitole sleduje případy nejstarších velmožských fundací (soukromé kostely) a donací. Výrazně faktografickou je třetí kapitola, v níž jsou podrobně rozebrány jednotlivé fundace velkých šlechtických rodů: Vilem z Pulína a klášter v Dolních Kounicích, velmož Jiří a klášter v Milevsku, Milhostici, Hrabšiči, Hrozata z Teplé, klášter v Zábrdovicích, klášter v Oslavanech, Kněžice a Nová Říše, páni z Medlova a Doubravník, páni z Polné, Křižanova, Obřan a Lichtenburka, Bavorovici a komenda johanitů ve Strakoncích, Markvartici a johanité, fundace Vítkovců, Dobřany u Chotěšova (magdalenitky), kláštery augustiniánů–eremitů, Jindřich z Lipé a klášter ve Starém Brně. Tato část knihy svědčí o velmi solidním zvládnutí problematiky, pramenů i odborné literatury – samozřejmě převážně české proveniencí. V detailních analýzách si navíc autor musel poradit i s dosud ne zcela objasněnými genealogickými vztahy. Tímto způsobem se mu ovšem podařilo shromáždit úctyhodné množství materiálu, v podstatě veškerá dostupná fakta o dané problematice. Poslední kapitola (zabírající 58 stran) pak nabízí pokus o jejich syntetizující zpracování, o postižení a vyhodnocení hlavních aspektů a tendencí, nahlížených také v širším kontextu společenského vývoje. Konkrétně: zachycuje dynamiku fundačního procesu v Čechách a na Moravě do počátku 14. století, předkládá periodizaci a charakteristiku jednotlivých etap šlechtických založení, zabývá se jimi z hlediska lokalizace, dále se pokouší odpovědět na otázku jejich motivů a cílů a nakonec věnuje pozornost problému patronátního práva. Právě dvě poslední podkapitoly představují nejpůvodnější a nejpřínosnější pasáže celé práce. K relevanci autorových závěrů, korekcí některých tradičních představ (především o tzv. zakladatelských právech), přispívá i jeho důvěrná znalost ekvivalentů z prostředí piastovského Polska. A pohled odjinud, zvenčí, je vždy cenný.

Paukovým přínosem, ale zároveň i slabinou je převaha údajů nad interpretací. Přesto v jeho knize najdeme jen minimum faktografických pochybení.

Nedopatřením pronikl do textu (s. 180) nesmyslný číselný údaj o 892 založených klášterů v českých zemích do roku 1300. Následující tabulka (s. 182) ostatně uvádí správný součet 92. Nesprávné je označení Vršovce Nemoje, donátora vyšehradské kapitule z počátku 12. století, za libického kastelána (s. 48). Namísto vypočítávání spíše menších chyb, které bychom často mohli označit za písařské či tiskové (zvláště v odkazech na českou literaturu), uzavřeme konstatováním, že opravdu závažných selhání se autor nedopustil a nic podstatného neopomenul, jedině snad s výjimkou polosoukromé fundace sázavského kláštera, která by si alespoň zmínku přece jen zasloužila, zvláště když pozdější založení tohoto typu (Vilémov, johanité na Malé Straně) jsou uvedena.

Fundovaný výklad, opatřený adekvátním poznámkovým aparátem a doplněný přehlednými tabulkami (I. hlavní šlechtické fundace ve 12. a 13. století, II. nejstarší velmožské donace do konce 12. století, III. nejstarší sporné donace, tj. uvedené v listinných falzech), mapou (velmožské donace v Čechách a na Moravě ve 12. a 13. století), obrazovou přílohou a nezbytným seznamem pramenů a literatury, jako by byl určen spíše českému čtenářskému publiku. Kniha by si tedy rozhodně zasloužila překlady do češtiny.

Petr Kopal

E. J. Reitz – E. S. Wing: Zooarcheology. Cambridge manuals in archaeology. Cambridge University Press, Cambridge 1999. 455 str.

Publikace vydaná v sérii příruček pro archeology je dílem dvou amerických autorek, jejichž zaměstnaní je s archeozoologií úzce spjato. Zabývá se, především z metodologického hlediska, nálezy tvrdých tkání zvířat (kostí, zuby, lastury, schránky). Přestože publikace představuje archeozoologii jako obor obecně, je řada příkladů brána z oblasti Ameriky.

Text je rozdělen do jedenácti kapitol a čtyř appendixů. V prvních dvou kapitolách je pojednáván obsah, historie, teoretické pozadí a smysl oboru archeozoologie (název archeozoologie je používán v Evropě, Asii, Africe a v terminologii mezinárodní organizace ICAZ, název zooarcheologie používá především americká literatura). Dozvíme se i další terminologické zpřesnění: např. anglický pojem *specimen* je používán pro jakýkoli fragment (fragment i celou kost), zatímco pod termínem *element* je chápána celá anatomická jednotka (tudíž vždy celá kost). Archeozoologie je mezioborová disciplína, zajímavý je výčet všech oborů a specializací,

kteří se na archeozoologii podílejí nebo s ní spolupracují (přes dvacet). Třetí kapitola rozebírá s pomocí konkrétních příkladů základní biologické principy a pojmy, čtvrtá pak ekologické aspekty archeozoologie. V těchto oddílech jsou např. popisovány některé anatomické charakteristiky a rozdíly, nutno ale upozornit, že kapitola představuje pouze úvod do archeozoologické praxe. Nenajdeme zde konkrétní určovací klíče, atlasy ani praktické poznatky (na ty je odkázáno v bohatém seznamu literatury). Pro českého čtenáře mají jen malou použitelnost údaje týkající se mořských zvířat a dalších cizokrajných druhů (morfologie a ekologie mlžů, ježovek, cizokrajných ryb atd.), které tvoří relativně velkou část textu.

V páté kapitole se čtenář seznámí s problematikou, kterou lze shrnout do pojmu tafonomie. Zahnuje způsob vzniku depozit a všechny procesy, které je mohou ovlivnit (okus a rozvlečení šelmami, činnost mrchožroutů a dekompozitorů, kuchyňské zpracování, opálení, abiotické podmínky jako pH půdy atd.). Všechny tyto procesy mění původní stav a složení souboru, a tím zkreslují a ovlivňují výsledek archeozoologického bádání. Autoři připomínají nutnost rozdílného přístupu k různým typům souborů: nálezy ze sídlišť a domů; nálezy z řeznických pracovišť a řemeslných dílen; záměrně pohřbená zvířata. Důležitou roli pro konečný vědecký výsledek hraje samozřejmě způsob archeologického výzkumu (velikost souboru, prosívání atd.). Zajímavý je např. popsání experiment, který ukazuje, jak velká část původního množství kostí zůstane zachována při vystavení biotickým podmínkám (po šesti měsících zůstala na původním místě jen 2 % z původního množství volně vystavených kostí, pokus byl prováděn v Austrálii). Studium zvířecích kostí lze rozdělit do tří fází: identifikace (sběr primárních dat), analýza (sekundární data) a interpretace. Pro znázornění pracovního postupu je v knize použit „hypotetický“ soubor kostí vytvořený na základě skutečně analyzovaných lokalit v oblasti jihovýchodu USA z období po kolonizaci Ameriky.

Šestá kapitola se zabývá primárními daty, tedy údaji vyčtenými přímo z kostí (počet fragmentů, druh zvířete, přítomnost anatomických částí, modifikace a patologie, údaje o pohlaví a stáří, metrika). Sedmá kapitola pojednává o sekundárních datech, která jsou více subjektivní a méně popisná. Zahnuje odhad velikosti těla jedince z metrických údajů, věkovou strukturu populace, poměr pohlaví, relativní zastoupení druhů, zastoupení anatomických částí. Za velmi hodnotné lze považovat podrobný popis a rozbor různých kvantifikačních metod (minimální počet jedinců – MNI, počet fragmentů –

NISP, odhad váhy) a indexů (*food utility index* atd.). Je upozorňováno na problémy, jež s tímto tématem souvisejí. Například porovnávat počet fragmentů mlžů, kteří mají jen dvě lastury, s obratlovcí, kteří mají několik desítek kostí, je zkrslující. Podobně může být nerovné porovnávání zastoupení praseta (má více zubů a více metapodií) s ovci (méně zubů a méně metapodií) nebo velkých a malých druhů obratlovců (drobné kosti se hůře zachovávají a hůře se nalézají). Problémy také nastanou, je-li kost rozlámaná na kusy a spleená (započítat ji jako 1, nebo více fragmentů?). Výrazně změni druhové zastoupení prosivání (často silně vzroste zastoupení ryb). Celkovou váhu pro jednotlivý druh lze vypočítat dvěma způsoby: zjistit počet jedinců a vynásobit ho známou váhou jednoho jedince, nebo zjistit celkovou váhu kostí příslušného druhu a dopočítat celkovou váhu (kosti tvoří u savců v průměru 17 % váhy těla).

V osmé kapitole je rozebírán vztah člověka ke zvířatům jako k lovné zvěři (způsob lovu atd.), různé socioekonomické a časoprostorové vztahy (výživa, sezonalita, struktura sídlišť atd.), které už jsou z velké části v kompetenci archeologů. Devátá kapitola načrtává průběh domestikace a uvádí zajímavé příklady z prehistorie a historie. Obsahuje i přehlednou tabulku s nejstaršími známými doklady domestikace jednotlivých domácích druhů. V desáté kapitole je pojednáván vztah člověka k přírodnímu prostředí a způsob jeho ovlivňování.

Publikace svou formou a rozsahem představuje metodologický úvod do oboru archeozoologie a obsahuje i vybrané výsledky dosavadního archeozoologického bádání. Přestože je vytvořena americkými autory, může posloužit jako učebnice nebo jako příručka pro archeology, archeozoology a další zájemce i v našem regionu. Vedle obecného rozboru archeozoologie jako oboru zde čtenář nalezne i řadu konkrétních a prakticky použitelných informací, tabulky a obrazové tabule a zejména bohatý výčet odkazů na další práce (zhruba 1000 citací).

René Kyselý

Jaroslava Ruttkayová: Skvosty dávnovekého Slovenska. Sprievodca po expozícii. Jewels of Ancient Slovakia. A Guide to the Exhibition. Kleinodien der urzeitlichen Slowakei. Begleiter der Exposition. Ponitrianske múzeum v Nitre, *Nitra 2000* (2002). 48 strán, 15 obrázkov.

Reštitúcie majetkov, ku ktorým došlo po novembri 1989, sa veľmi negatívne dotkli tak Archeologického ústavu SAV, ako aj Ponitrianskeho múzea v Nitre. Obe inštitúcie museli opustiť svoje doteraj-

šie dlhoročné pôsobiská v priestoroch Nitrianskeho hradu a tzv. Veľkého seminára v Nitrianskom Hornom meste. Zároveň s tým došlo k zrušeniu klenotnice archeologických nálezov z výskumov AÚ SAV v priestoroch Nitrianskeho hradu, ako aj stálej archeologickej expozície Ponitrianskeho múzea.

Ponitrianske múzeum našlo svoje nové sídlo v priestoroch bývalého Mestského národného výboru. Nová reprezentačná archeologická expozícia s názvom „Skvosty dávnovekého Slovenska“, zachovávajúca si charakter klenotnice, vznikala vďaka spolupráci Ponitrianskeho múzea v Nitre a Archeologického ústavu SAV v Nitre od sklonku roku 1992 do septembra roku 1993. Tvorí ju vyše 2000 najvzácnejších exponátov mimoriadnej materiálovej a estetickéj hodnoty z celého územia Slovenska. Tieto boli získané práve dlhodobým archeologickým výskumom. V snahe o vyniknutie krásy jednotlivých nálezov sa autori expozície snažili minimalizovať sprievodný text. Aby nedošlo k narušeniu estetického zážitku väčšími či menšími popismi s názvami lokalít a datovaním, boli jednotlivé exponáty len očíslované. Prvotný plán bol, aby návštevník informácie o nálezoch nachádzal v katalógu, ktorý by si mohol zakúpiť v predajni múzea. K jeho vydaniu však v dobe zahájenia výstavy nedošlo. Dlho očakávaný katalóg „Skvosty dávnovekého Slovenska“, vydaný s finančnou podporou Mestského fondu kultúry PRO NITRA, sa dostal do rúk tých, ktorí naň netrpezlivo čakali, dva roky po ohlásenom vydaní.

Rozsahom nevelká, na obsah informácií bohatá publikácia, bola jej autorkou J. Ruttkayovou, odbornou pracovníčkou Ponitrianskeho múzea v Nitre, rozdelená do dvoch častí. V prvej časti, v sprievodnom texte členenom v chronologickej postupnosti na jednotlivé kapitoly s názvami „Od paleolitu k neolitu“, „Prví roľníci“, „Na prahu éry kovov“, „Vítazstvo bronzu“, „Nový kov – železo“, „Počiatok doby dejinnej“, „Na hranici dvoch svetov“, „Vo víre sťahovania národov“, „Slovania na historickej scéne Európy“, „Pribinovo kniežactvo a ríša Svätoplukova“ a „Koniec Veľkej Moravy“ v slovenskom, anglickom a nemeckom jazyku, bol podaný základný prehľad pravekého, starovekého a včasne stredovekého vývoja Slovenska. Jeho autorka pri tom kládla hlavný dôraz na umelecký prejav človeka žijúceho na území dnešného Slovenska, na jeho vývoj a premeny. V každej z kapitol bolo upozornené na najvýznamnejšie a najzaujímavejšie nálezy. Časť z nich je priamo, čiernobiely fotografou, dostupná v texte. Druhú časť publikácie, v slovenskom jazyku, tvorí vlastný zoznam vystavených exponátov. U každého exponátu je uvádzaný jeho názov, mate-

riál, z ktorého je zhotovený, lokalita z ktorej pochádza, napokon aj údaj, kým, kde a kedy bol daný nález publikovaný. Zoznam citovaných monografií a štúdií je v závere katalógu. Je isté, že katalóg „Skvosty dávnovekého Slovenska“ zújme nielen odborných pracovníkov a študentov archeológie, ale každého so vzťahov k dejinám, minulosti Slovenska. A o to, upozorniť na význam územia Slovenska v priebehu praveku, staroveku a stredoveku, tak ako o ňom vypovedajú archeologické nálezy, jeho autorke nepochybne šlo.

M. Jančo

Jan Sommer: MONUDET. Jalna Praha 2002.

Rok 2002 byl prvním rokem projektu MONUDET. Jeho iniciátorem a zatím jediným realizátorem je Jan Sommer, pracovník Národního památkového ústavu. MONUDET je nová edice, která si klade za cíl přenášet exaktně přesnou dokumentaci architektonických článků historických staveb.

Edice má podobu karet a sešitů o formátu A4. Jejich forma je podřízena odpovídajícímu zobrazení dokumentovaných prvků, což v běžných publikacích většinou není možné. Proto je na jedné kartě často pouze jeden dokumentovaný prvek. Obrazová část má formu nákresu v dostačujícím měřítku 1 : 1, 1 : 2 a 1 : 4 (např. u profilu klenebního žebra je to řez v měřítku 1 : 2). V některých případech je nákres doplněn fotografií nebo plánkem pro snazší lokalizaci prvku v objektu. Textová část obsahuje údaje o okolnostech akce, které jsou nejčastěji vyvolané rekonstrukcí objektů, její datum a autora, umístění dokumentovaného prvku v rámci objektu, jeho stručný popis včetně rozměrů a materiálu, dále slohové určení a také metodu vlastního měření. Důraz je kladen na obrazovou část, text se nesnaží o interpretaci nebo širší závěry, obsahuje pouze základní údaje. Samostatně vytištěná karta má na levé straně otvory, které umožňují její uložení v pořadači, a tak usnadňují individuální třídění (podle regionů, časových období atd.).

Do konce roku 2002 bylo vydáno tiskem sedm listů (prvky pocházejí např. z lokalit Bezděz, Dražice, Vladislavský sál), další je možné objednat jako kopii již vyhotoveného archivovaného listu (např. kostel v Lidéřovicích, hrad Křivoklát, kostel sv. Štěpána v Kouřimi, kostel sv. Petra a Pavla v Bělině, hrad Veveří, kaple sv. Kateřiny ve Varvažově). Většina dokumentovaných památek má středověký původ, což odpovídá odbornému zaměření autora. Nejčastěji dokumentovaným prvkem jsou profílce kamenných architektonických článků (především klenební žebra), dále také kamenické značky.

Z tohoto souboru vybočil dvanáctistránkový sešit, opět formátu A4 s perforací na hřbetu. Je věnovaný průzkumu částečně obnažených vnějších líců zdiva kostela Nejsvětější Trojice v Písku. Dokumentační akci umožnilo sejmutí omítek v rámci sanace kostela po jeho zatopení během povodní v srpnu 2002. V tomto případě nebyly vybrány jednotlivé architektonické prvky. Odkryté zdivo bylo dokumentováno jako celek a zobrazeno formou kreslených schémat vytvořených pomocí fotografií kombinovaných s měřeními přímo na objektu. Také textová část je podstatně rozsáhlejší, obsahuje detailní popis zkoumané architektury, je nastíněna i stavební historie objektu a rozvedena interpretace jednotlivých zjištění.

Hlavní přínos projektu je v jeho samotné publikační formě, která umožňuje odbornou komparaci dokumentovaných prvků. Použitá měřítka jsou dostatečně velká a zároveň jednotná nebo dobře porovnatelná. Projekt zároveň plní i funkci dokumentace architektury, která nemá neomezenou životnost. Kladem je též značná pohotovost – od vlastní práce v terénu k publikaci většinou uběhne relativně krátká doba (v případě zmíněného píseckého kostela činila asi dva měsíce). Byla by přínosná spolupráce s dalšími specialisty – geodetické zaměření, petrografická analýza použitého stavebního materiálu. To už ale snižuje operativnost, avšak hlavně razantně zvyšuje finanční náklady.

Smysluplnost tohoto díla bude narůstat s kvantitou a tu jeden člověk nemůže zajistit dostatečně. Je otázkou zda Jan Sommer zůstane ve svém snažení osamocený – přispět na pomoc mohou i archeologové, třeba upozorněním na pozůstatek kamenné architektury nalezený při terénním výzkumu. Základní informace o projektu je možno nalézt na internetových stránkách <http://sweb.cz/monudet/>, kde je uveden i seznam vydaných a připravovaných listů. Tiskem vydané listy je možné získat v Knihkupectví Academia, Václavské náměstí 34, Praha 1, nebo po domluvě na telefonním čísle 723065857 přímo u autora Jana Sommera.

Zdeněk Neustupný

Zpravodaj Muzea v Hradci Králové 27, 2001. 177 stran.

Ve 27. čísle *Zpravodaje Muzea v Hradci Králové* je publikováno 19 příspěvků vztahujících se k archeologii východních Čech. Z hlediska obsahu lze rozdělit příspěvky do několika kategorií. První tvoří příspěvky, zařazené na počátku *Zpravodaje* (3–56), autorů *E. Ulrychové* (Archeologické nálezy získané muzeem Jičín, 3–8); *M. Bekové* (Přehled archeolo-

gických akcí muzea v Rychnově na Kněžnou v letech 1997 až 2000, 9–14); *J. Prostředníka* (Archeologické aktivity Okresního muzea Českého ráje v roce 2000, 15–26) a *D. Vicha* (Povrchová prospekce severní části Boskovické brázdy v letech 1997–2000, 27–56). Zmíněné příspěvky obsahují informace o aktivitách a archeologických akcích muzeí regionu východních Čech. Tyto údaje by svým charakterem měly spíše náležet do databáze typu BZO (Výzkumy v Čechách), i když publikace takových zpráv v regionálním periodiku jistě usnadňuje a urychluje přístup k základním archeologickým datům se vztahem ke konkrétnímu regionu.

Druhou skupinu příspěvků tvoří zprávy o průběhu a výsledcích nejnovějších archeologických výzkumů. Patří mezi ně příspěvky autorů *J. Sigla* a *V. Vokolka* (Záchranný archeologický výzkum na „Přístavbě výrobního závodu Kimberly Clark a. s.“ v Jaroměři v roce 2000, 73–80); *J. Benešové* a *J. Kalfersta* (Záchranný výzkum v Obědovicích, okres Hradec Králové, v roce 2000, 81–85); *R. Tichého* a *V. Wolfa* (Archeologický výzkum na lokalitě Mostek–Souvrat, 88–108); *R. Bláhy* (Záchranný archeologický výzkum v Nechanicích, okres Hradec Králové, 109–119); *J. Frolíka* (Archeologický výzkum hradebního pásma v Chrudimí v letech 1999 a 2000, 120–140); *J. Prostředníka* (Záchranný výzkum při kabelizaci Všeně, okres Semily, 141–150).

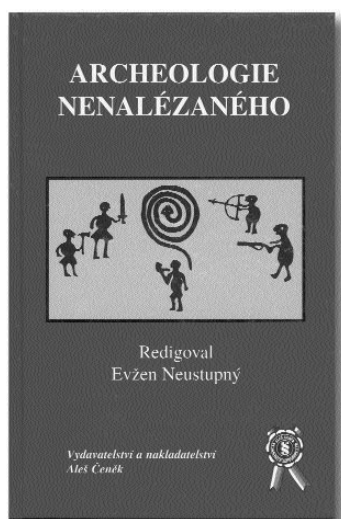
Příspěvky autorů *Z. Nerudové* a *A. Přichystala* (Listovitý hrot z Jaroslavi, okres Pardubice, 57–61); *V. Kuželky* a *M. Kuchařika* (Nové poznatky k věteřovské fázi mohylového pohřebiště ve Stračovské Lhotě, 86–87); *M. Nechvíleho* (Středověký nálezový soubor z hrádku Nebákov, okres Jičín, 151–161); *P. Šídý* (Suroviny pro výrobu kamenné industrie v oblasti horního Pojizeří severovýchodní Čechy,

62–72); *M. Cejpkové* (Tvrziště Chlumek, k. ú. Kolín, okres Ústí nad Orlicí, 162–167) a *J. Kosiny* (Opevněný středověký objekt v katastru obce Tatabity, okres Semily, 168–172) reprezentují práce hodnotící soubory získané nejen dřívějšími, ale i novými archeologickými výzkumy v regionu. Přes tematickou různorodost mají téměř všechny práce velmi dobrou úroveň a přispívají ke studiu regionálních specifik archeologie pravěku a středověku regionu východních Čech.

Oproti většině příspěvků nelze práci *V. Kuželky* a *M. Kuchařika* považovat za zdařilou. Příspěvek se slibným názvem „Nové poznatky k věteřovské fázi mohylového pohřebiště ve Stračovské Lhotě“ je uveden antropologickým popisem zlomků kosterního materiálu a přibližným určením věku zemřelého. Z těchto indicií pak autoři bez průkazných souvislostí vyvozují spekulativní závěry o příslušnosti kosterních zbytků ke konkrétní mohyle (č. 2) ze tří zjištěných, které byly již dříve *L. Domečkou* přiřazeny kultuře věteřovské. Publikace podobných příspěvků podle mého názoru snižuje jinak dobrou úroveň *Zpravodaje*.

Na samotný závěr jsou zařazeny tři zprávy o činnosti regionálních archeologických sdružení a společností. Náleží mezi ně příspěvky *J. Prostředníka* (Setkání členů východočeské pobočky ČAS v Pardubicích, 173); *R. Tichého* (Centrum experimentální archeologie Všešary v roce 2000, 174–175); *J. Němečka* (Zpráva o činnosti Společnosti ochránců památek ve východních Čechách za období březen 2000 – březen 2001, 176). Obsah publikace uzavírá abecední seznam autorů včetně jejich působiště. Kladným rysem redakčního zpracování hlavních příspěvků je zařazení anglických shrnutí.

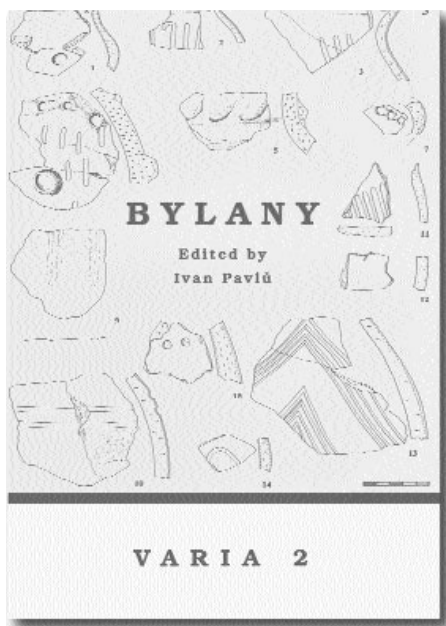
Magdalena Krutíková

Archeologie nenalézaného. Red. Evžen Neustupný. Plzeň – Praha 2002. B5, 299 s. ISBN 80-86473-22-8.

Sborník prací věnovaných významnému českému archeologu Slavomilu Venclovi při příležitosti jeho životního jubilea. Příspěvky navazují na Venclovo snažení věnovat pozornost archeologie nejen zjevným skutečnostem mnohokrát opakovaným v nálezech, nýbrž i archeologicky nenalázaným složkám minulé kultury. Spektrum je doplněno o některé příspěvky interdisciplinární.

Essays presented to the renown Czech archaeologist Slavomil Vencel on the occasion of his anniversary. The contributions reflect Vencel's efforts to direct the attention of archaeology not only to the apparent phenomena repeatedly recorded by archaeological finds, but also to the archaeologically invisible components of past culture hardly considered at all by archaeologists.

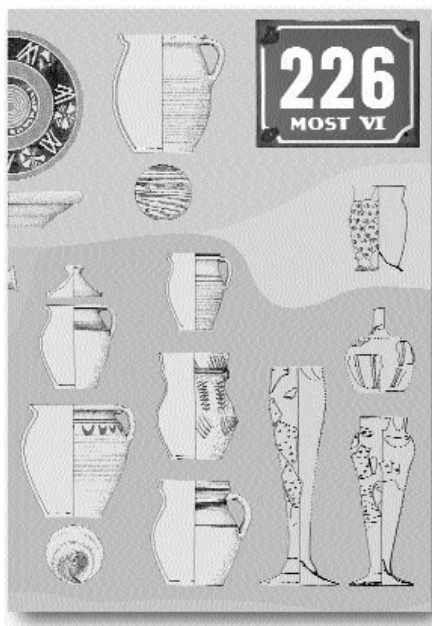

Bylany Varia 2. Ed. Ivan Pavlů. Praha 2002. A4, 227 s. ISBN 80-86124-33-9.

Sborník článků, které zpracovávají materiály z výzkumů v regionu Kutná Hora a navazují na dosavadní výzkum neolitického sídliště v Bylanech. Kromě úvodníku, který představuje nové pracoviště Archeologického ústavu AV ČR v Kutné Hoře, obsahuje dvanáct statí týkajících se pravěku bylanského mikroregionu a dalších komponent daného regionu.

Collected papers dealing with the results of excavations in the region of Kutná Hora. The current processing of materials from the Neolithic site at Bylany continues in this publication. Besides the editorial introducing the new archaeological base of the Institute of Archaeology at Kutná Hora it consists of twelve papers dealing with prehistory of the Bylany microregion and with other components of the region.

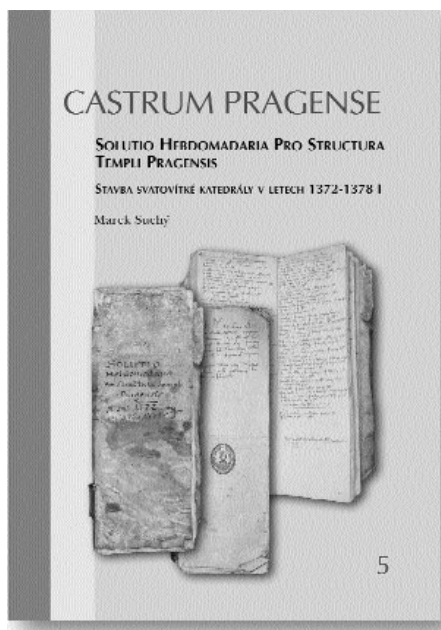
Nové publikace AÚ lze získat v knihovně Archeologického ústavu AV ČR v Praze.

Jan Klápště ed.: Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226). Mediaevalia archaeologica 4. Praha – Most 2002. A4, 382 s. ISBN 80-86124-35-5.

Zhodnocení výsledků terénního odkryvu ve středověkém jádru města Mostu, provedeného v letech 1976–1977. Jde o jeden ze dvou plošných odkryvů, které mohli archeologové uskutečnit ve městě, kompletně zlikvidováním těžbou hnědého uhlí. Základní východiska práce poskytuje analytický rozbor jednotlivých skupin artefaktů a ekofaktů. Závěrečné kapitoly rekonstruuji archeologicky poznanou skutečnost a zabývají se jejím vztahem k historické (tzv. „živé“) skutečnosti.

The results from the excavation of an area in the medieval centre of Most, carried out in 1976–77, is discussed. This was one of the two larger excavations that archaeologists were permitted in the town, which was then completely destroyed by brown coal surface mining. The volume offers an analysis of individual types of artefacts and ecofacts. The concluding chapters attempt a reconstruction of the archaeologically recognized reality in its relation to the historical evidence.

Marek Suchý: Solutio Hebdomadaria Pro Structura Templi Pragensis. Stavba svato-vítské katedrály v letech 1372–1378. Díl I. Praha 2003. A4, 176 s. ISBN 80-80624-39-8.

Tématem práce je analýza stavebních účtů katedrály sv. Víta z let 1372–1378. Systematicky zpracované záznamy umožňují sledovat stavební aktivity jednotlivých řemesel de facto týden po týdnu. Kromě mapování stavebních prací a řemesel na nich se podílejících informují účty o cenách stavebních materiálů a nástrojů, mzdách, stavební terminologii atd. S pomocí dalších, nejen písemných pramenů získáváme přehled též o surovinovém zázemí Prahy a o ekonomických aspektech podniku.

The main topic of the book is an analysis of building accounts from the years 1372–1378. A systematical synchronic and diachronic collation of the records reveals interpretative limits of the source and enables to describe the building activities week by week. With the help of other not only written sources, we get an overview over supplies of raw materials from Prague hinterland including information about interaction between different crafts employed at the construction site and economical aspects of medieval building.

Nové publikace AÚ lze získat v knihovně Archeologického ústavu AV ČR v Praze.